

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TRÆK AF
DANSKHEDENS HISTORIE
I SØNDERJYLLAND

AF
H. ROSENDAL

FØRSTE DEL: INDTIL 1864

MED BILLEDER OG KORT I TEKSTEN

VED UDVALGET FOR FOLKEOPLYSNINGS FREMME

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1919

•

»Folkelæsning« Nr. 293, Aargangene 1910 og 1911.

NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

AF FORORD TIL 1STE OPLAG.

FOR omtrent 40 Aar siden [1868] udgav »Udvalget for Folkeoplysnings Fremme« Mørk Hansens »Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet«, der i Løbet af nogle Aar blev udsolgt og derefter paany optrykt 1883. Dette Oplag er ogsaa forlængst udsolgt, men der viste sig vedblivende Trang til en saadan Bog. Udvalget tog derfor under Overvejelse, om det skulde lade Mørk Hansens Bog optrykke eller udgive en anden om samme Æmne, og man besluttede det sidste. [Mørk Hansen var afgaaet ved Døden 1895.] Saaledes fremkom nærværende Skrift . . . .

FORORD TIL 2^{DE}T OPLAG.

DA 1ste Oplag af nærværende Skrift (4200 Eks.), der udkom 1911, var bleven udsolgt i Vinteren 1918—19, besluttede Udvalget at udgive et nyt Oplag, for hvilket der under de nye Skoleforhold i Sønderjylland formentlig vil blive Brug. — Medlem af Udvalget, Oberst *E. Prytz*, paatog sig at underkaste Bogen et kritisk Gennemsyn, hvorved den har vundet meget, og hvorfor jeg er ham meget taknemmelig. Frøken *Marie Ravn*, Lærerinde ved Grundtvigs Højskole, har udarbejdet Registret.

Grundtvigs Højskole, 1ste Juli 1919.

H. ROSENDAL.

I.

Sønderjyllands nationale Forhold for tusind Aar siden.

LANDET mellem Kongeaen og Ejderen, hvorum der er ført saa mange Kampe med blanke Vaaben saa vel som med Mund og Pen, har fra gammel Tid baaret Navnet *Sønderjylland* og er et oprindelig dansk Land.

Et af de klareste Vidnesbyrd om, at det fra først af var Danskere, der satte fast Fod i Landet, er *Stednavnene*. I Tidens Løb er ganske vist mange af disse blevet saa forvanskede, at de er os uforstaaelige; men ved Hjælp af gamle Dokumenter som Breve og Regnskabsoptegnelser og især Kong Valdemar Sejers Jordebog er det tit lykkedes at finde den gamle Form for et uforstaaeligt Navn og derved at blive klar over dets Betydning¹).

Da de sønderjydske Stednavne fuldstændig har samme Præg som Navnene i det øvrige Danmark, kan der ogsaa ved Hjælp af gamle Dokumenter fra Kongeriget faas Hjælp til deres Tydning, ligesom den Omstændighed, at de samme Navne og Endelser, der

---

¹) Se herom Joh. Steenstrup: Danske Stednavne, 1918. (»Folkelæsning« Nr. 280).

er almindelige i Kongeriget, forekommer i forbavsende stort Tal i Sønderjylland, vidner om, at det er det samme Folk, der har givet Navnene. Derimod vil man lede forgæves om de almindeligste af disse Navne-Endelser: *-lev, -by, -mark, -strup, -drup, -bøl, -balle, -kær, -lund, -lykke, -ryd, -skov, -tved, -toft, -vad, -vang* osv., naar man kommer Syd for Ejderen.

Endelsen *-lev* f. Eks., der aldeles ikke forekommer Syd for Ejderen, mens den er almindelig overalt i Danmark, findes i over 20 sønderjydske Stednavne (Aarslev, Alslev, Bjerkelev, Bollerslev, Emmerlev, Erlev, Frøslev, Haderslev, Hammelev, Harreslev, Hunslev, Kliplev, Kinnerslev, Maaslev, Okslev, Sebbelev, Sejerslev, Tinglev, Underlev, Ønlev o. fl.). Den har voldt tyske Fortolkere og Forvanskere af Stednavnene store Vanskeligheder, hvad man kan skønne af, at de har brugt flere Former for Forvanskningen. *Frøslev* er saaledes blevet til *Fröslee*, *Tinglev* og *Hammelev* til »Tingleff« og »Hammeleff«, *Haderslev* til »Hadersleben«. Og er det vanskeligt at finde en brugelig Form, naar disse Navne skal fortyskes, saa er det rent umuligt at finde en fornuftig Forklaring af dem. En lærd Tysker har saaledes villet forklare Oprindelsen til Navnet »Hadersleben« paa følgende Maade: Paa Gammeltysk hedder en Aare (vena) »Athar«, og baade Franker og Jyder sætter tit et H foran. Deraf følger, at »Hatharsleben« eller, som det hedder paa det blødere Plattysk, »Hadersleben«, betyder en Bolig liggende ved en Vandaare. Den sidste Del af Ordet, »Leben«, betyder nemlig en Bolig. Tyskerne har endnu Ordet Laube, Plattysk Løbe, ø: et Sted, der er dækket med Grene eller Brædder; og det er saa blevet til »-leben«. Altsaa maa Haderslev være anlagt af en Koloni, som Otto den

Store har ført med paa sit Tog til Danmark. — Saaledes lyder Forklaringen. At det nu ikke var Otto den Store, men hans Søn Otto II, der gjorde et saadant Tog, har naturligvis mindre at sige overfor Tydningen af et Navn, der simpelthen betyder, hvad der er givet Høder (Hader) til Eje og Brug.

Et lignende Eksempel paa lærd, men fortvivlet Tydning af sønderjydske Stednavne foreligger med Hensyn til Navnet *Aabenraa*.

Dette Navn maa ikke lyde godt i tyske Øren, og derfor bad Byens Magistrat i 1840 Regeringen om, at det maatte blive forbudt at bruge det og befale, at alle skulde skrive »Apenrade«. For Magistraten betød det naturligvis intet, at Byen i gamle Dokumenter kaldtes »Obnroe«, »Opneraa«, »Oppenraa«, »Openraa«, »Aapenraae«, og at Navnet maa udledes af »Opnør«-Aa. Navnet Opnør forekommer i Valdemar Sejrs Jordebog som Navnet paa en Købstad. — Lærde Tyskere har naturligvis ogsaa kunnet forklare, hvorfor Byen hedder »Apenrade«. Navnet, siger en af dem, er egentlig »Apenreid«, a: en aaben Red; men »Reid« udtales paa Schwabisk som »Rade«, og fra Schwabisk er denne Udtale af Navnet kommet — ikke fordi Skibsfarten i Schwaberland er saa stor, at den har overvældet Beboerne i Sønderjylland, saa de har optaget den schwabiske Udtale, men fordi der har boet en Koloni af Schwabere (Suèvi — Angli) der paa Stedet, og givet det Navn.

Navnet *Lyngsted* er blevet til »Løwenstedt«; men da det af klimatiske Grunde ikke kan antages, at Fortolkerne vil sige, at det har Navnet, fordi der har været Løver, kunde der mulig være Brug for en Koloni af løveagtige Mennesker eller af Slægtninge af Henrik Løve.

Intet beviser bedre end de nævnte Fortolkningsforsøg, i hvor stor Forlegenhed de danske Stednavne i Sønderjylland kan bringe »Videnskaben«. Tyskere har af de mange Stednavne med Endelsen *-holt* villet drage Slutninger om tysk Navngivning (*holz*); men der er den nøjeste Overensstemmelse mellem de kongerigske og de sønderjydske Navne med denne Endelse. Holt betyder en lille Skov, og derfor er Byer med denne Endelse i Navnet gerne smaa, og det gælder paa begge Sider af Kongeaen.

Derimod er de sønderjydske Byer med Endelserne *-strup*, *-trup*, *-drup*, og *-rup* tit meget større end de kongerigske med de samme Navneendelser; saaledes er Brændstrup (i Rødding Sogn), Bylderup, Bjolderup, Stubdrup (i Angel) og Sønder Brarup store Byer. Og Navnet skulde netop komme af Torp, en By, der, som Ærkebiskop Andreas Sunesøn siger, er opstaaet af en anden By, og som oprindelig nærmest kun var Navnet paa et Udflyttersted, der fik Navn efter den enkelte Mand (»Torperen« siger jo Svenskerne endnu). Enkelte Steder ligger ogsaa Byerne med denne Endelse i Navnet saa tæt sammen, at man vanskelig kan finde Moderbyerne for dem. Professor Steenstrup mener derfor, at Udflytningen til disse »Torper« maa være foregaaet langt tidligere i Sønderjylland end i det øvrige Danmark, hvilket ogsaa bekræftes ved, at der er *Herreder*, hvis Navne ender paa *-trup*: Tyrstrup, Rangstrup o. fl., at altsaa disse Udflytterbyer har været i Anseelse, før Herredsinddelingen fandt Sted. Dette finder ogsaa Bekræftelse ved, at ingen af de paagældende Byer i første Del af Sammensætningen har noget Navn, der kunde pege paa den kristne Tid, medens dette er Tilfældet i mange kongerigske Stednavne med denne Endelse: Pederstrup, Povlstrup, Jonstrup osv.

Det har til været sagt, at medens Danmarks Rigsgrænse altid har været ved Ejderen, har Folkegrænsen været ved Sli og Danevirke; det skal have været tyske Nybyggere, der først befolkede og opdyrkede de store Skove Syd for Slien og de store Heder Syd for Danevirke. Denne Opfattelse modsiges af Stednavnene. I Landskabet *Svans* var der saaledes i Middelalderen 7 Kirkesogne med gode danske Navne: Mynnesby¹⁾, Kirkeby²⁾, Siseby, Vapenæs³⁾, Riseby, Borreby og Kosel; 9 Stednavne ender paa *-by*, 20 paa *-mark* (Vindemark, Hemmelmark, Eskilsmark, Kasmark, Høgsmark osv.), flere paa *-næs* (Espenæs, Rinke-næs), *-lev* (Maaslev), *-holt* (Grønholt, Høgholt, Langholt), *-ved* (Bortved) og andre gode danske Endelser. Ved Sliens inderste Vige, ja helt ned til Ejderen findes der mange danske Stednavne. — Dette siger os, at Bebyggelsen er begyndt af Danske, hvor mange saksiske Bønder der end senere kan have flyttet ind og hjulpet til med Opdyrkningen.

Ogsaa i de vestlige Egne tyder Stednavnene paa en dansk Bebyggelse næsten lige til Ejderen. I Treja Sogn findes saaledes Gøsholt, Gejlvang, Skibskov, Rosager, Krog og Holm; og tæt op til Husum, Skøbøl, Halebøl og Lund.

I Tidens Løb har ganske vist tyske Nybyggere bidraget til at forvanske oprindeligt gode danske Navne; men særligt har de fremmede Herrer og deres Skrivere vanskabt dem, især de holstenske Grever og deres Følgesvende. De fik først Landets gamle Navn Sønderjylland gjort til Slesvig, dernæst gav de Navne paa Købstæder, Slotte, Landsbyer, Skove og Enge et — saavidt gørligt — tysk Snit; *-sted* i Enden af et Ord blev til

¹⁾ nu forsvunden. ²⁾ nu Karby. ³⁾ nu Vabs.

-stedt, -bøl til -büll, -næs til -nitz, -skov til -schau, -balle til ballig, -ager til -acker, -kær til -karr osv. Man sagde saaledes Idstedt i Stedet for Isted (ø: i Staden, Isted Syssels Hovedstad), Niebüll for Nybøl, Keckenitz for Kejnæs, Beuschau for Bøgeskov, Broacker for Broager, Karrharde for Kærherred osv. Guden Tors Navn blev til Tar: Tarsballig for Torsballe, Tarstedt for Torsted; andre Steder blev Tor til Thodt, f. Eks. Thodtschell for Torskilde. Ravnkær blev til Rabenkirchen, Hjortkær til Jordkirchen, Koldkær til Kaltenkirchen. Gruntoft og Runtoft blev til Grundhof og Rundhof, og Rønshoved til Randershof.

At det hele blev meningsløst, synes ikke at have vakt nogen Betænkelighed hos dem, der fordrejede Navnene. Desværre vakte denne Bestræbelse for at udviske Sporene af de danske Stednavnes Oprindelse i lange Tider heller ingen Betænkelighed hos den danske Styrelse, saa det officielle Sprog optog i stor Udstrækning de forvandskede Navne; og heller ikke den preussiske Styrelse gjorde noget for at holde de oprindelige Stednavne i Hævd, hvad den ellers har været ivrig for i Elsas og anden Steds.

Vore *Runeindskrifter* er paa een Gang sproglige Mindesmærker og historiske Kilder. Som Sprogmindesmærker er det for vort Sprogs Vædkommende de ældste, vi kender, og som historiske Kilder staar de paa Grænsen mellem Oldsagerne og de korte Meddelelser om vort Folks tidligste Historie, der kan øses af fremmede Skrifter; de er mangen Gang mindre tydelige paa Grund af deres Kortfattedhed, men des mere paalidelige paa Grund af deres Samtidighed med de Personer og Begivenheder, de omtaler.

En særegen Betydning faar i begge Henseender de sønderjydske Runeindskrifter, idet de fortæller os, at det samme Sprog, der taltes i hele det øvrige Norden, ogsaa taltes ved Sliens Bredder for 1000 Aar siden, og at de samme Folkeskikke, der herskede i det øvrige skandinaviske Norden, ogsaa havde hjemme her.

Ældst af alle Runeindskrifter fra Sønderjylland er Indskriften paa det ene af de gamle *Guldhorn*, der 1639 og 1743 fandtes ved Gallehus, Nord for Tønder. De blev stjaalne fra »Kunstkammeret« og smeltede 1802, men Kong Frederik VII lod efter gamle Tegninger forfærdige de Efterligninger, der nu findes i Nationalmuseet.

Indskriften er ristet med de saakaldte *ældre Runer*, en Bogstavskrift, der kom i Brug hos de germaniske Folk omtrent 300 e. Kr., og som har udviklet sig af de latinske Bogstaver.

Denne Skrift er benyttet af de fleste gotisk-germaniske Folk, saavel i England, Tyskland og Frankrig som i Norden, ja lige ned til Bredderne af det sorte Hav: den er brugt til Indskrifter i baade det gotiske, tyske, angelsaksiske og nordiske Sprog.

I Danmark er der ikke fundet *Runestene* med denne Skrift, derimod i Sverige og Norge. Men paa en Guldhalsring fra Straarup ved Kolding (i det gamle Sønderjylland) og paa et Sølvspænde fra Himlingøje ved Køge findes to Kvindenavne: Lethro og Hariso, skrevne med disse Runer; og i Vimose ved Odense er der fundet en Høvl, en Benkam og et Ringspænde med Indskrifter, hvortil disse Runer er anvendte. I Nydam Mose i Sundeved fandtes Pileskafter med disse ældre Rune-tegn; og i Fund fra Torsbjerg Mose i Angel en Skjoldbule og en Dupsko til et Sværd med ældre Runer.

Mærkeligst er imidlertid Guldhornsindskriften: »*Ek*

Hlewagastir Holtingar horna tavidó«, der efter lærde Fortolkeres Mening skal sige: »Jeg Lægæst, Holtingen (o: fra Holt) gjorde (eller prydede) Hornet«. Betydningen af denne og de andre Indskrifter med ældre Runer er den, at de siger os, at selv om Skrifteegnene for en Tid var fælles for de beslægtede Stammer Syd og Nord for Østersøen og Ejderen, saa var dog Sproget ikke saa lidt forskelligt; men for Nordens Lande — Sønderjylland medregnet — var det ens.

Stammerne Syd for Østersøen og Ejderen opgav forholdsvis tidlig Runeskriften. Goterne ved Donav dannede sig inden Udgangen af det 4de Hundrebaar efter

1. Guldhornet fra 1734.

græske Mønstre den saakaldte gotiske Skrift, og Stammerne i Tyskland og Vestevropa antog de latinske Bogstaver. Derimod omdannede man her i Norden de ældre Runer efter sit særegne Behov, bortkastede de formentlig overflødige, saa der blev 16 Tegn i Stedet for 24, og omdannede dem, saa de blev lettere at skære i Træ og riste i Sten, hvilken Anvendelse de i de næste Aarhundreder fik i stor Udstrækning.

En Del af de sønderjydske Runestene er der ingen anden Grund til at dvæle ved end den, at de viser, at baade Sprog og Sædvaner i de yngre Runers Tid (efter 800) var fælles for Sønder-

jylland og det øvrige skandinaviske Norden.

Haverslund-Stenen (efter 1864 flyttet til Potsdam) har til Indskrift kun det nordiske Mandsnavn »Hergulfr«; *Bjolderup-Stenen* (flyttet til Kiel) melder, at »Ketil Urne ligger her«; *Arrild-Stenen* har Ordet »Fader«; Stenen fra *Oversø* kan ikke tydes eller er i alt Fald ikke tydet; og en Sten fra *Goldbæk* er forsvunden. Stenen fra *Slesvig Domkirke* (funden 1897) fortæller:

»Toke lod rejse Stenen efter Halvdan, Sulkes Søn, sin Fælle, som døde i Slagel. Svend og Gudmund de ristede Runerne. I England, i Skia hviler han. Krist hjælpe hans Sjæl!«

Men en særegen Opmærksomhed er der i de sidste Aar blevet fæstet ved de 4 Runestene, der er fundet i Byen Slesvig og dens nærmeste Omegn; og det er ikke at undres over, da de baade i sproglig og historisk Henseende er af største Vigtighed.

Inden vi gaar nærmere ind paa Omtalen af disse 4 Runestene, vil det maaske være rigtigt at forudskikke nogle historiske Bemærkninger.

I den Skildring af det Hamborg-Bremiske Ærkestifts Historie fra 783 til 1072, der i det 11. Aarhundrede blev forfattet af Klerken *Adam af Bremen*, fortælles, at den tyske Konge Henrik Fuglefænger under et Indfald i Danmark indjog Kong Gorm en saadan Skræk, at han lovede Henrik Lydighed og bad om Fred, hvorpaa Henrik bestemte, at Grænsen mellem Danmark og Tyskland ikke længere skulde være ved Ejderen, men ved Slesvig, og Landet mellem Ejderen og Slesvig skulde være et tysk Markgrevskab, hvilket efter tyske lærdes Forklaring betyder »et Fjenderne frataget, ved Borge beskyttet og ved Militærposter besat Forland, i hvil-

ket den frankiske Forfatnings ordentlige Indretninger ikke var gennemførte, hvorfor det heller ikke regnedes for en Bestanddel af, men for et Tilbehør til Riget«. Men disse Forhold har enten slet ikke eller kun i ringe Udstrækning og i kort Tid fundet Sted i det omtalte Grænseland. — Selv om Voldstedet ved Danevirke Sø er Levninger af en Borg, der er opført af Otto II, saa har hans Herredømme der jo dog kun været til 983, og anden tysk Borg i disse Egne har man aldrig hørt Tale om. — Derimod taler jo baade Gudfreds Kurodik og Tyras Danevirke om, at det har været de Danskes »Mark«, og de omtalte Runestene viser, at der har boet Danske i disse Egne.

Professor Johannes Steenstrup, som har gjort disse Forhold til Genstand for en omhyggelig Undersøgelse, har gjort den Opfattelse gældende, at det, der mulig ligger til Grund for Adams Beretning om Markgrevs-kabet, kan være, at Landet mellem Sli og Ejder en Tid blev lagt under Bispedømmet Aldenburg, for at Bispnen kunde have et Sted i sit Bispedømme, der var sikrere end det halvhedenske Vagriem (Øst-Holsten). I Knud den Stores Tid blev Landskabet saa igen henlagt til Slesvig Stift, hvilken Omstændighed kan tænkes at ligge til Grund for Beretningen om, at Knud den Store ved Forhandling med Kejser Konrad II fik Markgrevs-kabet tilbage. Adam skal altsaa have sammenblandet den gejstlige og den verdslige Styrelse af Landet.

Men forholder det sig end ikke rigtigt med Fortællingen om Markgrevs-kabet, saa har Tydningen af Runestenenene bragt Historikerne til at tro paa et andet Fremmedherredømme i disse Egne og paa denne Tid. —

Før vi gaar over til at omtale dette, vil det være rigtigt at se lidt paa Stedforholdene.

Vandrer man Sønder ud af Slesvig By, kommer man først gennem Landsbyen *Bustrup*, dernæst gennem den Vold, der paa omst. Kort kaldes »*Danevirke*«, og derfra videre hen mod *Selk*, hvor den snorlige Vold med Grav foran begynder, som paa Kortet kaldes »*Kurvirke*«, og som længe har været anset for at være den Vold (Kurodik, Kurvirke), Gudfred lod opføre kort efter Aar 800, da Spændingen mellem ham og Karl den Store var paa det højeste. De kyndige vil nu ikke vide af, at det kan være Gudfreds Vold, da man dengang ikke havde Grav foran Volden. Gudfreds Vold søger de nu *under* Tyras Virke, eller rettere, de mener, at hendes Danevirke er en Udbedring og Forstærkning af Gudfreds Kurvirke og at det gik fra Sliens inderste Vig (paa Kortet *Bustrup Dam*) mod Sydvest til Danevirke Sø, og videre mod Vest. Den nordligste af Kortets to Volde byggedes af Harald Blaataand, men kaldes af Befolkningen *Margretevolden*; den sydligste kalder Folk dernede *Koyraben*. Paa hele Vejen fra *Bustrup* til *Øvre-Selk* har man til Venstre den Vig fra *Slien*, hvis nordlige Halvdel hedder *Haddeby Nor*, og den sydlige *Selk Nor*. Her ligger ved Enden af den saakaldte *Margretevold den Halvkreds vold*, som har voldt Historikerne saa meget Bryderi, og om hvilken Striden endnu ikke er helt døet hen. Dr. Sophus Müller, Direktøren for vort Nationalmuseums første Afdeling, har paavist, at den i sin Bygning skiller sig stærkt fra den middelalderlige Vold — den er langt bredere forneden og ikke nær saa stejl; og den er ikke som Middelalderens Borgpladser lagt ud i Sø og Sump, men som Oldtidens eller vel rettere den ældste Middelalders i et højt Terræn, saa Forsvarerne kunde faa en høj Plads overfor Angriberne. Halvkredsvolden omslutter over

Maalestok 1:48000

2. Kort over Hedeby's Omegn. Tallene betegner de Steder, hvor Runestenene er fundet (1. Hedebyst., 2. Vedelspangst., 3. Danevirkest.). Den fra Halvkredsvolden (Hedeby?) mod Vest udgaaende Del af Danevirke er den saakaldte «Margretevold».

50 Tdr. Land, en Plads, der mere passer for en By end for en Borg, hvorfor Dr. Soph. Müller antager, at Oldtidens *Hedeby* laa her, en Antagelse, han finder bestyrket, ikke alene ved Beliggenheden ved en Indvig, men ved et rindende Vand, der løber midt igennem, ved Lig-

heden med Voldstedet om det gamle Birka i Mælaren, men især ved de 4 Runestene, der hører her hen.

De tre af disse er nemlig fundet i Nærheden af Halvkredsvolden 1796, 1797 og 1857; den fjerde fandtes 1887 ved Udgravninger i Grunden ved Gottorp Slot, men har rimeligvis sit Hjem i Nærheden af de andres.

De hører sammen to og to, den fra 1797 med den fra 1887, og de to andre med hinanden.

Vedelspang-Stenen fra 1797, der er fundet ved Vastededet mellem Selk Nor og Haddeby Nor, fortæller efter Wimmers Tydning:

»Asfrid gjorde dette Mindesmærke efter Sigtryg, sin Søn, paa Gnupas Vi«.

3. Vedelspang-Stenen.

Og *Gottorp-Stenen fra 1887* siger:

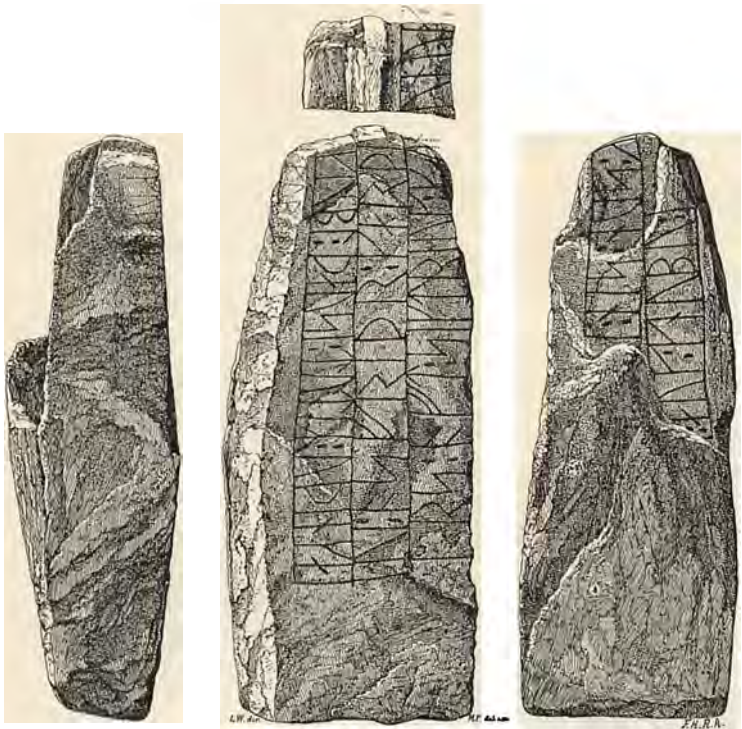
»Vi-Asfrid gjorde dette Mindesmærke, Odinkars Datter, efter Sigtryg Konge, sin og Gnupas Søn«.

Her er altsaa Tale om tre Personer: de to Ægtefolk, Gnupa og Asfrid, og deres Søn Kong Sigtryg. Og til disse Personer kendes saa meget fra historiske Kildeskrifter, at det er muligt ved Hjælp af Runeindskrifterne at komme til ret rimelige Gisninger om Sammenhængen.

14 I. Sønderjyllands nationale Forhold for tusind Aar siden.

Og denne synes da at have været følgende: En svensk Høvding, *Oluf*, bemægtigede sig ved omtrent Aar 900 *Hedeby* og det omliggende Land (dette siger

4. Gottorp-Stenen.

Klerken Adam af Bremen, han har hørt af den danske Konge Svend Estridsen). Denne Oluf havde efter Adams Beretning mange Sønner, deriblandt *Chnoba* (*Gnupa*), som fulgte ham i Regeringen. Denne *Gnupa* har saa styrket sin Magt ved Giftermaal med *Asfrid*, Datter af Odinkar, der efter al Sandsynlighed hørte til en

berømt Høvdingeslægt i Jylland. Maaske har Gnupa saa villet udvide sit lille Rige ved Erobringer i Holsten, men derved kom han i Krig med den tyske Konge, *Henrik Fuglefænger*, der 934 overvandt ham og tvang ham til at lade sig døbe¹⁾. Nu søgte Gnupa, maaske støttet af Henrik Fuglefænger, at udvide sit Rige mod Nord; men her mødte han Gorm den Gamle, som i Følge Olaf Trygvesens Saga overvandt og fældede ham, hvorpaa Tyra, Gorms Hustru, byggede Danevirke eller maaske rettere udbedrede og forhøjede Gudfreds gamle Kurvirke (Kurodik). Derfor var det, at Gorm paa Mindestenen, han rejste efter hende, betegnede hende som Danmarks Bod (Frelse), et Navn, Folket optog.

Men med Gnupas Fald var Slægtens Magt endnu ikke helt brudt. Hans Enke lod, formodentlig som Indsigelse mod den paatvungne Daab, paa hedensk Vis rejse et saa pragtfuldt Mindesmærke, en »Vi«, over sin Husbond, at det skaffede hende Tilnavnet »Vi«-Asfrid. Og deres Søn *Sigtryg* arvede sin Faders lille Rige.

Mod denne *Sigtryg* gjorde Harald Blaataand et Krigstog, der gjorde Ende paa Fremmedherredømmet i disse Egne omtrent 950. — Sine Bedrifter her er det, Harald Blaataand sigter til, naar han paa den store Jelling-Sten betegner sig som »Den Harald, der vandt sig hele Danmark«.

Asfrid synes at være bleven boende i Hedeby efter Sønnens Død, og hun har paa Gnupas Vi ladet rejse to Runestene til Minde om ham, den ene ristet af hans danske og den anden af hans svenske Mænd: *Gottorp-Ste-*

¹⁾ Dette fortælles af en næsten samtidig Historieskriver, Munken Widukind fra Klostret Korvej; og denne Fremstilling maa foretrækkes for, hvad Adam af Bremen siger, at han har hørt af en dansk Biskop: at det var mod Kong *Gorm*, Henrik kæmpede.

nen og Vedelspang-Stenen, den først med svensk og den sidste med dansk Retskrivning, mener Wimmer at kunne paavise.

Til denne Wimmers Opfattelse har den norske Historiker *Gustav Storm* sluttet sig i varmt anerkendende Ord. Han mener derimod ikke, at Sigtryg er falden i Kampen mod Harald Blaatand, men i en Kamp ved *Rouen* 943 mellem Normannerne og Frankerkongen.

En fransk Aarbogforfatter, der skrev mellem 948 og 966, har nemlig fortalt, at Normannerne havde kaldt hedenske Vikinger fra den anden Side af Havel til Hjælp, og at Kong *Sigtryg* var Anfører for disse og faldt i Kampen 943. Er det vor Sigtryg, som adskilligt taler for, saa er hans Lig formodentlig ikke kommet til Hedeby, og saa er det forstaaeligt, at Moderen rejser hans Mindesmærke paa Faderens »Vi«. Harald Blaatands Erobring af Landet Syd for Danevirke og Slien maa da have fundet Sted efter hans Fald.

Da saa Harald Blaatand havde erobret Byen indenfor Halvkredsvolden, som Dr. Sophus Müller hævder var det gamle Hedeby, og som var Gnupas og Sigtrygs Hovedstad, kunde han støtte Grænseforsvaret til denne By, og saa opførte han fra Halvkredsvolden ud mod Vest til et Sted ved Tyras Virke den høje Vold, der er blevet kaldt Margretevolden, idet man tidligere har troet, den først skulde være bygget af Kong Niels's Dronning Margrete Fredkulla.

Det er forstaaeligt, at den svenske Kongeslægt ikke har haft let ved at glemme det Herredømme, en Gren af den havde udøvet ved Danmarks Sydgrænse, og at derfor *Erik Sejersæl*, da *Svend Tveskæg* fra 991 var paa Tog i England, kunde fristes til et Forsøg paa at genoprette et svensk Herredømme i Egnen Syd for Dane-

virke — saa meget mere, som han havde et uopgjort-Mellemværende med Danmark, siden Harald Blaatand havde støttet hans Frænde Styrbjørns Forsøg paa at

5. Dannevirke-Stenen.

bemægtige sig Sverige. Han faldt ind i det den Gang kongeløse Land, hærgede vidt og bredt, bemægtigede sig Hedeby og fordrev Slesvigs Biskop *Ekkehard*, der flygtede til Hildesheim, hvor han var opdraget og havde levet som Kannik. Her skete det, at han i Aaret 1000

*gav Møde paa et Bispeting som Udsending for Biskoppen af Hildesheim. Ærkebispen af Mainz havde nemlig stævnet Ting i et Kloster, som laa under Hildesheims Biskop, og paa dennes Vegne nedlagde Ekkehard Ind-

6. Hedeby-Stenen.

sigelse herimod som et Overgreb. Ærkebispen svarede ham vredt, at han hellere maatte blive ved sin egen Kirke end blande sig i Sager, der ikke vedkom ham: Ekkehard svarede hertil: »Mit Bispedømmes Enemær-

ker er hærgede med barbarisk Vildskab, Staden forladt, Kirken staar øde; jeg har intet Sæde og anser mig en Tjener af vor Frue og Kirken i Hildesheim«.

Der er altsaa ingen Tvivl om, at Hedeby (Slesvig?) kort før Aar 1000 er blevet ødelagt; og det er sandsynligt, at denne Ødelæggelse har fundet Sted ved Erik Sejersæls Hævntog. Dette kaldte saa Svend hjem fra hans Englandstog; og han drog med sin Hær mod Hedeby, som Svenskerne havde befæstet. Under Belejrningen af denne By døde eller faldt Høvdingen *Skarde*, over hvis Gravhøj Svend lod rejse en Mindesten, *Danevirke-Stenen*. Denne er nu rejst igen paa Gravhøjen et Par Hundrede Skridt fra Harald Blaatands Vold (se Kortet S. 12).

Den 4de Sten, *Hedeby-Stenen*, blev fundet ved Byen Vedelspang omtrent 1000 Skridt Syd for Volden og Sydvest for Halvkredsvolden; og Findestedet synes at bekræfte Dr. Soph. Müllers Antagelse, at Hedeby laa indenfor Halvkredsvolden.

Dette sandsynliggøres yderligere, naar man betragter de to Runeindskrifter.

Paa *Danevirke-Stenen* staar der:

»Svend Konge satte Stenen efter sin Hjemfælle (d. e. Hirdmand) *Skarde*, som var dragen Vest paa, men nu døde ved Hedeby«.

Paa *Hedeby-Stenen* findes følgende Indskrift:

»Torolf, Svends Hjemfælle, rejste denne Sten efter Erik, sin Fælle, som døde, da tapre Mænd sad om (belejrede) Hedeby; men han var Styresmand, en saare god Mand«.

Man spørger uvilkaarlig: hvorfor er disse Mænd begravede her, hvis Hedeby ligger $\frac{1}{2}$ Mil Nordvest for? Hertil svarer Professor Joh. Steenstrup, der ikke har

kunnet gaa ind paa Dr. Soph. Müllers Formodning om Hedeby's Beliggenhed: »Det er ikke vanskeligt at se, hvad der har været bestemmende for deres Plads. Højene, ved hvilke de har staaet, har ligget ved de store Landeveje, ved Vejen over Selk Nor. . . og ved selve den store Landevej mellem Slesvig og Rensborg — altsaa i disse Egne, hvor Danmarks Krigere idelig færdedes, og hvor desuden saa mange Købmænd drog til Saksen og Vendernes Land eller omvendt«.

Wimmer gør i sit store Runeværk opmærksom paa, hvor vigtige netop disse to Runestene er i sproglig Henseende, idet de, sammenholdte med de bedste islandske Sprogmindesmærker, bedre end noget andet viser, hvorledes der omkring ved Aaret 1000 er ved at udvikle sig en Dialektforskel mellem Østnordisk (Dansk og Svensk) og Vestnordisk (Norsk og Islandsk) baade med Hensyn til Ordforraad og Bøjningsformer. Et bedre Eksempel paa ægte dansk Sprog i det 10de Aarhundrede end Hedeby-Stenens Indskrift kan ikke paavises.

Ogsaa i historisk Henseende er disse to Runestene af stor Betydning. Deres Sprog tyder bestemt paa Tiden omkring Aar 1000; og den *Kong Svend*, der nævnes paa den ene, maa da sikkert være Svend Tveskæg. Paa den anden nævnes ogsaa en *Svend*, der vel ikke kaldes Konge, men sikkert ogsaa er Svend Tveskæg, siden der tillægges ham »*Hjemfæller*«, hvormed netop betegnes en Konges eller en stor Høvding's Hirdmænd.

Svend Tveskæg har altsaa belejret og indtaget Hedeby, og dermed var Fremmedherredømmet i Sønderjylland paa ny omstødt, og Ejderen atter Rigets Grænse.

Den samme Tale om Sønderjyllands oprindelige Danskhed fører den store Mængde af *Oldsager*, der

— foruden Guldhornene og Runemindesmærkerne — er fundet i Sønderjylland, særlig i Torsbjerg Mose i Angel og Nydam Mose i Sundeved. De er i nøje Overensstemmelse med Oldsagerne fra andre Egne af Danmark.

Ligeledes sætter vore *Oldsagn* (Dan, Uffe o. fl.) Landegrænsen ved Ejderen.

Ogsaa *Forfattere* fra meget gammel Tid bærer som før nævnt Vidnesbyrd om Sønderjyllands Samhørighed med det øvrige Danmark.

I en af den engelske Kong Alfred († 901) oversat Geografi har Kongen optaget nogle Meddelelser om de nordiske Lande af *Normanden Ottar*, der i Slutningen af det 9de Aarhundrede rejste omkring paa forskellige Steder i Norden. Ottar fortæller, at han, efter at have forladt Skiringssal (i det sydøstlige Norge) sejlede i 5 Dage til den Havn, som man kalder Hedeby ved Slien. »Den ligger mellem Venderne, Sakserne og Angel og tilhører de Danske.«

Kong Alfred kalder i samme Bog Befolkningen i Jylland (hvortil Hedeby hører) Syd-Danske og Befolkningen paa Øerne og i Skaane Nord-Danske.

Den tyske Forfatter *Adam af Bremen*, som i det 11. Aarhundrede skrev det bremiske Ærkestifts Historie og derved kom til at fortælle meget om Norden, siger, at de Danskes Land næsten udelukkende bestaar af Øer. Fra Nordalbingien (Holsten) er det skilt ved Ejderfloden, som udspringer dybt inde i Hedningesko-ven Isarnho. Den forreste Del af Danmark er Jylland, der fra Ejderen strækker sig i en Længde af 3 Dagsrejser, dersom man gaar om ad Øen Fyn; men hvis man fortsætter fra Slesvig lige til Aalborg, bliver det 5—7 Dagsrejser.

Adam sætter *Landegrænsen* ved Ejderen; derimod

synes han at ville sætte *Folkegrænsen* ved Slien. Han siger nemlig: »Nærmest hos os (Tyskere) bor de Danske, som man kalder Jyder, lige ned til Slien«.

I Sønderjylland har vi fra gammel Tid den samme *Inddeling i Herreder* som i det øvrige Danmark og den samme *Inddeling i Sysler* som i Nørrejylland. Herredsinddelingen er ældst og gaar langt tilbage i den hedenske Tid, hvilket skønnes af, at adskillige Herredsnavne indeholder Odins Navn (Onsild ved Hobro, Odense) og derimod ingen i Kongeriget Endelserne -torp eller -rød. Herredsinddelingen har altsaa fundet Sted, inden Troen paa Hedningeguderne var forsvunden, inden »Torperne« i Kongeriget var fremstaaede, og inden ryddede Skovegne gav Navn til Bebyggelser. I Sønderjylland er der derimod 4 Herredsnavne, der ender paa »Torp«, nemlig Tyrstrup, Rangstrup, Strukstrup og det gamle Loktorp (nu Slogs) Herred; thi som tidligere nævnt, begynder Udviklingen af »Torper« tidligere dér end i Kongeriget.

Sønderjylland var delt i tre Sysler: *Isted*¹⁾ Syssel fra Ejderen til Flensborg Fjord, der bestod af 15 Herreder; *Ellum*²⁾ Syssel fra Flensborg Fjord til Genner Bugt mod Øst, men helt op til Ribe paa Vestsiden, det indbefattede omtrent 10 Herreder; *Barved*³⁾ Syssel til Kolding Fjord og Kongeaaen (5 Herreder). Derefter fulgte i Nørrejylland *Varved* Syssel, væsentlig det nuværende Ribe Amt, og *Almind* og *Jelling* Sysler, det nuværende Vejle Amt. Syssel-Navnet lever jo endnu i

¹⁾ efter Byen Isted. ²⁾ efter Ellum ved Løgumkloster. ³⁾ efter Barwiith (nu Bjært), 1/2 Mil N. f. Skamlingsbanken.

■ Kjøbstad ○ Landsby ♂ Borg ♂ Kloster ----- ukendt Kystlinie

det oprindelige Hertugdømme

de senere tilknyttede Dele

7. Sønderjylland i Middelalderen,

Vendsyssel (gl. Vændle Syssel) og til Dels i Himmer-syssel (Himber Syssel).

Medens Inddelingen i Herreder altsaa er ældre end i Sysler, er Stiftsinddelingen derimod yngre. —

Landbovæsen og *Skyldsætning* var ligeledes fælles for Sønderjylland og det øvrige danske Rige. Det samme gælder om Købstædernes Styrelse med Raadmænd, Borgmestre, Byting, Byfred og Skattevæsen; og det gælder om »Gilderne« og deres »Skraaer«, der havde saa meget at betyde for Købstædernes Udvikling.

Retsplejen var den samme som i Kongeriget. Sagerne afgjordes paa Herredsting og Landsting af Nævninger og Sandemænd, og Beviserne ved Mededsmænd (i ældre Tid ved Jærnbjurd).

Man kunde indanke Sagerne fra Landstinget paa Urnehoved til Rigets almindelige Danehof, der ogsaa var Højesteret for Sønderjylland.

Ogsaa for *Krigsvæsenet* gjaldt de samme Bestemmelser i Sønderjylland som i de andre Landsdele. Hærmændene var forpligtede til stadig at gøre Tjeneste til Hest og var derfor fritagne for Inne (offentlige Ydelser, særlig Arbejder til Landets Forsvar), Stød (Afgifter til Kongens Underhold, naar han drog om i Landet paa Gæsteri) og Leding (Værnepligt). Sønderjylland var som det øvrige Land delt i Havner, Havnelæg og Skipæn med deres Styrismænd. Det skulde ved Ledingsudbud stille 130 Skibe. —

De saakaldte »*Stadsretter*«, Love for de enkelte Købstæder er næsten alle skrevet paa Dansk. Den ældste af dem, *den ældre slesvigske Stadsret*, fra 1201, er ganske vist skrevet paa Latin, men med mange danske Ord i den latinske Tekst, saa det er rimeligt, at der er benyttet danske Kilder ved dens Udarbejdelse. — Den

flensborgske Stadsret fra 1284 er ogsaa skrevet paa Dansk, det samme gælder om den *haderslevske Stadsret* fra 1292 og to Tillæg til den flensborgske fra 1295 og 1321. *Aabenraa Skraa* fra 1335 er paa Latin, men med mange danske Ord.

Af den *flensborgske Stadsret* skal som en Prøve paa Tidens Dansk anføres følgende med nyere Retskrivning, men ellers uforandret: »Hvo som ufredelig farer i anden Mands Hus, han bøde Herskabet 40 Mark, Byen og saa meget, og Husbonden, der Hus ejer, og saa meget. Og derover skal han bøde al Skade, som han i det Hus gjort, hvormeget den Skade var, og hvilketunde han var gjort. Men fanger han Saar derinde eller Hug, han fanger ej Bod derfor. Men vorder han dræbt i det Hus, og kræver nogen Mand Bod for ham, han bøde Herskabet 40 Mark«.

I den *haderslevske Stadsret* hedder det til Eksempel: »Giver Herskab nogen Bymand Sag, da skal hennem Dag forlægges fredelig til Svares at komme, ogsaa fra. Men ej maa Mænd anden Bymand stævne ud af hans By til Svares at komme, uden at Herskab selv vil kalde nogen Mand til sig for nogenhaande Sysse eller Sag; og ej maa Biskop heller stævne nogen Bymand uden Byfred«.

Et ejendommeligt Vidnesbyrd om Sønderjyllands Danskhed i en tidlig Tid har vi i Kornelius Hamsforts¹⁾ Fortælling om, at *Svend Estridsen*, da Biskop Rudolf i Slesvig var død (1072), med Tilsidesættelse af den bremiske Ærkebiskop Adelbert indsatte en dansk

¹⁾ Læge i Odense, historisk Samler og Forfatter, død 1627.

Mand, Sivard, til Biskop i Slesvig, idet han gjorde gældende, at Folket var daarlig tjent med dem, der sendtes herind af Ærkebispen, da de var ukendte med dets Sprog og Sæder.

Adam af Bremen har tillige fortalt, at Ærkebiskop Adelbert en Gang havde tænkt paa at gøre en Rejse til Norden for selv at prædike for de nordiske Folk, der var saa lidet befæstede i Troen. Men Svend Estridsen forestillede ham, hvor uforstandigt og unyttigt det dog vilde være at prædike Kristendom for Folk, hvis Sprog han ikke forstod, og som ikke forstod hans. Adelbert opgav derefter sit Forsæt.

Forholdet til Ærkebispen i Bremen indeholdt imidlertid en stadig Fare for Sønderjylland, og derfor arbejdede Svend Estridsen med Iver for at faa dette Forhold løst, og et nordisk Ærkesæde oprettet. Dette lykkedes da ogsaa for hans Søn Erik Ejegod, men den nordiske Ærkebisp indviedes først efter Eriks Død.

II.

Sønderjyllands Forhold til Kongeriget indtil 1773.

Som den tyske Kejser havde sine Markgrever i Grænselandskaberne, havde den danske Konge sine Jarler; der var saaledes gerne en Jarl i Sønderjylland, Grænselandskabet mod Syd, og en i Halland, Grænselandskabet mod Nord og Øst.

Med disse Jarler havde der ingen større Vanskeligheder været, før *Biskop Valdemar* i Slutningen af det 12te Aarhundrede af Magtbrynde sluttede Forbund med Danmarks Fjender. Han fik imidlertid ikke Held til at gøre sine kongelige Frænder den Fortræd, han vilde. Men hvad han havde begyndt paa, fortsattes af *Hertugerne af Abels Slægt* i de godt 100 Aar (1252—1375), de havde Sønderjylland som Len. De gjorde gentagne Gange Forsøg paa ved fremmed Hjælp at rive Sønderjylland ud af sin Forbindelse med Moderlandet, hvilket ikke helt lykkedes. Men da Slægten døde ud 1375, var hele den sydlige Del af Hertugdømmet (som det nu kaldtes) i de *holstenske Grevers Vold*; og de strakte Haanden ud efter Resten.

Flere af Kongerne havde imidlertid Øje for Faren ved den Stilling, hvori Sønderjylland var kommet, og søgte at bringe Hertugdømmet ind under Kongens umiddelbare Herredømme igen¹⁾.

---

¹⁾ Se herom A. D. Jørgensen: 40 Fortællinger af Fædrelandets Historie (Folkelæsning Nr. 123).

Den Konge, som med størst Utrættelighed, men med ringe Held arbejdede herfor, var *Erik af Pommern*, der baade ved alvorlige Kampe og næsten endeløse Underhandlinger forsøgte at vriste Sønderjylland ud af de holstenske Grevers Hænder, uden at det lykkedes for ham.

Blandt de Midler, han forsøgte, var ogsaa det at faa en Voldgiftskendelse i Sagen. Tanken om Voldgift i saadanne Trætter var stærkt oppe i den Tid. Som Grundlag for en saadan Voldgiftskendelse blev der optaget Tingsvidner ved Rigets forskellige Landsting med Hensyn til Sønderjyllands Forhold til Kongeriget og Sønderjydernes Sprog og Nationalitet. De aflagte Vidnesbyrd bekræfter, hvad foran er fremhævet om Sønderjyllands oprindelige Danskhed.

Paa Tinget i *Ribe* mødte den 4. August 1421 en anselig Forsamling af Adel, Gejstlighed og Borgerstand baade fra Sønder- og Nørrejylland. Blandt andre var her Biskopperne af Slesvig og Ribe med deres Domkapitler, Abbederne af Rydkloster i Angel og Løgumkloster, Borgmestre og Raad fra Flensborg, Aabenraa, Haderslev og Ribe. De afgav paa Tinget den Erklæring: Sønderjylland hører til Danmark, »hvilket deraf er at bevise, at de udi Sønder Jydland bruger dansk Ret og har holdet den, siden Loven gjordes. For det andet, at alle gamle Privilegier, som Kapitler og Guds Hus har til Slesvig, Ribe, Haderslev, dem har Rigets Konger udgivet. For det tredie da veed hver Mand, hvor Grænserne er, at Danmark og Holsten skilles ad; tilmed da er jo deres Sprog udi Sønder Jydland Dansk paa denne Dag.«

I *Lund* var der 28. Juni s. A. afgivet et lignende Vidnesbyrd af 8 Prælater, 12 Riddere og Svende, 12 Borgere og 12 Adelbønder. Og paa Sjællændernes

Landsting ved *Ringsted* havde den 2den Juli et lignende Antal Prælater, Adelsmænd, Borgere og Bønder bevidnet det samme.

Lignende, meget oplysende Vidnesbyrd om Sønderjyllands statsretlige Forhold og Sønderjydernes Nationalitet fremkom ved en Undersøgelse, *Kejser Sigismund* lod foretage i Aaret 1424.

Gentagne Gange havde man paakaldt ham som Voldgiftsdommer i Sagen mellem Kong Erik og Greverne. Han havde stadfæstet den Dom, som fældedes i Nyborg 1413; endvidere havde han ved sin Udsending, *Hertug Henrik Rumpold* af Schlesien i 1422 standset det Angreb paa Flensborg, Greverne havde planlagt, og endelig havde han i Januar 1423 faaet Parterne til at anerkende sig som Dommer i deres Sag og til at love, at de uvægerlig vilde rette sig efter den Dom, han afsagde. Hertug Henrik døde imidlertid pludselig under sit Ophold her i Danmark (1423); og det blev da Kejseren selv, der skulde dømme i Sagen.

Han tog det meget grundigt, idet han sendte sin Raadsherre *Ludvig de Cataneis* fra Verona op til Flensborg for at optage meget omfattende Vidneforhør. Disse er opbevarede og gaar alle ud paa, at Sønderjylland havde og fra umindelige Tider havde haft Sprog, Love og Forfatning tilfælles med Nørrejylland og det øvrige Danmark.

Ærkebiskop Peder Lykke erklærede saaledes, at de samme Love, Vedtægter og Anordninger, som Danmarks Riges Indbyggere havde fastsat for sig, ogsaa var gældende i Sønderjylland paa samme Vis som i Nørrejylland. Saaledes havde han set i alle sine Levedage og navnlig i de sidste 50 Aar, som han godt huskede.

Biskop Jens Andersen af Roskilde bevidnede, at

Sønderjylland hørte under Danmark, fordi hele Landet havde et og samme Sprog og brugte de samme Love som Nørrejylland og det øvrige Danmark, og Domstolene anvendte baade i Arvesager og i alle andre Tilfælde de samme Forordninger og Vedtægter som overalt i Danmark.

Biskop Lage Glob af Viborg erklærede, at naar man i Sønderjylland ved en Retsvist ikke var tilfreds med den afgivne Kendelse, henskød man Sagen til Viborg Landsting eller til Kongens Retteting.

Biskopperne af Fyn og Ribe afgav Erklæringer, der stemmer med de foranførte, og det samme gælder om *Provsten fra Børglum* og *Abbed Oluf til Ryd Kloster* i Angel (det nuværende Lyksborg). Han erklærede, at Sønderjylland hørte til Danmarks Rige, og at Gottorp Slot efter Ordsproget var Danmarks Riges Laas og Lukke. Sønderjylland havde samme Sprog, Love og Forfatning som det øvrige Danmark. Han havde været til Stede ved Retsforhandlinger og set, at man iagttog de samme Love og Retsvedtægter som i Nørrejylland.

Den jyske Adelsmand *Peder Lykke* erklærede, at i hele Sønderjylland lige til Ejder og Levensaa¹⁾ bruges de samme Love og Forordninger som i Nørrejylland. Han har selv set dem og hørt dem oplæse, og hjemme hos sig selv har han en saadan Lovbog. Og naar nogen finder sig brøsthølden ved en Kendelse, der er afsagt af Domstolene i Sønderjylland, indanker han den og bør indanke den for Landstinget i Viborg.

Morten Hansen, Høvedsmand i Flensborg, erklærede, at alle Købstæder og Landskaber i Sønderjylland

¹⁾ nu forsvunden i Nordøstersøkanalen.

brugte samme Love og retslige Bestemmelser som Nørrejylland. Og Indbyggerne havde samme Tungemaal med Undtagelse af Friserne, hvis Sprog og Love afveg fra de øvrige.

Efter at have gjort sig bekendt med disse Vidnesbyrd afgav Kejser *Sigismund* den 28. Juni 1424 en Kendelse, hvori det hedder: »I den og de Sager, der foreligger for os mellem den saare berømmelige Fyrste og Herre, Hr. Erik af Guds Naade Konge af Danmark osv. paa den ene Side og de berømmelige Grever af Holsten Henrik, Adolf og Gerhard paa den anden Side angaaende Hertugdømmet Slesvig og andre Kæremaal, der er opstaaede heraf og fremført og bragt i Rette af de to Parter, udsiger vi Sigismund osv., ved fælles Overenskomst af de nævnte Parter valgt til Opmand, efter moden og omhyggelig Overvejelse og Raadslagning med Prælater, Baroner, Adelsmænd, Doktores, Retskyndige og andre, bestemmer, fremfører, erklærer og udtaler herved, at hele Sønderjylland, i hvilket Slesvig, Gottorp og andre Steder hørende til samme i Jylland er beliggende, tillige med Danskeskoven (Dänischwold), Øen Als og Frisland, der almindelig kaldes Herrederne, med alle deres Rettigheder og Tilliggende har tilhørt, tilhører og bør tilhøre Danmarks Konge og Rige med al Brugs- og Overhøjhedsret, og at samme skal indføres i Besiddelsen af bemeldte Hertugdømme og Lande med deres ovenfor nævnte Tilliggende, samt at der ikke tilkommer Greverne Henrik, Adolf og Gerhard nogen Ret som Følge af Forlening til eller over dette Hertugdømme med dets Tilliggende.«

Denne Dom glædede Kong Erik i højeste Grad; han havde faaet alle sine Paastande godkendte af den Magt, der repræsenterede den borgerlige Retfærdighed,

og hans Modpart havde paa Forhaand erklæret at ville underkaste sig Dommen.

Dette vilde han imidlertid ikke, da det kom til Stykket, og Ulykken forfulgte Kong Erik saaledes, at det blev ham, der mistede sine Riger, mens den holstenske Grev Adolf¹⁾ beholdt Sønderjylland endog med den danske Konges og det danske Rigsraads Minde²⁾).

Imidlertid uddøde 1459 denne holstenske Grevelægt med Adolf VIII, og nu kunde vel hans Søstersøn *Kristian I*, der 11 Aar tidligere var blevet Konge i Danmark, have inddraget det hjemfaldne Len; men da han tillige ønskede at erhverve sig Holsten, hvortil han ingen retslig Adkomst havde, indlod han sig i Underhandlinger med Holstenerne for at blive valgt til deres Greve. De valgte ham, og til Gengæld udstedte han 3 Dage efter Valget (1460) det bekendte paa Plattysk skrevne Ribe-Brev, hvoraf der er Grund til at fremhæve følgende:

»Vi Kristjern, Konge til Danmark osv. bekender og bevidner aabenbart med dette vort Brev for alle, der ser, hører eller læser det, at de ærværdige Prælater, strænge Ridderskab, ærbare Stæder og Indbyggere af Hertugdømmet Slesvig, Landene og Grevskabet Holsten og Stormarn har kaaret os til en Hertug i Slesvig og Greve i Holsten og Stormarn, og har de annammet og hyldet os som deres Herre, ikke som Konge af Danmark, men som Herre over disse forskrevne Lande under Forbehold af alle de heri angivne Artikler og Stykker . . . .

»Ydermere bekender vi og tilstaar, at eftersom vi og vore kære Brødre, Hr. Mauricius og Gerd, Grever

¹⁾ Hans to Brødre Henrik og Gerhard var døde 1427 og 1443.

²⁾ Se A. D. Jørgensen: 40 Fortællinger (Folkelæsning 123).

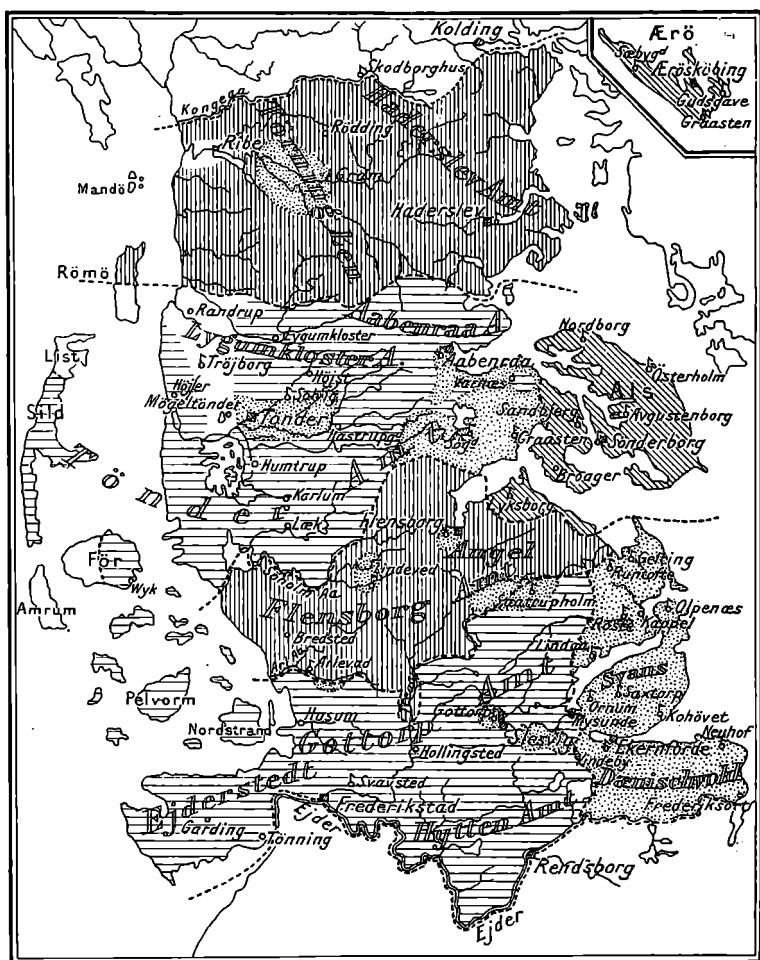
af Oldenborg og Delmenhorst, efter Fødselen er de nærmeste Arvinger til disse Lande efter vor salig Morbroder Hertug Adolfs Død, da er vi, som før meldt, blevet kaaret til Herre over samme, ikke som Konge af Danmark, men paa Grund af den Gunst, Landenes Indbyggere har til vor Person, og skal disse Lande ikke gaa i Arv til nogen af vore Børn eller Slægtninge, men ligesom vi er blevet kaaret af Indbyggerne, saaledes maa de og deres Efterkommere efter vort Livs Ende, og naar Landene bliver herreløse, beholde deres Valg til at kejsse et af vore Børn til en Herre, eller, hvis — hvad Gud afvende — ingen slige findes, til at kejsse en af vore rette Arvinger. Den, der saaledes bliver kaaret, skal æske og modtage sine Len af den Lensherre, af hvem de gaar til Len, og gøre, som sig rettelig bør . . . .

»Skal vi ikke stævne nogen fra disse Lande i Rette for os i Sager, der angaar Liv og Gods, men enhver skal i slige Sager søge sin Ret indenfor Landet, som sig hør og bør. . . .

»Vi lover efter vore Raaders Raad, Vilje og Fuldbyrdd stadig at have en indfødt Mand der af Landet til Drost i Hertugdømmet Slesvig, der skal forrette alle Sager, som det efter Retten tilkommer ham at afgøre. . . .

»Vi vil og skal ogsaa selv hvert Aar, naar vi ikke er forhindrede, holde en Landret i hvert Land, høre alle mærkelige Klager og afgøre dem efter vore Raaders Raad. . . .

»Disse forskrevne Lande lover vi af al vor Formue at holde i god Fred, og at de bliver evig udelte sammen (»desse vorben. land laven wy na alle unseme vormoge holden an gudeme vrede, unde dat se bliven ewich tosamende ungedelt«). Derfor

▤ kongeligt, ▥ gottorpsk, ▧ felles, ▨ sønderborgsk.

8. Sønderjylland ved 1660.

skal ingen fejde paa den anden, men enhver skal lade sig nøje med Retten. For at slig Fred desto bedre skal holdes, skal og vil vi tage vore Embedsmænd saasom Drost, Marsk, Skænk, Køgemester, Fogeder og deslige af Landenes indfødte Mænd, overantvorde dem og ingen anden vor Støtte, Borge og Len samme Steds. . . .

»Vore Fogeder i Landene skal holde Slottene og Stæderne til vor tro Haand og efter vor Død til vore Raaders tro Haand, der bliver Herre i Landene, som før er meldt.«

Ribe-Brevet ænsedes ikke stort af den følgende Tid, thi allerede 1490 delte *Kong Hans* »Hertugdømmerne« (Holsten var af Kejseren blevet ophøjet til Hertugdømme) med sin Broder *Frederik*, en Deling, der faldt bort, da *Frederik* 1523 blev Danmarks Konge. Men hans Søn *Kristian III* delte igen 1544 med sine Brødre *Hans* og *Adolf*, hvilken sidste blev Stamfader til det *gottorpske* Hus, der siden gjorde Danmark saa megen Skade ved stadig at slutte sig til Sverige, naar dette Rige kom i Krig med Danmark.

Endnu en Gang blev der foretaget en Deling, idet *Frederik II* i Aaret 1564 delte sine Besiddelser med sin den Gang 19aarige Broder *Hans*, der i Modsætning til Farbroderen kaldes *den Yngre*, hvorved denne foruden Slottet Pløn og Klosteret Ahrensboeck i Holsten fik Als, Ærø og Sundeved og senere ved *Hans* den Ældres Død (1580) Ryd Kloster i Angel, hvor han byggede Slottet Lyksborg. Stænderne nægtede imidlertid at anerkende ham som regerende Fyrste, saa hans Stilling var nærmest som en stor Godsejer.

Hans den Yngre udskiftede igen sine Besiddelser mellem sine mange Sønner; men de Fyrstelinier, der stammede fra disse, mistede Tid efter anden deres Be-

siddelser eller uddøde paa den *augustenburgske* Linje nær. En af de udvandrede, fra Hans den yngre stammende Linjer, den *beckske*, vendte imidlertid tilbage til Danmark, og efter at den *lyksborgske* Linje 1779 var uddød, fik den beckske Linjes Hoved, Hertug Wilhelm, der var dansk Generalmajor og Fader til Kong Kristian IX, (1825) Ret til at kalde sig Hertug af Lyksborg. Det er saaledes denne Gren af Oldenborgernes Stamme, der nu klæder Danmarks Trone, og det var den augustenburgske Gren, der forberedte og ledede Oprøret i 1848.

9. Kong Frederik IV.

Det er bekendt, at Gottorpernes svigagtige Forhold overfor Danmark kostede dem deres Del af Sønderjylland, som *Kong Frederik IV* ved et Patent af 22. August 1721 højtidelig indlemmede i den kongelige Del. Men inden dette skete, havde Sverige ved

Fredslutningen med Danmark 1720 lovet, at det aldrig mere vilde blande sig i Forholdet mellem den danske Krone og Gottorperne. Desuden havde England og Frankrig, der havde været Fredsmæglere, givet Danmark deres Garanti for Besiddelsen af Sønderjylland til evige Tider.

Patentet af 22. August 1721 lyder saaledes:

»Vi Frederik IV osv. sender de velærværdige, ærværdige, velædle, ædle og ærbare Prælater, samtlige af Ridderskabet og andre, der besidder adelige Godser i Hertugdømmet Slesvig, vor naadige Hilsen.

»Af de i Trykken udkomne Skrifter er det eder til-

strækkelig bekendt, hvorledes Hertugen af Holsten, stik imod alle saavel skriftlige som mundtlige af hans Ministre gentagne Forsikringer og Erklæringer aabenbart har trængt sig ind paa os og ved sin forræderske Forbindelse med vor daværende Fjende samt ved at indrømme ham Fæstningen Tønning troløst har erklæret sig mod os og offentlig er optraadt som Angriber, ja endog har indladt sig med Fjenden om en paa tænkt Deeling af vore Lande og sluttet Traktater derom, at ligeledes bemeldte Hertug efter at være blevet myndig i et og alt har bifaldet denne hans Onkels, Administratorens Adfærd, og at vi derved er blevet bevæget til at tage Hertug Karl Frederik af Holstens Andel af Hertugdømmet Slesvig i Besiddelse igen som et i besværlige Tider ved Uret afrevet Tilbehør af Danmarks Krone.

»Efter at vi nu ved den formedelst Guds Bistand mellem os og Sveriges Konge og Krone i Juli 1720 sluttede og undertegnede og derefter rettelig ratificerede Fred samt ved de af de to mæglende Konger udstedte formelle og højtidelige Garantier for os og vore kongelige Arvesukcessorer i Regeringen den evige og rolige Besiddelse af og Herredømme over hele Hertugdømmet Slesvig, følgelig ogsaa den forhenværende fyrstelige Andel i nysnævnte Hertugdømme er blevet fastsat og forsikret, og vi derefter har besluttet at forene og inkorporere samme Andel med vor egen og derfor ved visse dertil forordnede og avtoriserede Kommissarier at modtage Ene-Arveylding af vort Hertugdømme Slesvigs samtlige iboende Stænder, saasom Prælater, Ridderskab, Stæder, Indvaanere og Undersaatte i Amterne og Landskaberne, at løse samtlige Indvaanere af den forhenværende fyrstelige Andel, verdslige og gejstlige, af hvilken Stand og Stilling de end er, fra deres tidligere Ed,

hvormed de har været forpligtede til det fyrstelige Hus, og at bringe disse i Kraft af den ovennævnte Fredsslutning og de paa samme opnaaede Garantier under vor kongelige suveræne og Ene-Arve- og Lands-Regering og at lade dem aflægge Troskabsed, saa byder og befaler vi Prælater og de af Ridderskabet saavel som ogsaa andre, der ejer og besidder adelige Godser i merbemeldte Hertugdømme Slesvig, ved dette vort aabne Patent naadigst og alvorligst, at de den 4de i næstkommende September Maaned, nemlig Torsdagen efter den 12te Søndag efter Trinitatis, hver og en vil indfinde sig paa vort Slot Gottorp, hvor vi for Tiden selv personlig opholder os, for videre at erfare vor allernaadigste Hensigt desangaaende og derpaa som angivet at sværge og aflægge den skyldige Troskabsed til os som deres fra nu af ene suveræne Landsherre, ligesom vi allernaadigst vil, at af de gejstlige alene Provsterne skal give Møde her, men de øvrige gejstlige og verdslige Betjente, Stædernes Magistrater og samtlige øvrige iboende og Undersaatter af de tidligere fyrstelige Stæder, Amter og Landskaber byder og befaler vi allernaadigst og alvorlig, at de paa den Maade, som det efterhaanden vil blive dem kundgjort i vort Navn og paalagt af vore dertil forordnede og autoriserede Kommissarier, personlig skal indfinde sig paa de dertil bestemte Stæder for at aflægge Troskabsed til os som deres ene suveræne Landsherre og videre fornemme vor allernaadigste Vilje. Til Gengæld har de al kongelig Naade, Beskærmelse og Retfærdighed at vente, hvorimod de, der udebliver uden alvorlige Forhindringer, for hvilke de saa skal være pligtige at føre troværdigt Bevis, tilbørlig skal drages til Ansvar og straffes efter Befindende. Hvorefter enhver sig allerunderdanigst har at rette.«

Det var Kong Frederik IV om at gøre foruden Stormagternes Garanti for Danmarks evige Besiddelse af Slesvig at sikre sig Befolkningens fulde Tilslutning og den eller de fordrevne Hertugers Afkald. Som det ses af Patentet, var Prælater, Ridderskab, Besidderne af de adelige Godser samt Provsterne indkaldte til at møde paa Gottorp den 4. September. Her svor de da baade paa deres egne og deres Arvingers og Sukcessorers Vegne Troskabsed til Kongen og hans kongelige Arvesukcessorer i Regeringen »efter Kongelovens Lydende«. Og den samme Ed blev da krævet og aflagt af Befolkningen rundt om i Landet. De to slesvigske Løver blev flyttede fra Midtskjoldet i det danske Vaaben, hvor de havde staaet ved Siden af Holstens, Stormarns, Ditmarskens og Oldenborgs Vaabenmærker, til Hovedskjoldet ved Siden af de Mærker, der skulde betegne Jylland, Fyn, Sjælland og Norge.

Til Minde om Arvehyldingen lod Dronningen forfærdige et *Guld bæger*, som blev skænket Kongen paa hans 50de Aarsdag (11. Oktober 1721). Paa den ene Side ses Kongen paa sin Trone; foran ham knæler 3 Mænd (en af hver Stand), og ovenover er skrevet: »Stænderne i Fyrstendømmet Slesvig hylder Kong Frederik IV, 1721 den 4. September.« Paa den anden Side findes Verset: »At anden halve Part af Slesvig Danmarks blev, det fjerde Frederik med Flid igennemdrev.« Sammen med dette Bæger opbevares paa Rosenborg det saakaldte *Ejder bæger*, hvori der er indfattet en Medaille; paa denne ses Ejderen liggende ved Flodbredden med en Urne, hvoraf Vandet strømmer ud, og en Omskrift saalydende: »Fra Kong Frederiks Arverige Ejderstrømmen ej vil vige.«

Et andet Udtryk for Glæden over Freden er den

10. Hyldingsbægeret.

Danmark som en kronet Kvinde siddende paa Sønderjyllands Grund; foran hende knæler Havguden med sin Trefork og Flodguden med et Ror; det er Sundet og Ejderen, Rigets to Grænsevogtere. Nedenunder læses: »Frugten af den Frederiksborgske Fred, sluttet 3. Juli 1720«; og i Randen: »Danmark Sundets Told bekom med hele Slesvig Fyrstendom.«

Det er ikke at undres over, at man her i Landet var glad over denne Fred, der — skulde man synes — fuldkommen sikrede Danmark sin gamle, historiske Grænse. Denne Glæde fik maaske sit

Skuepenge, som efter Tidens Skik blev slaaget efter dens Afslutning. Paa dennes ene Side ser man Danmark-Norge og Sverige som to kronede Kvinder, der rækker hinanden Haand over Fredens Alter; i Randen staar der: »Een Tro, eet Blod, eet Navn blev Nordens Fred og Gavn«. Paa den anden Side ses

11. Ejderbægeret.

smukkeste Udtryk i en Udtalelse af Statsminister *Johan Georg Holstein*. Hovedpunktet, siger han, er, at Slesvig vendte tilbage til det, hvorfra det var udskilt: Kronen Danmark og dets andre Provinser. Han mindede om, hvor meget Blod det havde kostet »at hævde Danmarks gamle Grænse ved at opretholde Besiddelsen af dette Land«.

12. Skuepenge i Anledning af Freden i Frederiksborg 1720.

Nu var endelig Slesvig uopløseligt knyttet til Danmark, »den ene, forvildede, slesvigske Løve var vendt tilbage til sin naturlige Pligt«. Han var overbevist om, at Slesvigs Indlemmelse vilde tjene Kong Frederik til evig Berømmelse, »fordi det er klart, baade af Landets gamle Historie og af egen Erfaring, at saa længe Slesvig var skilt fra Danmark, kunde dette ikke i lang Tid bevare Fred og Ro«.

Den anden Sag, der laa Frederik IV saa stærkt paa Sinde: at formaa Hertugerne til at give Afkald, lykkedes

kun halvt. Lyksborgerne og Augustenborgerne aflagde Hyldingsed i Slesvig 4. Septbr. 1721 med de andre Godsherrer; »Administratoren« Kristian August havde allerede Dagen før udstedt sit Afkald saalydende: »Jeg Kristian August, Arving til Norge, Hertug til Slesvig, Holsten osv. gør herved vitterligt: Efter at Hans kongelige Majestæt af Danmark og Norge osv., min naadige Konge og Landsherre i Kraft af sit Dato Gottorp den 22. August 1721 udstedte Patent har fundet for godt at forene den forhenværende fyrstelige Andel af Slesvig med sin egen og igen for evig at inkorporere den i sin Krone som et gammelt ved Tidernes Ugunst afrevet Stykke, og derfor ogsaa naadigst har paalagt mig, at jeg skulde aflægge den ham som den nu eneste Besidder af bemeldte Hertugdømme Slesvig for mine deri beliggende Godser tilkommende Arvehyldingsed, saa lover jeg for mig, mine Arvinger og Efterkommere herved og i Kraft af dette, at jeg og de vil anerkende og holde Hans kongelige Majestæt af Danmark og Norge osv. for vor eneste suveræne Landsherre, være samme ligesom og hans kongelige Arvesukcessorer i Regeringen efter Kongelovens Lydende tro, huld og underdanig, søge og befordre højbemeldte Hans kongelige Majestæts og Hans kongelige Arvehus's Gavn, Bedste og Fordel med al vor yderste Flid, men advare det mod, afværge og afvende dets Skade og Fordærv af al vor Formue, samt gøre og yde alt, hvad tro Fyrster og Vasaller er skyldige at gøre og yde deres suveræne Konge og Overherre. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord!«

Derimod var det vanskeligere at komme til Rette med den gottorpske Linjes Hovedgren, der ved den fordrevne Hertug *Karl Frederiks* Ægteskab med Peter den Stores Datter kom til Ære og Værdighed i Rusland.

Hans Søn *Peter III* blev endog Kejser i Rusland 1762, og ikke alene som saadan, men som Besidder af de gottorpske Dele af Holsten var han Danmark en farlig Nabo. Derfor var det den danske Udenrigsminister *J. H. E. Bernstorff* i høj Grad magtpaaliggende at opnaa

13. J. H. E. Bernstorff.

et formeligt Afkald paa Sønderjylland fra ham og at faa et Mageskifte i Stand, hvorved Danmark fik hans Del af Holsten for Oldenborg og Delmenhorst, der let kunde blive en farlig Besiddelse.

Det lykkedes Bernstorff ved Hjælp af den duelige Diplomat v. Osten at faa en saadan Ordning aftalt med

Peter III's Hustru *Katharina II*, der havde styrtet sin Mand og efterfulgt ham i Regeringen, og i April 1767 blev der afsluttet en Traktat derom. Denne opnaaede den daværende Udenrigsminister *Andreas Peter Bernstorff* i 1773 af faa bekræftet af Peter III's og Katharinas Søn *Paul*, der dengang havde naaet Myndighedsalderen.

14. A. P. Bernstorff.

Traktatens vigtigste Bestemmelser lyder saaledes:
 »Hendes kejserlige Majestæt over alle Russer bevilger for sig og som Formynder for sin Hr. Søn, den kejserlige Højhed, det fra kongelig dansk Side begærede fuldstændige Afkald paa den af Danmarks Krone okkuperede højfyrstelige Andel af Hertugdømmet Slesvig og lover

der næst ufejlbarlig ikke blot at anvende alle bona officia ¹⁾ overfor Hans kejserlige Højhed Kronprinsen, Tronfølgeren og Storfyrsten over alle Russer, saa snart højstsamme bliver myndig, til at højstsamme i egen Person paa det mest afgørende giver Afkald paa bemeldte højfyrstelige Andel af Hertugdømmet Slesvig for sig, sine Arvinger og Descendenter og desangaaende udsteder en højtidelig Frasigelseserklæring . . . . men tillige at bevæge alle levende Fyrster af den Holsten-Gottorpske Mandslinie til, at de, enten ligeledes nu, eller de mindreaarige straks efter, at de har opnaaet Myndighedsalderen, i lige Maade højtidelig vil give Afkald paa nævnte Del af Hertugdømmet Slesvig.«

Storfyrst Pauls eget Afkald af 20/31. Maj 1773 er, om muligt, endnu kraftigere og mere ubetinget.

Traktaten af 1767 ordner tillige et Magelæg mellem de hertugelige Dele af Holsten og Oldenborg og Delmenhorst, idet Danmark desuden overtager den hertugelige Slægts Gæld: 800,000 Rdl.

Saaledes syntes Aarhundreders Misgreb at være bødede; men det var desværre kun i statsretlig Henseende, at alt var saa vel ordnet.

---

¹⁾ egl. gode Tjenester, d. v. s. velvillig Bistand.

III.

Sønderjydske Kirke- og Skoleforhold fra Reformationen til Revolutionstiden

eller

hvornaar og hvorledes Mellemslesvig blev fortysket.

ALLEREDE i Middelalderen var der i tyske Haandværkeres, Købmænds, Ridderes og Kongers Følge strømmet en Del Tyskhed ind over Danmark, i Særdelshed over Sønderjylland; og den var saa meget farligere, som det var Plattysk, der var ved at trænge ind, et Sprog, der falder Danske meget lettere end Højtysk.

Ingen af de oldenborgske Konger, undtagen maa-ske Hans og Kristian II og Kristian IV, ikke engang Frederik IV, synes at have haft nogen Forkærlighed for dansk Sprog og endnu mindre tilstrækkeligt Blik for Vigtigheden af at vogte Modersmaalet i Sønderjylland under dets mange Vanskeligheder.

Og *Reformationen*, der bragte saa meget godt med sig, havde i mange Henseender skadelige Følger for det danske Sprog i Sønderjylland. Den var ikke alene ud-gaaet fra Tyskland, men var et Vidnesbyrd om tysk Aand og Kraft, og den blev i Sønderjylland gennemført af Tyskere. *Herman Tast*, Præsten i Husum, der rejste Bevægelsen, var en Holstener; og *Johan Vandal*, »Læsemesteren« ved den af Hertug Kristian (III) opret-

tede Præsteskole i Haderslev, var Hannoveraner. En hel lang Række af Præster og Provster i Haderslev efter Reformationen var fremmede. I Haderslev Latinskole saa vel som i Sønderjyllands andre Latinskoler

15. Herman Tast.

var Modersmaalet banlyst: alt gik paa Tysk eller Latin. Og det var Tyskere, der fik de ledende Lærerpladser. I Haderslev var der saaledes i de følgende Menneskealder ikke mindre end 7 tyske Rektorer og 12 tyske Konrektorer. Vilde nogen modsætte sig denne Fortrængelse af Modersmaalet, kunde det komme ham dyrt at staa.

Fortyskningen af Kirke og Skole i den nordligste Del af Sønderjylland lettedes ved, at Hertug Hans den Ældre holdt et lille tysk Hof i Haderslev fra 1544 til 1580, og ved, at Reformationen overskar Baandet mellem Kirken i Sønderjylland og Ærkebispens i Lund. Havde Kongen beholdt Sønderjylland udelt under sig, vilde hans Person og Stilling som øverste Biskop have været et Bindeled; men allerede i Delingsaaret 1544 fik Hertug Adolf af Gottorp udnævnt en *S u p e r i n t e n d e n t* for sin Del af Hertugdømmerne, o: den gottorp-ske Del udskiltes af sin administrative Forbindelse med den danske Kirke og forenedes med et Stykke Holsten. I de Dage gik Ribe Stift lige ned til Tønder, formodentlig er den vestlige Del af Sønderjylland kristnet fra Ribe som den østlige fra Slesvig; Ubjerg Sogn var det syd-vestligste, og Egvad det sydøstligste Sogn i Ribe Stift; men Hertug Adolf fik Hellevad, Egvad og Bested Sogne V. f. Aabenraa bort fra Ribe Stift og lagt under sin Kirkeprovins. Og da Hertug Hans den Ældre døde, fik Adolf endvidere Tønder By samt de omliggende Højer, Skast, Hjerpsted, Brede, Abild og Ubjerg Sogne lagt under sin Kirkestyrelse. Og selv i den Del af Ribe Stift, som hørte til Hertugdømmet, gav Kristian III hverken den sidste katolske Biskop, Iver Munk, eller den første evangeliske, Johan Vandal, Lov til at visiterc. Først Hans Tavsen fik Lov dertil igen. En Tid havde ogsaa Kristian III som Hertug unddraget Als, Ærø og Femern fra Forbindelsen med Fyns Stift, hvortil disse Øer havde hørt fra meget gammel Tid. Men da han blev Konge, og da de fynske Rigsraader gjorde ham Forestillinger derimod, blev Als og Ærø igen lagte til Fyns Stift, Femern derimod ikke. Efter Delingen 1564 fik dog Hertug Hans den Yngre bjærget sig et lille Provsti af to Sogne

paa Als og to i Sundeved; og da Kronen 1667 overtog den sønderborgske Linies Besiddelser, kom de to alsiske Sogne ikke tilbage til Fyns Stift, men lagdes under Kongens Superintendent i Sønderjylland, der ogsaa bar Titel af Generalsuperintendent.

Kong Kristian IV lod nemlig 1636 udnævne en Superintendent for sin Del af Hertugdømmet; og hertil valgte han Vestfaleren *Stefan Klotz*, der har faaet en sørgelig Navnkundighed i Sønderjyllands Historie. Han var en højt begavet, meget veltalende, ivrig tysk og i høj Grad herskesyg Mand, som navnlig havde en meget høj Stjerne hos Kong Frederik III og Dronning Sofie Amalie, der begge fra deres Ophold i Flensborg 1646—48 kendte og skattede ham. Efter at de havde besteget Tronen, kunde Klotz omtrent gøre, hvad han vilde, i Sønderjylland. Han indførte med haard Haand Højtysk som Kirkesprog i Flensborg Provsti, uden at der fra Kongens Side blev gjort noget derimod; han indkaldte Præster fra Tyskland, der ikke forstod Menighedens Sprog, saa lidt som disse forstod Præsternes.

Et Eksempel paa Klotz's Fremfærd mod Præster og Menigheder har vi i, hvad der i hans Tid skete i Havnved Sogn lige vest for Flensborg.

Her levede en gammel Præst, *Jens Brekling*, hvis Søn *Frederik Brekling* fik et haardt Sammenstød med den myndige Biskop. Denne havde sin gode Del i, at Danmark 1657 havde erklæret Sverige Krig. Han havde nemlig efter Frederik III's Indbydelse været til Stede ved den Rigsdag i Odense, hvor Krigen blev besluttet og havde sikkert ved en Prædiken, han holdt over 1 Kong. 22, 1 flg., gjort meget til, at den skæbnsvangre Beslutning blev taget. Trods sin Tapperhed ved den Lejlighed var han en af de første til at flygte fra Flens-

borg, da Fjenden kom, og Frederik Brekling bestyrede saa uden Løn hans Embede som Præst og Provst i Flensborg, til han efter Roskilde-Freden vendte tilbage. Fr. Brekling var saa en kort Tid Kapellan hos sin gamle Fader i Hanved. Men her forfattede han et glødende Klageskrift mod Gejstlighedens verdslige Levned og sædelige Slaphed og skaanede ingenlunde Klotz selv, men omtaler ham som en aandsforladt selvgjort Pave. Klotz lod ham da suspendere fra Embedet, stille for Retten og hensætte paa Fæstningen i Rensborg, hvorfra han flygtede til Holland.

Derefter beskikkede Klotz uden at agte paa Menighedens Valgret selv en Kapellan for den gamle Præst i Hanved. Menigheden, der var sin Præst inderlig hengiven, forlangte imidlertid, at der skulde fremstilles til Valg 3 Kandidater, der kunde tale Dansk, og at der ved Valget skulde tages Hensyn til den gamle Præsts og hans Families Tarv. Det agtede Klotz imidlertid ikke paa, men ved Hjælp af Amtmanden Ditlev v. Ahlefeld, som da var i København, fik han udvirket, at en Kandidat *Hartvig Meyer* fra Rostok udnævntes til Kapellan og Efterfølger i Embedet.

Meyer holdt saa en Prøveprædiken paa Tysk. Inden Ordinationen havde fundet Sted, indgav dog Hanved-Boerne (19. Januar 1661) en Klage til Kongen over, hvad Klotz havde i Sinde; men han oppebiede ikke Kongens Bestemmelse, idet han 27. Januar ordinerede Meyer.

Beboernes Klage, der er bevaret, giver os en levende Forestilling om den Smerte, der sikkert ogsaa mange andre Steder i Sønderjylland greb Befolkningen, naar den skulde se sit Modersmaal udjaget af Kirken. Den lyder saaledes:

»Vi Menighedsmedlemmer af Hanved Sogn kan ikke undlade allerunderdanigst at meddele Eders kongelige Majestæt, at en fra Eders Majestæt anbefalet Studiosus, Hr. Meyer fra Rostok, har holdt en Prøveprædiken i vor Kirke, og at vi vel intet har at udsætte paa hans Person og Gaver, men alene, at vi kun har kunnet forstaa meget lidt eller slet intet af hans Prædiken, samt at han efter hvad vi har hørt, slet ikke forstaar vort danske Sprog, hvorfor vi Menighedsmedlemmer af Sognet efter nøje Overvejelse har fundet ham uskikket til at være vor Sjælesørger, saasom vi altid gør vort Skriftemaal og vore andre Anliggender i det danske Sprog og igen bliver trøstede og modtager Afløsning i det danske Sprog, ligesom ogsaa de syge i deres Døds-kamp hverken kan faa Lærdom eller Trøst ved det tyske Sprog. Derfor har vi ved to Mænd overgivet Hr. Dr. Klotz et Andragende om denne Sag og indstændig bedet om, at der endnu maa blive fremstillet os to Personer, der er det danske Sprog mægtige. Men Dr. Klotz har fuldstændig uden vort Vidende og uden nogen fra os indgaaet Indstilling i ganske faa Præsters Nærværelse ordineret Hr. Meyer.

»Herover er der i Sognet opstaaet stor Veklage, Skrig og Beklagelse; efterat desværre al vor Formue og timelige Velfærd er os berøvet, skal vi med endnu større Smerte savne sand Sjæletrøst i vort sædvanlige Sprog, hvilket vi i urokkelig Tillid haaber, aldrig sker med Eders kongelige Majestæts Vilje og Tilslutning. Ogsaa forstaar vi, at Sagen ikke maa være forebragt Eders allernaadigste Majestæt paa ret Maade.«

Ordinationen fandt imidlertid først Sted den 27. Januar (i dette Stykke er altsaa Klagen unøjagtig), og den gav Menigheden Anledning til den 13. Februar at

sende en ny Skrivelse til Kongen, hvori det hedder: »Gud veed, hvilken Jammer vi har udstaaet under denne Krigs Tryk, og de fleste af os sidder i Elendighed med nøgne Smaabørn uden Brød, og dertil kommer endnu en ny, bitter Erfaring, at man farer saa voldsomt frem imod os, saa man vil berøve os vor kristelige Frihed til et retmæssigt Valg, at vore skriftende, syge og de der begærer Trøst, ikke mere kan blive trøstede i vort danske Sprog, men at de fremmede, udenlandske Ord skal være vore Sjæle til stadig Forargelse.«

Det synes, som om Klotz for en lille Stund har maattet opsætte sine Planer i denne Sag; Jens Brekling fik nemlig først sin Afsked 1664 og har efter Sønnen haft to andre Kapellaner. Men fra 1664 til 1850 maatte dette Sogn have fuldstændig tysk Gudstjeneste. —

Den lærde Biskop *Erik Pontoppidan*, der som Præst i Sønderjylland i 11 Aar (1723—34) havde haft Lejlighed til at lære disse Forhold at kende, udtaler sig 1743 saaledes derom:

»Dengang lod man mange tyske Studenter forskrive fra Magdeburg og Wittenberg foruden at se saa nøje paa Sproget. Dog blev endnu Kirketjenesten paa de fleste Steder en lang Tid dansk. Men Tid efter anden har Præsterne, som alene studerede i Tyskland og fandt Besværlighed ved det Danske, for deres Mageligheds Skyld søgt at indføre tysk Prædiken paa Landet, endogsaa i de Egne, hvor Almuen knap engang forstaaer en samlet Sætningskæde. Paa nogle Steder søgte man først at gøre hver fjerde, siden hveranden og omsider alle Prædikener paa Tysk. Saadant kunde ikke ske, hvis ikke Provsterne og særdeles Generalsuperintendenterne, saasom tyske af Fødsel, havde haft samme Princip som

Præsterne; thi da de paa Visitationer udi Menigheden ofte intet kunde udrette, ønskede de at indføre det, som er dem bedst bekendt, skønt Menigheden næsten fremmed.

16. Erik Pontoppidan.

»I denne Henseende holder jeg for, at Generalsuperintendent Dr. Stefan Klotz har handlet meget uforvarsomt, da han midt i forrige Seculo¹⁾ afskaffede det Danske og indførte til Almuens store Sorg og Græmmelse, skønt Præsteskabet til Behag, tysk Sprog i alle angelske Kirker det flensborgske Amt og Provsti tilhørende, hvor Dansk tales i hver Bondes Hus, men aldrig høres en dansk Prædiken«.

At der naturligtvis havde været endnu ublidere

¹⁾ d. e. Aarhundrede.

Kaar for Modersmaalet i de hertugelige Dele af Sønderjylland end i de kongelige, følger af sig selv. Kongerne havde jo dog ikke som Hertugerne politisk Interesse af at udrydde det danske Sprog. Dette havde virkelig den holsten-gottorpske Hertug Frederik IV († 1702) tænkt paa, hvorom ogsaa Pontoppidan underretter os:

»Udi det store Amt Aabenraa«, siger han, »hvor Tysk er endnu langt mindre bekendt end i Angel, havde det dumdristige Forsæt (at ville udrydde det danske Sprog) denne Time været udført, hvis den fyrstelige gottorpske Regering var blevet ved Magt; thi dermed lod sig afgangne Provst *Koch* ofte forlyde, sigende, det var Hertug Frederik, som endte sit Løb i den polske Krig¹⁾, hans fulde Agt, at hvis han var kommet hjem til rolig Regering, vilde han med Rød udrydde det danske Sprog af alle sine Kirker«.

Ingen dansk Konge fortjener større Ros end Frederik IV med Hensyn til Omhu for Sønderjyllands statsretlige Stilling; men ingen dansk Konge har forsømt saa meget af, hvad der har staaet i hans Magt, med Hensyn til Bevarelsen af dansk Sprog og Nationalitet i Sønderjylland.

Han havde sejret i Krigen, fordrevet Gottorperne, indlemmet deres Landsdel i sin egen, faaet dette anerkendt baade af hjemlige Stænder og udenlandske Magter. Ingen af disse, ikke engang Sverige, vilde have lagt ham et Halmstraa i Vejen, om han havde benyttet sine 10 sidste Fredsaar til at gøre Ret og Skel mod det danske Sprog i Sønderjylland. Men han gjorde det ikke. Hverken i Styrelsen, for Retten, i Kirken eller i Skolen kom Modersmaalet til sin Ret.

¹⁾ Hertug Frederik IV faldt 1702 i Slaget ved Klissow i den svenske Hær.

Endelig er det Frederik IV, der har kaldet den Mand til Præst i Sønderjylland, hvis Færd maaske er det højest raabende Vidnesbyrd om, hvad Fortræd der er gjort ved, at man satte tyske Præster til Sjælesørgere for danske Menigheder. En Sakser, *Christof Henrik Fischer*, født omkring 1680, kom 1710 til København for at gøre sin Lykke her i Danmark. Han prædikede jævnlig i Byens tyske Kirker, aflagde en teologisk Lærdomsprøve for Professorerne og begyndte saa at søge om Præsteembede i Sønderjylland. 1718 søgte han saaledes om Embedet i Rylskov Ø. f. Flensborg. I Ansøgninger beraaber han sig paa, at han to Gange har opvartet Kongefamilien med Gratulationsdigte og een Gang prædikeret for Kongen. Den 11. Oktober 1710 havde han nemlig overrakt Kongen et »carmen gratulatorium«¹⁾ paa hans Fødselsdag, og den 30. November 1714 et »carmen gratulatorium« paa Kronprinsens Fødselsdag, og den 23. April 1717 havde han nydt den Naade under Hofpræstens pludselige Upasselighed med kun faa Timers Forberedelse at prædike for Kongen selv. — Han fik dog ikke Rylskov, men et Embede i Svensk Pommern, som Danmark dengang havde erobret. Da dette Landskab ved Freden 1720 blev givet tilbage til Sverige, følte han sig mindre tilfreds derovre, og en Gang i 1729 rettede han i en Prædiken de voldsomste og mest ærerørige Beskyldninger mod den svenske Guvernør i Pommern; han blev anklaget derfor, men aflagde Ed paa, at han ikke havde sigtet til Guvernøren. Dette var dog klart nok for alle, og hans Stilling derfor uholdbar. Saa kom han til Danmark igen og blev i Frederik IV s sidste Læ-

¹⁾ Lykønskingsdigt.

veaar udnævnt til Præst i Hyrup i Angel, i hvilket Embede han forblev i 20 Aar.

Han forstod ikke Dansk, og hans Menighed forstod ikke Tysk, og intet Øjeblik faldt det ham ind, at han skulde lære Menighedens Sprog; nej, den skulde lære hans. Derfor forlangte han, at Bønderne Søndag Eftermiddag skulde møde i Kirken for at lære Tysk. Det vilde de ikke, og han jamrede i offentlige Erklæringer over, hvor fortvivlet en duelig og nidkær Lærer (∴ Præst) er stillet overfor et forvildet Folk, hvis Sprog han ikke forstaar, og som ikke forstaar hans. Forholdet mellem ham og Bønderne blev værre og værre. Fra Prædikestolen kaldte han dem »Rækler, Bondeflegler, grove Æsler og ufornuftige Okser«. Naar de uagtet hans Raaben faldt i Søvn under hans Prædiken, skældte han dem for »Grødædere«. En Gang sagde han i en Prædiken: »I Kirketyve, I Kirkerøvere! hvilken Møje har jeg ikke haft med denne ugudelige Hyrup Menighed! Ak, Gud! du har bragt mig i Helvede, thi fast i hvert Hus i min Menighed bor der en Djævel. Det var bedre at være en So iblandt Tyrker end Sjølehyrde for saadanne Kristne!« Skulde man fremdrage endnu stærkere Ord af hans Prædikener, maatte det vel blive dem, der siden fældede ham og som det er urigtigt at oversætte, da de tager sig bedst ud i Originalsproget: »Habe ich euch Teufelsgesinde und Höllenbrände nicht Deutsch lehren wollen? Was hilft es aber! Dieses Teufels Gesinde bleibt immer bey ihrer tollen dänischen Sprache im Hause, unter sich und allenthalben!« I samme Prædiken var det, han sagde: »Er det Takken for mit trofaste Sjølearbejde for unge og gamle? I Stedet for, at I Søndag Eftermiddag har tjent Djævelen med Drik og Fraadsen ved Begravelser, Bryllupper og

Barselgilder, har jeg anordnet en Katekismus-Eksamen for at lære eder det tyske Sprog og derigennem bedre bibringe eder Troslæren og Livets Pligter. Men mange har foragtet og spottet over dem, der efter min gentagne Formaning vilde tale Tysk i deres Hjem med Børnene. Hvad kan glæde Djævelen mere end det, at I, medens I ikke kan bede et Fadervor eller Guds Bud, ikke synge en Sang i eders ikke vidt gældende Sprog, da jo Gudstjenesten og alle Handlinger til Sjælefrelse sker i det tyske Sprog, foragter det tyske Sprog, ikke vil holde Ungdommen til at lære det, og de gamle ikke bedre vil vænne sig til det? Thi, naar du ikke forstaar, hvad du læser, beder, synger og hører prædike, hvor kan saa du og dine Børn have Nytte af Sang, Bøn og af at høre Prædiken? O, forstokkede Satans Yngel!«

Gentagne Gange havde Menigheden klaget over ham, og en Gang endog faaet en Resolution for, at han skulde paa en Maade staa aabenbar Skrifte i sin egen Kirke; og gentagne Gange havde han søgt om Forflyttelse; men det synes, at Superintendent *Conradi* har holdt sin Haand over ham, og den ulykkelige Menighed maatte drages med ham lige til 1750, da han endelig blev afsat. Dette er kun et enkelt Eksempel, der kan oplyses ved, at Proces-Akterne er blevet opbevaret; men hvor mange Steder kan det ikke have gaaet paa lignende Maade, foregaaet lignende uhyggelige Ting, som nu Glemselen dækker over!

Selv om Fischers Færd ikke er helt enestaaende i den Tids Historie, saa er der dog ogsaa Eksempler, der peger i en helt anden Retning.

I Aaret 1728 blev *Johan Herman Schrader*, en Hamborger af Fødsel, Præst i Tønder; og han drog den siden saa bekendte Salmedigter *Hans Adolf Brorson* til

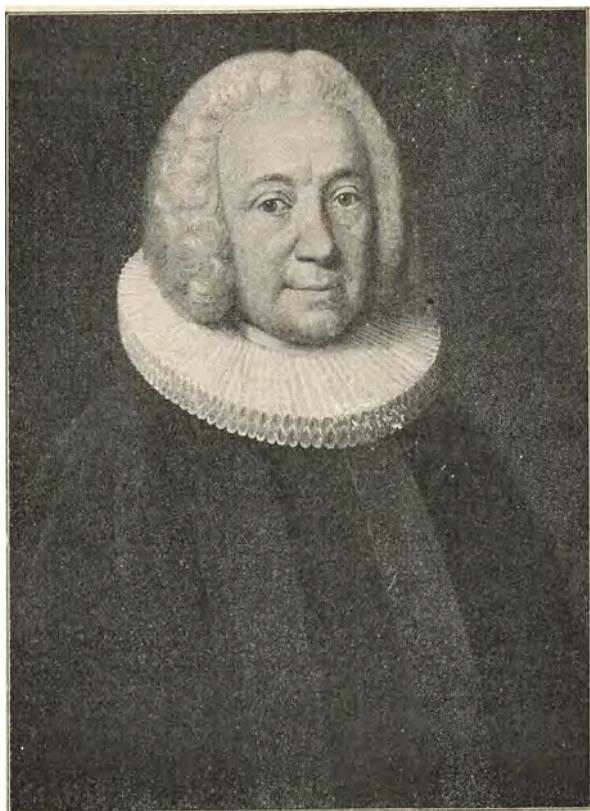
Tønder som dansk Præst, ligesom han fandt sig i, og vel sagtens tilskyndede til, at Brorson indførte dansk Salmesang ved den danske Gudstjeneste. Det mærkelige Forhold, at man sang tyske Salmer, ogsaa ved dansk Gudstjeneste, havde bestaaet i Sønderjyllands Købstæder lige siden Reformationen; men i Juén 1732 indførte Brorson dansk Salmesang med sin herlige Samling af danske Julesalmer. I de nærmeste Aar fulgtes Julesalmerne af Passions-, Paaske-, Pinse- og Adventssalmer, der saa samledes til »Troens rare Klenodie«, en Salmesamling, der vel især kan tale Sønderjyder til Hjærte ¹⁾).

Den pietistiske Retning, hvortil baade Schrader, Brorson og den tidligere nævnte Erik Pontoppidan hørte, fik særlig efter 1735 Yndest og Ørenlyd hos Kong Kristian VI, der i det hele begyndte at rette sin Opmærksomhed mod Sønderjylland.

Han forlangte saaledes gentagne Gange Indberetning om Skolens og Kirkens Tilstand i Sønderjylland; og disse Indberetninger er helt mærkelige.

Provsten i Flensborg Amt skriver saaledes, at Aarsagen til Skolevæsenets slette Tilstand maa søges i Børnenes Uvidenhed i Tysk, da de jo aldrig hører andet end Dansk af deres Forældre. *Præsten i Grumtoft* i Angel fremhæver, at Ukyndighed i Tysk overalt i Angel er den største Hindring for Erkendelsen af Gud; og derfor maa man til Lærere se at faa »Subjekter«, der ikke kan tale Dansk. *Amtmanden og Provsten i Aabenraa* meddeler, at i Aabenraa var hele Gudstjenesten og Skoleundervisningen tysk med Undtagelse af, at der holdtes dansk

¹⁾ Se H. Grønvold: Salmedigteren Hans Adolf Brorson, 1903, («Folkelæsning» Nr. 262).

17. Hans Adolf Brorson.

Froprediken; men medens Amtmand v. Massow mener, at Befolkningen er »noksom kyndig« i Tysk, mener Provst Schmid, at den største Part ikke kan Tysk. I Løgumkloster var der tysk Skoleundervisning og tysk Prædiken hver 3die Uge. Den tyske Skoleundervisning, mente begge, var meget nødvendig; men Provsten vilde have den tyske Prædiken indskrænket til hver fjerde

Søndag, da ikke $\frac{1}{30}$ af Befolkningen kunde Tysk; Amtmanden mente derimod, at »de fleste var noksom kyn-dige i det tyske Sprog«. Paa Landet var alt dansk. *Amtmand og Provst i Tønder Amt* regner alle de frisiske Sogne saant de tilgrænsende nærmest danske Sogne Læk, Klægsbøl, Nykirke og Rødenæs for rent tyske. Saa taler de om »blandede« Sogne, hvor der — siger de — tales mere Dansk, og Skoleundervisningen er tysk. I Højer, som de indrømmer er dansk, synges der dog tyske Salmer til dansk Gudstjeneste. Fra *Haderslev Amt* fremhæves, at paa Landet er Kirke- og Skolesprog dansk; men Amtmand og Provst mener dog, at der i Skolerne burde undervises i Tysk, for at Befolkningen kunde lære at læse de kongelige Love og Anordninger, der jo udstedtes paa Tysk. I Haderslev By forstod — ø: skrev — de fleste Tysk; *desuagtet* blev der kun holdt 2 tyske, men 3 danske Gudstjenester ugentlig; men Katekisationerne fandt altid Sted paa Tysk. Det vilde være rigtigt at forandre den ene danske Gudstjeneste til en Katekisation. Fra *Flensborg Amt* meddeler Visitatorerne, at Befolkningen efter eget Opgivende bedre forstaa en tysk Prædiken end en dansk, der holdes i det ægte sjællandske Sprog. Da der ikke havde været prædikedet Dansk i næsten 100 Aar, er det ikke let at forstaa, hvor Befolkningen kan have erfaret dette.

Ud af alle disse store Anstalter med Indberetninger fra alle Hold kom der kun grumme lidt; det sørgede bl. a. Superintendent *Conradi* for. Denne fremmede Mand (f. i Riga) var Superintendent 1728—47 — altsaa i hele Kristian VI's Tid, og han ønskede at hindre alle for det danske Sprog gavnlige Foranstaltninger. Det hele, der skete, var, at tysk Salmesang til dansk Gudstjeneste afskaffedes i Højer og Løgumkloster, ligesom i Tønder.

Under Kristian VI's Regering blev der endog indført tysk Gudstjeneste og tysk Undervisning i det rent danske Sundeved. Hertugen af Lyksborg udstedte nem-

18. Kong Kristian VI.

lig 23. Juni 1735 en Forordning, hvorved han indfører delvis tysk Gudstjeneste i Broager, Nybøl, Ullerup og Saatrup Kirker og bestemmer, at Ungdommen skal undervises lige saa vel i det tyske som i det danske Sprog. Hertugen af Augustenborg og Grev Reventlow paa

Sandbjerg, der havde »Undersaatter« i de paagældende Sogne, gjorde Indsigelse herimod; men Kongen stadfæstede lige godt den lyksborgske Hertugs Forordning. Og Hertugen gik snart videre, saa i hans angelske Besiddelser, hvor Befolkningen ogsaa var dansk, indførte han snart fuldstændig tysk Skole- og Kirkesprog.

Aaret efter Kristian VI's Død blev Würtembergeren *Jeremias Fr. Reuss* Generalsuperintendent for Sønderjylland. Det var en redeligt tænkende, klart skuende og frisindet Mand, der oprørtes over, at man holdt udelukkende tysk Gudstjeneste for danske Folk, f. Eks. i Tønder-Egnen. Tiden spildes derved, siger han, og det, der bliver hængende ved, er i det højeste nogle ukendte Ord uden tilsvarende Begreb. Han vilde have dette Forhold forandret; men Amtmand *Holstein* og Provst *Baltasar Petersen* i Tønder forhindrede Forandringen ved en usandfærdig Erklæring om, at alle i Menigheden, paa enkelte danske Tjenestefolk nær, kunde begge Sprog. —

Da Superintendent Reuss 1757 forlod Danmark for at blive Kansler for Universitetet i Tübingen, anbefalede han Regeringen, at den af Hensyn til de danske Menigheder i Sønderjylland skulde ansætte en dansktalende Biskop, og han foreslog dertil H. A. Brorson i Ribe. — Det vilde Regeringen (J. H. E. Bernstorff) ikke gaa ind paa, hvorimod man 1759 udnævnte til Generalsuperintendent den Mand, der ganske sikkert har været en af de skadeligste for Danskheden, nemlig *Adam Struensee*, Fader til den siden saa kendte Minister.

Adam Struensee var født 1708 i Brandenburg og havde i 25 Aar været Præst i Halle, da han 1757 blev

kaldet til Provst i Altona for to Aar efter ved J. H. E. Bernstorffs Indflydelse at blive Generalsuperintendent for Hertugdømmerne med Bolig i Rensborg. Han var en i høj Grad myndig og selvbevidst Mand, hvem det ikke rigtig klædte, at han idelig opfordrede andre til Ydmyghed. Han ønskede, at hvor han kom paa Visitats, skulde Præst og Præstekone iført deres bedste Pynt modtage ham udenfor Porten; mødte de kun ved Husdøren, blev det ilde set. Og var ikke alt med Hensyn til Mad og Bekvemmeligheder efter hans Ønsker, irettesatte han Præst og Præstekone i alles Paahør. Præsterne kaldte ham derfor deres »Tordenvejrer«. Betegnende for hans Forfængelighed er ogsaa det, han levede som sit Bidrag til en Levnedsbekrivelse af sig selv, der blev udgivet, endnu mens han levede. Heri gør han sig til af, at han paa sine ældre Dage havde lært sig til at tale Dansk saa godt, at indfødte Danske erklærede, han talte det flydende og fejlfrit. I kirkelig Henseende hørte han til den pietistiske Retning, hvad man paa Forhaand vil kunne slutte af hans lange Ophold i Pietismens Hovedstad Halle.

Hans »Program« som Biskop, om man maa kalde det saa, var gennem Skolen at fortyske Sønderjylland, og paa dets Gennemførelse arbejdede han ihærdigt i de 32 Aar, han var Superintendent, med Undtagelse af, at der ved Aaret 1780 kom et Øjeblik, hvor det synes, at Samvittigheden har slaaet ham og budt ham vende om. Denne Samvittigheds-Anfægtelse varede dog kun kort.

Om Tilstanden i Flensborg Provsti siger han efter sin første Visitatsrejse: »En Hovedhindring for Religionskundskabens Udbredelse er i mange Menigheder uden Tvivl, at alle Indbyggere i Angel taler Dansk i deres Hjem og i Privatømgang. Da nu Gudstjenesten

holdes i det tyske Sprog, og Børnene næsten slet ingen Lejlighed har til at lære og forstaa Tysk, saa er de, naar de vokser til, ikke i Stand til at drage sand Nytte for deres Sjæle af den offentlige Gudstjeneste. Især gaar det ud over den kvindelige Befolkning, der gennemgaaende kun taler Dansk. Først under Nadverforberedelsen begynder de med at forstaa og tale Tysk. Endog enkelte Lærere taler Dansk i Skolerne. Hvorvel jeg har fraraadet dette, saa har det dog hidtil voldt Præsterne en ubeskrivelig Møje, da de i den Tid, de skulde forberede Børnene til Nadveren, paa een Gang maatte lære dem baade Tysk og Kristendom. Efter min ringe Mening vilde det være tjenligt, om der i hele Angel kun blev talt enten Dansk eller Tysk, og at Gudstjenesten blev holdt i et for Indbyggerne kendt Sprog.«

Man skulde synes, at disse øjensynlig rigtige Betragtninger maatte føre ham til at anbefale Genindførelse af dansk Gudstjeneste og Skoleundervisning, men langt fra! Der maa mere Tysk til, 1) fordi Præsterne ikke forstaaer Dansk, og 2) fordi Menighederne paa Grund af deres Forbindelse med Tyskere ikke kan undvære Tysk. Det faldt ham ikke ind, at Præsterne enten kunde lære Dansk eller forflyttes; og den anden Grund var usandfærdig; thi alle Landdistrikter saavel som de Dele af Byerne Slesvig og Flensborg, der stødte op til det danske Angel, var dansktalende.

Uagtet Struensees Grunde var saa svage, og uagtet Overkonsistoriet paa Gottorp¹⁾ udtalte sig mod ham, bestemmer dog en kongelig Resolution af 9. Oktober 1761, »at det med Alvor skal indskærpes Skolelærerne ikke ved Ungdommens Undervisning at tale andet Sprog

¹⁾ Et kirkeligt Raad, der afgav Betænkninger og Forslag umiddelbart til »det tyske Kancelli«.

end det tyske«. En lignende Resolution udvirkede han den 20. September 1765 for de frisiske Egne. — Imod denne sidste Resolution havde iøvrigt Overkonsistoriet udtalt sig. Friserne, siger Overkonsistoriet, hænger stærkt ved deres Sprog; og det var dog billigere, at Præsterne lærte Befolkningens Sprog end denne deres. Om Tilstanden i dansktalende Sogne siger Konsistoriet: »De Herrer Præster skulde gøre sig den Ulejlighed at lære det danske Sprog, der desuden ikke er svært«. »Vi finder det mere billigt, at Præster og Skolelærere med Hensyn til tysk og dansk Sprog retter sig efter Menighederne, end at disse skal rette sig efter dem.«

Overkonsistoriet maa dog ikke forslaas saaledes, at det ønskede, at det danske (og frisiske) Sprog skulde bevares. Nej langt fra! Men Fortyskningen skulde gaa langsommere, med mere Lempe og mindre Haardhed. Iøvrigt slog Konsistoriet snart om.

Struensee var ikke fornøjet alene med Resolutionerne af 1761 og 1765, hvorved det blev Lærerne i Flensborg Provsti og de frisiske Egne forbudt at tale andet end Tysk i Skolerne; den 12. April 1768 udgik efter hans Tilskyndelse i Kongens Navn et Reskript af lignende Indhold til *samtlig*e Provster i Hertugdømmet.

Dette højst mærkelige Aktstykke lyder saaledes: »Det er allerunderdanigst meddelt, at Lærerne i de Egne, hvor der i Almindelighed ikke tales Tysk, men Dansk eller Frisisk, hvorimod Prædiken bliver holdt paa Tysk, forklarer Børnene den tyske Katekismus i deres sædvanlige Sprog, hvorved Konfirmationsforberedelsen i høj Grad vanskeliggøres for Præsterne. — Da det sagtens ikke er til at opnaa, at Bønderbørnene selv taler et andet Sprog i Skolen, end de er vant til hjemme, saa er det ikke desto mindre Vor allernaadigste Vilje, at du

gennem Præsterne i dit Provsti tilholder samtlige Skolemestre, at de ikke forklarer Skolebørnene den tyske Katekismus i noget andet Sprog end det tyske, og at du tilholder de nævnte Præster, at de ved deres Skolebesøg alvorligt paaser dette.«

Naturligvis kunde et saadant Reskript ikke gennemføres. Lærerne kunde gennemgaaende kun lidt Tysk, og Børnene slet intet. Men man kunde øde Tiden dermed og sætte Skolerne tilbage.

Dette blev da ogsaa i høj Grad Tilfældet, og Struensee selv har maattet afgive stærke Vidnesbyrd derom. Han visiterede i Sommeren 1777 i Tønder Provsti, hvor der Side om Side var dansktalende Menigheder med henholdsvis tysk og dansk Kirke- og Skolesprog; og han havde god Lejlighed til at se Forskellen. Han siger herom:

»Ved Eksamina bemærkede jeg tydelig, hvorledes Undervisningen er beskaften saavel i Skoler som Kirker. Hvor der er *dansk* Prædiken og Ungdomsundervisning, fandt jeg Kundskaben *god* paa de fleste Steder. Men i nogle Menigheder, hvor Gudstjenesten holdes i det *tyske* Sprog, var *Uvidenheden stor*. En medvirkende Aarsag hertil er vel, at Indbyggerne indbyrdes taler Dansk og paa Søkysten i Hvidding Herred (S. f. Ribe) Frisisk. Det er vel Kongens alleralvorligste Befaling, at Skoleungdommen overalt i Hertugdømmet skal undervises i det Sprog, hvori der bliver prædikeret. Men denne »allerheilsameste« Befaling bliver ikke efterkommet alle Steder. Hvor der prædikeres Tysk, og Indbyggerne indbyrdes taler Dansk og Frisisk, dér lærer Børnene hverken at forstå Ord eller Mening, da de lige til Konfirmationen kun hører Dansk eller Frisisk. Jeg har ikke forsømt paa det alvorligste at indprænte Præster og Skolemestre,

at intet Sprog tales i Skolerne uden det, i hvilket den offentlige Gudstjeneste holdes. I Særdeleshed har jeg bemærket, at simple Folk af Kvindekønnet slet ikke er det tyske Sprog mægtige. Paa nogle Steder har jeg paa Grund af særlige Anliggender haft Lejlighed til at tale med dem; men de har slet ikke kunnet udtale sig paa Tysk til mig, ej heller kunnet forstaa mig, naar jeg talte Tysk til dem. Ikke desto mindre hører disse Personer tysk Prædiken, synger tyske Salmer og fremsiger deres Skriftemaal i det tyske Sprog.«

Med denne Redegørelse har Struensee skrevet sig selv et forfærdeligt Skudsmaal: Han kan se, at den tyske Prædiken og det tyske Skolesprog er fordærlige for disse Beboeres evige Vel; han ser, hvad Folket maa lide. Men hverken bryder han sig om Guds Riges Vækst eller om de Menneskers Lykke og Glæde, han er Tilsynsmand for; han sætter det tyske Sprogs Fremgang over alt. Lad Menneskene gaa kristelig til Grunde eller blive forkvaklede — det er ham det samme, naar det tyske Sprog vinder Fremgang i det danske Folk. Det er denne »kristelige« Overhyrdes Tankegang.

Overkonsistoriet havde forlængst forvundet sit Anfald af Maadehold og kom straks med et Reskript af 17. December 1777. Det lader Amtmand og Provst i Tønder vide, at Reskriptet af 12. April 1768 ikke er givet uden Grund. »Da kun liden eller saa godt som ingen Kundskab om Religionens Sandheder kan ventes hos Folk, som ikke forstaa Tysk, som hverken forstaa Prædikenens Mening eller Ord, som afsynger Salmerne i et for dem ukendt Sprog og ramser deres Skriftemaals-Formularer op uden at forstaa dem, saa vil Vi herved alvorlig tilholde Skolemestre og Præster i saadanne Me-

nigheder, at Ungdommen bliver tilbørlig undervist i det tyske Sprog«.

Provst *Baltasar Petersen* i Tønder, der her var ligefrem angrebet, bed fra sig for Alvor og lod sine foresatte vide, at den tyske Gudstjeneste i mange Menigheder var en Hindring for det kristelige Livs Trivsel, og han gjorde gældende, at mange Præster havde uden lovlig Ret paa egen Haand indført tysk Kirkesprog i Tillid til Medhold hos Regeringen paa Gottorp; dette var endogsaa sket under den kongelige Regering.

Saa kraftigt hævdede han dette sidste, at Regeringen mente sig nødt til 10. November 1778 at forbyde Præsterne paa egen Haand at forandre Kirkesproget.

Struensees idelige Klager over, hvilken Ulempe det var, at Almuen ikke kunde Tysk, bragte den daværende Udenrigsminister og Præsident i »det tyske Kancelli«, Grev A. P. Bernstorff paa den Tanke, at man maaske burde udstrække Fortyskningen til hele Sønderjylland. I en Skrivelse fra Bernstorff til Overkonsistoriet hedder det: »Man udbeder sig velvillig Betænkning over det Spørgsmaal, om der ikke paa de Steder, hvor Gudstjenesten holdes i det danske Sprog, og hvor følgelig ogsaa Skoleundervisningen meddeles i dette Sprog, burde bibringes Børnene saa megen Vejledning i Tysk, at de kan forstaa de Forordninger, der udgaar i dette Sprog«.

Inden Overkonsistoriet svarede herpaa, udbad det sig Betænkning fra Amtmænd og Provster (Visitatorerne). Og nu, da Forslaget kom saa højt oppe fra, drejede Provst *Baltasar Petersen* sin Kappe efter den Vind. Han fandt Forslaget fortrinligt og var særlig glad over Udsigten til, at Pigerne kunde komme til at lære Tysk;

de kunde jo blive Enker og paa den Maade faa megen Nytte af at kunne læse Loven.

Overkonsistoriet fandt dog den bernstorffske Tanke for urimelig og fraraadede den af Hensyn til, at Lærerne ikke kunde Tysk.

Vi kommer nu til den mærkelige Standsning, der i Sommeren 1780 for en ganske kort Tid indtraadte i Struensees Fortysknings-Iver. Han visiterede i Kær Herred (Syd for Tønder), og her traf han paa en klarhovedet og meget alvorlig Talsmand for Befolkningens Modersmaal: Præsten *Andreas Gottlieb Fabricius* i Humtrup. Fabricius var født i Medelby omtrent midtvejs mellem Humtrup og Flensborg, var Søn af Præsten Lars Fabricius (en af de faa Præster i Kær Herred, der prædikede Dansk), havde studeret i Kiel og var blevet Præst i Humtrup 1757. I Aaret 1788 kom han til Ullerup i Sundeved, hvor han døde 1804. Han maatte naturligvis adlyde de Befalinger, Struensee havde udvirket; men det pinte ham, baade fordi han havde Hjærte for Guds Rige og for vort Modersmaal. Da han ventede Struensee til Visitats, udarbejdede han en skriftlig Fremstilling af sin Opfattelse, som han overrakte Biskoppen. I den hedder det:

»Iblandt de Mangler, som findes ved Gudstjeneren i disse Egne, maa man vel billigen regne Brugen af det tyske Sprog. Deri sker alle kirkelige Handlinger, deri bliver Ungdommen undervist, deri bliver der sunget og prædiket, med mindre der hist og her nu og da kan blive holdt en dansk Prædiken. Indbyggerne taler allesammen Dansk, og man maa ved alle Lejligheder underholde sig med enhver i dette Sprog. Der gives vel enkelte, som taler Tysk, og maaske flere, som forstaar noget deraf; men dette finder ogsaa Sted i Nabomenig-

hederne, hvor alligevel Gudstjenesten holdes i det danske Sprog. Jeg har i mange Aar noksom erfaret det, at de fleste gamle og unge kun begriber lidt af det tyske Sprog. Børnene lærer Katekismus og Forklaring deraf paa Tysk. Den herværende Degn taler Tysk i Skolen uden nogen Sinde at faa et Svar i dette Sprog af noget Barn, undtagen der skulde findes et fremragende Geni, som udmærkede sig i denne Henseende. Den største Del af Konfirmanderne her bliver af denne Grund temmelig uvidende, og de kommer sjælden videre end til at svare med Ja eller Nej, fordi de hverken kan eller vil udtrykke sig paa Tysk, uagtet man bruger megen Tid til at lade dem oversætte fra Tysk til Dansk. Derfor maa man ved den særlige Sjælesorg, ved Skriftemaal og ved Omgang med Børn helt og holdent bruge det danske Sprog, hvis man vil gøre sig forstaaelig og vække Tiltro. Ognaar man tiere eller altid prædikede Dansk, saa vilde det være et sikkert Middel til efterhaanden at gøre dem det tyske Ritual og den tyske Prædiken mere uforstaaelige. Nabopræsterne i Aventoft og Ubjerg¹⁾ (v. Tønder) med hvis Menigheder det har sig paa samme Maade som her, tænker og ønsker i dette Stykke det samme som jeg, og erklærede sig ved General-Kirkevisitationen i Aventoft enige med mig i, at Gudstjeneste og Religionsundervisning i det danske Sprog vilde være almenlystligst. Naar man undtager Læk, Enge og Stedesand, lader det samme sig sige om alle Menigheder her i Kær Herred, hvor det danske Sprog overalt er det herskende i det almindelige Liv, og hvor man stadig maa underholde sig med sine Tilhørere i dette Sprog. En saadan Forandring, hvad Sproget angaar, i Ritual, Sang og Un-

¹⁾ Asmus Petersen og Chr. Ambders.

dervisning kunde ske saa meget lettere og uden overordentlige Bekostninger, da der alligevel snart skal indføres nye Sang- og Lærebøger. Mange af mine Tilhørere og Menighedsmedlemmer i disse Sogne er overbevist derom og længes derefter, hvorvel der heller ikke vil mangle saadanne, der vil stille sig imod af blind Fastholden ved den gamle Vane. Men uagtet jeg for min Del hellere taler Tysk end Dansk, saa gør dog de vigtige Fordele, som vilde opnaas, nemlig en lettere og grundigere Ungdomsundervisning, en rigtig Opfattelse af Prædikenen, altsaa hos den herværende Menighed et større religiøst Liv, der ogsaa har saa megen Indflydelse paa den borgerlige Velstand, at jeg gerne ønskede mine Tilhørere denne hensigtsmæssige Forandring og mig selv den Lettelse at kunne udføre min Embedsgerning med større Nytte. I det mindste vilde det være godt, hvis man ikke kan faa alt paa een Gang, at begge Sprog blev indførte her i Henseende til Ritual, Sang og Børneundervisning, da man saa lidt efter lidt uden megen Modvilje kunde gøre Overgangen fra tysk til dansk Sprog.

Ved General-Kirkevisitationen i Humtrup
den 3. September 1780.

Fabricius.

Det er velgørende at møde et saa klart, mandigt, jævnt og roligt Indlæg for Modersmaalets Ret og Betydning. Fabricius var ikke, som Provst B. Petersen, tilskyndet dertil ved nogen lrettsættelse for at have forsoemt noget overfor Regeringens Anordninger; han dreves ikke af nogen personlig Interesse for det danske Sprog, men af Interesse for Sandheden og af Ansvarsfølelse overfor den Menighed, hvis Vejledning var betroet til ham.

Hans skriftlige Fremstilling har jo sikkert under

Visitatsen givet Anledning til mundtlig Samtale mellem ham og Struensee. Denne Samtales Forløb og Indhold kendes ikke; men vi kender, hvad Virkning det havde paa Generalsuperintendenten. Man skulde synes, at lignende Tanker mange Gange maa kunne have trængt stærkt ind paa ham, der saa tit havde visiteret i Kær Herred og saa bittert klaget over Tilstanden. Han havde imidlertid stadig endt sine Overvejelser med, at hans tyske Egenvilje havde faaet Magten over hans Samvittighed; nu derimod efter Mødet med Fabricius blev han usikker og begyndte at forstaa, at han havde gjort blodig Uret mod et værgeløst Folk. Han slog helt om og sendte Fabricius's Forestilling til Kongen med en Anbefaling, hvori han siger, at han finder den vel begrundet. Der er mange Menigheder i Tønder Amt og nogle i Flensborg Amt, hvor Beboerne indbyrdes taler Dansk, og Børnene aldrig hører andet Sprog. Derfor er det dem umuligt at forstaa en Prædiken eller et Foredrag i det tyske Sprog. Dette er Aarsagen til den store Uvidenhed i saadanne Menigheder.

Struensee indsendte Fabricius's Forestilling den 7. December 1780, og den 2. Februar 1781 forelaa den til Erklæring fra Amtmand og Provst i Tønder. Disse brugte saa 1½ Aar til at affatte en Erklæring, afgiven 17. September 1782, om hvilken de maatte vide, at den helt igennem var uredelig. De sagde 1) *at det tyske Sprog ufejlbarlig var det herskende i Kær Herred.* (Det er den samme Provst Baltasar Petersen, der 1753 mod Generalsuperintendent Reuss havde paastaet, at de i Fabricius's Sogn samt i Løgum og Brarup forstod lige saa godt Tysk som Dansk; der 1778 i Harme over Konsistoriets Irettesættelse havde erklæret, at i Kær Herred taltes i de fleste Menigheder idel Dansk, og Bønderne

hørte aldrig andet). 2) At der nu og da for Tjenestefolks Skyld, der for største Delen var Nord fra, holdtes en dansk Prædiken. 3) *At Bønderne gennemgaaende forlangte tysk Undervisning*, for at deres Børn kunde hævde sig i Stæderne og i det fremmede. Derfor 4) maatte de allerunderdanigst fraraade Forandringen.

Overkonsistoriet, som tidligere havde fundet det rimeligere, at Præsterne rettede sig efter Menighedernes Sprog end disse efter Præsternes, slog ogsaa sig selv paa Munden og erklærede, at efter dets Overbevisning maatte den hidtilværende Ordning vedblive. Og, hvor utroligt det end lyder, kunde det føje til: »*Dette er ogsaa nu Hr. Generalsuperintendentens Mening*«. Struensee havde altsaa nu overvundet sin Samvittighed og var blevet den gamle.

Det blev saa ved den daværende Ordning; men saa sejt har Modersmaalet vist sig, at der i Humtrup den Dag i Dag tales udelukkende Dansk, og i Aventoft taler 97 % af Beboerne Dansk; i Ubjerg tales der saa godt som ikke Tysk.

Derfor saa Struensee heller ikke den Frugt af sin ihærdige og møjsommelige Kamp for Tyskheden, som han havde ventet; og i Slutningen synes han at have været træt af Kampen; thi hans senere Visitatsberetninger taler kun lidt om Sprogforholdene.

Han døde 83 Aar gammel den 20. Juni 1791.

IV.

Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Hundrebaar.

STRUENSEES Eftermand som Generalsuperintendent blev *Jakob Georg Kristian Adler*, en Præstesøn, f. 1756 i Arnæs ved Slien; men Faderen blev et Par Aar efter hans Fødsel forflyttet til Holsten, hvor altsaa Sønnens Barndom henrandt. Efter at han 1776 var blevet Student, tilbragte han et Par Aar ved tyske Universiteter og kom 1779 til København, hvor Ove Høegh Guldberg tog sig af ham, nærmest vistnok fordi han under sine teologiske og orientalske Studier havde beskæftiget sig en Del med bibelsk Tekstkritik og vist ikke liden Dygtighed i Behandlingen af gamle østerlandske Haandskrifter. Guldberg skaffede ham Understøttelse til en videnskabelig Rejse i Tyskland, Holland, Frankrig og Italien for videre at studere græske og østerlandske Haandskrifter, særlig med Hensyn til bibelsk Tekstkritik. Da han derefter kom hjem igen, blev han (1783) Professor i Syrisk ved Københavns Universitet; desuden var han fra 1785 Præst ved Frederiks tyske Kirke paa Kristianshavn og kom snart i stort Ry som Prædikant, saa han 1788 blev tysk Hofpræst. Han var afgjort Rationalist og talte rørende om Dyder og Laster. En af hans Beundrere og Efterlignere, Præsten L. N.

Fallesen ved Frue Kirke, skrev om ham: »Han forenede to meget sjældne Egenskaber: grundig Erudition (∴ Lærdom) og sand Popularitet. Hans Skrifter vidner om det første, og om det sidste hans offentlige Foredrag til Folket. Jeg har ej været saa lykkelig at høre ham ofte; men aldrig hørte jeg ham uden at blive rørt; og den Rørelse var af Varighed, da han aldrig søgte at røre Hjærtet uden gennem Forstanden og i det klareste, for den simpleste Mand forstaaelige Sprog. Hans Ud-vortes var af den ædlest Simplicitet, med faa, men naturlige Gestikulationer; det var som Sandheden personificeret — det var Johannes den anden«.

Adler blev saa, knap 36 Aar gammel, i 1792 beskikket til Overkonsistorialraad og Generalsuperintendent for Slesvig. »Gud har villet det!« sagde han i sin Afskedsprædiken i København. I Sønderjylland satte han en Del Kraft ind paa at faa indført den rationalistiske Alterbog (Agende), han havde udarbejdet, og i Sprogsagen oplog han Struensees Planer, kun med betydelig større Maadehold; og derved blev han maaske en lige saa farlig og skadelig Mand for Danskheden som Struensee. Der er ikke meget, der har skadet Danskheden i Sønderjylland mere end det, han anordnede.

Han saa godt, hvor unaturlige og skadelige Forholdene i Flensborg og Tønder Amter var og klagede over, at det hindrede baade Oplysning og Opbyggelse, at man i Kirke og Skole benyttede et Sprog, Folk ikke forstod; dette var dog ikke en Spore for ham til at søge de sørgelige Forhold forandrede, men til at drive stærkere paa tysk Undervisning.

For at denne nu kunde drives med Kraft, maatte der imidlertid duelige Lærere til, og skulde man have

saadanne, var det ikke nok, at der i 1781 var stiftet et Seminarium i Kiel og 1786 et i Tønder; men Lærerlønningerne maatte blive saaledes, at dygtige unge Mennesker vilde søge til Seminarierne. Det arbejdede han altsaa for og med Held.

Han fik sat igennem, at der overalt i Hertugdømmet skulde indrettes faste Skoler med faste Lærere, som skulde undervise baade Vinter og Sommer; og enhver af dem skulde have fri Bolig, Jordlod, Brændsel, visse Tønder Rug og en aarlig Pengesum (fra 30 til 100 Rdl. o: fra 100 til 320 Kr.). Det holdt haardt at faa disse Bestemmelser gennemførte paa de adelige Godser, men efterhaanden lykkedes det. Ialt 440 faste Skoler fik Adler indrettet i Sønderjylland.

Ved Reformationen havde, som bekendt, hver nok saa lille By i Danmark faaet sin Latinskole. I Kongeriget var de fleste af disse blevet omdannet til Borger-skoler allerede i Kristian VI's Tid. Nu nedlagde Adler alle Sønderjyllands Latinskoler paa 4 nær (Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum) og indrettede Borger-skoler i Stedet; men disse fik uden Hensyn til Beboernes Sprog helt tysk Undervisningssprog.

Det bør fremhæves, at Adler forlangte, at Seminaristerne i Tønder skulde undervises i dansk Retskrivning og Katekisation, og at Skolerne i Nordslesvig, hvor der var dansk Undervisning, skulde have danske Læsebøger; men desværre maa vi tilføje, at da Overkonsistoriet satte sig derimod, lod Adler Sagen falde.

Da det danske Sprog saaledes var fuldstændig udelukket fra Tønder Seminarium, gik de unge Mennesker, der vilde være Lærere i de danske Skoler i Nordslesvig, til kongerigske Seminarier — især til Skaarup —, og Seminariet i Tønder vilde ikke trives; der var saaledes

i 1794 kun 12 Seminarister, uagtet Stifteren, Provst B. Petersen, havde skænket Penge til Understøttelse for 18. Først 1810 fik Seminaristerne Lov til at faa 2 Timers Undervisning i Dansk udenfor Skoletiden, og først 1829 blev der ansat en Lærer i Dansk. Det blev imidlertid den siden saa berygtede Præst i Asbøl, Jørgen Brag, den skamløseste blandt alle dem, Hertugen af Augustenborg benyttede til at forberede Oprøret i 1848.

Trods alt, hvad der var gjort for gennem tysk Guds-tjeneste og Skoleundervisning at drive det danske Sprog ud af Egnene Syd for Linjen Flensborg-Tønder, var det endnu ved Aaret 1800 kun lykkedes i ringe Grad. Saaledes skriver Læreren i M u n k b r a r u p (1 Mil Øst for Flensborg) 1773, at de 50 Børn i Skolen dør ikke kunde forstaa eller tale et tysk Ord. Præsten i H y r u p (1½ Mil Sydøst for Flensborg) indberetter 1794 til Adler, at det er en stor Mangel der i Sognet, at det almindelige Omgangssprog er Dansk; derfor kommer trods den tyske Undervisning Konfirmanderne til Præsten uden at kunne forstaa hans Ord. Præsten i H u s b y (1½ Mil Østsydøst for Flensborg) meddeler paa samme Tid, at Børnene vel har lært en Mængde udenad af deres Katekismus, Evangeliebog og Sangbog, men i Almindelighed forstaa intet Barn et Ord deraf. Fra L y k s b o r g hører man samtidig, at Undervisningen i Kristendom bestaar i en tankeløs Udenadslæren af Katekismen. Og fra S i v e r s t e d (2 Mil N. for Slesvig), klages der af Præsten over, at det danske Sprog er en stor Hindring for Børnenes Fremgang. Der vilde, siger han, være meget vundet, hvis Forældrene kunde beslutte sig til at tale Plattysk med Børnene. I R u n t o f t (4 Mil Sydøst for Flensborg) havde det en Tid været bestemt, at Børnene i Skolen indbyrdes skul-

de tale Højtysk; »men denne Forholdsregel fik ingen Varighed«. Om *Geltिंग Sogn* (4½ Mil Østsydøst for Flensborg) berettes at det var svært for Beboerne at udtrykke deres Forstaaelse af Katekismen, da deres Forraad af tyske Ord og Talemaader indskrænkede sig til, hvad der var lært udenad. De gamle var meget glade ved deres Præst *Kiesburg* (1782—97), fordi han talte Dansk og Tysk lige flydende, og fordi han tog imod danske Svar, og, hvor det var fornødent, spurgte paa Dansk. Om Præsten i *Sterup* (3½ Mil Sydøst for Flensborg) fortælles, at han udmærkede de Børn, der var i Stand til at svare (paa Tysk) med deres egne Ord; »men det var kun faa, der vovede det, for det Tyske vilde ikke flyde, naar det ikke var udenadlærte Sætninger.« Præsten *Rinze* i *Eskris* (3½ Mil Sydøst for Flensborg) blev kaldet »Børnevennen«, fordi han ikke vilde tillade, at Børnene i Skolen blev pryglede til at tale Tysk, hvilket man gjorde mange Steder i Angel.

Under saadanne Omstændigheder er det intet Under, at naar Skolegangen var forbi, hed det: »Kun Børn snakker Tysk; naar man er blevet Karl, har man Lov til at tale Dansk og ryge sin Pibe.«

Trods den ret almindelige Klage over, at der ingen Fremgang kunde blive, fordi Undervisningen blev drevet i et fremmed Sprog, kunde Avtoriteterne dog ikke bekvemme sig til at gøre, hvad der var det simpleste og naturligste: at vende tilbage til Folkets Modersmaal og lade det komme til at lyde igen i Kirke og Skole.

Kun et enkelt Sted skete dette. Den tyske Guds-tjeneste, som Hertugen af Lyksborg 1735 havde faaet indført i de sundevedske Kirker i Broager, Nybøl, Ullerup og Saatrup med tilsvarende tysk Undervisning, blev afskaffet 1783 for Prædikenens Vedkommende; men i

Skolerne lærte man fremdeles Børnene at læse efter tyske Bøger og skrive efter tyske Forskrifter, indtil det 1803 blev afskaffet som en skadelig Vane.

Paa samme Tid, som den almindelige Befolkning trods tysk Kirke- og Skolesprog holdt fast ved sit Modersmaal, var de saakaldte højere Klasser: de tyskdannede Embedsmænd, Godsejere osv. blevet besat af sørgelig Lyst til at ville være Tyskere. De vilde hverken hedde Danskere eller Sønderjyder, ja ikke engang Slesvigere, men **H o l s t e n e r e** og tilsidst Slesvig-Holstenerne. Denne Tilbøjelighed kan spores langt tilbage. Allerede Frederik I kalder sig paa Mønter, han lod slaa, før han blev Konge: »Hertug af Holsten«. At den Adel, der boede i Sønderjylland, men stammede fra Holsten, kaldte sig Holstenerne, kan ikke forundre os; men at en Mand ved Navn Laurids Madsen, der boede i Sest, lige udenfor Kolding, i Aaret 1567 betegner sig som boende i »Landet Holsten«, er mærkeligere. Forfatteren Niels Heldvad (1564—1634), som i sin Tid skrev baade Digtværker, videnskabelige Arbejder og især Almanaker, og som havde en høj Stjerne hos Kristian IV paa Grund af det sprudlende Vid, han ejede, taler om Flensborg som Hovedstaden i Hertugdømmet Slesvig eller Nederholsten. Den førnævnte Frederik Brekling kalder sig Præst i Hanved (1 Mil V. f. Flensborg) i Holsten. Man kan ogsaa finde Benævnelser som »en Holstener fra Slesvig«. Ja, her i Kongeriget var der mangfoldige, som før 1848 betegnede Sønderjylland som **d a n s k H o l s t e n**.

Om dette har den lærde Flensborger *Johannes Moller* (1661—1725), barnefødt i Flensborg og siden

Rektor for Flensborg Skole, udtalt sig med megen Varme: »Selv om man«, siger han, »ikke kan undres over, at uvidende Mennesker og fremmede efter en indgroet, fejlagtig Talebrug sammenblander Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, saa har man dog Ret til at harmes over, at de, der gør Fordring paa at ville kaldes Videnskabsmænd og Historikere, forfalder til den samme grove Vildfarelse og ikke skammer sig ved at paastaa, at Hertugdømmet Slesvigs Indbyggere med Rette burde kaldes Holstenere. De burde dog vide, at begge Hertugdømmer til alle Tider har haft en forskellig politisk Stilling, en forskellig Regeringsform, forskellige Love og i ældre Tid forskellige Fyrster. Og de skulde huske paa, at Holsten er en Del af Tyskland og et Len af det romerske Rige, mens Slesvig, som ikke kender til noget saadant Lensherskab, er nærmere forbundet med Danmarks Rige.«

En almindelig Talebrug, naar der taltes om begge Hertugdømmer, var »Kongens tyske Lande«, ligesom Regeringen for deres Vedkommende var »det tyske Kancelli«, der udstedte sine Forordninger paa Tysk. I fuldstændig Samklang hermed var det, at den danske Konges Hof til Tider var helt tysk, at — hvad Holberg gentagne Gange klager over — fornemme Folk tog tyske Hovmestre for deres Børn, at høje Statsemeder og Officersposter i Hæren bortgaves til Tyskere, og at den danske Hær lige til Guldbergs Tid kommanderedes paa Tysk, at det danske Sprog under Straf var forbudt ved Landkadetakademiet i København.

Derfor er det intet Under, at det i Slutningen af det 18. Hundrebaar ansaas for sikkert, at alle de saakaldte »fornemme« var tyske. I en Rejsebeskrivelse, udgivet 1800, hedder det: »Træffer man i de nordlige Egne af

gaar med Træsko, der kører med beslaact Seletøj eller har Kaleche over sin Vogn, der rider paa engelsk Sadel eller er Gejstlig, anselig kongelig Embedsmænd eller gaar i moderne Klæder — ham kan man tiltale paa Tysk. Alle andre taler Dansk.«

Men er det først saa vidt, saa breder det sig fra de snævrere Folkelag ud til de bredere — des langsommere, jo sundere Kærnen er i disse. Men naar Kirken og Skolen ikke magter deres Gerning, fordi Modersmaalet, som er det Sprog, der alene kan tale til Hjærterne, er forstummet, og som Følge deraf de dybere aandelige Interesser dør, saa er Modstandskraften mod det fremmede brudt.

Og saaledes gik det nu i Sønderjylland. Præster og Lærere stod fremmede for Befolkningens dybeste Trang, det fremmede Sprog, de i det sydlige Mellemslesvig skulde tale, kunde ikke naa Befolkningens Hjærte, Befolkningens aandelige Sans sløvedes; og saa forgabede man sig i tysk Herlighed, lærte ved Siden af sit eget Sprog lidt forhutlet Tysk for at kunne komme Præsten, Herredsfogden eller en anden »fin« Mand lidt nærmere, og man gled da længere og længere bort fra sit eget Folk og Sprog. Dette viste sig, da en Menneskealder af det 19. Hundrebaar var gaaet.

En medvirkende Aarsag til, at det kunde gaa, som her er skildret, var naturligvis den Omstændighed, at Tyskheden havde en saa overordentlig stor Magt ogsaa i Kongeriget. Selv i Københavns »dannede« Kredse taltes der lit Tysk. »D a n s k«, forklarede P. A. Heiberg, vel med nogen Overdrivelse, i sin »Sproggranskning«, »er en Plet paa enhver velopdragen Mand, der gør ham uduelig til Embede i Danmark; kan vel nogenlunde

afvaskes, men kun i udenlandsk Vand og efterlader altid Skjold.«

Med det 19. Hundrebaar syntes der en Tid at skulle blive bedre Kaar for Danskhed og Modersmaal i Sønderjylland. *Frederik VI*, selv dansk af Sind og i Besiddelse af en levende Retfærdighedsfølelse, havde i Aarene 1803—13 tit opholdt sig længe ad Gangen i Holsten, og mulig har han ved at færdes i Hertugdømmerne faaet Øje for det danske Sprogs farlige Stilling i Sønderjylland. I alt Fald gjorde han ved sin Tilbagekomst til København et Skridt til at gøre en Uret god, der i 400 Aar var øvet mod de danske Sønderjyder, idet han 3. December 1807 tilkendegav samtlige Regeringskollegier, at »alle for Hertugdømmerne udgaaende Forordninger, Patenter og Befalinger«, skulde affattes og udstedes baade paa Dansk og Tysk »dels til Bedste for Indvaanerne i den Del af Hertugdømmerne, hvor det danske Sprog allerede er brugeligt, dels for at udbrede mere Kendskab til dette Sprog i Hertugdømmerne«. Overretten paa Gottorp blev imidlertid ved at bruge sit tyske Sprog udelukkende, som om denne Forordning ikke havde været til. 2. December 1809 blev det slaaet fast, at alle Bestallinger for Sønderjylland uden Undtagelse skulde udfærdiges paa Dansk. Og da Kongen vidste, hvilken Ulempe det havde været for Befolkningen, at Embedsmændene ikke kunde Dansk, paa lagde han den 23. Oktober 1811 Kollegierne, at de i deres Indstillinger med Hensyn til Besættelse af ledige Embeder udtrykkelig skulde anføre, hvorvidt enhver af Ansøgerne var det danske Sprog mægtig, da Kongen var »sindet under ellers lige Omstændigheder

at tage fortrinligt Hensyn til de Kandidater, som ogsaa besad Færdighed i Dansk«. Og for at de studerende i Kiel kunde faa Lejlighed til at lære Dansk, udnævnte han 5. Januar 1811 *Baggesen* til Professor i dansk Sprog og Literatur ved Kiels Universitet¹⁾). Der tilstilledes Baggesen en kongelig Skrivelse, hvori det hedder: »Da Vi anser Sproget som et af de naturligste og sik-

19. Kong Frederik VI.

reste Midler til at grundfæste og vedligeholde Nationalenheden, saa vil du deraf skønne, hvor meget Værd Vi lægger paa den Post, Vi saaledes agter allernaadigst at anbetro dig.« Den 7. S e p t e m b e r 1 8 1 2 paalagdes det enhver Ansøger om et offentligt Embede i Sønderjylland at godtgøre, at han kunde forstaa, læse og skrive Dansk. Og dette skulde efter 5. J u n i 1 8 1 3 ogsaa

¹⁾ Efter Baggesen (1811—19) fulgte J. L. Heiberg (1819—25), C. Flor (1826—45), Hauch (1846—48) og Chr. K. F. Molbech medlem de to slesvigske Krige.

gælde dem, der søgte Bestalling som Advokater. Den 5. November 1811 bestemtes, at teologiske Kandidater fra Københavns Universitet skulde være berettigede til at søge Embeder i Hertugdømmerne og kiel-ske Kandidater i Kongeriget, naar de var det danske Sprog mægtige.

Vigtigere end disse Foranstaltninger er dog det kongelige Reskript af 15. December 1810, der er affattet paa Dansk, og som gaar ud paa intet mindre end at give det danske Sprog sine længe krænkede Rettigheder tilbage. *Allen* betegner det som »den mærkværdigste kongelige Befaling, der er udgaaet i den slesvigske Sprogsag, og den, som i Tiden havde de betydeligste Følger«. Den lyder saaledes:

»Under Vort Hertugdømme Slesvig er foruden nogle af Øerne ogsaa største Delen af Amterne og Distrikterne paa Fastlandet beboede af danske Folk. Paa disse Øer og i disse Amter, hvor det danske Sprog er Almenmands Sprog, er det Vor Allerhøjeste Vilje, at det tyske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang skal ophøre, og det danske Sprogs Brug træde i sammes Sted. Denne for det hele særdeles gavnlige og vigtige Forandring ønsker Vi at se iværksat saa snart muligt; men Vi vil dog derhos, at Iværksættelsen skal ske efterhaanden, som Omstændighederne bedst tillader det, i Særdeleshed med Hensyn til, hvorvidt de i Funktion værende Embedsmænd er det danske Sprog mægtige. Da imidlertid forskellige Forberedelser samt en vis forud bestemt Plan for den successive Forandring er fornøden, saa paalægger Vi herved aller-naadigst Vort Slesvig-Holstenske Kancelli at tage denne Sag under Overvejelse og derefter gøre Os allerunderdanigst Forestilling om alt, hvad samme maatte anse

nødvendigt til at forberede og i muligst kort Tid at fremme en successiv Indførelse af det danske Sprogs Brug i alle offentlige Anliggender i Vort Hertugdømme Slesvigs forskellige Amter, Distrikter og underliggende Øer.«

Kancelliet var baade forbavset og forbitret over dette kraftige Skridt fra Kongens Side og besluttede at gøre alt, hvad det kunde, for at forhindre Udførelsen af denne kongelige Befaling. Til en Begyndelse gav man sig til først at indhente Betænkninger fra Overretten og de slesvigske Myndigheder; og næsten alle disse tyskdannede og for største Delen tysksindede Mænd gav nu mer eller mindre usande Skildringer af Sprogforholdene. Idelig støder man paa den Paastand, at den sønderjydske Mundart ikke er Dansk, men »ein Sprachgemisch«¹⁾, »Jargon«²⁾, »Patois«³⁾, »Rabendänisch«⁴⁾ osv.; det er jo iøvrigt det samme, man kan faa at høre den Dag i Dag. En af de sandfærdigste Indberetninger er givet af Provst Prahl om Tønder Provsti; og her er det særlig det i det foregaaende saa meget omtalte Kær Herred, Syd for Tønder, der interesserer os. I dette, siger Provsten, hersker det danske Sprog undtagen i enkelte Menigheder eller rettere Landsbyer; men i Skolen bliver der ikke læst eller skrevet et eneste dansk Ord. Enkelte Gange er der hist og her holdt en Brudevielse eller en Ligtale paa Dansk, naar det ønskedes. Men nu bliver det yderst sjælden forlangt, da Familien anser det for en Ære at kunne Tysk og som et Bevis paa Uvidenhed ikke at kunne

¹⁾ d. e. Sammenblanding af flere Sprog. ²⁾ (udt. Sjargöng) d. e. fordærvet Sprog. ³⁾ (udt. Patoã) d. e. simpelt, plat Sprog.

⁴⁾ d. e. »Ravne-Dansk«, Kragemaal.

det. Det vilde være en Velgerning, om man indførte dansk Gudstjeneste alle Vegne i Kær Herred undtagen i Stedesand (3 Mil S. f. Tønder), hvor Befolkningen taler Frisisk. Det samme gælder om Skolesproget.

Et Par af Amtmændene udtalte sig bestemt for Indførelsen af dansk Retssprog; men f. Eks. Amtmanden i Haderslev K. W. Ahlefeld mente, det ikke kunde lade sig gøre, fordi Dommere, Retsbetjente og Advokater ikke kunde tilstrækkelig Dansk (uagtet de jo åaglig maatte modtage Forklaringer paa Dansk).

Borgmester og Raad i Haderslev fortalte, at der i Byen gik begge Sprog saa glat, at man tit begyndte en Periode (Sætningskæde) i det ene Sprog og endte den i det andet. Ikke desto mindre var Hindringerne for Indførelse af dansk Retssprog »taarnhøje«. I Aabenraa fandt Byens Fædre, at Sproget i Byen var en Blanding af Dansk og Tysk og kunde naturligvis ikke tilraade nogen Forandring.

Fra flere Godsøvrigheder paa de adelige Godser indløb der sandfærdige Erklæringer, hvoraf det fremgaar, at det danske Sprog taltes næsten lige ned til Slien. Af dem skal fremhæves den, der blev afgivet af Justitsraad *Klaus Jaspersen*, som var Birkedommer og Politimester (»Justitiarius«) paa Godset Runtoft i det østlige Angel, 1½ Mil Syd for Gelting Bugt. Han var en Gaardmands-søn fra Svesing Sogn lige Øst for Husum, født 1777. En Tid havde han været Lærer i Angel, havde siden studeret Lovkyndighed og været Advokat i Slesvig. Men saa valgte en hel Del angelske Godsejere ham til »Justitiarius« paa deres Godser, og nu boede han i Angel og havde den allerbedste Lejlighed til at blive kendt med Befolkningens Sprog. Han erklærer, at Befolkningen paa Runtoft Gods (saa vel som paa Dyttebøl Øst for Gelting

og Østergaard Godser) taler Dansk i en Mundart, der har megen Lighed med Jydsk. Dette taler de altid indbyrdes, naar ikke en fremmed er til Stede, der ikke kan Dansk; thi saa taler de Plattysk, som de alle kan med Undtagelse af nogle faa gamle. I den sidste Tid har de ogsaa begyndt at tale Plattysk med deres Børn. Endskønt det højtyske Sprog i Aarhundreder har været det eneste Lære- og Skriftsprog, har han tit haft Lejlighed til at bemærke, at de gamle Bønder kun halvt forstaar det. Indførelsen af Dansk som Lære- og Skriftsprog vilde ikke volde nogen Vanskelighed, selv om det danske Sprog klang lidt fremmed i Begyndelsen.

Da Overkonsistoriet havde modtaget disse Indberetninger, gjorde det et nøjsomt Forslag lydende paa, at den tyske Gudstjeneste (hver 3die Søndag) i Løgumkloster skulde ophøre; det tyske Skolesprog i Graasten afskaffes; Dansk efterhaanden indføres som Kirke- og Skolesprog i Kær Herred og Ubjerg Sogn i Tønder Herred; Dansk og Tysk stilles paa lige Fod i Haderslev, Tønder, Aabenraa og Sønderborg; danske Salmer bruges ved dansk Gudstjeneste; det tyske Skolesprog i disse 4 Byer afløses af Dansk; Tønder Seminarium gøres til et dansk Seminarium; en Professor i Dansk ansættes ved Universitetet i Kiel, der skulde eksaminere de juridiske og teologiske Kandidater i Dansk, som søgte Ansættelse i Slesvig; at der ved Embedsbesættelser tages fortrinligt Hensyn til dem, der besidder Færdighed i vedkommende Egnssprog.

Overretten paa Gottorp, der ogsaa skulde afgive Betænkning, var meget tysksindet, men raadede dog til at gøre Indrømmelser med Hensyn til dansk Retssprog i Nordslesvig for des bedre at kunne bevare det tyske i Mellemslesvig.

Kancelliet modtog disse Dokumenter den 3. September 1811; men det havde besluttet at trodse eller bedrage Kongen; der blev skrevet »wegzulegen« (at lægge til Side) paa Dokumenterne, og de blev saa grundig gemt, at de ikke har været til at finde i Kancelliets Arkiver, hvorimod bekræftede Afskrifter er fundet i Overrettens Arkiv paa Gottorp.

Kongen fik, uagtet han levede 29 Aar efter Reskriptets Udstedelse, aldrig nogen Indberetning fra Kancelliet, og hverken den ene eller den anden af hans Foranstaltninger blev sat i Værk.

Maaske ogsaa hans Interesse noget tabte sig, da Wienerkongressen oprettede et tysk Forbund, hvori Holsten optoges.

Lykkedes det end ikke den enevældige Konge at gennembryde den Mur, hans tyske Kancelli havde rejst mellem ham og hans danske Sønderjyder, saa fik hans Bestræbelser dog Betydning i en anden Henseende. De vakte hos en fædrelandssindet dansk Mand, Etatsraad *Jacob Brønnum Scavenius* (1749—1820) Interesse for Sagen, og han udsatte 1815, tilskyndet af sin Ven, Professor L. Engelstoft, en Pris paa 600 Kr. for det bedste Skrift om det danske Sprogs ældre og nyere Grænser og Vilkaar i Sønderjylland.

Prisen blev vundet af den navnkundige lærde *E. C. Werlauff* (1781—1871). Ogsaa Præsten *N. Outzen* (1787—1826), der vel var Friser af Fødsel og tysk af Dannelse, forfattede et godt Skrift derom, der ligeledes fik en Pris og 1819 blev udgivet sammen med Werlauffs. Professorerne i Kiel blev fornærmede over, at danske

Lærde gav sig til at arbejde med saadanne Sager, og den siden saa bekendte Professor *Niels Falck*, en Bondesøn fra Emmerlev Nordvest for Tønder, udtalte i Bladartikler sin Forbitrelse over, at andre blandede sig i, hvad der »kun vedkom Kongen, hans Raader og Hertug-

20. Jacob Brønnum Scavenius.

dømmerne, men ingen anden«. Falck tog iøvrigt selv Ordet for Indførelse af dansk Rets- og Forretningsprog i Nordslesvig. En højtstillet Toldembedsmand i København udgav ligeledes et Skrift i den Anledning, hvori han bittert angriber »de Danske, som af Hovmod vil gøre Erobringer paa fremmed Omraade«. Og senere udøste Hertugen af Augustenborg og hans Følgesvende

deres Harme over Prisopgaven fra 1815, der jo dog kun gik ud paa at faa den historiske Sandhed frem. »Men«, siger Allen, »Slesvigholstenerne kan ikke fordrage Historien; den er dem altid i Vejen, og de kan kun bruge den, naar man tillader dem at forfalske den.«

En anden Nytte gjorde Reskriptet af 15. December 1810. Herredsfoged *Finsen* i Nordborg paa Als tog straks fat med det danske Sprog, da han havde faaet Kundskab om Reskriptet. Og nogle Aar senere indførtes dansk Kirkesprog i Nordborg.

Andre Steder opirrede Reskriptet Tyskerne, saa de nu med Magt vilde sætte deres Krig igennem. »Kinder, nun sollen wir Deutsch sprechen«, sagde en Lærer i Angel til sine Skolebørn, da han efter at have faaet Reskriptet meddelt traadte ind i Skolestuen. Mange Beretninger er der om, hvorledes man pryglede Børn til at tale Tysk ikke alene i, men udenfor Skolen. *Kr. Paulsen* siger i et af sine Skrifter — som Svar paa de tyske Paastande om, at Tysken er kommet ind i Slesvig paa naturlig Maade: »Saa lidt som en Skole og en Stok er Naturgenstande, saa lidt kan kunstige Midlers Anvendelse nægtes, da det f. Eks. endog er forekommet, at den tyske Skolelærer har pryglet Børn, fordi de udenfor Skolen indbyrdes har talt deres danske Modersmaal.«

Og som Børnene straffedes med Prygl, naar de havde talt Dansk, straffedes Embedsmænd, der talte Dansk, hvor Autoriteterne ikke syntes om det, med Tilsidesættelse, Irettesættelse og Afsættelse. Pastor *Thomas Høyer Jensen* (1771—1846), der 1819 blev

Præst i Bov, er et Eksempel herpaa. I Bov var Kirkesproget Tysk, uagtet Befolkningen var dansk. Præsten holdt derfor undertiden dansk Prædiken og forrettede kirkelige Handlinger paa Dansk, naar det ønskedes. Det gik uanfægtet i 20 Aar; men i 1840 (!) forlangte Kancelliet Oplysning i Sagen, og Pastor Jensen erklærede da aabent, at saasom næsten ingen i Sognet forstod Tysk og alle talte Dansk, saa opfattede de daarligt og glemte snart den tyske Konfirmationsundervisning. Derfor havde han i mange Aar hver Onsdag og Lørdag Eftermiddag givet, hvem der ønskede det, Undervisning i Dansk. Han slutter sin Erklæring saaledes: »Ligesom jeg mit halve Liv igennem har arbejdet paa at udbrede dansk Sprogkundskab, saaledes vil jeg, saa længe mine Kræfter tillader det, blive ved dermed uden i ringeste Maade at træde det tyske Sprog for nær.« Provst Volquarts og Amtmand Warnstedt androg imidlertid paa, »at det burde forbydes Præsten at fortsætte de Prædikener, som han egenmægtig havde holdt i et Sprog, som Menigheden ikke kunde forstå« (!). Den sidste Sætning staar der virkelig, uagtet begge Visitatorerne jo maatte vide, at de løj ved at skrive den. Regeringen tiltraadte Visitatoriets Opfattelse, nægtede endog Pastor Jensen at faa en Kapellan, og saa søgte og fik han Afsked 1843. Han blev imidlertid boende blandt sine Sognefolk til sin Død den 13. December 1846.

V.

De liberale og nationale Bevægelser vaagner i Sønderjylland.

DE 15 Aar fra 1815 til 1830 har Grundtvig en Gang kaldt »Metternichs und weiter nichts«, fordi den saakaldte »hellige Alliance«, hvori den østrigske Minister Fyrst Metternich var Sjælen, tilsyneladende beherskede alle Forhold. Ganske vist var der i Begyndelsen af Tyverne en Række Rejsninger i Sydeuropa; men noget egentligt dybere Indtryk fik vi her i Danmark ikke af dem; og den Ordning af Europas Forhold, der var truffet paa Kongressen i Wien, og som spottede baade Nationalitet og Frihed, blev ved at bestaa. Men saa kom 1830 Julirevolutionen i Frankrig, og Kongen (Karl X), der havde krænket Friheden og Forfatningen, blev forjaget. Den efterfulgtes af Begivenhederne i Nederlandene, hvorved Belgien rev sig løs fra Forbindelsen med Holland, med hvilket Land det hverken havde Nationalitet, religiøs Opfattelse eller økonomiske Interesser tilfælles. Her var Løsenet *Nationalitet*, og i Frankrig var det *Frihed*; og disse to Bevægelser blev derefter Grundlaget for det Røre, Begivenhederne i disse Lande af fødte i de andre. Man slog det sammen i eet og kaldte det *Nationalliberalisme*.

Den fortrinsvis *liberale* og den fortrinsvis *nationale* Bevægelse kommer begge til Orde i Sønder-

jylland, dog til en Begyndelse nærmest som hinandens Modsætninger. Den liberale har til sin Fanebærer og Mærkesmand Friseren *Uve Jens Lornsen*, der sværmer for Friheden efter fransk Begreb ø: Indførelse af en lovgivende Forsamling med Skattebevillingsret osv., medens den nationale Bevægelse finder sit klare Udtryk i Flensborgeren *Kristian Paulsen*, der er den danske Nationalitets varme Talsmand og — i bedste Forstand — ogsaa Frihedens. I disse to Mænd, siger A. D. Jørgensen, mødtes Sønderjyllands to Folkesjæle, hvoraf den ene drog mod Syd, den anden mod Nord. De har hver for sig givet deres Partier Løsen og Program, og deres Liv og Færd er betegnende for de Retninger, de var to-neangivende for.

Uve Lornsen er af Fødsel en Friser, tilhører den kraftlige frihedselskende Folkestamme, der i Aarhundreder har værget det lave Kystland og de lave Øer fra Vestslesvig og ned til Frankrigs Grænse mod sin altid vaagne Modstander Havet, og som, naar et Slag var tabt, sejgt og udholdende har slidt for at fravriste Havet det tagne Bytte. Stammen har ligeledes forsvaret sin nedarvede Frihed mod Erobrere, store og smaa. Og naar f. Eks. Friserne paa Sønderjyllands Vestkyst har maattet bøje sig for de danske Konger, har disse dog maattet lade dem beholde Selvstyre i mange Forhold.

Blandt dette Folk fødtes 18. November 1793 *Uve Lornsen*. Hans Familie boede paa den 1½ Kvdr. Mil store Ø Sild, der har 2—3000 Indbyggere, for største Delen Sømænd og Fiskere. *Uve Lornsens* Fader, *Jens Lornsen* var Skibsfører, en agtet Mand, knap af Ord, men rask til Handling, en god og trofast Ven. Han havde gjort mange Rejser og set meget af Verden; han havde f. Eks. været i Paris den 14. Juli 1789, da Bastillen

blev stormet, og været saa nær ved, at en afhugget Soldaterhaand ramte hans Hoved. Ved den Lejlighed havde han mistet et Par Sølv-Skospænder, som han ved Sejghed og Udholdenhed fik igen. Ligeledes havde han baade i London og Paris med stor Dygtighed og Ihærdighed ført Processer for sit Rederi. Hans Hustru *Kressen Peters*, Datter af en rig Skibsfører i Keitum paa Sild, Uve Peters, var en jævn og brav, dygtig og sparsommelig Husmoder.

Det var en forfærdelig Stormnat, Uve Lornsen kom til Verden. Faderen var nær ved at forlise under Færøerne, da Sønnen blev født paa Sild.

I fire Aar efter hans Fødsel blev Faderen hjemme. Krigene mellem England og Frankrig blev mere og mere forbitrede, Englændernes Anmasselser paa Havel større og større, og de søfarendes Vanskeligheder flere og flere. Jens Lornsen var imidlertid en formuende Mand, og det tegnede til, at Sønnens Opdragelse kunde give ham nok at bestille.

Uve Lornsen blev en kraftig, velvoksen, frisk udseende Dreng, men vild og trodsig. Han var lærenem, men doven i Skolen; derimod var han med til alle gale Streger, og ingen Ting var han bange for. Snart var han Gadeungdommens Fører, altid Konge i deres Lege, men hensynsløs tyrannisk overfor sine »Undersaatte«. En lod han kaste ned fra den stejle Klint, en anden i Møddingen, en tredie i Havet, saa det var et Under, at der ingen Ulykker skete.

Da han blev konfirmeret 1808, var den danske Søfart ødelagt og det danske Flag fredløst paa Havet; derfor fulgte han ikke sin Slægts Skik at gaa til Søs, men kom til Seminariet i Tønder, som han forlod uden Eksamen to Aar senere efter at have brugt 1200 Rdl. Kurant,

en meget betydelig Sum dengang. Han drog saa til Latinskolen i Slesvig, hvorfra han blev Student 1816. Han levede temmelig ustyrligt i sin Skoletid og var alt dengang begejstret for Tanken om at befri Sønderjylland for »das fremde dänische Joch« (det fremmede danske Aag).

Ved Universitetet i Kiel forefaldt dengang hyppigt Slagsmaal mellem Studenter, Haandværkere og andre »Filistre«, og i saadanne sparede han sig aldrig. Naar Feltraabet lød: »Bursche, heraus!« skulde han snart være paa Pletten, og saa var han i sit Es.

Der er ingen Tvivl om, at den Mand, man har betegnet som Uve Lornsens Forløber, i disse Aar har haft nogen Indflydelse paa ham. Det var Professor *F. C. Dahlmann* (1785—1860). Denne Mand, der er født i Wismar under svensk Flag, men var en fuldblods Tysker, havde taget baade Svenskeres og Tyskeres Had til Danmark i Arv. Og dog saa det en Tid ud til, at Danmark skulde blive hans Hjem. Han havde en Morbroder og Gudfader *F. C. Jensen*, der var ansat i det »tyske« Kancelli, og som drog Søstersønnen til København, hvor han begyndte paa sproglige Studier. Siden besøgte han Universitetet i Halle, men kom atter 1805 til København. Han drog igen til Tyskland, hvor han ikke fandt en Stilling, der passede ham, og kom 1810 for 3die Gang til København, og vilde nu trods sit Danskerhad slaa sig ned her. Han studerede Dansk med Iver, fik Indfødsret og blev Docent ved Universitetet. Han læste over den gamle græske Komedieskriver Aristofanes, gjorde Sammenligning mellem ham og Holberg, over hvis Vid han henryktes, fulgte med levende Interesse baade Baggesen og Øhlenschläger og skrev en

Afhandling over Øhlenschlägers dramatiske Arbejder, som han satte meget højt.

Imidlertid blev han ved Morbroderens Protektion Professor i Historie ved Kiels Universitet (1812), og nu kastede han sig over Forkyndelsen af det slesvighol-

21. F. C. Dahlmann.

stenske Evangelium. »Min Tanke«, sagde han, »er ikke alene at give Historie, men ogsaa at lære Politik. Enhver bliver jo nu trukket ind i Politiken; man maa have en Mening derom, og dog er der kun faa, der har foretaget de nødvendige Forarbejder; næppe nok veed de fleste, at det er nødvendigt, at Politik maa læ-

res ligesom en anden Videnskab.« Efter Napoleons Fald holdt Dahlmann en Festtale ved Universitetet, hvor hans Slesvigholstenisme kommer stærkt frem. »Selv om Slesvig«, siger han, »aldrig har hørt til det tyske Rige, hører det dog derhen gennem Tvillingbroderen Holsten, med hvem det er sammensmeltet i Forfatning, Friheder og Rettigheder.« Talen indledes med et voldsomt Angreb paa det »menedske, gudfornægtende og rovlystne franske Folk« og sluttede med et: »Hil Blücher og hans Medkæmpere for det tyske Fædreland!« Stemningen blandt Studenterne var dog endnu ikke anderledes, end at Julie Hegewisch, der siden blev gift med Dahlmann, skriver: »Ak, hvor de fleste Mennesker her er forstokkede Danskere, og især Studenterne! Det er dog alt for sørgeligt! Men det er næsten utroligt: Studenterne er opbragte over Dahlmanns Tale — for tysk, for frisindet! De slesvigske Studenter lo, skar Tænder, da han talte om Broderforholdet mellem Slesvigere og Holstenere«. Dahlmann var imidlertid fra dette Øjeblik Slesvigholstenernes Leder, og snart blev han Ridderskabets¹⁾ Sekretær, ligesom han skaffede sig

¹⁾ Ridderskabet var en begrænset Kreds af Adelsmænd, der ejede visse Stiftelser og havde særlige Forrettigheder, hvortil hørte eget Værneting, Adgang for Døtrene til Pladser i de adelige Klostre, Sæde i Ridderskabets Forsamlinger osv. Denne sidste Omstændighed var det vel, der bragte Dahlmann til at paastaa, at Ridderskabet maatte betragtes som de gamle Landdages Arving og altsaa bl. a. have Skattebevillingsret. Men især var det Hertugdømmernes »nexus socialis« (Samfundsforbindelse), man lagde Vægt paa; og det foruroligede Ridderskabet, at der ved Kongens Kroning 1815 var talt om en Stænderforsamling for Holsten, uden at Slesvig var nævnt.

yderligere Indflydelse udadtil ved at udgive »K i e l e r B l ä t t e r«. Dahlmanns klangfulde Fraser havde sikkert nok Indflydelse paa Uve Lornsen, hvem Dahlmanns Svoger endog betegner som et »Produkt af de Sædekorn, »Kieler Blätter« har udstrøet«. Iøvrigt var jo Dahlmann Adelen's haandgangne Mand, Lornsen blev derimod Demokrat; Dahlmann sværmede for Militarismens Tyskland, Lornsen for Frihedens.

Af større Betydning for Lornsen blev dog sikkert hans Ophold i Jena 1818—19. Professor *H. Treitschke* har skildret Studenterlivet i Jena i disse Aar, og af hans Skildring skal her gives et kort Uddrag. »Fylder og Utugt«, siger han, »lagde sig for Dagen med en Frækhed, der selv i vore Dage vilde være utænkelig. Hasardspil blev drevet overalt, selv paa aaben Gade. Den tyske Lyst til Slagsmaal gik over alle rimelige Grænser, saa Jenas Studenter — 350 i Tallet — havde i en eneste Uge af 1815 147 Dueller at udkæmpe. Man sang gemene Knejsviser eller grædevorne Fostre af plat Sentimentalitet. Fuld af Anmasselse spaserede Ungdommen omkring i sin løjerlige »germaniske« Dragt med Baret, mørk Frakke og Damekrave, og deres Turnervaner¹⁾ gjorde dem ikke elskværdigere.« Det var Jena-Studenterne, der var Sjælen i den bekendte Wartburg-Fest 1817, som nu gør et saa ejendommeligt Indtryk

---

Da det udtalte sin Bekymring herover, svarede Regeringen, at Privilegierne nok skulde blive bekræftede, og Ridderskabets [ikke Hertugdømmernes] »nexus socialis« bevaret.

¹⁾ Turnøvelser er Legems- og Vaabenøvelser i fri Luft, der skal gaa ud paa at hærdne Legemet, øve sig i Vaabenfærd og styrke sig i Kærlighed til Fædrelandet og Sind til at kæmpe for det, om det gøres fornødent. Turnervæsenet kom navnlig stærkt op hos den tyske Ungdom efter Preussens forsmædelige Nederlag i Kampen mod Napoleon 1806.

paa os ved den barokke Sammenblanding af Gudstjeneste og Turnøvelser, Knejspeiser og Salmesang, Sviregilder og Altergang, og hvor man lavede ufrivillig Parodi paa Luthers Opbrænden af den pavelige Bandbulle ved at brænde en Del Bøger, man ikke syntes om, samt et Ulansnørliv, en Haarpisk og en Korporalstok. Til denne Fest kom Uve Lornsen ikke, han var endnu i Kiel og var ikke blandt de 30 Kiele-re, der til Fods drog afsted til Wartburg. Men da han Aaret efter kom til Jena, følte han sig straks i Forstaaelse med den Aand, hvoraf Festen var frem-gaaet.

Den Universi-tetslærer, han mest lyttede til under Op-holdet i Jena, var

Karl Follen, en haard og kold For-standsfanatiker, i

Grunden et ufrugtbart Hoved, men i Besiddelse af en sjælden Skarpsindighed og en stiv, fast Karakter. Han holdt af som andre radikale Profeter at give sig et Skær af dæmonisk Uigennemtrængelighed. Som Docent i Lovkyndighed fortryllede han sine Til-hørere ved sin uhyre Sikkerhed og Konsekvens. Hans Væsens gaadefulde Blanding af Kulde og Fanatisme og den sirlige Nethed i hans Optræden gav ham en vis

22. Uve Lornsen.

Lighed med Robespierre¹⁾. Han var ogsaa Republikaner, Jakobiner, og lærte, at ingen skylder en Lov Lydighed, han ikke selv har givet sig under, at følgelig kun et Flertalsherredømme har Ret til at bestaa; thi »en Stat er som den fuldkomne Kugle, hvor intet er op og ned, og hvor ethvert Punkt kan være Spidsen«. Ejendommeligt skamløs er den politiske Sædelære, han med en Profets Fordring paa Ufejlbarehed gjorde gældende. For den retfærdige, sagde han, gælder ingen Lov; hvad hans Fornuft erkender for godt, maa fuldbyrdes af den sædelige Vilje, straks, ubetinget, uden noget Hensyn, selv ej til andres Tilintetgørelse. Der kan ikke være Tale om Strid mellem Pligter, da Fornuftens Virkeliggørelse er en sædelig Nødvendighed. Denne sidste Sætning var hans ledende Grundsætning, og derfor kaldte hans Tilhængere sig »de ubetingede«. For Folkefrihedens Skyld var alt tilladt: Løgn, Mord, enhver Forbrydelse, da Folket havde ubetinget Ret til Frihed.

Til Karl Föllens »ubetingede« sluttede Uve Lornsen sig, saa snart han kom til Jena. Tønen mellem dem var ubeskrivelig fræk; de drøftede med gemytlig Ro Spørgsmaal om, hvem der for Frihedens Skyld først skulde »gøres kold«. Da Kejser Alexander I i Aaret 1818 besøgte Tyskland, raadslog de ligefrem om, hvorvidt de skulde slaa ham ihjel. Enhver, der under Forhandlingerne viste sig vaklende, udelukkedes fra fremtidige Raadslagninger. Tilslutning til fejge Snigmord ansaaes for Prøvesten paa Paalidelighed. Længe havde »de ubetingede« tænkt paa at myrde Fyrst Metternich, som de med Grund ansaa for Frihedens indflydeisesri-

¹⁾ Den bekendte franske Revolutionsmand, de radikale »Jakobineres« vigtigste Leder under »Rædselsperioden«, henrettet 1794.

geste Modstander; men da han var for vanskelig at faa fat paa, bestemte man sig for Drabet af Forfatteren *Aug. v. Kotzebue*, paa hvis Navn der hvilede en uhyre og vel fortjent Foragt, og i hvem man saa Levendegørelsen af Ruslands reaktionære Indflydelse i Tyskland, Ruslands Spion og Tysklands onde Aand; og den 23. Marts 1819 blev han myrdet af Student Karl Sand, hvilket Mord Uve Lornsen med Varme forsvarede som udsprunget af de ædlestes Bevæggrunde, men ubetimeligt. Ja, ubetimeligt blev det for »de ubetingede« selv; thi det gav Reaktionen Vind i Sejlene, og deres Foreninger blev opløste. Derefter rejste Uve Lornsen til Kiel, hvor han tog sin juridiske Eksamen. Han var i Jena ikke blot blevet Tilhænger af Karl Follen, men hans Helbred var ødelagt, hans Sjæl forgiftet af Drik og Usædelighed, der tillige havde paaført ham en ulægelig Sygdom, for hvilken han siden uden blivende Virkning forsøgte de voldsomste og smerteligste Kure, og som i høj Grad nedtrykte hans Sind.

Efter sin Eksamen opholdt han sig en kort Tid paa sin Fødeø Sild, og en Dame, der kendte ham, har da skildret ham saaledes: »Han var en højst paafaldende Fremtoning. Herkulisk af Vækst, hensynsløs i Manerer. Paa hans lange blonde Lokker tronede en lille bitte Hue. En kort Snorefrakke dækkede højst en Tredjedel af hans lange Skikkelse. Forøvrigt bar han snævertsluttende Bukser af hvidt Kaschemir og smaa Kravestøvler. Han vakte baade Forbavselse og Forfærdelse. Hans Hovmod og Dristighed overgik alt hidtil set, hans Trættekærhed gjorde hans Nærværelse til en sand Plage.«

I Aarene 1821—30 opholdt Lornsen sig i København. Han havde vaklet en Del med Hensyn til sin

Fremtid: tænkt at gaa med i den græske Frihedskrig, men opgivet det af Hensyn til sin Fader; udtaget sig Advokatbestalling uden at benytte den; han valgte nu Embedsvejen, hvor han ved sin Dygtighed og Energi drev det til at blive Kontorchef og Kancelliraad i det tyske Kancelli.

Der er meget, man kan gøre Løjer med i det daværende Danmark, og der er gjort mange Løjer med den Tid og dens Forhold. Men det bliver lige fuldt sandt, at de Aar, Uve Lornsen tilbragte i København, er rige Aar i det danske Folks aandelige Liv. De var betegnede af den store Kirkekamp mellem Grundtvig og Clausen, af Fremkomsten af Ingemanns Romaner, Heibergs Vaudeviller, Blichers Noveller, Hauchs, Poul Møllers og Chr. Winthers Digtning, af det Liv, den unge, friske Studenterforening fremkaldte, og meget andet. Og det bliver altid Uve Lornsens Skam, som det blev hans Skade, at han blev staaende udenfor alt dette som den samme raa tyske Student, han var ved sin Ankomst. Der var imidlertid noget imponerende og tiltrækkende ved ham, og han øvede en betagende Indflydelse paa de fleste, han kom i Berøring med.

Han var stadig pint af sin Sygdom og grebes derover med Mellemrum af et Tungsind, der grænsede til Vanvid, især efter at han var kommet i Tanker om, at den var smitsom. Derfor søgte han i 1830 Embedet som Landfoged paa Sild og fik det. Han vilde derved paa en Maade gaa i Kloster.

Saa kom den franske Julirevolution 1830, der stærkt greb ham. Der var dengang en tilsyneladende Bedring eller Standsning i hans Sygdom, og han havde faaet noget Haab om at leve en Tid og udrette noget ikke alene for Hertugdømmernes, men for Tysklands Enhed og Frihed.

Den 18. Oktober 1830 forlod han København og kom Dagen efter til Kiel. Her opsøgte han straks Folk, om hvem han mente, at de vilde være med til at sætte en Agitation i Gang for et frit Slesvigholsten. En af dem, han først fik noget at gøre med, var den i Sundevad fødte Professor *A. L. J. Michelsen* (1801—81), der Aaret i Forvejen var blevet Dahlmanns Efterfølger som Professor i Historie. Herom har *Th. Olshausen* (1802—69, dengang Advokat), der siden kom til at spille saa stor en Rolle i Slesvigholstenismens Historie, fortalt saaledes: »Jeg sad rolig paa mit Værelse, da min Ven, Professor Michelsen, i stor Sindsbevægelse traadte ind og meldte mig Lornsens Ankomst med følgende Ord: »Lornsen er her! Du maa straks følge med; han bor i »Stadt Kopenhagen«. Han har store Planer!« Denne Efterretning elektriserede mig. Jeg kendte ikke Lornsen personlig; men da jeg studerede i Kiel, havde jeg af hans Ven og Bysbarn Jensen hørt ham omtale som en betydelig Personlighed, og senere fandt jeg som Student i Jena hans derværende Venner meget indtagne af ham; de pegede altid paa ham som en udmærket Friheds- og Fædrelandsven, af hvem man kunde vente sig noget betydeligt. Nu var jeg meget opsat paa at lære denne forreste Mand nærmere at kende og fulgte derfor straks Michelsens Opfordring.«

De unge Mænds ivrige Raadslagninger sluttede med, at der skulde sættes en Agitation i Gang for Afholdelse af en stor Forsamling, som skulde indgive et Andragende til Kongen om en fri, fælles Forfatning for Hertugdømmerne. Lornsen skulde agitere i Sønderjylland, og Kielerne i Holsten. Derfor rejste han den 24. til Ekernførde, hvor han fik Ørenlyd, og den 25. til Flensborg, hvor han vel vandt Advokat *Jürgen Bremer*

for sine Planer, men iøvrigt fandt en saa stærk Modstand, at han mismodig vendte om og drog til Slesvig. Her overtog Advokat *Beseler* at virke for Andragendet til Kongen. Mødet havde Lornsen opgivet af Hensyn til den stærke Modstand, han havde fundet i Flensborg. Derom var imidlertid de kielske Udsendinger i Holsten uvidende, og den 1. November indfandt sig derfor en 30—40 Mænd fra forskellige Egne i Holsten paa »Stadt Kopenhagen« i Kiel, hvor Lornsen boede. Han var der ikke, men var ved en Middag hos Advokat *Balemann* samlet med en Del ældre, forsigtigere Slesvigholstenerne: Professorerne *Falck* og *Lyders* og Advokat *Preusser*. Efter Middagen gik han hjem til Hotellet og lukkede sig inde paa sit Værelse. Herfra blev han dog hentet halvt med Magt og ført hen til Mødesalen. Han oplæste her det korte Skrift, han havde udarbejdet, og som snart efter blev udgivet under Titlen: »*Ueber das Verfassungswerk Schleswig-Holsteins*«. Dets Indhold kan kortelig gengives saaledes:

Forbundstraktaten af 1815 sikrer alle Tysklands Stater repræsentative Forfatninger. Dette Løfte er ikke opfyldt for Holstens Vedkommende, saa lidt som der er kommet Svar paa de *Petitioner* (*Andragender*), der fra Slesvig er indgivne om en Forfatning fælles med Holsten. Derfor maa enhver, der føler for vort skønne Fædreland Slesvig-Holsten under den nuværende Tids Gæring klare sig, hvad Landet trænger til. Skulde nemlig Holsten faa en fri Forfatning og Slesvig ingen, maatte de jo skilles ad, noget, der simpelthen er utænkeligt for enhver Slesvigholstener.

Altsaa, vi maa have en fri Forfatning for Hertugdømmerne i Forening, og for en saadan kan der gives gode Grunde:

1) Statens Finansforvaltning er en Hemmelighed for Statsborgerne, der hverken veed, om Statsgælden øges eller mindskes, eller om Finansforvaltningen føres med tilstrækkelig Indsigt og Orden. Og det er en uværdig Tilstand for et dygtigt Folk, hvis Naboer baade mod Nord og Syd aarlig ser Redegørelse og Regnskab for Finansforvaltningen.

2) Hele vor Forvaltnings Maskineri trænger til en fuldstændig Omdannelse, da det i høj Grad staar tilbage for Nabolandenes; og det kan ikke forbedres uden helt nye Institutioner.

Derfor maa snarest muligt en Forsamling af 40 Mænd (20 valgte af Amterne og Landskaberne, 10 af Adelen og 10 af Købstæderne) træde sammen og vedtage et af Kongen forelagt Forslag til en fri Forfatning for begge Hertugdømmer i Forening. Det skal være Udtryk for følgende Grundsætninger, der nærmest er hentede fra den norske Grundlov af 1814:

Forsamlingen danner en Helhed, der af sin egen Midte vælger et Udvalg, som udgør et Førstekammer med suspensivt Veto. I Bevillingsspørgsmaal stemmer begge Afdelinger i Fællesskab. Saavel Kamrene som Kongen har Ret til at stille Forslag; men Kongen har absolut Veto.

Alle Kollegier og Regeringskontorer, der har med Hertugdømmernes Sager at gøre, flyttes derover. En Højesteret fælles for begge Hertugdømmer oprettes; Forvaltningen skilles fra Retsplejen.

Et øverste Statsraad for Hertugdømmerne oprettes; to af dets Medlemmer skal stadig være hos Kongen.

Hertugdømmerne skilles fuldstænd-

dig fra Danmark, saa kun Konge og Fjende bliver fælles.

Han udvikler dernæst, at den Nationalfølelse, der nu efter lange Tidens usalig Adspjaltelse forener det tyske Folk, vil vide at vise de Danskes Fordring paa Overherredømme tilbage; og en Sammensmeltning af de under Kongens Scepter staaende Folk vil blive fordærvelig for begge. Et overmaade sandt Ord, hvis Uve Lornsen derved havde tænkt paa de to Folk: Danske og Tysskere og ikke paa Beboerne af Kongeriget i Modsætning til dem i Hertugdømmerne, Sønderjyllands danske Indbyggere medregnede. —

Middagsgæsterne fra Advokat Balemanss Hjem kom nu ogsaa til Stede ved Mødet, og Falck gjorde nogle Indvendinger mod de yngres Planer, og da ingen ænsede dem, forlod de Salen igen. De gjorde det saa meget hellere, som det under Mødet gik noget vildt til. Der var ingen Ordstyrer, man raabte i Munden paa hverandre; Opvartere gik omkring med Drikkevarer, og alle Vinduer stod aabne.

Nogle Dage senere forelaa Lornsens 12 Sider store Skrift trykt i 10,000 Eksemplarer, hvoraf han sendte et til Kancellipræsident Grev Otto Moltke med en Skrivelse, der strutter af Selvbevidsthed og Overmod. Han taler f. Eks. om »den grundige og overbevisende Klarhed, som Deres Ekscellence veed staa til min Raadighed«; han føler sig overbevist om, at det hele Land i Alvor vil stræbe mod de Maal, han har opstillet, fordi han klart har udtalt, hvad lønligt bevæger sig hos alle. Og alle, han har talt med, er enige om, at det maa ske nu, mens Kongen lever, da der ellers ved Kongens Død kunde blive Anarki. Han sender med denne Post kun det ene Eksemplar af Skriftet, for at Moltke kan faa Tid til

at overveje, hvilke Skridt han vil foretage, og for at hindre overilede Beslutninger.

Af Brevet fremgaar det, at han har tænkt sig, at Regeringen muligvis vilde lade ham fængsle; og det var den uklog nok til at gøre, hvorved den skaffede ham et billigt Martyrium og derved gav hans Ord en langt større Rækkevidde.

Han var fængslet i Rensborg, men havde Lov til daglig at spasere paa Fæstningsvolden. Efter Forhør og Proces blev han den 31. Maj 1831 af Overkriminalretten paa Gottorp dømt til et Aars Fæstningsarrest og Embedsfortabelse og til at betale Sagsomkostninger, fordi han ved sin Færd havde sveget sin Embedspligt og udsat den offentlige Rolighed for Fare. Han vilde naturligvis ikke søge om Benaadning eller tillade andre at gøre det, men udstod sin i høj Grad milde Fæstningsstraf dels i Frederiksort og dels i Rensborg.

Efter Løsladelsen (3. Juni 1832) drog han til Sild, hvor han med Barndomskammerater fiskede og jog og gik milelange Fodture. Med Foragt tilbageviste han Regeringens Tilbud om en Pension at fortære i Udlandet. »Aldrig«, skrev han, »skal jeg paa ægte dansk Vis gaa til Udlandet som pensioneret Demagog.«

Da det blev ham klarere og klarere, at hans selv-forskyldte Sygdom var ulægelig, rejste han til Brasilien og levede 3—4 Aar i tungsindig, trist Ensomhed. I 1836 fik han derovre at vide, at hans eneste Søster Erkel under et Svangerskab var blevet sindssyg. Dette gjorde et dybt Indtryk paa ham, og da han af Breve hjemme fra erfarede, at man haabede Forbedring i hendes Tilstand, hvis han kom hjem, besluttede han at rejse. Den 23. April 1837 forlod han Rio Janeiro, og den 10. Juli steg han i Land i Marseille. I September kom han til

Genève, syg af Feber og Blodspytning. Saa fik han Underretning om Søsterens Død, og dermed var han knækket. Den 13. Februar 1838 fandt man ved Genève søens Bred hans Lig med overskaaren Pulsaare og med en Kugle i Brystet.

Hans vilde Ungdomsliv, hans uhistoriske Frihedsbegejstring, hans selvforskyldte Lidelser og hans tragiske Endeligt afspejler paa mange Maader den politiske Slesvig-Holstenismes Historie.

Er Uve Lornsen i sit Væsen og sit Liv et Udtryk for den slesvigholstenske Bevægelses Præg og Skæbne, saa er Flensborgeren *Kristian Paulsen* ikke mindre baade i sit personlige Liv og i sine Anskuelser et godt Udtryk for de danske Sønderjyder, hvis Mærkesmand han blev, som Uve Lornsen blev Slesvig-Holstenernes.

Han er født den 18. Januar 1798 i Flensborg, hvor hans Fader, der stammede fra Bønderfolk i Nærheden, var en velhavende Købmand; Moderen var ligeledes af sønderjydsk Bondeslægt. Hussproget var Tysk, som det dengang var hos de »dannede« i Sønderjyllands Købstæder; men et dansk Sind herskede der i Kr. Paulsens Barndomshjem, og hans Blod var ublandet dansk. Den sidste Omstændighed mente han selv var Aarsag til, at han kunde blive Danskhedens Talsmand, uagtet han fik hele sin Uddannelse paa Tysk.

Først blev han nemlig sendt til den bekendte Salzmannske Skole i Schnepfenthal i Sachsen, der drog Elever til sig baade fra Tyskland og andre Lande ved det frejdige Barneliv, de fik Lov til at leve, ved Legemsøvelserne, der dreves med Kraft, og ved den efter Livets Krav afpassede Undervisning. Familielivet var Salz-

manns Mønster, Undervisningen meddelte han helst gennem Samtaler, og han var en utrættelig Børneven.

Fra denne Skole kom Kr. Paulsen til Gymnasierne i Gotha og Lybæk og derfra igen som Student til Göttingen; siden besøgte han Universiteterne i Berlin, Heidelberg og Kiel — en mærkelig Forberedelse til at blive Danskhedens Talsmand.

Der findes imidlertid nogle Optegnelser af ham om disse Aar, som det vilde være urigtigt at overse: »Min Moder«, siger han, »havde til Schnepfenthal medgivet mig nogle danske Bøger, for at jeg ikke skulde glemme det os saa nær staaende Sprog. Jeg er opdraget mere tysk end de fleste af Danskhedens Modstandere; men medens mange af disse i vore Lærdomsskoler, hvor — som hos Embedsstanden — Fordommen mod det Danske er stærkest, fra Ungdommen af har indsøgt denne, har jeg i det fjerne Land, hvortil jeg medbragte en varm Kærlighed til hele Fædrelandet, ikke været udsat for denne Smitte, men har uforstyrret kunnet udvikle min Barndomsfølelse til Livsanskuelse. Jeg kendte intet fjendtligt Sindelag til Danmark og den danske Regering, og jeg mærkede intet saadant i mine Omgivelser, tvært imod hørte jeg tit i Tyskland Ytringer af Agtelse. Danmark var jo i mange Henseender Frihedens Land; af alle evropæiske havde vor Regering først afskaffet Negerhandelen, og Trykkefriheden og Bondefriheden var indførte, da der i den største Del af Tyskland endnu ikke var tænkt derpaa.«

Disse Bemærkninger er nedskrevne paa Tysk, men Breve hjemme fra besvarede han i sit »kære danske Sprog«, og da han ved Universitetet traf en dansk Student (Kemikeren, den senere Professor Zeise), talte han »med Hjærtens Lyst det kære Danske« med ham. I

Universitelets Protokol havde han indskrevet sig: »Kri-
stian Paulsen, Däne aus Flensburg«.

I hans Dagbogsoptegnelser støder man ogsaa paa Dansk. »Ganske uforvarende er jeg falden ind i det Danske«, staar der et Sted; og nogle Dage efter hedder det: »Atter har det livlige Minde om mine Samtaler med N. N. i det kære danske Sprog ladet min Pen skrive danske Ord.«

Den her nævnte N. N. var sikkert den siden saa bekendte Professor H. N. Clausen, der i August og September 1818 opholdt sig i Göttingen, hvor Dr. Zeise førte ham og Paulsen sammen. Clausen siger om Paulsen: »Hans danske Tale var ikke flydende, men som sit Fædreland nævnede han kun Danmark. Han udtalte sig med en Varme, som kom indenfra, om dansk Sprog og Historie, og med sit stærkt krøllede gule Haar og de lyseblaa Øjne med Beskedenheds og Blyheds Præg midt mellem Eksemplarerne af burschikos Selvtillid og Raahed stod han for mig som en Yngling af den reneste nordiske Race.«

Venskabet mellem ham og Clausen blev yderligere befæstet, da de begge opholdt sig i Berlin i Vinteren 1818—19, Paulsen for at høre den berømte Jurist Savigny, og Clausen for at høre Schleiermacher. Her samlede Paulsen paa Kongens Fødselsdag (28. Januar 1819) en Kreds af Danske og Holstenere til et Festmaal, hvor han udbragte »Landsfaderens« Skaal og bestræbte sig for at oplive Hengivenheden for det nedarvede Kongehus, men tillige udtalte Ønsket om en fri Forfatning.

I Sommeren 1821 tog han samtidig med Uve Lornsen juridisk Embedseksamen i Kiel, og ligesom Lornsen rejste han derefter til København for ret at sætte sig

ind i dansk Sprog, Literatur og Retspleje. Jurist va han med hele sin Sjæl. »Jeg mærker«, skrev han 1818, »at en større og skønnere Betragtning af Rets- og Statsvidenskaben udvikler sig i mig, som ofte opløfter mig begejstrende, og min Fædrelandskærlighed — Haabet om engang at kunne gøre mig nyttig for Danmark — smelter saa kært sammen dermed.«

Før han kom til København, havde han udgivet en juridisk Afhandling om Ejendomsforhold mellem Ægtefæller efter Jydske Lov og de dermed beslægtede Stadsretter, og i København skrev og udgav han Afhandlinger for Licentiat- og Doktorgraden, der viser os ham som en aandfuld Jurist med særlig Interesse for Retsvidenskabens historiske Side.

I Modsætning til Uve Lornsen levede han med i de aandelige Bevægelser, der dengang var oppe her i Landet, tog f. Eks. Del i den Grundtvig-Clausenske Kirkekamp, naturligvis nærmest paa sin Ven Clausens Side. Han blev knyttet til en af de Familier, der helt var med i Literaturens Bevægelser, idet han 1826 ægtede Alvilda Bloch, Datter af Rektor Bloch i Roskilde, og efter hendes Død 1834 hendes Søster Margrethe, Poul Møllers Ungdomselskede, Enke efter Overlærer Thrige.

1826 blev han Professor i Lovkyndighed ved Universitetet i Kiel, hvor han blev til Oprørets Udbrud 1848. Hans første 4 Aar i Kiel var i det hele saa lykkelige, at han 1830, da han kunde have faaet Ansættelse i København, ikke søgte dertil, ligesom han 1831 afslog en Kaldelse til Dorpat. Han mente, at han med det danske Blod og Sind, men med den tyske Dannelse, med begge Sprogene lige godt i sin Magt, med sine grundige Kundskaber til baade tysk og dansk Ret var særlig skikket til en Lærergerning ved det Universitet, der

skulde uddanne Embedsmænd for baade det tyske Holsten og det danske Sønderjylland, til at være Mægler mellem Dansk og Tysk, til at bringe de to Hertugdømmers juridiske Studenter og gennem dem Landenes Indbyggere til at forstaa og agte hinandens Ejendommelighed.

Han paaviste saaledes ad historisk Vej, at alle Retsforhold i Sønderjylland havde deres Rod i Valdemar Sejers jydsk Lov og de Stadsretter, byggede paa denne, som forskellige danske Konger havde bekræftet; og hvorledes derimod Holstens Retsforhold stammede fra det tyskes Kejserriges Lovgivning. Yderligere paaviste han, hvorledes forskellige ledende Grundtanker er raadende i gammel dansk og gammel romersk Ret, hvoraf den tyske er paavirket: i den ene er den personlige Frihed, i den anden Statens Magt den ledende Tanke. Derfor krænkes enten den enes eller den andens Retsfølelse og umiddelbare Retsbevidsthed, naar man vil smelte dem sammen.

Saa var det, Uve Lornsen kom til Kiel 1830. »Han søgte og fandt Tilhængere«, skriver Paulsen, »og en Del af vore jævnaldrende sluttede sig paa det allernøjeste til ham; ogsaa mig foresvævede det skønne Ideal, en fri Forfatning, i liflig Glans, skønt Sagen for Tiden var mig ubehagelig af Hensyn til vor gode Konges Personlighed.«

»Da Lornsen anden Gang besøgte mig, efter at han havde udgivet sit berygtede Skrift, spurgte jeg ham, om ikke V o I d stod i Baggrunden for hans Plan. Dette bekræftede han. Jeg foreholdt ham det uforsvarlige heri, idet jeg sagde: Ret og Klogskab byder os, ikke at gribe til dette fortvivlede Middel, naar ikke hele Folket finder sin nuværende Tilstand utaalelig. Delvis frem-

kaldte Uroligheder gør kun mange enkeltes Ulykke uden at gavne det hele. Jeg gjorde ham opmærksom paa, at han aldeles ikke havde agtet Slesvigs og Holstens forskellige Forhold, at Kongen aldrig kunde tilstede Sles-

23. Kr. Paulsen.

vigs Adskillelse fra Danmark og Sammensmeltning med Holsten. — Med fæl Lidenskab svarede Lornsen: »Gamle historiske Forhold vedkommer os ikke. Vi vil det nu saadan; hver Tid skal danne sig sine Tilstande. Jeg sætter alt ind derpaa.« — Dybt greben sprang jeg op og sagde mig løs fra hans Fremgangsmaade i denne Sag!«

Lornsens Skrift fremkaldte en hel Hær af Stridskrifter for og imod. Dets vigtigste Følge var imidlertid Forordningen af 28. Maj 1831 om Indførelse af raadgivende Provinsialstænder, særskilte for Holsten, Slesvig, Jylland og Østifterne.

Af Modskrifterne er det vigtigste uden al Tvivl Kr. Paulsens »Om Hertugdømmet Slesvigs Folkelighed og Statsret«, der udkom i de sidste Dage af Aaret 1831.

Lorsen, udvikler han her, har rejst Banneret, der har til Mærke: »Schleswigholstein, eine Provinz Deutschlands«, som om Slesvig ikke var andet end en Halvdel af det tyske Holsten uden alt Forhold til Danmark og Danskhed, som om der for Slesvig kun gaves en tysk Frihed, der ved de tyske Universiteter har begejstret Ordførerne. Han (Paulsen) har selv ved tyske Skoler og Universiteter med inderlig Deltagelse været Vidne til Frihedsaandens Opsving; men han har som Slesviger altid bevaret sin danske Nationalitet uforandret; og jo dybere nu Tyskerne føler deres egen Nationalitet, des mere maa de — synes det — anerkende andres. Han oplyser saa, at af Sønderjyllands 330,000 Indbyggere taler de 185,000 Dansk og kun 145,000 Tysk, at »det danske Sprog trods Undertrykkelsen Aarhundreder igennem er indtil den Dag i Dag med Undtagelse af Byen Slesvig kun blevet fortrængt i et Landstrøg af omtrent to Mil mod Nord, nemlig Syd for Slien, i Svans og noget Nord for samme.« Derimod har »den danske Folkefølelse tabt sig ganske eller dog mere eller mindre, fordi i Aarhundreders Løb enhver Slesviger, som hæver sig over Folket, har maattet tilegne sig Tysk som Regeringens, den højere Dannelses, til Dels ogsaa Kirkens Sprog.« Det er nemlig saaledes, at kun 110,000 af

Sønderjyllands Indbyggere har dansk Kirke- og Skolesprog og slet ingen har dansk Retssprog, at Hertugdømmets 2 Seminarier og dets 4 Latinskoler er tyske, at der ikke er en eneste dansk Lærestanstalt uden Almueskolen, og at dennes Lærere for største Delen er uddannede ved de tyske Seminarier ligesom Præster og andre Embedsmænd ved et eller flere tyske Universiteter, hvoraf med Nødvendighed følger, at de, selv om de havde Viljen, mangler Betingelsen for at kunne være til virkelig Hjælp for deres Kredse i national Henseende. Dansk Literatur kender de nemlig ikke og kan derfor ingen Hjælp yde dertil for andre. Følgen deraf er blevet, at Folkelivet i mange Egne ynkelig omkommer af Mangel paa Næring. »Men«, siger han, »i Folkets lange Liv er Sproget det vigtige, uundværlige Baand mellem dets Nutid og Fortid. Det Folk, som ganske opgiver sine Fædres Sprog for et fremmed, sønderriver derved sin inderste Livstraad; Fortidens Sagn og Sange forstummer, eller — om de endog bliver overførte i det nye Sprog, lyder de dog ikke mere som et levende, sandt Udtryk for den folkelige Tilværelse. Selv Fædrelandet bliver paa en vis Maade fremmed for et saadant Folk; Navne, som Fædrene har givet Landskaber og Steder, Marker og Vande, bliver uforstaaelige; Folket kan intet tænke sig ved dem. Saaledes de tysktalende Folk i det sydlige Slesvig.«

Til denne Fremstilling af Forholdene, som de var, og Farerne, der truede, knytter han sine bestemte, men meget maadeholdne Krav. Der maa indføres dansk Rets- og Øvrighedssprog overalt, hvor der er dansk Kirke- og Skolesprog, og Dansk bør være Undervisningsfag i Skolen, hvor der endnu er dansk Folkesprog (Flensborg Amt, Kær Herred osv.). Men tillige bør de

Skranker fjærnes, der skiller Sønderjylland fra Moderlandet. Toldgrænsen mellem Sønder- og Nørrejylland maatte saaledes ophæves. Og saa var der andre Ting, som skille, og som maatte ryddes af Vejen. I Kongeriget svarede man som bekendt en Afgift af Fødevarer, der førtes fra Landet ind til Købstaden, en Skat, der drillede mere, end den trykkede. I Kongeriget var ethvert Spor af kommunal Selvstændighed forsvunden, mens der dog var noget tilbage i Sønderjylland. Saadanne Forhold maatte forandres, da de fremmede den ulykkelige Hang hos Sønderjyder til at ville være »Slesvigere«, være noget for sig selv.

Dermed havde den danske Bevægelse faaet sit Løsen givet; og nu begyndte Hæren at fylke sig under det Banner, Paulsen havde rejst.

Men den danske Bevægelse maatte ordnes og have sine faste Støttestrukturer, og til dette Arbejde var der straks en Mand til Rede, der i høj Grad egnede sig dertil: Professor *Kristian Flor*. Han er blevet kaldt vor »politiske Ingeniør«, fordi han udpegede og »befæstede« de Punkter, hvorfra Stillingen bedst kunde forsvares og Udfald gøres; men han er tillige den, der vel nok mere end nogen anden virkede til Ordningen af Hæren, saa den kunde rykke i Marken. En saadan Virksomhed falder ikke ret stærkt i Øjnene, men er ikke desto mindre af allerstørste Betydning for et lykkeligt Udfald af Kampen.

Kristian Flor er født i København 1. Januar 1792. Han er af norsk Æt; hans Fader var Embedsmand ved Banken. Han havde et godt og velhavende Hjem og forstod allerede 1801, at han havde et Fædreland at

værge eller miste. Af Begivenhederne i 1807 var han, der næppe var 16 Aar gammel, saa greben, at han bad sin Fader om Lov til at maatte indgive Ansøgning om at træde ind i Studenterkorpset for at komme til at kæmpe for Fædrelandet. Student blev han 1809, og da Bernadotte i Slutningen af 1813 med en svensk-russisk Hær var faldet ind i Landet for at tiltvinge sig Norge, var Flor atter rede til at gaa i Kamp; men Freden i Kiel 14. Januar 1814 kom saa brat, at han ikke kom med.

Efter at han i 1816 var blevet teologisk Kandidat, levede han som Lærer ved københavnske Skoler og kom til at tage levende Del i den store Fejde mellem Baggesen og Øhlenschlägers begejstrede unge Tilhængere. Han var en af de 12 Studenter, der udæskede Baggesen til en latinsk Disputats om Grundsætningerne for Digtekunsten. Vi er jo nu mest tilbøjelige til at smile ad denne Udfordring fra 12 Ungersvende i Alderen 19—28 Aar til Landets mest ansete Skribent — i alt Fald næst efter Øhlenschläger, og selve Skrivelsen til Baggesen viser, hvor lidt de unge »Herrer i Aandernes Rige« var Herrer over sig selv og skikkede til at klæde Dommersædet; de frakendte nemlig Baggesen enhver Ros, og ikke alene ophøjede de Øhlenschläger over alle danske Digtere, men ophøjede alle hans Værker over al Dadel. Helt komisk bliver Udfordringen, naar vi hører, at flere af dem gik i Uro for, at Baggesen skulde modtage den, da de vilde have haft ondt ved at klare sig i Latinen. De følte sagtens ogsaa det flove i Stillingen, inden de overgav Udfordringen til Baggesen, og ingen havde Lyst til at være Overbringer. Flor, der aldrig var bange for at være i første Række, tilbød sig imidlertid, og han og Poul Møller afgav den til Baggesen, der lovede dem, at de skulde høre fra ham.

Uagtet de tolv Optræden nu forekommer os nærmest egnet til at vække Munterhed, saa kan vi godt forstaa den for Flors Vedkommende. Baggesen havde kastet Haan ind i deres Begejstring for Øhlenschläger, overfor hvem deres Taknemmelighed var saa stor, at den havde gjort dem blinde for hans Fejl. Og Flor fortrød da heller aldrig sin Deltagelse i denne »Tylftestrid«. I sit Dødsaar 1875 dikterede han, den næsten blinde 83aarige Olding, et Brev til Kr. Arentzen om denne Sag, hvori han taler om sin Taknemmelighed mod Øhlenschläger, »der vakte i min unge Sjæl den slumrende Nordens Aand, hvilken siden altid har behersket min Vilje og endnu er Ledestjernen for alle mine Bestræbelser«.

Saa skete det en Gang 1821, at Flor prædikede i en københavnsk Kirke, og hans Prædiken her blev bl. a. hørt af en sjællandsk Godsejer, Etatsraad P. Chr. Zeuthen til Tølløsegaard, hvem den tiltalte saa meget, at han den 10. April 1822 kaldede Flor til Sognepræst i Tølløse og Aagerup ved Holbæk. Den gamle Herremand kom til at holde hjærtelig meget af sin unge Præst; men det var dog ikke efter hans Ønske, at hans kæreste Barn, hans smukke, begavede og fint dannede Datter Vilhelmine Frederikke, der havde afslaaet mer end eet standsmæssigt Parti, ogsaa holdt saa meget af Flor, at hun for hans Skyld hellere vilde være Præstekone i Tølløse end Grevinde. Dog gav han sit Samtykke til Forbindelsen, naar Flor vilde skaffe sig Titel af Dr. phil. Og da hans Faderhjærte først havde overvundet Adelsmanden, var han saa glad derved, at det blev ham en kær Tanke at indrette en rigtig herlig Præstegaard for de unge; men saa døde han efter et kort Sygeleje 1823.

Nu ønskede hans Datter ikke at blive Præstekone i

Tølløse; hun vilde nødig sidde under sin Broders Vinger. Og da Flor saa havde skaffet sig en Doktorgrad fra Kiels Universitet, og J. L. Heiberg var ked af at være Professor i Kiel, søgte Flor hans Post og blev 15.

24. Kr. Flor.

August 1826 udnævnt til Lektor i dansk Sprog og Literatur ved Kiels Universitet — med Titel af Professor.

I December s. A. holdt han Bryllup og førte sin unge Hustru til Kiel, hvor Oprøret den Gang forberedtes. Da alt fornemt i Danmark mentes at være tysk, gik man ud fra, at Flor og hans fornemme Hustru maatte høre

den raadende Retning til i Hjærtet og k u n behøvede at blive oplyste paa kielsk for at træde ind i Rækkerne. Flor besad i høj Grad Tavshedens Naadegave; han hørte og tav, og snart gennemskuede han dem alle, endog Lægen Professor Hegewisch, »den snedigste af dem alle, der beherskede og overlistede dem alle«. »Men«, siger L. Skau, »een Mand kunde han ikke overliste, og denne Mand var Professor Flor, der gennemskuede Rænkespillet og tog sine Forholdsregler derefter, idet han i Snildhed fuldkommen kunde maale sig med Hegevisch.«

Da Flor var bleven klar over Slesvigholstenernes Planer og over, hvilke Modtræk han mente der fra dansk Side kunde gøres, rejste han 1827 til København og meddelte Kongen sine Oplysninger og sine Planer. Frederik VI hørte ham med Glæde og gik villig ind paa hans Tanker, til hvis Gennemførelse han lovede sin kongelige Medvirkning. Men Kancelliet har sagtens gjort Kongen det saa broget, at han blev bange for Sagen; der skete i alt Fald intet. Og da Flor 1828 kom igen, tog Kongen ganske vist venligt imod ham; men aldrig saa snart begyndte han at bringe sit Hjærteanliggende paa Bane, før Kongen hastig drejede af med de Ord: »Ja, min kære Flor, lad os aldrig tale om den Sag.«

For mange vilde det maaske have været et dræbende Slag, der vilde have bragt dem til at opgive det hele; men Flor opgav aldrig en Sag, fordi der kom et fjendtligt Vindstød, ja ej engang, om der rejste sig en Storm mod ham og hans Planer. Ved hans Jordefærd 1875 sang Ploug om ham:

»Vort Modersmaal han elsked, hun var hans Ungdomsbrud,
for hendes Ret og Ære at værge drog han ud;
hvor mest hun blev forhaanet og trampet under Fod,
han hendes Ros forkyndte med frit og frejdigt Mod.

Men om de kolde Hjærter saa haard en Skal var lagt.
den smelted ej hans Tale, ej hendes Skønheds Magt;
da klaged for sin Konge han hendes Nød og Skam,
men Enevælden var kun en Gubbe blind og lam.«

Som det kunde ventes efter hans Fortrolighed med og Begejstring for Danmarks Digtning, særlig Øhenschlægers, talte han fra sin Professorstol Modersmaalets Sag med Varme, Aand og Lærdom; hans danske Læsebog, hans mesterlige Anmeldelse af Grundtvigs Mytologi og hans danske Sprog- og Sætningslære er talende Vidnesbyrd om, at han har været en fortrinlig Lærer i dansk Sprog og Literatur. »Men om de kolde Hjærter saa haard en Skal var lagt«, og »Enevælden var kun en Gubbe blind og lam.«

Dog tabte han ej Modet, han sadlede sin Hest
og drog ad Sønderjylland, saa mod Øst, saa mod Vest.
Da Husly hans Hjærtenskær ej fandt i Kongens Borg,
til Bonde og til Borger han betroede al sin Sorg.

Der fandt han varme Hjærter, der fandt han Viljens Ild,
der fandt han aabne Øjne for, hvad der stod paa Spil,
der fandt han stærke Længsler og stumme, dybe Savn,
der kun kunde stilles i Modersmaalets Favn.

Dér rejste han en Hær, som i tredve Aar har stridt
og indtil denne Dag ikke veget er et Skridt,
som skilt fra sine Brødre og under fremmed Aag
dog lige tro bevarer sin Sæd, sit Sind, sit Sprog.

I 1869, da man i København holdt 25 Aars Fest for Rødding Højskole, kastede Ploug et Tilbageblik paa Flors Liv, og efter en Bemærkning om, hvor let en sejrende Hær har ved at glemme dem, der har bygget de Skanser, hvor fra man har ført Forsvar mod Fjendens Angreb og gjort Udfald mod hans Løbegrave, og de Miner, der har sprængt hans Værker, glemme dem for

dem, der har svunget Sværdet i den standende Strid, betegnede han Flør som vor politiske Ingeniør i Kampen for Sønderjylland; og Billedet er træffende. — Denne Betegnelse er rigtig, men ikke helt udtømmende; Flør kunde med god Grund i et Brev til Koch betegne sig selv som »Nordslesvigernes tro og modige General«. Han er i disse Aar overalt Føreren.

VI.

Den danske Presse. — Danske Bogsamlinger.

NÅAR Ploug sagde, at Flor byggede Skanser, tænkte han vel nærmest paa Flors Forhold til Oprettelsen af de dansksindede Blade: »Danevirke«, »Freja« og »Flensburger Zeitung«.

Der levede i de Dage et Par unge Mænd i Haderslev: *Nis Kristian Nissen* (1810—1839), der var Bogbinder og styrede sin Faders Forretning, og *Peter Chr. Koch* (1807—80), en Smedesøn fra Tiset ved Gram, der havde lært Handelen i Haderslev og 1836 havde nedsat sig som Købmand, efter at han i 16 Aar havde arbejdet i een og samme Forretning.

Nissen ikke alene indbandt Bøgerne, men han læste ogsaa mange af dem, og havde erhvervet sig en for en Haandværker dengang ualmindelig Dannelse. Blandt andet havde han læst Kr. Paulsens lille Bog om Slesvigs Folkelighed og Statsret og var blevet stærkt greben af den. *Koch* hørte til en fremmelig Bondefamilie paa Vesteregnet. Hans Farfader Jørgen Koch omtales med Ros i Mallings »Store og gode Handlinger«, fordi han har vist megen Nidkærhed for Fællesskabets Ophævelse i Tiset By i Aaret 1774, har inddelt sine Jorder i Kobler, indhegnet Koblerne med Diger og beplantet disse med Hassel og Tjørn. Slægten havde været paavirket af den

Vækkelse, der imod Midten af det 18. Aarhundrede udgik fra de Brorsonske Kredse; og Koch selv var et stærkt kristelig bevæget Menneske med en omfattende Begavelse og megen Læsning.

Under Samtaler, som de to Venner havde med hinanden, udviklede Koch en Gang en Tanke, han havde faaet, om at udgive et Ugeblad, og Nissen foreholdt ham da, at saa maatte han (Koch) gøre noget for Iværksættelsen af de Tanker, Kr. Paulsen havde fremsat i sit Skrift. Koch lovede, at fik han Bladet i Gang, skulde Nissens Hjertesag nok faa Udtryk deri.

Nu gav de sig til at undersøge, om de skulde have kongeligt Privilegium til Udgivelsen af et saadant Blad, og det viste sig, at det skulde de; og derom maatte der jo saa ansøges. Imidlertid brændte Hjærtet i dem begge for at komme til at tage Del i Kampen, og de blev da enige om, at de — ogsaa for at prøve, om de kunde skrive noget læseværdigt — skulde skrive hver sin Bladartikel: Nissen en paa Tysk til »Itzehoer Wochenblatt« og Koch en paa Dansk til »Aarhus Stiftstidende«. Kochs blev ikke optaget i »Aarhus Stiftstidende«, men Itzehoeren tog Nissens, der indleedes med et dansk Vers:

»Man rev os fra vor Moders Barm
og gav en fremmed os i Arm;
han taler kun sit eget Maal,
som vi maa høre paa med Taal.
I Kirker, Skoler, Rettens Sale
fuldbyrdes alt ved fremmed Tale.
Hidtil vi altid tav og led:
faar vi igen vor Rettighed?«

Artiklen udvikler saa, hvorledes Fortyskningen gaar for sig, og slutter saaledes: »Men hvor længe skal denne usalige Forvirring taales? Naar skal vort kære

Modersmaal rejse sig af sin dybe Fornedrelse og sætte sig i Højsædet, det har Ret til? Hvorfor skal vi gøres fremmede for det Land, vi tilhører i Kraft af vor Byrd, vort Sprog og vor Folkeejendommelighed, det Land, med hvilket vi evigt bliver forbundne. Thi i Sandhed,

25. P. Chr. Koch.

saa vist som Holsten er et tysk Land, og dets Indbyggere Tyskere, saa vist er Slesvig et dansk Land, og dets Indbyggere danke lige saa vel som Indbyggerne i Kongeriget Danmark. Derfor siger vi ogsaa med Forfatteren i »Itzehoer Wochenblatts« Nr. 20: »Bort med det danske, hvor Folket er tysk!« men ogsaa: »Bort med det tyske, hvor Folket er dansk!« Og vi venter i Tillid til

vor hædrede Konge en Forandring i disse trykkende og beklagelige Tilstande, som kvæler enhver ædel Nationalfølelse i Fødselen og opfylder enhver brav Borger med Sorg! Gid da ogsaa nærværende Fremstilling maa være eet Vidnesbyrd om, at dansk Fædrelandsfølelse endnu langt fra er uddød i det slesvigske Folks Hjærter, og vise, hvor saare meget dets Sprog og Nationalitet krænkes og miskendes, og hvor meget man længes efter en naturlig Udvikling fra denne unaturlige Tilstand! Gid da vore Modstandere maa erkende, at deres Iver for at germanisere det danske Slesvig er forgæves, at alt Tysk hos os stedse betragtes som noget fremmed, og at det elskede Modersmaal før eller senere vil gaa sejrende ud af Kampen!«

Det var dette vemodig-mandige Ord, der kaldte Flor til hans Arbejde for og med de danske Sønderjyder.

Flor, der læste Nissens Artikel, fo'r op som en Løve — her var et Punkt at befæste, en Opdagelse, der fyldte hans Øjne med Taarer. Ved et Besøg hos Paulsen fandt han denne stærkt bevæget over et Brev, han havde faaet fra Nissen, med Tak for Bogen om Slesvigs Folkelighed og Statsret og med Bøn om, at Paulsen vilde hjælpe ham og Koch med Bladet, hvis de kunde faa det i Gang.

»Ingen Pen«, skriver Nissen, »kan formaa at beskrive den retfærdige Harme, som maa bemægtige sig enhver sand Fædrelandsven ved Synet af den Ringeagt og Ligegyldighed, som her i det slesvigske i Købstæderne og af de fleste Embedsmænd vises vor Nationalitet i det hele og især vort Sprog . . . Sandelig, et af en hovmodig Fjende erobret Land kan ikke vorde mere krænkende behandlet end vi Danske her under en dansk Konge og Regering«.

Professorerne var snart enige om, at her maatte de hjælpe, hvad de kunde, og Flor rejste straks til Haderslev, hvortil han kom den 29. Juli 1837, og hvor han forhandlede med Koch og Nissen og Stændermanden Nis Lorenzen. Forhandlingerne sluttede med, at Koch indgav Ansøgning om at maatte udgive et Ugeblad. To saadanne blev indgivne efter hinanden, men begge fik Afslag »i Hans Majestæts Navn«, — uden at Kongen anede noget derom. Allerede efter det første Afslag var Kochs Taalmod udtømt, og han tænkte paa andre Udveje; men Flor skrev den 11. Oktober saaledes til ham: »I Aftes talte jeg med Professor Paulsen om, hvad der er at gøre. Jeg vil sige, hvad jeg i dette Øjeblik anser for rettest. Dersom Regeringen nu anden Gang afslaar Deres Ansøgning, saa bør vi ikke spille Tiden, men ansøge i et Selskabs Navn, da Ansøgningen saa vanskeligere vil kunne nægtes. Thi Regeringen i Slesvig lader sig ikke saa let forskrække og vil uden Tvivl blive konsekvent ved sit Afslag. Altsaa bør en Del Personer ansøge Kancelliet om Tilladelse til at udgive et Blad. Saaledes blev ogsaa salig »Dansk Ugeskrift« udgivet af et Selskab og redigeret af Professor Schouw. Ansøgningen skal jeg affatte; men efter min Mening bør jeg ej underskrive; thi dels er Høpp, for ikke at sige hele Kancelliet, min dødelige Fjende, og dels gør det mest Virkning paa Kongen, om Sagen bæres frem af Slesvigere alene. Det er naturligvis ikke af nogen Frygt, jeg vil skjule mig; det koster mig tværtimod Overvindelse at træde bag Kulisserne; thi nu, da Regeringen i Slesvig har erklæret vor Sag aabn Krig, havde jeg Lyst til at føre vor lille Hær lige imod den. Men ogsaa denne Resignation vil jeg overtage; min Ivers Virksomhed bliver derfor ikke sva-

gere. Ansøgningen til Kancelliet haaber jeg at faa underskrevet af Professor Paulsen, Dr. Manicus, Herredsfoged Wimpffen, Pastor Jensen i Bov, Skolelærer Jensen, Nis Lorenzen, Nissen, Koch og Sørensen i Haderslev. Paulsen og jeg skal da anvende vor Indflydelse i København for at faa Ansøgningen bevilget. Bliver denne afslaaet, saa skal hele Historien fra først til sidst fortælles i »Folkebladet« og »Københavnsposten«, og i samme Øjeblik, som Folk er harmslagne over dette Tyranni, skal Underskriverne opfordre til at stifte et Selskab til Nationalitetens Bevarelse . . . Den sidste Tilflugt: et Blad fra Kolding, vil uden Tvivl nok naa's, men Haderslev er 100 Gange bedre«.

Regeringens Afslag indtraf, som før sagt; men Paulsen havde været i København og faaet *Prins Kristian* (VIII) og hans Privatsekretær Etatsraad *Adler* stemt for Sagen, saa den 19. December (1837) kunde Flor skrive til Koch: »I dette Øjeblik faar jeg Brev fra Adler, hvis Indhold for det første er godt; Prins Kristian vil tage sig af Deres Anliggende og ønsker Deres Ansøgning tilsendt, for at han kan støtte den hos høje — i Nødsfald allerhøjeste Vedkommende. Nu bliver det nødvendigt at smede, mens Jærnet (ø: Prinsen) er varmt, og det saa meget mere, som O. Lehmanns Anmeldelse i »Københavnsposten« af *Paulsens Skrift* rimeligvis vil have den Virkning, at Deres Ansøgning, naar De i den viser Dem ej som en ivrig Kamphane, men som en sindig (alle store elsker Sindighed hos de smaa) og dog varmtfølende dansk Sønderjyde, bliver bevilget. Ansøgningen stiles til Kongen. Jeg haaber i Morgen Eftermiddag at faa saa megen Tid, at jeg kan gøre et Udkast og sende Dem det med Pakkeposten. Men De behøver ikke at bruge mit; skriv

derfor selv et i Forening med Nissen — paa Løverdag bør det afgaa fra Haderslev. Ansøgningen ledsager De med et Brev til Hans kgl. Højhed Prins Kristian, hvori De beretter nøjagtigt og sandfærdigt, hvad der hidtil fra Deres og Øvrighedens Side er gjort i denne Sag. Begynd paa denne Skrivelse, for at den i Tide kan

26. J. G. Adler.

være færdig, og vis Dem fuldkommen, som De er: varm og entusiastisk for den slesvigske Sag, oprørt over Deres Mishandling, men uden Had til Tysk i Almindelighed. Prinsen og Adler er kloge Folk og gamle Hofmænd; med dem kommer man længst med Ærlighed, Aabenhed og Tillid. Det er ingenlunde usandsynligt, at Prinsen nu for Tiden søger sig en Støtte for

sig og sin Søn i de danske Slesvigeres Hjærter i Mod-sætning til Germanismens Stemme for Hertugen af Augustenborg«.

Ansøgningen indkom den 27. December, gik gennem Prins Kristian og blev bevilget den 20. Marts 1838. Adler meldte det baade til Koch og Flor. Denne maatte senere gentagne Gange til Kongen for at skaffe Bladet Postforsendelsesret, Bekendtgørelser og Trykkeri.

27. »Dannevirkes« Vignet.

Bladet — »Dannevirke« — udkom 15. Juni 1838 i Haderslev, og dets første Nummer indeholdt et Stykke, hvori der mindedes om Arkonas Indtagelse 15. Juni 1169 og Dannebrog's Himmelfald 15. Juni 1219. Dernæst er der et Stykke, der gør Rede for Udgiverens Hensigt: Modersmaalets Forsvar og Folkets Oplysning med Guds Hjælp. Et Par Uger efter fik Bladet et smukt »Hoved«: Den opgaende Sol, der kaster sine første Straaler over Dannevirkes Kæmpemur med Port-

taarnet, fra hvis Tinde Flaget vajer, og endelig en Runesten i Forgrunden med Indskriften »Danmark«.

— I Bladets andet Numer findes et dybt alvorligt, stenningsfuldt Stykke af Kr. Paulsen, der hævder, at Gud vil staa denne Sag bi, fordi den er retfærdig, og fordi han selv har nedlagt Kærligheden til Modersmaalet i Menneskers Hjærter.

»Dannevirke« begyndte som Ugeblad, men allerede fra 1. Januar 1840 udkom det to Gange ugentlig og fik Lov til at optage Bekendtgørelser. Men jo større Betydning Bladet fik, des mere passede Censuren paa, og des tiere blev det beslaglagt, tiltalt og dømt. Det var og blev imidlertid de Danskes Hovedfæstning i Sønderjylland baade til Forsvar og Angreb, og Koch har gyldigt Krav paa, at hans Navn holdes i taknemmeligt Minde i vort Folk. Nissen døde, da Bladet lige var kommet i Gang.

Under Krigen 1848 fik »Dannevirke« vanskelige Forhold. Efter Slaget ved Slesvig, da Tyskerne oversvømmede Sønderjylland, maatte Koch først flygte til Kolding, hvorfra Bladet udgik 25.—30. April, saa til Middeifart, hvorfra det udgik i Maj Maaned. Da Wrangel paa Grund af det russiske Tryk rømmede Nørrejylland og paa Grund af Kampen ved Nybøl trak sine Tropper helt ned til Aabenraa og Sundeved og led Nederlaget ved Dybbøl 5. Juni, hvorefter der underhandlede om Vaabenhvile, mente Koch, han kunde komme hjem, men maatte allerede 29. Juni igen forlade Haderslev; »Dannevirke« udgik saa fra København til September 1849. Efter Krigen blev det Dagblad og har været det siden. Da den blakkede Minister H. J. A. Raasløff stod for Styret i Sønderjylland, truede han Koch med Fortabelsen af Privilegiet. Denne

solgte da Bladet til Godske Nielsen. Koch levede siden i København, hvor han døde 1880.

Ogsaa i Aabenraa stiftedes der et dansk Blad, til hvis Oprettelse Flor medvirkede. Der boede i Aabenraa en mærkelig Mand, som hed *Frederik Fischer*. Han var født 1809 og var Søn af en Skibsfører. I sin Barndom havde han haft en Sygdom, der efterlod ham

28. Fr. Fischer.

Lammelse i hans Ben, saa de ophørte at vokse, og han kunde hverken staa eller gaa. Han lærte da Urmageriet og blev Mester 1830. Kunstfærdig var han i høj Grad, saa han lavede sig en Rullestol, hvormed han kunde bevæge sig næsten som andre paa deres Ben. Desuden kunde han slibe Forstørrelsesglas, lave Kikkerter og andre Instrumenter. Han forstod endvidere at bruge sine Kikkerter til astronomiske Iagttagelser og kunde

beregne Formørkelsers Indtrædelse, Planeternes Plads paa Himlen osv. Han kom derved i Forbindelse med Astronomerne, og da han siden søgte om Privilegium til at udgive et Blad, blev han varmt anbefalet af Astronomen Schumacher i Altona. De tysksindede Myndigheder i Aabenraa fattede derfor ingen Mistanke, men anbefalede ogsaa. Fischer fik da Privilegiet (1839), og snart var hans Blad, der kom til

at hedde »Aabenraa Ugeblad«, siden »F r e j a«, et vigtigt Led i Danskhedens Skanserække i Sønderjylland. Fischer bæredes med et særligt Had af de oprørsksindede. Et af Hertugen af Augustenborgs skamløseste Redskaber, Præsten Jørgen Brag, skrev 26. Jan. 1842 til sin Herre, at Fischer var en saa »enragirter«*) Dansker, at hvis Dommedagsbasunen ikke blev blæst paa Dansk, stod han sikkert ikke op af Graven. Breve fra Borgmester Schow i Aabenraa til Hertugen oplyser os om, at det forgæves er forsøgt at bestikke Fischer; han vil dog ikke opgive Haabet om, at det maa lykkes.

29. Dr. Cl. Manicus.

Det lykkedes dog ikke, hvorfor Oprørerne i 1848, da de en Tid havde Magten, ødelagde Fischers Trykkeri og astronomiske Instrumenter. I 1849 fik han imidlertid atter begyndt med Bladet, der nu kom til at hedde »Freja« og siden er blevet slaaet sammen med »Dannevirke«.

Ogsaa i Flensborg kom der under Flors Medvirkning et dansksindet Blad i Gang; men det blev skrevet paa Tysk og hed »Flensburger Zeitung«. Et Blad med dansk Sind og tysk Sprog passede maaske

*) (udtales: angrasjirter) d. e. rasende.

nok bedst for Flensborg dengang, da fædrelandstro Flensborgere endog satte tysk Indskrift paa den Mindesten, de rejste for de ved Bov faldne danske Krigere. »Flensburger Zeitung« havde vel nok sin bedste Tid 1851—64, da det redigeredes af Dr. *Claus Manicus* (1795—1877) en født Angelbo og en særdeles flittig og flink Skribent. I Flensborg virkede ogsaa i nogle Aar (1835—1839) den udmærkede Forfatter Her-

redsfoged *C. V. A. v. Wimpffen* (1802—39), der var en særdeles god Ven af Flor og Paulsen og en ypperlig Kampfælle for dem.

30. Herredsfoged Wimpffen.

Foruden Paulsen og Flor var der en Mand, som var meget virksom for Udbredelse af god dansk Læsning i Sønderjylland; det var *Nis Hanssen*, f. 1808 i Højsted ved Tønder, død 1866 som Præst i Saatrup i Sundeved.

Hans Fader havde ved Siden af Gæstgiveri en lille Landejendom, ved hvilken Nis Hanssen arbejdede, til han blev 20 Aar gammel; da bestemte han sig til at studere, og efterat have forberedt sig ved Haderslev Latinskole blev han Student 1834. I Haderslev var han bleven forlovet med en Søster til P. C. Kochs Hustru og var derved kommen en Del sammen med Koch, uden at der dog var noget hjærteligt Venskab imellem

dem. — I København sluttede han sig nærmest til de liberale og skrev Artikler i deres Blade, oftest om sønderjydske Forhold, hvorom han ogsaa holdt livlige Foredrag i »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«.

Det, han i sine Foredrag og Bladartikler særlig gjorde gældende, var, at man skulde hjælpe Modersmaalet til sin Ret i Sønderjyllands Kirker, Skoler og Retssale, tilbagevise det tyske Forbunds Indblanding, virke for Pressefrihed, kommunalt Selvstyre og Skattebevillingsret.

Nis Hanssen var mere »liberal« end hans Svoger Koch, og denne mere »national« end han, og indtil disse to Retninger smeltede sammen til en »national-liberal«, var der tit Rivninger mellem Svogrene. Saaledes forargede Hanssen i høj Grad Koch ved i en Avisartikel at udtale Ønske om, at man i de større nordslesvigske Almueskoler skulde have en Afgangsklasse, der meddelte en tilfredsstillende Undervisning i Tysk. Koch skrev endog derom til Flor: Vi kan ikke stole paa ham (Nis Hanssen) eller bruge ham; men Flor svarede: »Vi maa ej opgive ham, endnu mindre støde ham fra os«; og som sædvanlig havde Flor Ret. Nis Hanssen gjorde netop paa samme Tid den danske Sag en betydningsfuld Tjeneste. Han fik 15 ansete Slesvigere til at oprette en *Forening til dansk Lærings Udbredelse i Sønderjylland*. Denne Forening vilde grunde og understøtte Læseselskaber, Folkebogsamlinger i Nordslesvigs forskellige Egne, udbrede Bibler og andre gode Bøger og vise Folk den korteste og letteste Vej til at skaffe sig god dansk Læsning. Et Op-raab, som denne Forening udsendte, blev underskrevet af en Mængde nordslesvigske Bønder, Lærere og Embedsmænd, bl. a. ogsaa af Amtmand Johannsen og

Borgmester Schrader i Haderslev og adskillige andre, der siden viste sig som Slesvigholstenere; og Foreningens Dannelse voldte Paulsen megen Glæde. Han skrev endog til Flor: »Nu kan vi dø; Sagen dør ikke mere; det er en stor Berøligelse, at jeg ikke har levet for-gæves.« Flor havde til at begynde med sine Betænkeligheder ved Foreningen, fordi dens ledende Mænd og Støtter var Rationalister; men Betænkelighederne for-vandt han, og han fik gennem et Forslag til Foreningens Ordning og Virksomhed ikke liden Indflydelse paa denne. Og han skrev om Foreningen: »Den er efter min Mening langt vigtigere end Aviserne; thi disse indfinder sig af sig selv, naar hin med dansk Læsning er der, men ikke omvendt. Jeg gør derfor alt for at ud-sende Bøger.«

Nis Hanssen var utrættelig i at arbejde for Til-slutning til Foreningen, og det skyldes vel væsentlig ham, at der straks blev tegnet henimod 1000 Bidrag-ydere; og da han paa samme Tid var kommen i For-bindelse med Kong Kristian VIII, paa hvis Vegne han skulde udforske Stemninger og Tilstande i Sønderjyl-land, har han maaske ogsaa sin Del i, at baade Kon-gen og Kronprinsen skænkede Foreningen betydelige Gaver baade af Bøger og Penge. Foreningen fik des-uden betydelige Gaver fra det clasenske Fideikommis, Landhusholdningsselskabet og Trykkefrihedsselskabet samt forskellige Godsejere og Rigmænd.

I Foreningens første 4 Leveaar udsendte den 20000 Bind, og der dannedes 60 Bogsamlinger i for-skellige Egne fra Kongeaen og til langt ned i Angel. — Bogsamlingerne ordnede og styrede snart deres egne Sager, saa Foreningens »Styrelse« i København nær-mest kun blev den at være deres Hovedkommissionær.

P. Lavridsen, af hvis fortjenstfulde Arbejde: »D a S ø n d e r j y l l a n d v a a g n e d e«, ovenstaaende nærmest er uddraget, meddeler et Par Beretninger om disse Bogsamlinger, der er betegnende. Fra *Øsby Sogn*, Øst for *Haderslev*, skrives saaledes i 1842: »Ved at grundlægge et Almuebibliotek her udsatte jeg mig for saa mange Ubehageligheder af et vist Parti, at det hele Foretagende uden slesvigske Forenings kraftige Medvirkning vilde være gaaet til Grunde. Medlemstallet er tiltaget betydeligt, om jeg end modarbejdes af det tyske Parti nu mere end nogensinde. Ved min Ankomst til Sognet for 4 Aar siden læstes »Dannevirke« slet ikke her, men var udskreget som et rigtigt Kæltringeblad; nu derimod kommer der 10—12 Eksemplarer, det klarer dog lidt op«. — Fra *Gram Sogn* hedder det: »At beskrive Dem den Glæde, som besjæler Gemytterne over den slesvigske Forenings ædle Foretagende, formaar jeg ikke. Mange Medlemmer, som tilforn besøgte Krostuerne, tyer til Biblioteket for at søge Næring for Aand og Hjærte«. — I *Sønderborg* indrettede Læseforeningen en Læsestue, hvor der fremlagdes Aviser og Tidsskrifter; og denne Forening blev et Samlingssted for Folk fra By og Land og har sin gode Del i, at *P. H. Lorenzens Valg* til Stænderforsamlingen 1842 kunde sættes igennem.

Man faar en Forestilling om, hvilke Bøger det især var, der købtes og læstes i disse Biblioteker, naar man læser et Brev fra *Nis Hanssen* til *Flor* af 11. April 1840. Han beder *Flor* om til 3 forskellige Bogsamlinger at sende *Holbergs* Komedier og *Peder Paars*, *Øhlenschlägers* »Den lille Hyrdedreng«, *Ingemanns* Noveller, *Flors* Haandbog og *Schouws* Naturskildringer. — Især var det *Ingemanns* historiske Romaner, der

greb Sindene og derfor søgtes meget ivrigt. — Ogsaa den af Nis Hanssen for »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug« udgivne gamle Krønike om Olger Danske læstes meget.

Efterat *Nis Hanssen* 1841 var bleven teologisk Kandidat, ønskede han ivrigt at blive Lærer i Dansk ved Jelling Seminarium, der oprettedes 1841 nærmest med Nordslesvig for Øje, og han bad indstændigt Flor om at lægge et godt Ord ind for ham i denne Sag. Han fik imidlertid ikke dette Embede, men blev Lærer ved Latinskolen i Aarhus, til han 1845 sammen med L. Skau og med Støtte af Staten og Landhusholdnings-selskabet købte den store, vidtløftige Herregaard Hastrup, 4½ Mil Nordvest for Vejle, og oprettede der en Landbrugsskole, særlig beregnet paa Elever fra Sønderjylland. Det lykkedes ikke for ham at holde denne Skole i Live længere end til Krigens Begyndelse 1848; og da maatte han, der var bleven Eneejer af Gaarden, sælge den nærmest paa Grund af Byggegæld. Hans Lærervirksomhed her er omtalt af hans Elever med Beundring og Taknemmelighed. — 1849—53 var han saa Lærer ved Odense Realskole og Redaktør af *Milos Avis* (»Fyns Avis«), derpaa Præst i Nørre-Felding og Tvis i Nørrejylland og fra 1849 til sin Død 1866 i Saatrup i Sundeved.

VII.

De første Stænderforsamlinger.

NAAR Ploug i sin Tale for Flor pegede paa de **M**in-
ner, han lagde, tænkte han sagtens nærmest paa
den Indflydelse, Flor havde paa de dansksindede
Mænds Optræden i den slesvigsk e Stænder-
forsamling.

Da Uve Lornsen paa en meget indtrængende, for
ikke at sige nærgaaende Maade gennem sit Skrift havde
mindet Kongen om, at Holsten havde Krav paa en
fri Forfatning i Henhold til Kongens Løfte paa Kon-
gressen i Wien, mente Regeringen, det var rigtigt at
opfylde dette Krav; og den knæsatte til en vis Grad
Uve Lornsens Tanker paa samme Tid, som den lod
ham selv tiltale og dømme. Men følte Kongen sig for-
pligtet overfor Holsten, saa mente han, det var bedst
at give de øvrige Dele af sit Rige det samme, han gav
Holsten, inden de kom og forlangte det.

Den 28. Maj 1831 udstedtes derfor en kongelig
Kundgørelse om, at Kongen for desto fuldkommere at
erholde tilførladelig Kundskab om, hvad der kunde
fremme Folkets Vel og for at knytte Baandet mellem
Konge og Folk fastere samt for at oplive Almenaanden
vilde indføre raadgivende Provinsialstænder saavel i
Kongeriget som i Hertugdømmerne.

I Marts 1832 lod han derefter »erfarne Mænd«, 29 fra Hertugdømmerne og 35 fra Kongeriget, indkalde for at forhandle om den nye Stænderforfatning. De »erfarne Mænd«, der nærmest var Adelsmænd, høje Embedsmænd og enkelte Borgere, mødtes i Juli og forhandlede, og en Del af dem, f. Eks. Falck, Balemann, Grev K. Moltke (Nütschau) og Købmand Schweffel bad Kongen om en fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten.

Dette fik de ganske vist ikke. Men de fik ved de ubegribelige Lovbestemmelser af 15. Maj 1834 en fælles Højesteret for alle tre Hertugdømmer med Sæde i Kiel og en fælles Styrelse, ligefrem kaldet Slesvigholstensk Regering, paa Gottorp, begge naturligvis bestaaende af tyskdannede og tysksindede Mænd; og de fik en Valglov til den sønderjydske Stænderforsamling, der sikrede Tyskerne afgjort Flertal i Forsamlingen, uagtet de var Mindretal i Befolkningen.

Den slesvigske Stænderforsamling skulde nemlig bestaa af 44 Medlemmer, hvoraf 1 (Hertugen af Augustenborg) var selvskreven; 4 valgtes af Kongen, men blandt Medlemmer af »Ridderskabet«, og der var ingen Danske at faa, selv om Regeringen havde søgt efter saadanne; 2 valgtes af Kongen blandt Præsterne og 1 fra Universitetet i Kiel; 5 valgtes af de større Godsejere og 31 af Grundejere i By og paa Land. Som større Godsejere betragtedes Ejerne af saadanne adelige Klostre og Godser, der havde Ret til at udnævne Politimester og Dommer paa deres Gods, eller som havde en Ejendom til mindst 100,000 Kroners Skatteværdi. Valgbar var man i Købstæderne, naar man havde en Ejendom til 6400 Kroners Assuranceværdi, og paa

Landet, naar man havde en Gaard til 12,800 Kroners Værdi. Valgretten var i Købstæderne knyttet til Besiddelsen af fast Ejendom til 3200 Kroner, paa Landet 6400 Kroner.

Som Forholdene var, vilde disse Bestemmelser føre til et tysk Flertal i Forsamlingen, selv om Regeringen ikke havde hjulpet dertil ved f. Eks. at vælge Professor Falck til Repræsentant for Universitetet i Kiel med Forbigaaelse af Kr. Paulsen, der maatte synes os selvskreven. — Paa Landet i Nord- og Mellemslesvig kunde der imidlertid sættes nogle danske Medlemmer ind i Forsamlingen, og der blev da en ganske livlig Valgkamp; navnlig lagde en stor Del af Sønderjyllands 237 Advokater, som paa Grund af de forviklede Retsforhold kunde trives dernede (mens Nørrejylland kun havde 50 og hele Kongeriget 200), sig i Selen for at faa valgt Slesvigholstenere. I Sønderjyllands nordligste Valgkreds, de 7 Sogne, som senere ved Fredslutningen 1864 blev ved Danmark, valgtes saaledes en Mand, der for det meste gik Tyskernes Ærinde: *Andreas Petersen* fra Dalby. Hans Familie og mange af hans Vælgere var paavirkede fra den lille tyske Koloni i Kristiansfeld, som Danmark gæstmildt havde lukket sine Døre op for, da dens Trosfæller forfulgtes i deres Hjemland, og som kun har vist meget ringe Taknemmelighed mod det Land, der tog imod den, da den var i Nød. — Sognene omkring Haderslev valgte derimod en god dansk Mand, som blev Danskhedens Ordfører i de to første Stændersamlinger, idet Gaardejer *Nis Lorenzen* (1794—1860) fra Lilholt i Halk Sogn efter en hidsig Valgkamp sejrede over Embedspartiets (og Tyskernes) Kandidat, den senere Amtsforvalter Krogh i Haderslev.

Nis Lorenzen er født paa Gaarden Lilholt i Halk Sogn (1½ Mil S. Ø. f. Hadeslev) i Haderslev Amt d. 30. Marts 1794 og arvede tidlig denne Gaard efter sin Fader. I de vanskelige Tider, Landbruget havde, navnlig i Aarene 1818—27, lykkedes det ham ved Nøjsomhed og Flid og med nogen Hjælp fra Agent H. Bruun i Assens at holde sig ved Gaarden, mens saa mange andre maatte gaa fra deres. I en ung Alder blev han Sognefoged og Kirkeværge, men blev afsat efter faa Aars Forløb, idet han viste for megen Selvstændighed overfor Embedsmændene. Det var vel nok denne Omstændighed, der gjorde, at man 1834 saa godt kunde samles om hans Valg til Medlem af Stænderforsamlingen. Han var iøvrigt en Mand uden megen Begejstring, og hans Oplysning var ikke stort ud over det almindelige; noget Tysk havde han lært af en Seminarist fra Tønder, og som Sognefoged og Kirkeværge havde han jo modtaget tyske Embedsskrivelser. Desuden havde han læst Sakse og Snorre. Men en fast Karakter og en afgjort Selvstændighedsfølelse havde han, stærkt parret med Mistænksomhed og Nag overfor den tyske Embedsstand.

I denne Kreds var der, som sagt, en virkelig Valgkamp. Embedsmændene og Landaristokratiet havde nemlig mod *Nis Lorenzen* opstillet Kammerjunker v. Krogh fra Aastrupgaard, en Mand, der var nøje knyttet til Hertugen af Augustenborg, og den myndige Amtmand Johannsen havde betydet Sognefogder og Kirkeværger, at de burde stemme paa ham, hvilket de maaske havde gjort, hvis ikke det var blevet bekendt, at han søgte om at blive Amtsforvalter, og en Embedsmand vilde de ikke vælge. Han fik da kun 98 Stemmer mod *Nis Lorenzens* 206. Hvilken Magt Embedsmændene i de Dage kunde tillro sig selv, ses af, at

Amtmanden efter Valget ved en aaben Seddel tilsagde »Bonden« til at møde næste Dag Kl. 9 Formiddag paa Amtshuset, og da Nis Lorenzen kom, lod Amtmanden ham vide, at han endnu kunde (og burde) træde tilbage for v. Krogh, en Opfordring, Nis Lorenzen tørt besvarede ved at forlange sit Valgbrev, som Amtmanden da maatte give ham.

Lorenzen blev nærmest valgt, fordi han var en afgjort Modstander af Embedsmændene og »de store«; hans Vælgere, de velhavende Selvejerbønder, der aldrig havde været stavnsbundne og forlængst havde faaet deres Hoveripligt afløst, vilde nu frigøre sig for Embedsvælden, og for denne Tanke er Nis Lorenzen et godt Udtryk. Skulde de imidlertid hævde en virkelig Selvstændighed overfor Embedsmændene, maatte den

31. Nis Lorenzen fra Lilholt.

Vanskelighed fjærnes, at Regeringen førtes, og Retten plejedes i Sprog, som Bønderne i Regelen ikke forstod eller kun ufuldkomment kunde bruge; og derfor kom Modersmaalets Brug ved Regeringens Førelse og Rettens Pleje paa en naturlig Maade til at blive et Led i deres Kamp. Nis Lorezens Ry som Stænderdeputeret er derfor ogsaa væsentlig knyttet til Kampen for det danske Sprogs Ret til at lyde i Tingsalene.

I Haderslev Vesteramt valgtes Gaardejer *H. Posselt*, dansksindet, men en svag Karakter, hvis Optræden derfor blev vaklende. *Alexandersen*, der valgtes i Sundeved, og *Bonefeldt* fra Als var dansktalende og dansksindede Bønder; men de kom ikke til at spille nogen Rolle i Forsamlingen, uagtet f. Eks. Bonefeldt var en meget oplyst Bondemand. Blandt de tysktalende havde det danske Sprogs retfærdige Sag Venner i Flensborgeren Senator *P. Nielsen*, den retsindige Herredsfoged (Justitiarius) *Jaspersen* fra Angel og Borgmester *Schütt* fra Frederikstad (den »gamle Borgmester« i Høyer Møllers Bog: »Tre af mine Venner«).

32. Hertug Frederik
Kristian af Augustenborg.

Der var foruden Nis Lorenzen et Par Medlemmer af Forsamlingen, som paa Grund af deres høje Stilling og den enes ubestridelige Dygtighed kom til at øve stor Indflydelse allerede i de første Samlinger, nemlig de to *augustenborgske Prinser*: Hertug *Kristian* af Augustenborg og Prins *Frederik* af Noer, Kong Frederik VI's Søstersønner.

De to Brødres Fader, Hertug *Frederik Kristian* (1765—1814), var en velbegavet, godt oplært ung Mand med mange aandelige Interesser, hvem A. P. Bernstorff tidlig blev opmærksom paa og fik forlovet med Frederik (VI)'s Søster *Louise Augusta*, der paa den Tid havde al Udsigt til at arve Tronen, da hendes Broder var yderst svagelig, og hans Farbroder, Arve-

prins Frederik, i flere Aar havde levet i et barnløst Ægteskab. De blev gifte 1786; men samme Aar formørkedes Udsigterne til Tronen for dem, idet Arveprinsens Hustru 18. September fødte en Søn, den senere Kong Kristian VIII; Kronprins Frederik (d. VI) var da ogsaa blevet raskere. Da Ministeren Schack-Rathlou 1788 tog Afsked, misfornøjet med Loven om Stavnsbaandets Løsning, blev Hertugen Patron for Universitetet, et Embede, han søgte at udvide til en Slags Kultusministerium. Han nærede Interesse for Digtere, hjalp f. Eks. Baggesen over hans vanskelige Ungdomsaar og traadte gennem ham i Forbindelse med den tyske Digter Schiller, hvem han i Forening med Grev Schimmelmann ydede en aarlig Understøttelse i 5 Aar¹⁾. Schillers mærkelige Breve om æstetisk Opdragelse er stilede til ham.

33. Louise Augusta.

Forholdet mellem Hertugen og Frederik (VI) synes at have været godt lige til 1806; men da Frederik VI, efter at det tyske Kejserrige dette Aar var blevet

¹⁾ Se herom J. Grønberg: Schillers Levned. 1910. (Folkelæsning Nr. 292).

opløst, omgikkes med Planer om at inddrage Holsten under Kongelovens Arvefølge α : give Kvindelinen Arveret til Holsten, nedlagde Hertugen som mandlig Ætling af Kristian III Indsigelse derimod, og han var fra nu af mistænksom overfor sin Svoger og trak sig mere og mere bort fra Hoffet. Efter 1810 var Forholdet imellem dem meget spændt. I dette Aar døde Hertugens Broder Kristian August, som Aaret før var valgt til svensk Tronfølger¹⁾, og nu gjorde Hertugen sig Haab om at blive valgt i Broderens Sted; men Kong Frederik VI ønskede ogsaa at blive valgt og lod derfor Als bevogte af Kanonbaade, for at Hertugen ikke skulde slippe bort og personlig fremstille sig for Rigsdagen i Ørebro. Hertugen blev dog af det saakaldte »hemmelige Udvalg« indstillet til Valg den 14. Avgust; men pludselig slog Stemningen om, og 17. Avgust indstilledes den franske General Bernadotte, der saa valgtes den 20. Avgust 1810 til Tronarving i Sverige. Men den Omstændighed, at Kongen havde staaet ham imod i dette afgørende Øjeblik, efterlod en Braad i Hertugens Sind, der altid stak ham. At hans Husliv var langt fra at være lykkeligt, fjærnedede ham ogsaa fra Svogeren, især da hans Hustru med en overordentlig Hengivenhed sluttede sig til sin kongelige Broder.

Saa indspandt Hertugen sig i sine sidste Aar i et stedse tættere Net af Indbildninger om Forurettelser, han og hans Slægt havde lidt, og kom mere og mere ind paa Forestillinger om en formentlig Arveret til Hertugdømmerne. — Han indprentede sine Børn dette sygelige Nag til det danske Kongehus og denne Indbildning om Forurettelse, og han skal endog paa sit Dødsleje have ladet sine Sønner, der da var 16 og 14

¹⁾ Adopteret af Karl XIII under Navn af Karl August.

Aar gamle, højtidelig sværge, at de aldrig vilde give Slip paa deres (indbildte) Rettigheder.

Den ældste Søn, *Kristian August* (1798—1869), som nu ved Faderens Død 14. Juni 1814 blev Hertug af Augustenborg, havde faaet en fortrinlig Opdragelse og Undervisning og var særdeles velbegavet. Han

34. Hertug Kristian August af Augustenborg.

gjorde i Vinteren 1816—17 Bekendtskab med Familien Danneskjold-Samsøe og blev meget indtaget i den 20-aarige Komtesse Louise Solie D.-S. De gav hinanden Ægteskabsløfte; men Hertugens Moder henviste dem til Kongen, hvis Samtykke var nødvendigt paa Grund af Hertugens Arveret gennem sin Moder til den danske

Trone. Foreløbig blev derfor Forlovelsen holdt hemmelig, og den unge Fyrste begav sig med sin Broder paa en Studierejse til Udlandet, hvorfra de kom hjem 1820, og nu bad han Kongen om Samtykke til hans Ægteskab med Komtessen. Kongen blev vred, men gav Samtykket; han modtog dog ikke Bruden, som derimod fik en meget venlig Modtagelse hos Dronningen og Arveprinsesse Karoline.

Brylluppet stod paa Gisselfeld den 18. September 1820 og blev Indledningen til et lykkeligt Ægteskab. Det unge Par levede som en velstillet Godsejerfamilie og holdt selskabelig Omgang ikke alene med Adelspersoner, men med Præster og Forpagtere paa deres Gaarde. Deres Børn voksede op med borgerlige Børn til Legekammerater. — Hertugen var gennemgaaende godt lidt af Folk paa Als, hvor han og hans Familie næsten altid opholdt sig; han forstod at vinde Folk, og han var i flere Retninger en velsindet Godsejer. Inderst inde var han imidlertid en fuldblods Aristokrat, og undertiden kunde det »indre Menneske« bryde frem i Brutalitet og Hensynsløshed. Han laa i en stadig Strid med de kongelige Kollegier, der kun vilde betragte ham som en almindelig Godsejer, mens han vilde hævde Ret for sig til at indføre Varer uden at betale Told, til at uddele Rang og Titler, udnævne Embeds- og Bestillingsmænd paa sine Godser osv.

Tidlig og sent arbejdede han paa at blive Statholder i Hertugdømmerne; men Kongen vilde ikke udnævne ham dertil, hvorover han blev meget forbitret, og denne Forbitrelse slog da ud i en Forfattervirksomhed, der ikke har været til Gavn for hans Eftermæle. Kr. Paulsen udgav 1836 en paa Tysk skreven statsretlig Afhandling, hvori han hævdede, at Kongelovens

Arvefølge (med Kvindernes Arveret) ubetinget gjaldt saavel for Sønderjylland og Grevskabet Pinneberg som for Kongeriget. Hertugen søgte at modbevise dette i et Skrift, der fuldstændig forbigaar Begivenhederne 1721 (se S. 42); og han paastaar, at hans Slægt har Arveret til begge Hertugdømmer, hvis den kongelige Mands-

35. Frederik, Prins af Noer.

stamme skulde uddø. Derved kom han ind i Partikampen som Talsmand for Uve Lørnsens Idé om Monarkiets Tvedeling, en Tanke, han forfægtede med samme Voldsomhed som Uve Lornsen og med samme Foragt for nationale, historiske og statsretlige Forhold.

Og snart blev han i dette Stykke det slesvigholstenske Partis Fører. Denne Omstændighed i Forbindelse med, at han ikke tilstrækkelig agtede paa Styrken af den danske Bevægelse, der var ved at rejse sig, gjorde, at han blev Slesvigholstensernes Fører ogsaa i Kampen mod Modersmaalet, det Sprog, hans Moder talte, og som han selv talte med sin Hustru og sine Børn.

Broderen, *Prins Frederik af Noer* (1800—65), var ligesom Hertugen meget ivrig for Hesteavl og Væddeløb, iøvrigt væsentligt Soldat. Han blev 1829 gift med Komtesse Henriette Danneskjold-Samsøe, f. 1809, Søster til hans Svigerinde paa Augustenborg, og købte for sin Moders Penge Godserne Noer og Grønwohld, begge ved Ekernførde, og det Ahlefeldske Palais i Slesvig, levede der et aristokratisk Selskabsliv, var meget ligefrem, noget kaad og pralende, noget af en »Hugaf«. Han var blevet valgt til Stænderforsamlingen af Borgereskabet i Ekernførde. —

Stænderforsamlingen aabnedes den 11. April 1836 paa Raadhussalen i Slesvig efter foregaaende Gudstjeneste i Domkirken. Til Præsident valgtes Grev Magnus Moltke, der var liberal Slesvigholstener, til Trods for, at Hertugens ivrigste Tilhængere havde arbejdet for at faa denne valgt. Derimod overdroges det Hertugen at forfatte Udkastet til en Adresse til Kongen som Svar paa Trontalen, og dette Udkast blev vedtaget uden Ændring, uagtet de ivrigste fandt det altfor mat.

Det mærkeligste i denne første saavel som den anden Samling af de slesvigske Stænder er iøvrigt det, der vedrører Sprogsagen.

Professor Kr. Paulsen havde før Stændernes Sammentræden forhandlet med Nis Lorenzen om, hvad der var at gøre med Hensyn til denne Sag, og havde sendt

ham Udkast til Andragender fra Befolkningen til Stænderforsamlingen om Indførelse af dansk Retssprog. Saadanne skulde udbredes og underskrives i hele Nord-slesvig. Det gik ikke saa let, som Paulsen havde tænkt; thi Befolkningen var langt fra vaagen. Vel kom der en Del Andragender ind; men de var meget tamme og taler kun om, at Brugen af det fremmede Sprog er til Ulejlighed og giver Anledning til Misforstaaelser og Vilkaarlighed fra Embedsmændenes Side. De halve heder tillige om nogen tysk Undervisning i Landsbyskolerne. »Det vilde«, siger en af dem (fra Ribe-Eggen), »være til stor Nytte for vore Børn, om Seminaristerne maatte underkastes Eksamen i det tyske Sprog og forpligtes til at give nogen Undervisning i samme«.

Dette sidste stemte godt med det Modtræk, der fra tysk Side var gjort mod Nis Lorenzens Andragende, hvorved denne Side endog var kommet først. Den 13. Maj indbragte nemlig *Andreas Petersen* fra Dalby (Anneks til Vonsild) et Forslag om, at ingen i Fremtiden maatte ansættes som Lærer i Sønderjylland, uden at han havde underkastet sig Eksamen i Tysk, og at der i alle Sønderjyllands Landsbyskoler skulde gives flere Timers ugentlig Undervisning i dette Sprog. Det var, sagde han, et almindeligt Ønske hos Befolkningen, som »i det hele taget mere vender sit Blik mod Syd end mod Nord«. Ingen talte mod Forslaget, der blev overgivet til et Udvalg, som bestod af Forslagsstilleren, Provst Paulsen fra Aabenraa og Posselt fra Københoved.

Den 3. Juni fremsatte derefter *Nis Lorenzen* sit Forslag om Indførelse af dansk Retssprog, hvor der var dansk Skolesprog. Det kom til Behandling i Mø-

det den 8. Juni, og Nis Lorenzen sagde bl. a.: »Hvor i Verden gives der et Folk, der vilde taale at se sine offentlige Anliggender afhandlede paa et for det fremmed Sprog! Hvad vilde Holstenerne sige, hvis Retten hos dem skulde plejes paa Dansk! Vilde de ikke i alle tyske Blade klage over Uretfærdighed og Undertrykkelse? og med Rette! Den eneste Grund, jeg kan se,

36. Niels Falck.

der kan anføres mod mit Forslag, er den Ulejlighed, det vil volde nogle af de Herrer Embedsmænd; men denne Grund er af saa ringe Vægt, at det er overflødig at gen-drive den. Embedsmændene er dog til for Folkets Skyld; og den Embedsmand, der ikke vil paatage sig den ringe Ulejlighed at lære at tale og skrive Dansk, han kan jo blive blandt Ty-

skerne, vi ønsker ham ikke og har ingen Brug for ham; han bliver en fremmed, har intet Hjærte for os, ingen Interesse for vore Anliggender, med mindre han ser sin Fortjeneste derved«.

At dette Forslag er indbragt og denne Tale holdt efter Raadførelse med Flor, er der ingen Tvivl om, og det er saaledes Flors første »Mine«.

Minen gjorde sin Virkning. Der blev Forvirring i Slesvigholstenernes Lejr, hvilket bedst ses af, at *Falck*, der iøvrigt havde lovet at støtte Forslaget, endog foreslog at indføre Latin som Retssprog i Nordslesvig. Hvor Embedsmændenes og Undersaatternes Sprog

er forskelligt, sagde han, har man ofte fulgt den Grund-sætning at vælge et tredje som Retssprog. Han foreslog derefter Sagen henvist til Udvalget for Andr. Petersens Forslag, »der allerede berører Sagen« (!). Det skete, og Falck (ikke Nis Lorenzen) kom ind i Udvalget i Stedet for Provst Paulsen, der var »renonce paa Indsigt i Sagen«.

Falck (1784—1850) godtgjorde derefter sit slesvigholstenske Sindelag ved at foreslaa en Forening af den slesvigske og holstenske Stænderforsamling, og *Hensen* fra Slesvig foreslog, at den danske Stændertidende skulde bortfalde, hvilket *Prinsen af Noer* støttede, da ellers den holstenske ogsaa maatte udgives paa Dansk; det var nemlig krænkende for enhver Slesvigholsteners Følelser, at der skulde være Forskel.

Samlingen sluttedes den 30. Juli, uden at der var afgivet nogen Betænkning om Nis Lorenzens Forslag, som altsaa nu var begravet i to Aar, da Forsamlingen kun skulde træde sammen hvert andet Aar.

Forhandlingen om Lorenzens Forslag gav Anledning til, at man i Kongeriget kom ind i Arbejdet for Danskhedens Bevarelse i Sønderjylland.

I »Københavnsposten« for 1. Juli 1836 skrev den senere Rigsarkivar *C. F. Wegener* (1802—93) et varmt Stykke til Anbefaling for Lorenzens Forslag, hvori han fremstillede Andr. Petersens som et Skaktræk mod Lorenzens, uagtet det blev stillet før. »En vis P.«, skriver han, »som veed, at Nis Lorenzens Forslag vil komme, og som, hvad mere er, repræsenterer en dansktalende Egn, fremtræder med et Forslag, der gaar ud paa at tvinge Landalmuen i Slesvig til at tale Tysk. Og Forsamlingen, hvoraf de fleste Medlemmer er fornemme ø: taler Tysk, erklærer sig med stort Flertal for Nedsættelsen af et Udvalg angaaende dette Forslag. Nu kommer min ærlige Ven Nis Lorenzen med sit Forslag;

men Forsamlingen agter det ikke værdigt til et eget Udvalg og henviser det til Udvalget for Petersens lige modsatte Forslag. Lige modsatte; thi Petersen vil, at 150,000 skal spille deres Skoletid med at lære det Sprog, som Embedsmændeene taler, medens Nis' Lorenzen vil, at de faa Embedsmænd skal lære de mange Tusinde Bønders Sprog«.

37. C. F. Wegener.

Betydningsfuldere var det dog, at Trykkefrihedsselskabet den 4. November 1836 efter Forslag af *Orla Lehmann* besluttede at udvide sin Virksomhed til Sønderjylland. »Spørgsmaalet«, sagde Lehmann ved Indbringelsen af sit Forslag, »er, om den fremmede Invasion uforstyrret og upaatalt skal fuldende sit Værk i Slesvig: at udrydde dansk Nationalitet og det danske

Sprog, eller om den længe kuede Danskhed atter skal rejse sit Hoved og afkaste de unaturlige Lænker, Aarhundreder har paalagt den«. Dette sidste haabede han skulde blive Tilfældet, og Selskabet skulde række Haand dertil. Enstemmig besluttedes det da, at man gennem Udbredelse i Sønderjylland af gode danske Bøger vilde søge at modarbejde tysk Literaturs Udbredelse og Indflydelse. I Folket blev denne Beslutning hilst med et saadant Bifald, at Selskabets Medlemstal i kort Tid steg fra 3000 til 5000.

Men hvor uklart selv dette Selskab var over de personlige Forhold, ses af, at man henvendte sig til Professor Falck med Anmodning om, at han skulde skrive en Sønderjyllands Historie, som Selskabet vilde udgive. Falck svarede, at Hertugdømmernes Historie ikke kunde skilles ad, og at de dansktalende Slesvigere lige saa lidt vedkom Kongeriget, som de tysktalende Kolonier i de kongerigske Byer vedkom Hertugdømmerne. Lehmanns Tale kaldte han en fanatisk Prædiken, der gjorde et modbydeligt Indtryk.

Professor Kr. Paulsen skrev da det ønskede Skrift, »Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig« (1837), der vakte stort Røre i Sønderjylland.

Da den sønderjydske Stænderforsamling igen indkaldtes til Møder den 21. Maj 1838, havde Falck gjort saa god Tjeneste, at han blev valgt til Præsident.

Nis Lorenzen kom 31. Maj igen med sit Forslag, og Flor havde til Støtte for det gennem nordslesvigske Bønder faaet en Adresse frem med 1500 Underskrifter, skrevet paa et 6 Alen langt og 2¹/₂ Alen bredt Papir (»die ellenlange Petition«).

Men Falck havde bragt en Forstaaelse til Veje mellem de to Forslagsstillere, saa at A. Petersen sagde,

at hvis Nis Lorenzen ikke havde stillet sit Forslag, saa vilde han have gjort det, og Nis Lorenzen forklarede, at der ved hans Forslag kun tilsigtedes en foreløbig Ordning, indtil hans Landsmænd var blevet ferme i Tysk. Han tænkte ikke paa nogen nærmere Forbindelse med Kongeriget eller Adskillelse fra »Schleswig-Holstein«.

Herved havde Falck opnaaet, at de to Forslag blev fildrede sammen, saa hvis de vedtoges, vandtes der mere for Tyskheden ved den tyske Skoleundervisning, end der tabtes ved det danske Retssprog, mens Falck kom til at staa for Konge og Folk som den, der — tro mod sin Fortid — forsvarede det danske Retssprog.

Denne Gang blev Nis Lorenzen, der jo havde talt som en god Slesvigholstener, Medlem af Udvalget ligesom A. Petersen, og sammen med dem P. H. Lorenzen fra Haderslev og Th. Thomsen fra Københoved (Posselt's Suppleant) samt Provst Boysen fra Slesvig, der blev Udvalgets Ordfører.

I hans Betænkning hedder det, at lige saa lidt som der ved Petersens Forslag tænkes paa at fortrænge det danske Sprog fra Kirke og Skole eller paatvinge nogen det tyske, lige saa lidt er det Hensigten med Nis Lorenzens at hindre Udbredelsen af tysk Sprogkundskab, langt mindre at forberede en Adskillelse af de nordlige Distrikter fra Slesvigholsten og en nærmere Forbindelse med Kongeriget. Men den nuværende Tilstand er utaalelig og giver Anledning til mange Besværinger. Derfor foreslaar Udvalget, at Forsamlingen skal andrage om:

- 1) at kongelige Forordninger gives de danske Distrikter paa Dansk;
- 2) at Embedsmænd og Advokater skal bruge dansk Retssprog, hvor Kirke- og Skolesproget er dansk.

- 3) Det skal begynde straks, hvor Embedsmændene er det danske Sprog mægtige, ellers med et Aars Frist.
- 4) Ingen Embedsmand maa for Fremtiden ansættes, der ikke kan tale og skrive Dansk.

Andreas Petersens Forslag om Indførelse af tysk Sprogundervisning gjorde Udvalget uforandret til sit.

Der førtes nu en meget livlig Forhandling herom. Flere forlangte en Frist af 10—15 Aar for Indførelsen af dansk Retssprog, medens den tyske Undervisning skulde begynde straks. De blev værdigt imødegaaede af *Jaspersen* fra Angel, *Grev Reventlow* fra Sandbjerg, *Alexandersen* fra Saatrup, *Bonefeldt* fra Ulkebøl og *Nis Lorenzen* selv, der sagde, at 10 Aars Frist var det samme som Sagens Opgivelse. *Prinsen af Noer* sagde, at hans Moder og Hustru var danske, og Dansk hans Hussprog, men for de Danskes Skyld maatte han fraaade Andragendet, da det var til Skade for dem, om Protokollerne blev førte i et Sprog, Overretten ikke forstod. Enhver, der kunde ordentlig Dansk, kunde ogsaa Tysk. Forandringen vilde endelig være et Indgreb i Embedskandidaternes Rettigheder(!). *Nis Lorenzen* bad da, at man ikke vilde glemme Folket over Embedsmændene, og *Falck* sagde sine Fæller adskillige drøje Sandheder: det danske Retssprog var fortrængt ved utilbørlig Vold; og det vilde vare Tusinder af Aar, inden det danske Sprog blev udryddet, hvis det blot blev ved at være Kirke- og Skolesprog. Saa kom *Hertugen*: Tysk er alle dannedes Sprog, og alle er bedst tjente med det. Forhørsprotokollerne var kun til for Dommernes Skyld. Selv fra Nordborg var der kommet et Andragende, underskrevet af samtlige

Synsmænd og Repræsentanter, om at maatte beholde tysk Retssprog.

Forslaget vedtoges dog med 21 Stemmer mod 18. De 21 var: Alexandersen, Berwaldt, Bonefeldt, Provst Boysen, Kancellisekretær Clausen, Hansen fra Langballe, Henningsen fra Schønhagen, Herredsfoged Jaspersen fra Angel, Pastor Lorenzen fra Adelby, P. Hjort Lorenzen, Nis Lorenzen, P. Nielsen fra Flensborg, Poulsen, Schütt fra Frederiksstad, Sievers fra Nybøl, Thies Stenholdt fra Ravsted, Thomsen, Todsens, Voltertsen, Wethje, Wilder.

Den Snildhed, Tyskerne havde vist ved at kæde de to Forslag sammen, viste sig at være spildt Ujælighed. Det blev ikke Frederik VI, der kom til at træffe Afgørelsen, men hans Eftermand; og denne forordnede den 14. Maj 1840, at der skulde indføres dansk Retssprog i de Egne af Sønderjylland, hvor der var dansk Kirke- og Skolesprog. Derimod blev der ingen Anordning givet om tysk Undervisning i Skolerne; men Lærerne kunde meddele Undervisning i Tysk uden for Skoletiden i tre ugentlige Timer.

Frederik VI havde villet gøre noget alvorligt for Sønderjylland; men han mægtede ikke at gennembyrde den Mur, hans tyske Embedsmænd rejste mod hans Vilje. Det skulde nu vise sig, om Kristian VIII kunde faa bedre Lykke dertil. Begyndelsen varslede jo i alt Fald godt.

VIII.

Peter Hjort Lorenzen.

DER er to Mænd, paa hvem Opmærksomheden med Hensyn til Sprogsagen særlig fæster sig i det næste Par Aar: *Kristian VIII* og *Peter Hjort Lorenzen*.

Kongen, der var over 53 Aar gammel, da han kom paa Tronen, var vel begavet, vel oplyst, godt prøvet i Livets Skole, havde et klarere Blik end de fleste for, hvorledes det stod til i Sønderjylland; hans Breve og Dagbøger viser det. Saaledes skrev han 20. December 1815 til sin Sekretær Holten om en Sag fra Als: »Alt for og imod Sagen maa læses, førend Mening fattes; man maa vogte sig for at fortyske danske Menigheder og Skoler«. Den 8. Juli 1831 skrev han i sin Dagbog: »Med Provst Jensen, som er en fornuftig Mand, har jeg paa Augustenborg talt om det saare fejlagtige i, at der ej er een dansk, som der er to organiserede tyske Skoler i Sønderborg, hvor dog Almuen ikke taler Tysk, men Dansk«. Dagen efter skriver han efter i Aabenraa at have besøgt 7 Skolestuer: »En væsentlig Mangel er, at hele Undervisningen er tilskaaren paa Tysk, skønt Børnene taler Dansk i Hjemmet«.

Den 29. April 1832 skrives: »I de dansktalende Distrikter burde Undervisningen være dansk«. Samme

Aar har en anden Sag været i hans Tanke; thi for 23. November staar der i Dagbogen: »Ophævelsen af Toldlinjen mellem Jylland og Slesvig er af stor Vigtighed«.

38. Kong Kristian den Ottende.

Tyskerne vidste godt, hvorledes han var sindet, og udtalte Frygt for, at han vilde »tilbagetrænge« det tyske Sprog i Slesvig, ja, at han havde til Hensigt at give Afkald paa Holsten for at sikre Danmark Besiddelsen af Slesvig.

Hans Sind overfor Danskheden i Sønderjylland var lige saa varmt som hans Forgængers, hans Blik var klarere; men Vanskelighederne var nu større; og

Kongens Karakter kunde have været mere staalsat, end den var.

Hans første Regeringshandling overfor Sønderjylland, Sprogreskriptet af 14. Maj 1840, varslede imidlertid godt og blev modtaget med megen Paaskønnelse. I en Adresse til ham udtaler danske Sønderjyder: »Mange kongelige Befalinger er udgaaede til os, og ikke sjælden hørte vi dem med Glæde. Men ingen har vi hørt, der har virket saa dybt paa os som denne. Saa længe vi tvivlede om, at vort Ønske vilde blive opfyldt, vidste vi næppe, hvor dyrebart det var os; men nu, da vi er i Vished, føler vi det tilfulde. Øvrigheden skal altsaa for Fremtiden tale til os og med os i vort Modersmaal! Et klart Lys skal opgaa over vore borgerlige Forhold, saa at vi kan forstaa enhver Befaling, enhver Forhandling, enhver Dom . . . Men, o Konge, hvor dyrebart alt dette end er os . . ., saa indeholdt dit Bud dog endnu en kosteligere Gave for vort Hjærte; det skænkede os vor Frimodighed, idet det løste vort Modersmaal fra Fornedrelse . . .«

Men Stænderforsamlingens Tyskere, der følte sig skuffede i deres Haab om tysk Undervisning, satte straks en Agitation i Gang for Reskriptets Ophævelse. *Thies Stenholdt* fra Ravsted (i Tønder Amt), Repræsentant for et rent dansktalende Distrikt, foreslog i Stænderne, at det skulde ophæves, fordi dets Indførelse alene skyldtes »Dannevirke-Partiets Bestræbelser«. Hans Forslag gik i Udvalg (bl. a. ham selv, Hertugen og Gülich), der i sin Betænkning fremhævede, at det ikke var blevet behandlet med fornøden Grundighed, og man havde derfor ikke været i Stand til at gennemskue de skadelige Følger af et Reskript, der maatte betegnes som retsstridigt, uhensigtsmæssigt og

uudførligt. Andragendet om dets Ophævelse vedtoges med 39 Stemmer mod 9. De 9 var: Nis Lorenzen, Nielsen og Jensen fra Flensborg, Alexandersen fra Saatrup, Bonefeldt fra Ulkebøl, Thomsen fra Skodborg, Petersen fra Dalby, Grev Moltke fra Grünholz og Wilder fra Femern¹⁾.

Under Forhandlingerne havde foruden Nis Lorenzen navnlig *Senator Nielsen* fra Flensborg (1779—1847) talt dygtigt mod Forslaget. Nis Lorenzen havde paavist, hvor lidt de Andragender havde at betyde, der var indkommet mod Reskriptet. Det fra Nordborg var kun underskrevet af Synsmændene; det fra Løgumkloster var blevet ombaaret af en Embedsmand, hvorved det havde faaet Underskrifterne. I det hele var der kun kommet 200 Underskrifter, medens Takadressen til Kongen for Reskriptet havde faaet 2800. *Senator Nielsen* udtalte sin Glæde over, at Kongeaen ikke var saa bred som Atlanterhavet og imødegik navnlig *Drøhse* fra Tønder, der havde anført 9 Grunde mod Reskriptet, bl. a. at ved en Forandring af Retssproget satte man Undersaaternes Frihed, Liv og Ejendom paa Spil (!).

Efter en saadan Udtalelse kan egentlig intet forundre os. Ikke det, at Hertugen erklærede, at der var lige saa god Grund til at udgive en Stændertidende paa Fransk som paa Dansk; ikke at Præsten Lorenzen fra det dansktalende Adelby Sogn erklærede, at han ikke forstod et Ord af Nis Lorenzens danske Tale; ikke at Prinsen af Noer og 19 andre i en Mindretalserklæring

¹⁾ Jaspersen fra Angel og Schütt fra Frederiksstad var syge; de vilde ellers have stemt med de 9. P. H. Lorenzen havde nedlagt sit Mandat. Klæstrup fra Ærø (!) stemte med Fler-tallet.

frækt fortalte Kongen, at der i mange Sogne meddeltes Undervisning i Tysk hver Dag og i Skoletiden, medens Reskriptet af 14. Maj 1840 kun giver Lov til tysk Undervisning 3 Timer om Ugen udenfor Skoletiden; og ikke, at man næsten enstemmig androg om Ophævelse af Reskriptet af 1811, der gav teologiske Kandidater fra Københavns Universitet Adgang til Embeder i Sønderjylland. Det havde haft skadelig Indflydelse paa Landets Nationalitet, hed det.

Den kongelige Kommissarius, Grev *Heinrich Reventlow-Criminil*, søgte at stemme Kongen for Ophævelsen af Reskriptet af 14. Maj 1840 ved at fortælle ham vidt og bredt om, hvor ophidset Stemningen var, saa at det endog med stort Flertal var besluttet, at Stænderforsamlingen i Viborg nu skulde have den tyske Tekst af Stændertidende tilsendt. Hertil svarede Kongen, at Bestræbelserne for paa den Maade at føre Tysk ind i Jylland ikke vilde føre til noget Resultat, og at Criminil skulde paa hans Bekostning anskaffe saa mange Eksemplarer af den danske Stændertidende, som den viborgske Forsamling ønskede. Han var iøvrigt ikke til Sinds at taale den Slags Taabeligheder. »Med Hensyn til Sprogsagen«, skrev han, »har De med al Kraft at forsvare mine danske Undersaatters Ret, som jeg har udtalt i mit Budskab«.

Før Stænderne traadte sammen, havde Hertugen af Augustenborg erklæret, at Reskriptet af 14. Maj 1840 ikke gjaldt paa hans Godser, da det »stred mod traktatmæssige Rettigheder«! Dette frække Eksempel hvorved han, der simpelthen var Godsejer, optræder som regerende Fyrste, blev fulgt af flere andre; og navnlig fremtraadte »Ridderskabet« med en Klage over, at Reskriptet var udstedt uden dets Samtykke(!)

og derfor ingen Gyldighed havde, en Paastand om, at Ridderskabet var en Slags lovgivende Magt, hvis Taabelighed Kr. Paulsen grundigt paaviste. Adskillige Embedsmænd i rent danske Distrikter, som Schow i Aabenraa, Krogh i Graasten og Steffens i Nordborg, vedblev efter hemmelig Opfordring af Hertugen at udfærdige alt paa Tysk; og det fortsattes trods Bøndernes Klager Aar efter Aar uden at blive straffet. Ja, Regeringspræsidenten paa Gottorp, Spiess, underhandlede hemmeligt med Embedsmændene om, hvorledes de bedst kunde omgaa Kongens Befalinger.

Det værste var imidlertid, at Kongen selv veg tilbage fra sin egen retfærdige Lov, og ved Resolution af 4. Febr. 1841 bestemte han, at Advokaterne i vanskelige og vidtløftige Sager maatte bruge Tysk, og ved Resolution af 28. Juni s. A., at Kontrakter og Gældsbreve maatte affattes paa Tysk, naar »vedkommende« ønskede det. Saa mente Overretsadvokaterne, der var mere uafhængige af Befolkningen, at nu kunde man slaa Reslen af 14 Maj-Reskriptet ned, og de erklærede, at de ikke vilde føre nogen Sag, der ved Underretten var ført paa Dansk. Her forregnede de sig dog, da Kongen 20. December 1841 gav Underadvokaterne Tilladelse til at møde for Overretten i saadanne Sager. Men saa fik han igen Betænkeligheder ved »Bevægelsen«, og den 17. Juni 1842 tillod han alle Advokater, der havde haft Bestalling før 14. Maj 1840, »indtil videre« at bruge det tyske Sprog overalt.

Det saa saaledes ud til, at det skulde gaa med Kristian VIII's Bestræbelser for at støtte Danskheden som med Frederik VI's. Men saa var det, at Flors anden »Mine« sprang og vakte mange, der hidtil havde

slumret; og her er det, at *Peter Hjort Lorenzen* bliver Hovedpersonen i den hedeste Kamp.

Peter Hjort Lorenzen (1791—1845) er født i Haderslev den 24. Januar 1791. Hans Fader Thomas Lorenzen, der var af alsisk Bondeslægt, var Amtsforvalter i Haderslev Østeramt; Moderen var en Datter af Raadmand Peter Hjort i Haderslev. Kun 10 Aar gammel kom P. H. Lorenzen bort fra Hjemmet for at søge Skole i Flensborg. Fra hans Skoletid omtales hans levende Interesse for Verdensbegivenhederne, især for Napoleon. Da han var bestemt til at skulle arve sin Morfaders store Forretning: et stort Sukkerraffinaderi osv., blev han efterat være konfirmeret i Haderslev 1806 sat i Handelslære hos Købmand Stuhr i Flensborg, hvis Yndest han særlig vandt ved sin Hurtighed i at hente Aviserne.

Morfaderen døde 1811, og Lorenzen tiltraadte sin Arv i en for dansk Handel saare vanskelig Tid. Sukkerraffinaderiet maatte opgives; og han grundlagde i Stedet for en stor Købmandshandel med Kolonialvarer, Jærn og Kul og med Ben efter en stor Maalestok. Han blev snart en velstaaende Mand. I 1815 giftede han sig med den 19aarige Sofie Katrine Sommer fra Flensborg, og efter hendes Død (1825) med Helene Dortha Schroeter fra Haderslev, en smuk, elskværdig, klog og dygtig Kvinde.

Lorenzen var Friheds- og Fremskridtsmand og begyndte tidlig at tage Del i den offentlige Forhandling. Han skrev saaledes Bladartikler om et ensartet Toldsystem for hele Monarkiet, bekæmpede Monopo-

ler, anbefalede Næringsfrihed og betegnede alt Lavsvæsen som en forældet Indretning.

Snart blev han Medlem af Haderslev Byraad, og da der i 1835 valgtes til Stænderforsamlingen, blev han Repræsentant for sin Fødeby. I Stænderforsamlingen

39. Peter Hjort Lorenzen.

stillede han Forslag om, at hver Selvejer burde have Jagtret paa sin egen Grund samt om fuldstændig Offentlighed i Stændernes Forhandlinger. Han stemte for Nis Lorenzens Forslag om Indførelse af dansk Retssprog, men deltog ikke i Forhandlingerne derom.

1837 gjorde han en Rejse til England, hvor han

blev i høj Grad indtaget i den engelske Forfatning og i det hele i engelske Samfundsforhold. Han blev derved for en Tid Slesvigholstener, idet han mente, at Sønderjylland i Forbindelse med Holsten, der fra 1815 havde Krav paa en fri Forfatning, snarere kunde naa til Frihed end i Forbindelse med Danmark, hvor efter hans Mening Kongeloven spærrede alle saadanne Udsigter.

Som Slesvigholstener skrev han Artikler i tyske Blade om det mislige i Flors og Paulsens Rejser til Nordslesvig, om Kochs Uduelighed som Redaktør osv. Endnu i 1838 paatalte han i Stænderforsamlingen, hvor utilbørligt det var, at Oberst O. N. Olsen havde udgivet et Kort over Danmark og Holsten (Slesvig var blevet borte, idet Olsen havde regnet det til Danmark).

I Stændernes Samling 1838 kom han imidlertid til at kige sine slesvigholstenske Partifæller for dybt i Kortet, fik at se, at de mere og mere underkastede sig Hertugen af Augustenborg, der kun vilde bruge dem til at fremme sine dynastiske Planer og sidst af alt vilde Frihed. Derimod fik han Øje for, at Frihedens Sag aabenbart trods Kongeloven gjorde Fremskridt nord for Kongeaen.

Paa samme Tid dannede de to frisindede Slesvigholstenerne Olshausen og Advokat Claussen det nyholstenske Parti, der udtalte, at Forbindelsen med Slesvig kun var et for Holsten uheldigt Paahæng, der hindrede dette i at naa til den Frihed, det 1815 fik Løfte om. De vilde »kaste Slesvig over Bord«, blev der sagt.

Og i de samme Dage kom P. H. Lorenzen (ved Flor?) i personlig Forbindelse med de danske Bønder i Nordslesvig og i Brevveksling med *Orla Lehmann*,

der skrev til ham (paa Tysk): »Et Slesvigholsten, sammenkittet med Prælater og Riddere, behersket af Augustenborgere efter Frankfurterbeslutninger, vil vist smage Dem lige saa lidt, som det smager os. At De i

40. Orla Lehmann.

Modsatning til saa mange Mænd, som De ellers stemmede overens med, har brudt med den ærgerrige Toryhertug og alle hans Fuchsjægere og Fuchsschwanzere, at De i Sprogsagen ikke lod Dem fange af alle de Kunstgreb, der sikkert blev satte i Bevægelse for at vinde en Stemme af saa stor Vægt — det er et Vidnesbyrd om

en i Sandhed redelig og uafhængig Karakter, som vil gøre, at jeg altid vil holde paa Dem, selv om De end støder min Haand tilbage«.

Lehmann godtgjorde yderligere for Lorenzen, at Danmark var nærmere ved virkelig Frihed end Holsten. H e r var kun een Mand, der skulde vindes: Giveren af den norske Grundlov; d e r var mange at overvinde. Og den ene var en Mand, der havde sin egen Vilje, hvad man saa ved Reskriptet af 14. Maj 1840.

Denne Forordning kom til at gøre sin Indflydelse gældende ogsaa overfor P. H. Lorenzen. Hertugen betragtede den som et personligt Nederlag for sig, men tav endnu, da han ventede, at Kongen ved sit Sølvbryllup den 22. Maj s. A. vilde gøre ham til Statholder i Hertugdømmerne og tale med ham om Arvefølgen. Dette skete ikke, og saa blev han bitter og gjorde som alt fortalt Indsigelse mod Sprogreskriptet for sine Gudsers Vedkommende. Og da Kongen ikke tog Hensyn til hans Protest eller til de Demonstrationer, han lavede eller støttede, tabte han for en Stund al Besindighed og raste mod alle, der var stemt for Nis Lorenzens Forslag, særlig mod P. H. Lorenzen, om hvem han skrev: »Det skulde ikke undre os, at vi inden kort Tid ser Hr. Stænderrepræsentanten fra Haderslev med jysk Hue paa Hovedet og den norske Grundlov under Armen stavre om som dansk Propagandist med den berygtede Nis Hanssen fra Højst og den ikke mindre berygtede Magister Monrad«.

Naar man lægger alt dette sammen, vil man forstaa, at P. H. Lorenzen maatte blive klar over, at hans Plads ikke var i det Parti, der blev ved at følge Her-

lugen, og at han ikke syntes, han kunde møde i Stænersalen i Kraft af Mandatet fra hans tysksindede By-mænd i Haderslev. Han nedlagde derfor sit Mandat den 14. August 1840, idet han i det tyske Blad i Haderslev erklærede, at han ikke længere kunde slutte sig til de liberale Slesvigholstenerne, fordi han ikke længere havde noget Haab om, at Slesvig i Forbindelse med Holsten kunde faa en fri Forfatning som den norske, der beskyttede Folket mod Aristokraternes Overvægt og gav hele Folket Adgang til Deltagelse i Lovgivning og Skattebevilling. Da dette altid havde været Maalet for hans Bestræbelser, og da han aldrig vilde virke for, at Slesvig optoges i det tyske Forbund, troede han, at det var paa Tid at klare sig, hvad Slesvig kunde vente af en Forbindelse med Danmark, der maaske inden faa Aar vilde have en fri Forfatning. Da det altsaa stred mod hans Overbevisning at arbejde for en slesvigholstensk Forfatning, vilde han herved nedlægge sit Mandat.

I Samlingen 1840 mødte Lorenzen. altsaa ikke, men han stod i stadig Brevveksling med Nis Lorenzen og var derved Medleder i den slesvigske Sag.

Stænderne var samlede fra 14. Oktober til 22. December 1840, men Samlingen var fattig paa virkelige Resultater.

Gulich fra Aabenraa, den mest højt talende af Slesvigholstenerne, foreslog, at Regeringen snarest muligt skulde indkalde de deputerede af den slesvigske og holstenske Stænderforsamling, der maatte blive valgte for de næste 6 Aar, til en fælles Forsamling, for hvilken den skulde forelægge Forslag til en slesvigholstensk Forfatning, som han dernæst gav Udkast til.

Dette Forslag blev bekæmpet af Hertugen af Augustenborg, ikke fordi det var slesvigholstensk, men fordi det var demokratisk, og det forkastedes med 21 Stemmer mod 16. Men dernæst stillede Henningsen fra Schönhagen i Svans et Forslag om Foreningen af den slesvigske og holstenske Stænderforsamling. Dette var vedtaget i forrige Samling, men afvist af Regeringen. Det stilledes nu igen, fordi »Hertugdømmernes Forening er i højeste Grad vigtig, da man derved vil kunne modvirke Bestræbelsen hos et dansk Parti, som vil forene Slesvig med Danmark, og som maaske, hvis dette skulde lykkes, vil gøre Forsøg paa det samme med Hensyn til Holsten« (!). Forslaget sendtes til et Udvalg, bestaaende af Henningsen, Hertugen og Gülich: Udvalget indstillede det til Vedtagelse og det vedtoges med 33 Stemmer mod 7.

En Ting var klar under denne Stænderforsamling, og det var, at de liberale Slesvigholstenerne, efter at P. H. Lorenzen var traadt ud, mere og mere gav sig Hertugen af Augustenborg i Vold, at han mere og mere blev Fører for en »Blok« af Aristokrater, Byråkrater og forvildede liberale.

Dette skønnedes ogsaa ved Valgene 1841. Hertugen fik sin Adjutant *Dr. Steffens* valgt i Nordborg, et af hans Redskaber, Regeringsraad *Lüders*, valgtes i Slesvig, den ivrigste Agitator mod Nationalbankens Filial i Flensborg og for Oprettelsen af en slesvigholstensk »Landesbank« Landinspektør *Tiedemann* i 14de Valgkreds, Slesvigholsteneren Justitsraad *Fries* afløste i Frederiksstad *Schütt*, den retsindige »gamle Borgmester«, Godsejerne valgte en ivrig Slesvigholstener, *Kittel* paa Skovgaard, i Stedet for den brave *Jaspersen*. Men *P. H. Lorenzen* blev til Hertugens Ærg-

relse valgt — endog paa Als — i Sønderborg, og han var nu det danske Mindretals selvskrevne Fører. Mindretallet bestod foruden ham af: Nis Lorenzen, Posselt, Jepsen, Nielsen fra Flensborg.

Kongen fik under den hidsige Agitation mod Patentet af 14. Maj 1840 store Betænkeligheder overfor Bevægelsen, især da flere af hans kongerigske Raader i høj Grad frygtede den; og han besluttede sig derfor i Begyndelsen af Aaret 1842 til et Skridt, hvori nogle har villet se et Udslag af Svaghed, andre af dyb politisk Beregning: han udnævnte sin Svoger *Prinsen af Noer* til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne. Samtidig skete de Forandringer i Ministeriet, at *A. S. Ørsted* traadte ind i Stedet for Grev Rantzau-Breitenburg, der længe kun havde været Minister af Navn, og de holstenske Grever, Brødrene *Heinrich* og *Josef Reventlow-Criminal* henholdsvis som Udenrigsminister og som Præsident i det »tyske« Kancelli i Stedet for *Krabbe-Carius* og Grev *Otto Moltke*. Kongen mente sikkert ved disse Udnævnelser at kunne berolige Stemningen i Holsten og Sydslesvig, mulig ogsaa at kunne sætte nogen Splid mellem sine augustenborgske Svogre, idet han vidste, at Hertugen meget ivrigt attraaede det Embede, den yngre Broder nu fik; og endelig mente han, at Prinsen var saa stærkt bunden ved sine Løfter til ham og ved Begrænsningen af sin Embedsmyndighed, at han ingen Skade vilde eller kunde gøre.

Har Kongen haft disse Tanker med Udnævnelserne, saa forregnede han sig. Stemningen blev ikke beroli-

get, idet Slesvigholstenerne mente, at Kongen var bange for dem, at de derfor blot skulde raabe højere; Hertugen bed sin Ærgrelse overfor Broderen i sig og fik ham mere og mere i sin Magt, og Prinsen blev ikke bedre Undersaat, fordi han blev Hertugdømmernes øverste Embedsmand. Hertil kom, at Udnævnelsen bidrog til at øge Spændingen mellem Kongen og de nationalliberale i Kongeriget, der jo havde følt sig skuffede over, at han ikke vilde give en »fri Forfatning«.

Under disse Omstændigheder sammentraadte den slesvigske Stænderforsamling den 12. Oktober 1842. Kancellipræsident Grev Josef Reventlow-Criminil mødte som kongelig Kommissarius, og han var saa afgjort Slesvigholstener, at man ingen Betænkelighed nærrede ved til Præsident i Forsamlingen at genvælge Professor Falck fra Kiel, der ellers var Flertallet for mat og eftergivende overfor Kommissarius. Til Vicepræsidenter valgtes en af de videstgaaende og mest højkrøstede Slesvigholstenerne, Advokat Güllich, valgt i Aabenraa, og Grev Reventlow-Jersbeck.

En livlig Kamp begyndte straks. Allerede den 15. Oktober meldte Kommissarius Kongen, at der var stillet Forslag om den slesvigske og holstenske Stænderforsamlings Forening, og at der vilde komme Forslag om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Gemytterne var meget ophidsede af Frygt for, at Slesvig skulde blive fordansket(!), og af Harme over Indførelsen af den danske Rigsbankmønt. Dagen efter meddelte han, at han haabede, at det ved Hertugens Indflydelse skulde lykkes at holde Forslaget om Slesvigs Optagelse i Forbundet tilbage, men derimod vilde et Forslag om Adskillelse af Hertugdømmernes og Kongerigets Finan-

ser og det om Stænderforsamlingernes Forening utvivlsomt blive vedtagne med alle Stemmer mod 5.

Kongen svarede ham den 20. Oktober. Han var misfornøjet med Valget af de to Vicepræsidenter; det viste et Sind hos Forsamlingen, der ikke lovede godt; og lige saa misfornøjet var han med det Udvalg, der skulde udarbejde en Adresse til Svar paa Trontalen. Skulde Adressen inidlertid blive utilbørlig og faa politisk Indhold, maatte Greven ikke modtage den. Det var sagtens Mening at indsmugle Ord i Adressen, der ikke kunde fremkomme ad forfatningsmæssig Vej. Blev det Tilfældet, skulde Stænderne faa en Tilrettevisning i hans Svar. Forslaget om Finansernes Adskillelse fra Kongerigets og Toldoverskudets Anvendelse til Fordel for Hertugdømmerne skulde Kommissarius modsætte sig. Skulde der fremkomme et Forslag om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund, skulde Stænderforsamlingen erklæres inkompetent til at behandle statsretlige Anliggender, og Kommissarius afholde sig fra enhver Deltagelse i en saadan Forhandling. At opløse Forsamlingen vilde være at vise den for stor Ære.

En Uge efter (28. Oktober) melder Grev Reventlow-Criminil, at nu vilde Beseler stille Forslaget om Slesvigs Indlemmelse i Forbundet; men han vil gøre alt muligt for at hindre det. Og allerede den 1. November kan han meddele, at han har formaaet Beseler til at tage det tilbage, og at denne ikke vil stille det, »med mindre der forekommer ny Anledninger dertil«. Det var nu Mening, skrev han, at lade en Antydning af et saadant Forslag (om Sønderjyllands Optagelse i Forbundet) indflyde i Forslaget om Stænderforsamlingernes Forening. Naar dette skete paa en Maade, der ikke var udæskende, kunde han maaske lade det gaa

uden Paatale; en saadan vilde bidrage til at sætte Bitterhed mellem Hertugdømmernes og Kongerigets Indbyggere. Imidlertid maatte han ved samme Lejlighed meddele Kongen, at Gülich havde stillet Forslag om at ombytte Ordene: »Dansk Ejendom«, der blev indbrændt paa Skibene, med »Schleswigholsteinisches Eigenthum«, og om, at Brugen af Danebrog skulde forbydes, og et slesvigholstensk »Landsflag« snarest muligt indføres.

Paa denne Henvendelse svarede Kongen den 5. November, at han aldeles ikke vilde vide noget af Slesvigs Tilknytning til Forbundet. Kommissarius skulde af al Magt optræde derimod, hvad enten det fremtraadte som særligt Forslag eller søgtes indsmuglet i et andet. Gülichs Forslag var saa latterligt, at han ikke skulde spille Ord derpaa, med mindre det blev sendt i Udvalg. I saa Tilfælde skulde Kommissarius erklære, at Stænderne savnede Adkomst til at andrage om Forandring af et for hele Monarkiet fælles Flag og paavise, hvilken Fortræd det vilde volde Skipperne at føre et Flag, som var ukendt i andre Verdensdele.

Den 9. November kom dette Forslag til Behandling, men forkastedes med 22 Stemmer mod 14. Dette var dog kun en Skinmanøvre; thi Dagen efter bragtes det frem igen som et Ændringsforslag til Toldloven, og den 11. vedtoges det her med 28 Stemmer mod 6, uden at Kommissarius gjorde nogen egentlig Indsigelse.

Under Forhandlingen havde Gülich brugt meget voldsomme Udtryk mod Danmark, og han endte sin Tale mod Danebrog og Mærket »Dansk Ejendom« med de drabelige Ord: »Fort mit dem Stempel der Knechtschaft« (ø: Bort med Trældomsmærket)! Hverken

Præsidenten eller Kommissarius gjorde nogen Bemærkning med Hensyn til denne Ytring.

Som Svar derpaa besluttede nu det danske Mindretal, at det vilde gribe til det, som det maa synes os, naturlige Middel: at tale Dansk, og at *P. H. Lorenzen* skulde gøre Begyndelsen. Han henvendte da mod Slutningen af Mødet den 11. November nogle Ord til den kongelige Kommissarius: Det lod til — sagde han — at være blevet paa Mode i Salen at tale haanligt om Danmark og alt Dansk; derfor var han kommet til den Beslutning, at han fremtidig under Forhandlingerne vilde benytte det danske Sprog, der var Modersmaal for over Halvdelen af Hertugdømmets Indbyggere. Han krævede i Folkets Navn som en Ret, at hans Foredrag skulde føres til Protokols paa Dansk, og han vilde nu spørge Kommissarius, om Hjælpesekretærene var i Stand dertil. Kommissarius bad ham sige sit Spørgsmaal paa Tysk, da han ikke var det danske Sprog mægtig (han boede i København!). Lorenzen vilde ikke føje ham heri, og saa forstod Kommissarius ham og henviste til Præsidenten, der havde med denne Sag at gøre. — Denne kunde ikke svare derpaa, da kun den ene af Sekretærene var til Stede. Denne, Advokat *Storm*, sagde da, at han ikke vidste, hvad Lorenzen vilde, da han ikke havde forstaaet hans danske Tale. Var det om, at noget Dansk skulde ind i Protokollen, vilde han sige, at det skulde ikke ske.

Saa raabte Medlemmerne i Munden paa hverandre, at de ikke forstod Lorenzen, ikke vilde svare ham osv. Han sagde, at de, der ikke forstod ham, gjorde bedst i at vige deres Sæde i en Forsamling, der repræsenterede en Befolkning, hvoraf over Halvdelen

talte Dansk, og de, der ikke vilde svare ham, kunde lade være. Beseler mente, at naar Forfatningsloven intet bestemte om Sproget i Forsamlingen, maatte Tysk være Forsamlingens Sprog, da det ellers var Forretningsprog i det offentlige Liv. Moltke-Grünholz hævdede, at Frisisk maatte have samme Ret som Dansk. Reventlow-Jersbeck ytrede, at saafremt Nord-slesvigerne ikke kunde tale Tysk, maatte de have Ret til at tale Dansk, men kunde naturligvis ikke vente, at Protokollen og Forretningsordenen skulde tage noget Hensyn dertil. Derefter vilde Lorenzen have udviklet sine Grunde til at tale Dansk, men blev afbrudt af Præsidenten med den Bemærkning, at Sekretærerne nu havde erklæret, at de ikke kunde føre Protokol paa Dansk. Derpaa hævdede han Mødet.

I de to følgende Dage holdt Flertallet privat Raadslagning om den ny Stilling; de mest yderliggaaende gik her af med Sejren, og man besluttede med al Kraft at modarbejde Lorenzens Fordring om Sprogenes Ligeberettigelse.

Den 14. November tog man fat igen. Lorenzens Tale den 11. var indført i Protokollen i tysk Oversættelse, men Sekretæren, Advokat *Storm*, erklærede, at han ikke kunde indestaa for Protokollens Rigtighed og protesterede »højtideligt« mod Protokollen af danske Taler. *Lorenzen* sagde, at han i forrige Møde havde villet meddele sine Grunde til at tale Dansk, men Præsidenten havde forhindret ham deri ved at slutte Mødet; han forbeholdt sig at komme frem med dem ved passende Lejlighed. Vilde Præsidenten og Sekretærerne ikke optage hans danske Taler i Protokollen, skulde han nok søge sin og Folkets Ret hævdet paa anden lovlig Maade. *Gulich* opfordrede Præsi-

denten til at kalde Lorenzen til Orden og forbyde ham at tale Dansk; og *Hertugen* vilde have ham kaldt til Orden, fordi han havde truet Præsidenten. *Falck* kunde ikke forbyde Lorenzen at tale Dansk, men han kunde og vilde hindre, at noget Dansk indførtes i Protokollen. *Hertugen* bestred Præsidentens Ret til at afgøre denne Sag; det var Forsamlingens Ret. Lorenzen skulde angive sine Grunde. Selv om man vilde tro, at Lorenzen, der altid førte Folkets og Fædrelandets Ret i Munden, pludselig havde begyndt at tale Dansk af Grunde, som vedrørte Samfundets Vel, saa kunde han (*Hertugen*) ikke fatte, at Lorenzen vilde tale Dansk, da han jo ikke kunde. Man skulde forbyde ham det alene, fordi han ikke kunde tale ordentlig Dansk. *Lorenzen* afviste med Foragt *Hertugens* Sigtelser med Hensyn til hans Motiver. Han skyldte hverken *Hertugen* eller Forsamlingen Regnskab. Han vilde vedblive at tale Dansk, indtil enten Kongen forbød ham det, eller man anvendte fysisk Vold imod ham. *Præsidenten* anmeldte dernæst, at Lorenzen havde indgivet et Forslag, som han ikke kunde modtage, fordi det var affattet paa Dansk. *Lorenzen* underkastede sig foreløbig denne Afgørelse.

Under hele denne Forhandling i 1—2 Timer var Kommissarius stærkt bevæget, *Hertugen* dødbleg, Forsamlingen i krampagtig Bevægelse.

Nye Raadslagninger fandt Sted hos *Hertugen* om Aftenen den 14. og den følgende Dag. Her var *Falck* Genstand for et stærkt Tryk; man vilde nøde ham til at forbyde Lorenzen at tale Dansk, men det turde *Falck* ikke.

Ved Mødet den 16. November viste det sig, hvad man under disse Forhandlinger var blevet enig om.

Først blev Protokollen fra Mødet den 14. oplæst, og heri fandtes ikke et Ord af Lorenzens Taler: »P. H. Lorenzen sprach Dänisch«. »Der abgeordnete von Sonderburg sprach abermals Dänisch«. »P. H. Lorenzen fuhr fort Dänisch zu reden« osv. Det er den tyske Stændertidendes korte, men indholdsrige Lovtale over P. Hjort Lorenzen. Saa snart *Lorenzen* tog Ordet, ilede alle Flertalsmedlemmerne som paa Kommando udenfor den Skranke, der begrænsede Medlemmernes Plads. Da derefter *Præsidenten* talte, kom alle tilbage igen. Falck holdt nu en pæn Formaningstale til Lorenzen og bad ham indstændigt om at tale Tysk, da kun saa faa forstod Dansk. Han havde jo nu vist sit Mod, men gik han videre, vilde det volde store Ubehageligheder. Det var jo ingenlunde Forsamlingens Mening at ville krænke Nordslesvigerne. Kom der en Gang en deputeret, som ikke kunde Tysk, vilde man lempe sig efter slige kære Landsmænd. »Er dette ikke Forsamlingens Mening?« spurgte han. *Alle*: »Ja«. *Lorenzen* miskendte ikke *Præsidentens* gode Hensigt; men han holdt sig af Kærlighed til Folk og Land forpligtet til at tale Dansk, indtil Kongen forbød det. *Forsamlingen* skreg nu: »Zur Ordnung!« »Heraus!« *Præsidenten* sagde til Lorenzen: »De skal tie!« Og til *Forsamlingen*: »Vil man tillade Lorenzen at tale Dansk?« »Nein!« raabtes der. *Lorenzen* raabte da: »Dette er ulovligt!« *Forsamlingen*: »Zur Ordnung!« *Præsidenten*: »De skal tie!« *Lorenzen*: »Skal jeg tie, fordi jeg taler Dansk? Paa dette Spørgsmaal kræver jeg et bestemt utvetydigt Svar«. *Præsidenten* svarede hertil: »Ja, De skal tie, fordi De taler Dansk.« *Forsamlingen* brølte: »Heraus!« og »Zur Ordnung!« Og *Lorenzen* henvendte sig til Kommissarius: »Nu opfordrer jeg den

kongelige Kommissarius, den Mand, Kongen har sendt for at opretholde Loven og vaage over de fortryktes Ret — nu opfordrer jeg ham til at gøre sin Pligt og beskytte mig, Folkerepræsentanten, mod Vold«. Men Kommissarius tav under hele Mødet.

Falck sagde nu: »De har vist Dem ulydig mod mine Befalinger — forlad Salen!« »Heraus!« skreg Flertallet. Men *Lorenzen* sagde: »Jeg viger kun for fysisk Vold«. Og *Falck* hævdede under stor Forvirring Mødet med den Erklæring, at han skulde sørge for, at den deputerede fra Sønderborg ikke tiere satte sin Fod i Stændersalen.

Kort efter at *Lorenzen* var kommet hjem fra dette stormende Møde, blev han ved en Haandbillet kaldet til Grev Criminil, der var meget ilde til Mode over Sagen. Han modtog *Lorenzen* med største Venlighed og bad ham ikke at lade det komme til offentlig Skandale, der vilde være Kongen meget ubehagelig. Han kunde ikke hindre Præsidenten i at anvende Magt: *Lorenzen* maatte derfor love ham ikke at gaa hen til Mødet næste Dag. *Lorenzen* svarede: »Jeg tror, det er Deres Ekscellences Pligt at beskytte mig mod Vold; og hvad vil Kongen sige, hvis De svigter denne Pligt?« Kommissarius svarede, at han ikke vilde blande sig i Præsidentens og Forsamlingens Anliggender. Var Kongen misfornøjet med ham som Kommissarius, kunde han jo afskedige ham. Det stod *Lorenzen* frit for at klage; men i Forsamlingen maatte han ikke komme, før Kongen befalede det. *Lorenzen* sagde saa, at han for at undgaa Skandale vilde indgaa paa et Forlig eller en Vaabenstilstand. Paa sin Plads vilde han sidde, men love at tie, indtil Kongen havde resolveret i Sagen, saafremt Kommissarius vilde sende Kongen en nøj-

agtig Beretning om de sidste Møder og erklære i Salen, at han havde truffet denne Aftale med Lorenzen. En Erklæring i Salen vilde imidlertid Kommissarius ikke give; derom maatte Lorenzen henvende sig til Falck. Dette nægtede Lorenzen. »Vil De da tale med ham her?« spurgte Greven. Og da Lorenzen svarede ja, sagde Greven: »Han skal være her inden en halv Time«. Falck kom ogsaa meget hurtigt, og Aftalen blev hurtig gjort.

Mødet den 17. blev aflyst; men den 18. sad Lorenzen paa sin Plads og blev ikke forulempet; men Falck holdt en pæn Tale, hvori han sagde, at det var med sand Glæde, han kunde meddele, at den bekendte ubehagelige Sag nu var lykkelig endt.

Reventlow-Criminil havde imidlertid sendt Kongen en mindre ærlig Beretning om, hvad der var sket. Heri omtaler han Vedtagelsen af Gülichs Forslag om at forbyde Brugen af Danebrog osv. (d. 11.) som en Demonstration mod P. H. Lorenzen, medens jo Sandheden var, at Lorenzens danske Tale var et Svar paa Udæskningen gennem Gülichs Tale og Vedtagelsen af hans Forslag. Kongen maatte endelig, skrev Criminil, forbyde Lorenzen at tale Dansk i Stændersalen; flere Medlemmer havde til ham udtalt, at de ikke vilde blive ved at lade sig haane af Lorenzen; Forsamlingen vilde opløse sig, hvis Lorenzen ikke blev tvunget til enten at gaa sin Vej eller tale Tysk.

Kongen svarer den 19. herpaa, at saafremt Stænderne vil formene noget Medlem at tale Dansk, skal Criminil hævde dennes Ret dertil, og Sekretærerne skal indføre danske Taler i Protokollen.

Der blev snart Brug for denne Anvisning; thi den 20. skrev *Flor* til P. H. Lorenzen: »Det er i sin Orden,

at Nis Lorenzen nu taler Dansk og lader samme Historie fornyes. Dersom man vil forbyde ham det, maa Posselt og Jepsen understøtte ham og i k k e gaa ind i Deres Akkord, men kun vige for fysisk Vold«. *Nis Lorenzen* talte da Dansk den 23. November, og det syntes, at Skuespillet skulde begynde forfra. *Beseler* sprang straks op og sagde, at det vel var en Selvfølge, at dette Foredrag ikke kom i Protokollen. *Præsidenten* gik uden om. *Petersen fra Dalby* erklærede, at hans Vælgere havde opfordret ham til at tale Dansk, men han vilde tale Tysk for bedre at blive forstaaet. *Posselt* havde faaet en lignende Opfordring af sine Vælgere og havde oprindelig ikke villet efterkomme den; men nu ansaa han det som sin Pligt, da det lod til, at man vilde banlyse det danske Sprog.

Den 25. November talte Nis Lorenzen igen Dansk og blev ved dermed trods Præsidentens Opfordring til at tale Tysk. Præsidenten gentog sin Opfordring. Og saa maatte endelig *Kommissarius* frem. Han troede at maatte gøre Forsamlingen opmærksom paa, at den selv havde anerkendt det Princip, at det danske Sprog ikke ganske turde udelukkes af Forsamlingen; han troede ogsaa, at dette Princip var rigtigt og svarede til Hertugdømmets Rets- og Sprogforhold; han holdt ogsaa for, at Forsamlingen af Nis Lorenzen havde faaet det Indtryk, at han ikke var det tyske Sprog saa mægtig som det danske.

Saaledes efterkom Ministeren Kongens Paalæg af 19. November.

Falck svarede hertil, at Nis Lorenzen forlangte at tale Dansk ikke som en Begunstiggelse, men som en Ret. *Nis Lorenzen*: Ja. Saa havde en hel Række Talere Ordet. *Beseler* vilde hævde, at det skulde forbydes

Nis Lorenzen at tale Dansk, da han kunde tale Tysk. *Dr. Weber* mente, at Nis Lorenzen talte saa daarlig Tysk, at han personlig ikke har kunnet sige, om det var Tysk eller Dansk; man maatte helst lade ham tale Dansk. *Posselt* hævdede, at Forsamlingen ingen Ret havde til at tage Beslutning herom. Det mente imidlertid Regeringsraad (!) *Lüders*: Nis Lorenzens Taler havde hidtil været saa priselig korte, fordi han ikke kan Tysk. Faar han Lov til at tale Dansk, vil de blive længere, og deres Oversættelse vil tage lang Tid. *This Stenholdt* erklærede, at han var fra et dansktalende Distrikt, men af Høflighed mod Forsamlingen talte han Tysk, saa godt han kunde, og det burde Nis Lorenzen ogsaa gøre. Derefter sluttede Præsidenten Forhandlingerne for denne Dag.

Men de danske deputerede vilde have ren Besked; og derfor tog de Sagen op igen den 26., og saa blev det efter megen Tale frem og tilbage vedtaget med 28 Stemmer mod 9, at Nis Lorenzen maatte tale Dansk.

Samme Dag berettede Kommissarius i et Brev til Kongen, at Flor og Paulsen var sete i Slesvig, og det var dem, der hidsede Sindene op, efter at P. H. Lorenzens ophidsende Færd var ved at gaa i Glemme. Han selv havde utrættelig arbejdet paa at skabe en fredelig Stemning, og han troede endnu, det kunde lykkes, naar Kongen blot ikke gav P. H. Lorenzen Lov til at tale Dansk, thi saa vilde alt være nedbrudt og Forsamlingen opløses.

Kongen skrev privat til Criminil, at der var en betydelig Ophidselse i Kongeriget over, at man i Slesvig anser det som en Forhaanelse, at en Dansker taler Dansk, og den var han nødt til at ænse. Han udtaler sig skarpt mod et Forslag af Beseler om at indlemme

Haderslev Amt i Kongeriget og indvilger i, at Forsamlingen forbliver samlet til 21. December, »skønt det var meget at ønske, at en Forsamling, hvori en slig Aand giver sig til Kende, sluttes jo før jo heller.«

Man gik nu paa begge Sider og ventede paa Kongens Resolution over de Klager, Lorenzen og Falck havde indgivet over hinanden. Og Falck havde skaffet sig Støtte fra kongerigsk Side ved at skrive til *Ørsted*, der var Kommissarius ved den viborgske Stænderforsamling. *Ørsted* havde saa skrevet til Kongen, at Lorenzens Optræden var »et forsætligt Drilleri, som fortjener Misbilligelse«, mens Slesvigholstenernes Adfærd ikke hidrørte fra Foragt for det danske Folk eller det danske Sprog, men fra »en ubeføjet Frygt for, at Deres Majestæt kunde være stemt for at betage Hertugdømmet dets Selvstændighed eller den legislative, administrative og judicielle Forbindelse, hvori det staar med Holsten«.

Criminil kunde ikke bare sig for endnu i sidste Øjeblik at udsende en forgiftet Pil mod P. H. Lorenzen, idet han skrev, at Lorenzen har i de forrige Samlinger kun talt Tysk, hans Hus- og Omgangssprog er Tysk¹⁾, han taler meget godt Tysk, men daarlig Dansk¹⁾. Forsamlingen havde derfor i hans Optræden set Uforskommethed og Trods, og man kunde ikke forlange af den taalmodigste Forsamling, at den under de givne Forhold skulde høre paa ham.

Kongen var raadvild i Sagen. Hans umiddelbare Følelse talte til Fordel for Lorenzen, men *Ørsted*s og *Criminil*s Breve gik jo tværtimod, og Lorenzen forstyrrede jo Fred og Ro lige saa godt som Slesvighol-

¹⁾ Dette er usandt.

stenerne. Han skrev flere Udkast til en Resolution; men endelig den 2. December blev under Udenrigsministerens, Grev H. A. Reventlow-Criminils Medvirking det Reskript til, som afgjorde Sagen. Det var stilet til Kommissarius og af følgende Indhold:

1. Ledelsen af Forsamlingen tilkommer Præsidenten, hvorfor Kongen maa misbillige P. H. Lorenzens Optræden og kan ikke tage Hensyn til hans Klage, for saa vidt den angaar ham selv.

2. Men Kongen kan ikke indrømme, at det skal bero paa Forsamlingen, om et Medlem maa tale Dansk; det vilde være en Krænkelser af de danske Slesvigeres naturlige Rettigheder.

3. Tysk er Forsamlingens Forretningssprog, men Kongen imødeser Forslag fra Forsamlingen om, hvorledes den vil sikre de dansktalende Medlemmers virksomme Deltagelse i Forhandlingerne ved, at deres Foredrag optages i Protokollen i en tro tysk Oversættelse. —

Det var et tarveligt Resultat for de Danske; men P. H. Lorenzen betragtede det som en stor Sejr — saa nøjsom var man dengang.

Den 6. December oplæste Kommissarius denne kongelige Skrivelse i Forsamlingen, og Falck fraraadede enhver Udtalelse derom. Derimod nedsattes et Udvalg af 5 Slesvigholstenere til at granske Sagen.

Den 7. December skrev Kommissarius et Brev til Kongen, hvori han gav ondt af sig for Reskriptet af 2. December. »Stillingen er særdeles pinlig«, skriver han, »Landets Ro er afhængig af Lorenzens Luner, og det er sandelig ikke fornøjeligt.« Saa snart Lorenzen tager Ordet paa Dansk, vil Forsamlingen opløse sig.

Nu brast Kongens Taalmodighed, og den 9. skrev

han i et Privatbrev til Kommissarius: »Hvis Forsamlingen vil opløse sig, da er det paa Tiden for Regeringen at slutte den . . . . Forøvrigt skal De for min Skyld ikke gøre en Forsamling Komplimenter, der har vist en saadan Tænkemaade«.

Det hjalp. Den 14. December talte P. H. Lorenzen Dansk, og ikke en Hund gøede derad; men Stændertidenden meddeler blot, at »P. H. Lorenzen holdt et dansk Foredrag«. Næste Dag gav Gülich et lille Bjæf, men det blev ingen Ting til.

Udvalget afgav imidlertid den 16. en Betænkning, hvori det lige saa indstændigt som underdanigt fra raader Lovbestemmelser, der giver dansktalende deputerede R e t til at tale Dansk og til at faa deres danske Taler indførte i Protokollen i tysk Oversættelse. P. H. Lorenzen, Nis Lorenzen, Jepsen, Posselt og P. Nielsen krævede lige Ret for begge Sprog. Andr. Petersen foreslog Ret til dansk Tale med tysk Protokolføring.

Udvalgets Forslag kom den 19. til første Behandling, hvor kun Nis Lorenzen talte fra dansk Side, mens Tyskerne mundhuggedes indbyrdes. Beseler angreb Falck, mens Hertugen takkede »Herren« og »Himlen« for ham.

Anden Behandling fandt Sted Dagen efter og blev mærkelig ved, at *Gülich* kom saa højt op, at han truede med Kejser Frederik Røds-kæg, der efter Sagnet vil komme og frelse Tyskland, naar det er i den yderste Nød. Og det maatte Landet jo da være nu, naar danske Slesvigere skulde have Ret til at tale Dansk i Stændersalen. *Nis Lorenzen* gav herpaa det kvikke Svar, at vi Danske ogsaa har en saadan Folkeværge, Holger Danske, der vel undertiden sover, men som,

hvis han vaagner, hverken frygter for Kejser Frederik Rødskæg eller noget andet Spøgelse fra Bloksbjærg. Derefter vedtoges Udvalgets Forslag med 34 Stemmer mod 6.

Den 21. sluttedes Samlingen. Kongen havde befalet Kommissarius, at han i Slutningstalen skulde sige, at Kongen »vil opretholde saavel de statsretlige Forhold, hvorpaa Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed under Danmarks Krone beror, som dets Forbindelse med Holsten«. Kommissarius blev sig selv lig til det sidste; han udelod de tre fremhævede Ord, hvorover Kongen blev meget vred og gav ham en saa drøj Irettesættelse, at han bad om Afsked, hvad han desværre ikke fik.

I et Brev af 18. December havde Flor foreslaaet Lorenzen, at han efter Samlingens Slutning skulde rejse til København og fremstille sig for Kongen. »Kongen har«, skrev Flor, »1) Hang til at høre alle Meninger, hvorved han bilder sig ind at blive uafhængig; 2) han har i dette Øjeblik nogen Respekt eller Frygt for Dem, da Deres Person er en Parti f a n e. Desuden har De ikke alene al Retten paa Deres Side, men et naturligt Talent »zum Auftreten«, og De er i den fine Kreds i København skildret som et raat Pøbelmenneske, som Propagandaen bruger. Denne Tro er hos Kongen meget skadelig, og Deres personlige »Erscheinung« vil tilintetgøre den, naar De kun gør Dem saa smuk, som Deres vakre Kone med Ret ønsker, og taler, som De har handlet: decideret som en Romer. Men Deres »Erscheinung« maa være uventet, ellers mistes den halve Virkning. Derfor maa intet Menneske vide

noget derom undtagen Deres Kone. I København skal De straks søge umiddelbart til Kongens Forgemak og bede om Audiens. Indtil De har talt med Kongen, maa De om muligt være hemmeligt i København. Bagefter er det godt, at De modtager en officiel Hyl-
ding; thi derved bliver De af høje vedkommende fryg-
let som en F a n e i svære Tider.«

Lorenzen havde ikke selv tænkt paa noget saa dristigt, men han havde saa megen Tillid til Flors Indsigt og Menneskekundskab, at han straks besluttede sig til at rejse 2den Juledags Morgen, hvor meget han end havde glædet sig til efter de svære Storme at være sammen med sin Familie.

Han rejste, og Dagen efter meddelte »Dannevirke« tørt, at han var rejst til København for at søge Audiens hos Hans Majestæt Kongen, en Efterretning, den tysk-sindede Amtsforvalter Krogh i Haderslev fandt saa vigtig, at han straks sendte en Stafet til Augustenborg med Bud derom.

Lorenzen fik Audiens hos Kongen allerede den 28. Decbr., og har 15. Jan. 1843 givet Flor en Meddelelse om dens Forløb. Kongen modtog ham venligt og hørte opmærksomt paa hans Fremstilling af de danske Sønderjyders undertrykte Tilstand, deres Forbitrelse og deres Mistillid til deres Embedsmænd. Kongen bad ham berolige Folket og fatte Tillid til Regeringen. Dette var umuligt, sagde Lorenzen, saa længe Prinsen var Statholder, og Slesvig ikke havde sin egen Rege-
ring; saa længe ventede de kun Uretfærdighed. Saa angreb han Criminil, Spies og hele den sammensvorne Klynge af Embedsmænd, hvis Fane Prinsen var. Kongen vilde forsvare sin Svoger, men Lorenzen holdt paa, at han kun var et viljeløst Redskab i sin Broders,

Hertugens, Haand. Og saa gik han løs paa denne og udtalte som sin Overbevisning, at han var Kongens og Landets Fjende. Lorenzen erfarede nu, at Hertugen overfor Kongen havde skildret sig selv som Ordrenens Forsvarer overfor det Anarki, Lorenzen vilde fremkalde. Kongen formanede da Lorenzen til ikke at indgaa Forbindelser med Folk, som vilde opægge til Voldsomheder; og Lorenzen forsvarede sine københavnske Venner som ædle Fædrelandsvenner, der ikke vilde begaa nogen Vold, men paa en fredelig Maade ønskede en fri Forfatning, som han ogsaa ønskede, og som han haabede, Kongen vilde give. Kongen saa da paa ham med et mildtvemodigt Smil og sagde: »Kan det gøre Landet lykkeligt?« »Ja, min dyrebare Konge«, sagde Lorenzen, »naar Deres Majestæt udtaler dette store Ord, saa er Slesvig reddet og den indre Fred snart tilvejebragt; thi selv de ivrigste Slesvigholstenere, Hertugen alene undtaget, vil række Haand dertil.«¹⁾ Til dette svarede Kongen ikke, men lidt efter sagde han: »Hr. Lorenzen, jeg er dansk Konge, og De vil derfor indse, at jeg aldrig giver Slip paa Slesvig.« Saa forlangte Lorenzen en dansk Latinskole, Eksamenskollegium for det danske Slesvig osv., Retfærdighed for det danske Sprog i Stændersalen, idet han overrakte Kongen Mindretallets Erklæring. Kongen gav ham intel bestemt Løfte, men bad ham sige til Bønderne, at de skulde have Tillid til deres Konge. Lorenzen sagde hertil, at selv om han for sin Person havde denne Tillid, var det ham umuligt at bibringe andre den, fordi den Mening var alt for udbredt, at Kongen frygtede sine Svogre, som Folket hadede. At »berolige«

¹⁾ Herom kan vi nu kun nære stærk Tvivl. ·

Folket afslog Lorenzen bestemt; thi naar Folket blev »roligt«, vilde dets Fjender sige: »Se kun, Deres Majestæt, nu bryder det sig ikke mer om Sagen; vi kan derfor gerne lade alt blive, som det er.«

Samtalen blev saa levende, at begge blev høj-røstede, og Kongen sagde senere: »Al min Argumentation strandede paa Lorenzens urokkelige Stivsind.«

I de følgende Dage besøgte han Kronprinsen, Stemmann, A. V. Moltke, Adler og Ørsted. *Kronprinsen* var meget hjertelig mod ham og udgød i stærke Ord sin Harme over Augustenborgerne. *Stemann* var glad ved, at han havde talt Dansk, men raadede ham til for Fremtiden at være mere »politisk og forsigtig« og mindre »halsstarrig og ærlig«. Han sagde ham tillige, at det var uretfærdigt, naar de danske Slesvigere troede, at Dronningen var dem imod og virkede til deres Skade. Tale til Kongen om en fri Forfatning vilde han ikke, før Kongen løste ham fra hans Ed paa Kongeloven. *A. V. Moltke* var meget venlig og aaben og lovede efter en lang Samtale at gøre, hvad han kunde for deres Sag. At *Adler*, Flors Ven, var venlig stemt, vidste Lorenzen paa Forhaand; men han fik det Indtryk, at *Adler* i Grunden var Kongens eneste rigtig fortrolige. *Adler* bad ham om at skrive jævnlig og udførligt til Kongen om Sagernes Gang og Stilling. Hos *Ørsted* gik det ikke helt venskabeligt, idet Lorenzen stærkt bebrejdede ham, at han som Kommissarius ved Stænderforsamlingen i Viborg havde taget Parti for Falck mod Lorenzen.

Den 4. Januar var han igen hos Kongen, der var meget venligere end første Gang og forsikrede, at han var overbevist om, at Lorenzen var en god Borger og trofast Undersaat, der elskede sit Fædreland. Loren-

zen trængte ind paa ham og forlangte Statholderens Afsked, talte om Regeringsraad Lüders, over hvem Kongen ikke skjulte sin Forbitrelse. Endelig spurgte han, om Kongen vilde taale den Haan, der var tilføjet ham ved Udvalgets Betænkning i Sprogsagen. Hertil svarede Kongen: »Vær De rolig, Hr. Lorenzen, denne Betænkning er ikke til Skade for Deres Sag.« Lorenzen takkede Kongen for disse Ord og forlangte Stænderforsamlingen forlagt til Flensborg; Bønderne vilde ikke fremdeles sende deputerede til Slesvig for at mishandles af Pøbelen. Endelig sagde Kongen: »De skal i Dag til et Gilde. Jeg har ikke noget derimod; jeg finder det naturligt. Jeg beder Dem blot være moderat og ikke gøre Udfald mod Hertugen.« Lorenzen kunde saa meget lettere love Kongen dette, som det var hans Beslutning i Forvejen. Dermed tog Kongen Afsked med ham.

Det Gilde, Kongen nævnede, var en Fest paa Skydebanen, hvortil de nationalliberale Førere havde indbudt Lorenzen, og hvor der blev sluttet et fast Forbund mellem disse og de danske Sønderjyder.

Ved denne Fest var der samlet 200 højt ansete og for en stor Del fremragende Mænd, og Stemningen var meget smuk og alvorlig. Højesteretsadvokat *Høegh-Guldberg* førte Forsædet og udbragte først en Skaal for Kongen, »Nationalitetens ophøjede Beskytter«, og udtalte den tillidsfulde Forventning, at som Kongen altid med sønlig Kærlighed havde elsket det danske Sprog og i sit første Regeringsaar hævdet dets Ret paa Steder, hvor det var undertrykt, saa vilde han fremdeles med kraftig Haand vide at hævde den danske Nationalitet.

Dernæst talte han for P. H. Lorenzen, hvis Navn

skulde lyde højt paa alle Danskes Læber, saa længe varm Fædrelandskærlighed og urokkelig Standhaftighed i Opfyldelsen af Ærens og Pligtens Bud, saa længe borgerligt Mod og djærv, men besindig Fasthed har Krav paa levende Taknemmelighed.

Hertil svarede *P. H. Lorenzen* dybt bevæget: »Mine højt agtede Medborgere! Da jeg sidste Gang talte i en Forsamling af Mænd, var det med Harm — De ved alle hvorover; men nu taler jeg for at udtrykke inderlig Glæde over de utallige Beviser paa Deltagelse, som de danske Slesvigeres Sag har fundet hos det danske Folk. Man har lagt alt for stor Vægt paa min Personlighed; thi det, jeg har gjort, er kun lidet. Det gik her, som en aandrig Mand har sagt, Glasset var fyldt til den sidste Draabe, kun denne gød jeg deri. Thi hvorledes kunde det ellers gøre saa stor Opsigt, at jeg talte Dansk i en Forsamling, som repræsenterer et Land, hvis halve Befolkning er dansk, og at dette blev mig forbudt? Paa mine slesvigske Landsmænds Vegne takker jeg det danske Folk, ikke blot den her tilstedeværende Del deraf, men baade dem i Viborg og dem i København og dem i hele Landet, som har ydet vor Sag deres kraftige Bistand. Vi haaber, at det danske Folk ikke skal slaa sig til Ro, før der er sket os fuld Ret og Retfærdighed; thi det er ikke nok, at vi faar Lov til at tale Dansk i Stænderforsamlingen, men de Danskes og det danske Sprogs Rettigheder maa ogsaa anerkendes overalt udenfor samme. Saa længe dette ikke er sket, vil der ingen Fred kunne blive. Kongen har udtalt et vigtigt, et gyldent Ord, idet han i sit Reskript af 2. December har nævnt Folkets naturlige Rettigheder. Dette Ord vil vi holde fast ved. Vi vil stole paa, at Kongen ikke vil og heller ikke kan nogen

Sinde kalde dette Ord tilbage, og at Hans Majestæt ikke vil undlade at træffe de Foranstaltninger, som deraf er de nødvendige Følger. Jeg vil bede Dem, mine højt agtede Medborgere, at tømme et Glas for »Folkets naturlige Rettigheder«.

Professor *H. N. Clausen* talte derefter for »klar Erkendelse af vort Formaal, Styrke i vor Vilje, Udholdenhed i vor Gerning og Sammenslutning af alle gode Kræfter«. Kammerraad *J. C. Drewsen* talte for den jydsk Stænderforsamling. »I tænkte ondt mod mig, men Gud har vendt det til det gode for at gøre det, som nu sker, og holde meget Folk i Live.« Det sagde Josef en Gang til sine Brødre, og det kunde vi sige til Slesvigholstenerne. De vakte virkelig det danske Folk til Live ved deres Færd. Overretsprøkurator *B. Christensen* talte for Mindretallet i den slesvigske Stænderforsamling, der modig havde stillet sig ved Siden af sin Høvding: Nis Lorenzen, Posselt, Jepsen og Nielsen fra Flensborg. *Hother Hage* talte for Pressefrihed i Slesvig, og Overlærer *Sick* fra Odense for den danske Presse i Slesvig, Dr. *Ballin* for Nordens aandelige Enhed, og *Tscherning* for »Landalmuens Emancipation«.

Til Slutning udbragtes personlige Skaaler for fraværende Venner af Sagen: Lehmann, Monrad, Nis Hanssen.

IX.

Laurids Skau. Skamlingsfesterne.

DÅ Peter Hjort Lorenzen havde været Genstand for en begejstret Hyldest i København, vilde man ogsaa i Sønderjylland vise ham sin Taknemmelighed ved at gøre et Festmaaltid for ham, og ved den Lejlighed træffer vi første Gang Navnet *Laurids Skau* (1817—64) i forreste Række.

Han er født i Sommersted Vest for Haderslev den 22. Maj 1817 og hørte til en meget anset Bondeslægt, der mente, at den nedstammede fra den i Valdemar Atterdags Tid saa bekendte Ridder Klaus Limbæk. I et Par Aarhundreder havde Laurids Skaus Forfædre været Sognefogder, og det var da ogsaa hans Fader, Jens Lauridsen Skau. Denne var en overordentlig dygtig, ualmindelig oplyst og meget stræng Mand; og Laurids Skau har sagt, at intet Dyr i Faderens Stald har faaet saa mange Prygl som han. Efter de Optegnelser, han har efterladt sig, ses det, at han i Grunden ogsaa havde fortjent dem. Derimod er det tvivlsomt, om de hjalp noget. Han var urimelig kaad, og naar der var øvet en eller anden stor kaad Drengestreg i Byen, hed det altid: »De har æ Sowfowrs tompe Dreng gør.« Han blev meget bedre undervist end Bønderbørn i Almindelighed dengang af den fortræffelige Degn *Kloster*, der var

Fjende af Prygl, Udenadslæsning og alt tysk Væsen. En 90aarig Oldemoder indprentede ham stadig, at han skulde haandhæve Familiens, ja den danske Bondestands Ære overfor Hjemmetyskerne. »Al vor Fortræd er tysk«, sagde hun altid. Laurids Skau var meget tidlig nationalt og politisk vaagen, og allerede som syttenaarigt ungt Menneske var han meget ivrig for Nis Lorenzens Valg til Stænderforsamlingen. 20 Aar gammel blev han gift og Gaardmand i Sommersted, og snart efter blev han »opdaget« og senere »opdraget« af Flor.

Et antikvarisk Selskab i Kiel havde sendt en Opfordring til alle Præster i Hertugdømmerne om at indsende Beskrivelse over alle de Oldtidsminder, der maatte være i deres Sogne; men Præsten i Sommersted, Lorenz Paulsen, havde ingen Interesse for og derfor ingen Forstand paa de Dele, hvorfor han gav Brevet til Laurids Skau, der da skrev en udførlig Beretning om Egnens Minder og Sagn, som han efter Redaktør Kochs Raad sendte til Flor. Denne blev glædelig overrasket ved at læse den unge Bondes udtømmende og vel skrevne Afhandling, og hans graa Hest maatte ud af Stalden, og han afsted til Sommersted for at gøre Laurids Skaus Bekendtskab. Derefter begyndte »Opdragelsen« med Samtaler, Breve og Bøger. Der udviklede sig i det hele et saa mærkeligt Forhold mellem Bonden og Professorens, at det kræver særlig Opmærksomhed. Laurids Skau rettede sig i de første Aar af sin offentlige Optræden efter Flor, der ogsaa hjalp ham med de Taler, hvorved Laurids Skau blev berømt. Gennem »den slesvigske Forening«¹⁾, hvis Sekretær Laurids Skau blev, ledede Flor i Virkeligheden i en Del Aar Bøndernes Fore-

¹⁾ Stiftet d. 12. Juni 1843, 3 Uger efter den første Skamlingsfest.

lagender. »Vi gjorde«, siger Laurids Skau, »aldrig noget Skridt uden at raadføre os med Flor, undtagen een Gang, og da forløb vi os.«

Da man vilde gøre det før nævnte Gilde for P. H. Lorenzen, satte Skau og de andre Bønder sig i Bevægelse, og de gjorde Aftale med Værten i Klubben »Harmonien« i Haderslev derom; men da det kom til Stykket, turde hverken han eller Gæstgiver Iversen have Gildet af Frygt for Haderslev tyske Øvrighed og Borgerskab¹). Saa rev Kromanden i Sommersted resolut nogle Skillerum ned i sit Hus, hvorved der blev Plads til de 300 Gæster, der den 21. Februar 1843 samledes med P. H. Lorenzen. Her holdt Laurids Skau sin første Tale i en større Forsamling, »Løftets Bæger« er den blevet kaldt. Vore Fædre, sagde han, havde for Skik i festligt Lag, ikke som vi at udtale Ønsker ud i Vejret, men at give Løfter, som forpligtede. Han vilde foreslaa, at vi optog denne vore Fædres gode gamle Skik igen, men at vi begyndte smaat. Ikke skulde vi begynde med at love noget saa stort som at vende Ryggen til enhver, der talte os til paa Tysk, ej heller, at vi inden 3 Aar vilde jage Hertugen af »Nordalbingien« ud af Landet. Vi skulde love noget, vi kunde holde, nemlig, at vi inden 3 Aar vilde — gøre et Gilde ligesom dette.

»Inden 3 Maaneder!« raabte Møller Staal fra Taar-ning Mølle ved Kristiansfeld og det drak de paa.

Nu havde jo St. St. Blicher i de Dage aarlig stævnet Folk til et Sommermøde paa Himmelbjærget, og

¹) I Følge »Fædrelandet« forbød Politimesteren Etatsraad Schra-der Festen paa samme Tid, som han (13. Febr.) tillod, at der holdtes Fest for Advokat Claussens »hæderlige Virksomhed« i Stænderforsamlingen.

disse Møder havde vakt en vis Opsigt som en ny og heldig Form for de Sammenkomster, hvortil der synes at være en vis Trang i vort Folk, siden de, der begyndte som Helgenfester, efter Reformationen, da Glansen gik af Helgenerne, kunde holde sig som de saakaldte Folke-

41. Laurids Skau.

markeder. De sønderjydske Bønder bestemte sig da til at følge Blichers Eksempel ved at holde en Fest paa Sønderjyllands højeste Punkt, den 360 Fod høje S k a m l i n g s b a n k e med den straalende Udsigt over Sønderjyllands, Nørrejyllands og Fyns rigeste og skønneste Egne. De købte Banken og stævnede til Møde der den

18. Maj 1843. Festen skulde kaldes en Minde- og Takkefest for Reskriptet af 14. Maj 1840 om Indførelse af dansk Retssprog i Nordslesvig.

42. Skamlingsfesten den 18. Maj 1843.

6000 Mennesker fulgte Indbydelsen, og *L. Skau* holdt en prægtig Tale, som han begyndte med at angribe den falske Beskedenhed, der forklædt som en om-

hyggelig Hyrde driver os foran sig som en Flok Faar — den Hunde-Æresfølelse, der har grebet saa mange: at det skulde være finere at tale et fremmed Sprog end

43. J. Chr. Drewsen.

ens eget. Og han sluttede med at lægge dem paa Sinde, at Slesvigs Vaaben jo er en Løve — ingen Abekat.

Derefter fremtraadte *Joh. Chr. Drewsen*, Ejer af Strandmøllen, Medlem af den roskildske Stænderforsamling, dengang en af Danmarks mest folkeyndede Mænd. Han bad P. H. Lorenzen om at træde frem;

alles Opmærksomhed spændtes, og Drewsen holdt saa dels til ham og dels til Forsamlingen følgende Tale: »Naar vi læser om Krigerens Mod paa Valpladsen, skænker vi det vor Højagtelse, og dog er der et Mod, som maaske er større end Krigerens, som ej kræver mindre Ofre, skønt det er mindre i Øjne faldende, og det er af den Slags, P. H. Lorenzen har udvist, da han forsvarede vort Modersmaal.

»Mindet herom skal leve, naar han og vi forlængst hviler i Graven; men et synligt Minde derom er det faldet i min Lod at skulle overrække. Det er dette kunstnerisk forarbejdede Drikkehorn, hamret af gode danske Markstykker — med hans veltrufne Billede og med en Indskrift, som Slesvigholstenerne har været saa venlige at forfatte for os :»Han taledes Dansk og vedblev at tale Dansk.«

»Modtag da Hornet, højstærede Hr. Lorenzen, og lad det gaa i Arv og minde Sønner og Sønnesønner om deres uforfærdede Slamfader. Længe og lykkeligt leve P. H. Lorenzen!«

Lorenzen takkede dybt bevæget. flere talte, flerstemmige Sange blev sunget, der holdtes Skiveskydning og Dans. En god og glad Stemning var der over alle.

En varig Betydning fik denne Fest ved, at der under den blev gjort foreløbig Aftale om Stiftelsen af den S. 195 nævnte »slesvigske Forening«, der skulde have det Formaal at værne om Danskheden i Sønderjylland. Foreningens Love blev vedtaget paa et Møde i Haderslev den 12. Juni s. A., men den havde fra Begyndelsen kun 25 Medlemmer — allesammen Bønder fra Haderslev Amt. Den ny Forening udstedte paa sin Stiftelsesdag en »venlig Opfordring« til at yde Bidrag til Oprettelsen af en »højere Bondeskole« og til at virke

for, at Sønderjylland fik et dansk Skolelærerseminarium og i det mindste en dansk Latinskole. Modersmaalet er nemlig, sagde de, »den jævne og rette Vej til Tempellet for al Videnskab«.

Det vellykkede Møde paa Skamlingsbanken fik Slesvigholstenerne Lyst til at efterligne, og de stævnede den 12. Juli s. A. til Folkefest i »Hundeklemmen« ved Aabenraa. Stedet var dejligt, men Folkefesten løjerlig, thi indbyrdes talte Deltagerne Dansk, men Talerne holdtes paa Tysk. Gaardejer *Hans Nissen*¹⁾ fra Hammelev, den slesvigske Forenings Formand, og L. Skau, dens Sekretær, var imidlertid kommet til Stede og tog Ordet.

44. Hans Nissen fra Hammelev.

Hans Nissen, der traadte op paa Talerstolen, efter at de tyske Festtalere havde sluttet, sagde da: »De Herrer

¹⁾ *Hans Nissen* (1788—1857) overtog 1814 sin Fædrenegaard i Hammelev ved Haderslev og blev samme Aar Sandemand (Dommer i visse Sager). De uhyre Vanskeligheder, der optraadte sig for Landmænd i de følgende Aar, satte det alvorlige Præg paa Hans Nissen, som han alle Dage beholdt. »Der er Høg over Høg«, skal have været Hans Nissens Valgsprog, naar han, hvad tit skete, tørnede sammen med en af de tyske Embedsmænd og foreløbig tabte Sagen. Han lod den saa gaa videre og opgav aldrig nogen Sag paa Halvvejen.

lærde Snak forstaar jeg mig ikke paa; men det veed jeg, at naar man vil tale Tysk til danske Folk, saa forhaaner man dem, og naar man vil danne et selvstændigt Slesvig-Holsten i den danske Stat, er det Forræderi imod Kongen«. *Laurids Skau* kom i en lang Forhandling med Slesvigholsteneren Landinspektør Tiedemann om Kongen, som Tiedemann beskyldte for Uretfærdighed, og om Slesvigholstenismen.

Paa samme Tid kom disse to Bønder i et helt mærkeligt Forhold til Kongen. Sognefogder og Sandemænd i Gram Herred plejede ved hvert Kongeskifte at op hænge en Tavle med den ny Konges Navnetræk i Tinghuset. Nu var de blevet enige om, at Tavlen, der skulde ophænges i Anledning af Kristian VIII's Tronbestigelse, skulde have en dansk Indskrift, der kunde minde om Sprogreskriptet af 14. Maj 1840. De anskaffede da en smukt malet Tavle med Kristian VIII's Navnetræk, med det danske Vaaben og med Verset:

»I Lov og Rettens Sale
han løste bundne Tale;
nu skal alene klinge
vort Modersmaal paa Tinge.«

Men da de kom og vilde hænge den op, var der anbragt et i Huj og Hast malet sort Bræt med Kongens Navnetræk — endnu ikke tørt. Hans Nissen hængte imidlertid sin danske Tavle op et andet Sted. Men Herredsfogden lod Bøndernes Tavle tage ned og smide hen i en Krog.

Disse klagede herover til Øvrigheden, men forgæves. »Der er Høg over Høg«, mente imidlertid Hans Nissen, og saa klagede de til Kancelliet, der langt om længe svarede, at hvis der ikke i Tinghuset var Plads til Bøndernes Tavle, maatte Amtmanden anvise dem en

Plads i et andet Lokale. Der var altsaa afgivet en falsk Erklæring i Sagen (om at der ikke var Plads), og det gav Bønderne Haab om at føre deres Krig igennem.

Derfor besluttedes det, at Hans Nissen og Laurids Skau om Sommeren, naar Kongen efter Sædvane kom til Før i Badetiden, skulde søge Foretræde hos ham og overrække ham Andragender om Sprogenes Ligeberettigelse, Stænderforsamlingens Forlæggelse til Flensborg og Ophævelse af Kirkefællesskabet med Holsten samt tale med ham om Tavlehistorien. Da de kom til Før, traf de Pastor V. Schøler fra Vodder, der fortalte dem, at de var blevet sværtede for Kongen: L. Skau skildret som en ung Vindbøjtel og H. Nissen som en gammel Krakiler. De fik dog Audiens; men Kongen spurgte dem, hvor mange falske Navne der var under deres medbragte Adresser. Hans Nissen blev meget vred og sagde ligbleg med dirrende Stemme: »I 30 Aar har jeg været Sognefoged og Sandemand, og hidtil har ingen voyet at beskylde mig for Falsk; det skulde i Sandhed heller ingen have dristet sig til uden min Konge. Det er haardt, at man skal taale sligt, naar man har graa Haar paa Hovedet!« Han forlangte at blive fængslet straks, og Sagen blive undersøgt, saa enten han kunde blive straffet som Falskner eller de andre, der havde bagtalt ham for Kongen, som Løgnere og Æreskændere: Laurids Skau sagde: »Deres Majestæt kan jo beholde Hans Nissen og mig her i Forvaring, til Sagen er blevet undersøgt, og hvis her saa findes et eneste falsk Navn, kan Deres Majestæt tage vore Hoveder.«

Kongen studsede, da han hørte den klare og paa samme Tid saa sympatetiske Stemme, og han vendte sig nu til Skau med Spørgsmaalet: »Er det dig, der talte paa Skamlingsbanke?« Da Skau bejaede dette, sagde

Kongen, at den Tale havde han læst med Fornøjelse, og han vilde nu gerne af ham høre en sammenhængende Fremstilling af de slesvigske Forhold. L. Skau talte da godt et Kvarterstid, og Kongen var helt bevæget. »Det glæder mig at høre dig tale«, sagde han, »dels fordi dit Foredrag er interessant, og dels fordi jeg faar den Overbevisning, at du selv har kunnet forfatte din Tale paa Skamlingsbanke, hvilket man har paastaet var umuligt.«

De forebragte derefter Tavlehistorien og fortalte om Festen i Hundeklemmen. Til sidst sagde Kongen med Taarer i Øjnene: »Du taler saa hjærteligt, min Søn, og dog saa kraftigt, at jeg bliver rørt ved at høre din Tale. Det var meget vel betænkt af eder, at I indfandt eder ved Festen i Aabenraa, da man derved blev overbevist om, at jeg endnu har hengivne Bønder i Slesvig. Modtag min Forsikring om, at jeg skal vide at beskytte eder, og bring Bønderne i eders Hjem min kongelige Hilsen!«

Tavlehistorien endte med, at Hans Nissen med Trusel om aller at henvende sig til Kongen tvang Amtmanden til at befale Herredsfogden at hænge den op paa sin rette Plads; og der hang den saa, indtil Oprørerne i 1848 hug den i Stykker.

Derefter blev der paa Kongens Fødselsdag (18. September) holdt et festligt Efteraarsmøde i Gram Slots- have, hvor der overrakte Nis Lorenzen og Posselt hver en Sølvpokal fra deres Vælgere og L. Skau holdt en mesterlig Tale, hvori han imødegik de Beskyldninger der tit fremførtes mod Kongen, at han særlig var Adelsens og Embedsstandens Ven og Beskytter. Naar Bønderne ikke altid fik deres Ret, var det deres egen Dorskheds eller Mageligheds Skyld. De maatte nu selv

afgøre, om de vilde søge Forbund med de danske Hjerter eller den holstenske Nælde.

Siden paa Aaret var de to Bønder sammen med den slesvigske Forenings Kasserer, Gaardejer Nis Steffensen fra Hammelev, i København, hvor — som Orla Lehmann skrev — Laurids Skau fortryllede alle.

Deres Hovedærinde i København var, at de skulde tale med Kongen om den voldsomme Agitation, Slesvigholstenerne drev mod Nationalbankens Filial (se S. 171) i Flensborg og for Oprettelsen af en slesvigholstensk »Landesbank«, samt om Ophævelse af Toldgrænsen ved Kongeaaen, der paa en utilbørlig Maade gjorde Skel mellem Nørre- og Sønderjylland.

De blev venligt modtaget af Kongen, hvem de fortalte, at Amtsforvalter Krogh i Haderslev misbrugte sin Stilling til at arbejde for den slesvigholstenske »Landesbank«, der skulde ødelægge Nationalbankens Filial. »Den Slyngel!« udbrød Kongen. »Et sandt Ord!« svarede Hans Nissen, »men den Mand, Deres Majestæt dømmer saaledes, har De for 14 Dage siden gjort til Ridder af Dannebrog.« »Ja«, sagde Kongen, »han burde ikke have været udmærket; han blev det, fordi han var en dygtig Amtsforvalter.« »Det vil sige«, sagde Hans Nissen, »han forstaar at presse Penge ud af Bønderne.«

Hovedindtrykket, de fik under deres Besøg, var, at Kongen klart fattede hele Stillingen, med Inderlighed gik ind paa deres Foretagender og med Glæde saa dem modarbejde Landsforræderiet, der udviklede sig fra alle Sider under forskellige Former. Men de saa paa den anden Side, at Kongen stod ene med hele den højere Embedsstand imod sig, hvorfor Stillingen virkelig var farlig.

I hvilken sørgelig Grad Kongen stod ene, havde nemlig nu vist sig. Den slesvigske Stænderforsamling havde, som fortalt (se S. 185 flg.), ikke udarbejdet noget efter Omstændighederne brugeligt Forslag til Ordning af Spørgsmaalet om det danske Sprog i Stænder-salen; derfor maatte Regeringen selv tage fat. Men i Statsraadet viste det sig at være saa vanskeligt at komme til Enighed, at Spørgsmaalet den 8. Februar 1843 blev forhandlet i 6¹/₄ og den 10. Februar i 5 Timer, før det blev paalagt det »tyske« Kancelli at gøre Forslag til en Ordning af de dansktalende Medlemmers Deltagelse i Stændernes Forhandlinger, dog saaledes, at Forretningssproget blev ved at være tysk. Der er ingen Tvivl om, at Møderne har trukket saa længe ud, fordi Kongen (støttet af Stemann og A. V. Moltke) har villet føre Mindretallets Forslag igennem saa vidt muligt, og Josef Reventlow-Criminil, der, som Kongen skriver i sin Dagbog, »ganske er gennemtrukket af slesvigholstenske Principer«, kæmpede for Flertallets. Og saa endte man med Andreas Petersens Forslag (se S. 186).

Efter de to langtrukne Statsraadsmøder granskede Kancelliet (b: Josef Reventlow-Criminil) Sagen godt et Aar, og efter disse lange Fødselsveer kom saa det Misfoster til Verden, som kaldes **P a t e n t e t a f 2 9 . M a r t s 1 8 4 4**, hvis Indhold er følgende:

1. De Medlemmer af Stænderforsamlingen, som ikke tiltror sig at være det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige for at kunne betjene sig deraf i Forhandlingerne, og som af den Grund vil betjene sig af det danske Sprog, har straks i det første Møde at tilkendegive deres Hensigt for Præsidenten, der har at tage

den til Efterretning, uden at Forhandling derom kan tilstedes.

2. De Foredrag, som i Følge denne Bestemmelse holdes paa Dansk, bliver i det tyske Sprog at tage til Protokollen.

3. Andragender og Forslag oversættes af Sekretærene, og den tyske Oversættelse danner Grundlaget for Forhandlingen. —

Dette ulyksalige Patent offentliggjordes i Begyndelsen af Maj Maaned; men tyske Aviser havde, allerede før det blev underskrevet af Kongen, hoverende meddelt dets Indhold.

I Anledning af en saadan Bebudelse i »Neue Zeitung« for 28. Marts havde »Fædrelandet« skrevet en skarp Artikel i den øjensynlige Hensigt at standse Patentet, kvæle det i Fødselen. Det var, skrev »Fædrelandet«, en løgnagtig Bagvaskelse af Regeringen, at den skulde have udstedt et saadant Patent. Kristian VIII er født under Indfødsrettens Tegn, oplært af Danske og har fra sin tidligste Ungdom lagt Kærlighed til det danske Sprog for Dagen; han sætter Pris paa den Ros, at han behandler det med Smag og Omhu, og har søgt sin Ære i at anerkende, beskytte og belønne dets bedste Forfattere; han skulde med eet have fattet Ringeagt for sit Modersmaal, sit Folks dyrebareste Klenodie? Den Konge, der udstedte Reskriptet af 14. Maj 1840, og som den 2. December 1842 erklærede det for Folkets naturlige Ret, at dets Sprog taltes i Folkeraadet, der af sin Chatolkasse, af sit Bibliotek saa rigeligt havde understøttet dansk Læsning i Slesvig, han skulde have udstedt en Forordning, han selv paa Forhaand har betegnet som en unaturlig Uret? Den Konge endelig, der er saa aandelig bega-

vet, har en lys Forstand, har levet, studeret, tænkt og erfaret saa meget, der saa nøje kender Historien og dens store Lærdomme, der selv har været Vidne til saa skæbnesvangre Begivenheder, han skulde ville plette sit Eftermæle og saare sit Folks dybeste Følelser? Og kan man antage, at Brødrene Criminil er saa forblindede i deres Tyskhed, at de kan tilraade et saadant Skridt? Eller at A. S. Ørsted og A. V. Moltke skulde være saa aandelig afstumpede i Kollegielivets Slid, saa sjælelig udmattede, saa hjælpeløst fortabte i Magtens Selvbehagelighed, at de har glemt deres Byrd, fornægter Blodets Baand og med modent Overlæg forraader det danske Folk? Nej, det er en løgnagtig Bagvaskelse mod den danske Regering, at den skal have udstedt et saadant Reskript:

Naturligvis havde saavel Flor som P. H. Lorenzen lagt Mærke til de tyske Blades Hoveren, før Patentet blev offentliggjort, og de havde sendt L. Skau til København, for at han ved den Yndest, han stod i hos Kongen, mulig kunde bidrage til, at Patentet blev taget tilbage eller ændret inden Offentliggørelsen. Dette kunde Skau dog ikke opnaa; men da han meddelte Kongen, at de dansksindede Medlemmer af Stænderforsamlingen muligvis vilde nedlægge deres Mandater, blev Kongen urolig og vilde overtøde Skau om, at dette var ugørligt og tilbød at ville forandre Patentet til Fordel for det danske Sprog, naar han blot fik en dansk Mindretals-Erklæring at støtte sig til. Skaus Meddelelser herom til P. H. Lorenzen var ikke denne nok, og han ligefrem rasede mod Kongen.

Man vil bedre forstaa ham, naar man husker paa, i hvilken Sindsstemning han maatte være overfor den Behandling, der fra tysk Side blev ham til Del paa

denne Tid. Det er næppe værd at nævne det latterlige Andragende til Kougen, nogle alsiske Hjemmetyskere indsendte 1843 om, at P. H. Lorenzen maatte blive »afsat« som stænderdeputeret, og Suppleanten indkaldt. Alvorligere for ham var den økonomiske Forfølgelse, der blev sat i Gang imod ham, og som nær havde drevet ham til Fallit, hvad han dog undgik ved overordentlige Anstrængelser og meget store Tab. Hans Sønner kom tit overdængede, haanede og mishandlede hjem fra Skolen, saa han saa sig nødsaget til at tage dem ud af Haderslev Skole og sende dem til Sorø. Og endelig blev han dømt til 120 Rdlrs. Mulkt, fordi nogle Tyskere havde yppet Slagsmaal paa et Værtshus; han skulde have holdt ophidsende Taler. Denne Dom benyttedes til at suspendere ham som Medlem af Byraadet og udelukke ham fra Klubben. Dette sidste fandt ganske vist først Sted i Begyndelsen af 1845, men de andre Omstændigheder er vel ogsaa nok til, at man kan forstaa, at hans Sindsstemning maatte være en saadan, at den gjorde ham særlig modtagelig for pinlige Indtryk. Og et pinligt Indtryk fik han af Patentet af 29. Marts, som han maatte tro var skrevet for at jage ham ud af Stændersalen eller tvinge ham til at tale Tysk; og dette har vel ogsaa været Criminils Mening — det sagde i hvert Tilfælde Etatsraad Falck, og det troede ogsaa Flor, der den 13. April skrev til Karl Ploug: »Endnu har jeg ikke talt med P. Hjort Lorenzen eller de andre, og Breve nytter saa godt som intet. Men i alt Fald er det mit ufravigelige Princip aldrig at forlade Valpladsen. Falck tilstaar selv, at Reskriptet er affattet for at jage P. H. Lorenzen ud af Stændersalen eller dog binde hans danske Mund.«

Som Flor var stærkt imod, at Lorenzen ikke vilde

møde i Stænderforsamlingen, var ogsaa L. Skau. Han skrev den 17. Maj til ham fra København: »At forlade Stændersalen er det samme som at rømme Marken, og Erklæringen, som du og Nis Lorenzen ønsker offentliggjort, vil ingenlunde gøre den Virkning, som du tror: thi uagtet Stemningen her er overmaade varm, saa er den dog ingenlunde af den Beskaffenhed, at man kan vente sig en Demonstration, der vil føre til noget, og en s v a g Demonstration gør mere Skade end Gavn.«

Som Lorenzens Stemning var, blev han kun oprirret af saadanne Breve (han fik lignende fra Flor og Ploug) og gav sin Harmeluft i forbitrede Breve til Ploug. Han udvikler i et saadant, at han havde tænkt sig og aftalt med sine Kampfæller, at de, hvis Reskriptet først var blevet meddelt i Stændersalen, vilde have erklæret, at de meget godt kunde tale Tysk, men at de i Henhold til Reskriptet af 2. December 1842 vilde benytte sig af deres naturlige Ret til at tale Dansk. Naar saa Præsidenten havde forbudt det, vilde de have erklæret, at de kun veg for fysisk Vold, og naar denne saa var anvendt imod dem, vilde de have overladt til Jyderne og Københavnerne at gøre deres Pligt. Derfor var han blevet saa bedrøvet, da han fik at vide, at Flor og Københavnerne havde sendt Skau til København for at petitionere, for at spille Diplomat, en Rolle, der var uværdig for en nordslesvigsk Bonde¹⁾. Af Skaus Brev kunde han se, at der var Forvirring i den danske Lejr i København, og at Skau er gaaet ind paa de københavnske Høvdingers jammerlige Ideer. Skau maa hurtigst muligt hjem til sin Plov. Og Københavnerne maa handle. »Hvor længe skal vi — siger han — lade os

¹⁾ Han glemmer i sin Heflighed, at han ogsaa selv havde tilskyndet Skau til at rejse.

holde for Nar af Kongen, denne kronede Komediant, hvis hele Politik i 4 Aar kun har været at dræbe enhver konstitutionel Bestræbelse ved at hidse Danske og Slesvigholstenere op mod hinanden, og som ikke har Gnist af Følelse for sit ulykkelige Folks Jammer!« Kongen skulde ved gentagne Massedemonstrationer tvinges til at jage sit eget Folks Undertrykkere, Landsforræderne, der havde bevæget ham til at offentliggøre Patentet af 29. Marts, ud af sit Raad og tage Patentet tilbage, ellers skulde han staa brændemærket for Nutid og Fremtid som den eneste skyldige i sit Folks Nedværdigelse og sit Fædrelands Undergang.

Som man ser, var Lorenzen fuldstændig ude af Ligevægt, hvad vi ogsaa faar bekræftet ved, hvad der fortælles om et Besøg, han aflagde hos Pastor *Hertel* i Møltrup den Dag, han tog Beslutningen om ikke at ville møde i Stænderforsamlingen, saa længe Patentet stod ved Magt. Hertel kunde aldrig glemme den stærke Mands Sjælevaande, hvordan Hefthighed og Blødhed kæmpede i ham. Hertel raadede ham i de varmeste Ord til at møde, og endelig lovede han det og gav Hertel Haand derpaa; men saa mødte han paa Tilbagevejen sin Ven og Slægtning, Distriktslægen Gyrsting, og denne hævdede, at ingen dansk Mand af Ære kunde møde i Stænderforsamlingen under de nuværende Omstændigheder. Mere skulde der ikke til. Lorenzen gik hjem og skrev Erklæringen om, at han ikke vilde møde og sendte Bud til de andre dansksindede Medlemmer, der alle fulgte hans Eksempel.

Inden dette Skridt endnu var gjort, havde den slesvigske Forening holdt et Møde, hvor man var blevet enig om, at der i Formandens Navn skulde affattes et Brev til Kongen, der udtalte Foreningens dybe Sorg

over Sprogpatentet. Det blev affattet af Hertel og lød saaledes:

Allernaadigste Konge!

»Med den dybeste Smerte har den slesvigske Forening af de med Dagsposten ankomne Blade fra Hovedstaden erfaret, at Deres Majestæt, uagtet De erkender den danske Befolknings naturlige Ret til at bruge sit Modersmaal, ikke har troet at kunne sætte vort Modersmaal paa samme Standpunkt som vore tyske Brødre. Den uudblivelige Følge vil være, at allerede i den forestaaende Stænderforsamling vil vort Modersmaal atter aldeles forstumme, og Haabet til de paafølgende Forsamlinger er saa godt som intet. Blandt vore Børn vil det da fortælles som en sørgelig Mærkværdighed, at uagtet Modersmaalet ved de danske Folketaleres mandigaste Færd efter en lang Fornedrelsestilstand atter trods Modstandernes Haan og Trusler i 1842 lød med klar Røst paa Folketinget, uagtet Landets Konge højtidelig anerkendte de danske Slesvigeres naturlige Ret til i sit eget Sprog der at hæve sin Stemme, uagtet det danske Folk tiljubede de djærve Folketalere sit begejstrede Bifald, saa maatte allerede i 1844 den danske Tunge kun under saa indskrænkende Bestemmelser lyde i Stænderforsamlingen, at det vil være den danske Nationalitets mægtige Modstandere let at tilkæmpe sig den forønskede Sejer — ganske at holde vort Modersmaal ude af Stændersalen. Foreningen vilde svigte sin Troskab og sin Kærlighed mod Konge og Fædreland, hvis den ikke udtalte sin Smerte over den Foranstaltning, hvormed Deres Majestæt har villet værne om det højtelskede Modersmaal, men som efter vor Overbevisning vil være Modstanderne en kærkommen Foranledning til atter at trænge det tilbage inden saa snævre

Grænser og i den undertrykte Tilstand, hvorfra det under Deres Majestæts mægtige Beskærmelse med sejrende Kraft har begyndt at hæve sig. Foreningen opfylder da i Følge den i Dag afholdte Generalforsamlings Beslutning den smertelige Pligt at skildre de bitre og nedslaaende Følelser, hvoraf den føler sig gennemtrængt.

Haderslev den 13. Maj 1844.

Paa den slesvigske Forenings Vegne

Allerunderdanigst

Hans Nissen.«

Da Laurids Skau, som paa den Tid endnu var i København, vistnok den 18. Maj, overrakte Kongen dette Brev, beklagede denne sig over den bitre Tone, der gik igennem det; men med større Ret kunde han siden klage over Tonen i et Brev fra Laurids Skau, dateret Sommersted den 1. Juni og forfattet under Samraad med Flor, P. H. Lorenzen og cand, theol. Johan Wegener, der var antaget til Forstander for den Folkehøjskole i Rødding, som oprettedes 1844. Brevet lød saaledes:

»Allernaadigste Konge!

I Henhold til den Afskedsaudiens, som Deres Majestæt var saa naadig at forunde mig paa Sorgenfri den 10. Maj¹⁾, anser jeg det for min Pligt mod Deres Majestæt at underrette Dem om den Stemning herovre, som det sidste Sprogpatent har fremkaldt, og om den Beslutning, som jeg har fattet for Fremtiden.

¹⁾ Det synes dog af hans egne Papirer at fremgaa, at han den 18. overrakte Kongen den slesvigske Forenings Henvendelse og talte med Kongen derom.

Hvad jeg frygtede og udtrykkelig fremsatte for Deres Majestæt, er indtruffet. Ved min Hjemkomst blev jeg modtaget med Kulde og Mistænksomhed, og det af de dygtigste og forstandigste af mine Standsfæller. Jeg forsikrede dem om, at man mente det ærligt med os; men jeg erholdt til Svar: »Vil du nu ogsaa holde med den tyske Konge?« Og naar jeg forsøgte at overbevise dem derom, svarede de: »Snak og Løfter har vi faaet nok af; nævn os nogen Gerning, hvorved Kongen kan bevise og har bevist, at han vil beskytte vor Nationalitet og vort Sprog.« Jeg havde desværre ingen Kendsgerninger at anføre, men beraabte mig paa Deres Majestæts Løfte om uopholdelig at give et gunstigt Svar paa vor Højskoleansøgning, at ansætte en dygtig dansk Mand (Pastor Marckmann) i Halk og at forandre Sprogpatentet.

Men Bønderne vil ikke høre mere af Løfter at sige: »Naar vi dansksindede og de tysksindede skulde udregne, hvem af os Kongen holder mest af og med, saa tæller de andre en hel Mængde gode Ting op, som Kongen alt har udført efter deres Ønske, medens vi kun har faaet nogle magre Løfter, hvoraf ikke eet er opfyldt.« Og naar jeg forsikrer dem, at jeg alligevel tror, at Deres Majestæt mener det ærligt med os, svarer de: »Vi frygtede nok for, at du var for ung; enten er du bleven taget ved Næsen eller du ej har kunnet modstaa den Fristelse at være vel set hos de store, og saa er du lige saa godt paa Veje til at forraade din Stand som Kongen til at forraade Nationen.«

Imod denne Stemning, som jeg almindelig har truffet, saa vidt jeg endnu er kommen, kan jeg intet udrette; thi Nordslesvigerne er et alvorligt Folk. Jeg har ogsaa besluttet ikke mere at arbejde derpaa; thi

hvor høj Pris jeg end sætter paa min Konges Naade, saa er mine Landsmænds og Standsfællers Velvilje og Tillid mig endnu uundværligere.

Desuden føler jeg meget godt, at jeg ej som før kan tale Deres Majestæts Sag for Bønderne; Begejstringen, der hidtil altid fulgte mig, vil ej mere komme, thi ogsaa hos mig har Troen paa, at Hjælpen vilde komme fra Deres Majestæt, tabt i Liv og Fasthed. Saa længe ikke Sprogskriptet bliver forandret derhen, at enhver stænderdeputeret har Lov til at tale hvilket Sprog han vil, uden mindste Hensyn til, hvor godt han kan Tysk eller ikke, saa længe vil Forbitrelsen vedblive her i Nordslesvig, og enhver Bevægelse i Kongeriget, der sigter til at befri os fra den Beskæmmelse, som siden den 29. Marts hviler paa den danske Nationalitet, vil her finde en levende Anklang og Anerkendelse. Og da Kærlighed til mit Fødeland og Agtelse for den Stand, hvori jeg er født, snarere er vokset end aftagen ved den Kulde og Mistænkelighed, hvormed mine Venner har mødt mig, vil jeg ærlig og oprigtigt tilstaa Deres Majestæt, at jeg for Fremtiden hverken kan eller vil afholde mig fra virksom Deltagelse i alle hæderlige og lovlige Bestræbelser for at tilbageerobre vor nationale Ære.

Den samme Hengivenhed for Deres Majestæt, som jeg stedse har næret, den samme Ærlighed og Oprigtighed, som Deres Majestæt aldrig har søgt at standse paa mine Læber, har bragt mig til at skrive disse Linjer. Vorherre holde sin beskyttende Haand over Deres Majestæt og over mit dyrebare Fødeland.

Sommersted den 1. Juni 1844.

Allerunderdanigst

Laurids Skau.«

Laurids Skau havde været saa uforsigtig at lade andre vide, hvad han havde skrevet til Kongen, og Brevet fandtes en Morgen opslaaet i Regensen i København. Kabinetssekretær Tillisch underrettede straks Kongen herom og fik at vide, at der (gennem Adler) var kommet et saadant Brev. Faa Dage efter var det (af Hertugen af Augustenborg) indrykket i flere tyske Blade; og nu blev Kongen, hvad der var meget naturligt, i høj Grad forbitret. Skau blev underkastet Forhør, og der var Tale om, at han skulde tiltales for Majestætsfornærmelse. En Ven paa Als underrettede ham imidlertid om, at Hertugen havde haft sin Afskrift af Brevet to Dage efter, at det var kommet til København, og at det derfor kunde være ham tilstillet fra højere Steder. Da L. Skau meddelte dette i Forhøret, blev dette brat afbrudt.

Var L. Skaus Brev saa hvast, at det laa lige ved Grænsen af, hvad man kunde sige ustraffet, saa gik dog den slesvigske Forening et Skridt videre ved en Udtalelse af 12. Juni s. A. Det var den eneste Gang, de ikke raadførte sig med Flor, og da forløb de sig, har L. Skau sagt. Man var samlet hos Gæstgiver Schroeter i Haderslev til Foreningens Aarsmøde, og her bad P. H. Lorenzen Laurids Skau, der som Foreningens Sekretær var kommet et Par Timer før de andre, at gøre sig bekendt med nogle »Papirer«, der laa i den anden Stue. Det viste sig, at »Papirerne« var Udkast til et Opraab om det brændende Spørgsmaal, Patentet, og en indtrængende Opfordring til at møde paa Skamlingsbanke for at nedlægge Indsigelse derimod. Skau saa straks, at det var forfattet af Joh. Wegener, og at »det spillede paa Randen af det revolutionære«. Men da det blev læst op, vakte det en sand

Storm af Begejstring, og da en enkelt Mand, Pastor Hertel i Moltrup, vovede et Par spagfærdige Indsigelser, sagde hans gode Ven Hans Nissen, at der kunde man se, hvad de Embedsmænd var for noget Rak. Hertel gik, men besindede sig, kom tilbage, advarede dem endnu en Gang, men skrev dog under sammen med de andre. Denne Erklæring, »Protokolekstrakten«, blev offentliggjort med Hans Nissens (Formandens) og Laurids Skaus (Sekretærens) Underskrift. Det hedder deri:

»Den slesvigske Forenings Generalforsamling besluttede i Dag at erklære, at den ganske billigede den af den slesvigske Stænderforsamlings Minoritet fattede Beslutning ikke at ville møde i Aar, dersom Patentet af 29. Marts ej førend Stændernes Aabning forandredes«.

»Generalforsamlingen erklærede det endvidere for en Umulighed for Folkerepræsentanterne at møde paa det slesvigske Folketing, hvor den naturlige Ret uden nogen Betingelse til enhver Tid at betjene sig af et hvilket som helst Folkesprog nu var undertrykt, hvor Modersmaalet, det eneste Nationalmærke, hvorimod selv en fremmed Erobrer forgæves bryder sin Lanse, naar han har lænkebundet Folket og udslettet al anden Selvstændighed, paa en haanlig Maade er bleven underordnet; et Folketing, hvori den danske Nationalitet og derved hele Danmark var given til Pris, ej blot for stolte og herskesyge Tyskeres Mishandling og Forhaanelse, men ogsaa for hele Evropas Spot og Foragt.

»For danske Mænd under saadanne Omstændigheder at møde som Folkets deputerede var det samme, erklærede Generalforsamlingen sluttelig, som straks at

dømme sig og Fædrelandet værdig til den rædselsfulde Skæbne, som man alt længe og lydeligen har beredt det, og som nu er rykket et Skridt nærmere: **R i g e t s O p l ø s n i n g.**

»Fremdeles besluttede Generalforsamlingen at indbyde patriotiske Mænd og Kvinder fra hele Riget til at deltage i den paatænkte Fest paa Skamlingsbanke med følgende Opfordring:

»Landsmænd! Skønt Begivenhedernes Gang maa være lige saa bitter for eder som for os, fordi det er hele den danske Nations aandelige Liv og Ære og Rigets Eksistens, det gælder, saa er det dog os, der daglig lider den Haan og Undertrykkelse, som en Hob fremmede og højfortyskede Herrer ej alene ustraffede, men under Æres- og Naadesbevisninger tror at burde tillade sig; men vort Mod er endnu ej faldet og skal ej falde, saa længe vort Blod kan flyde. I forrige Stænderforsamling strandede Højtyskernes Vøld, som sigtede til at undertrykke Modersmaalet; i Aar staar Sagerne saaledes, at ingen dansk Mand uden paa det bitreste at føle sig saaret kan komme i Stændersalen.

»I Aar kan man ved Skamlingsfesten endnu maa-ske tale Dansk; Gud alene veed, om det kan ske ad Aare. Der kan ej være Tale om en Glædesfest, naar Græmmelse og Forbitrelse opfylder hver Mands Bryst; men vi vil opmuntre hverandre; vi vil i Forening mindes Fortiden, vore Forfædres Bedrifter, Nordens Kraft og Hæder, mindes, hvorledes vi fra et tappert og mægtigt Folk nu er blevne saa svage, at enhver tror ustraffet at kunne fornærme os. Især vil vi trøste hverandre med det Haab, at der er en Fremtid, hvori det maa, kan og skal blive anderledes, og med den Beslutning, at vi af al Magt vil stræbe efter dette Haabs snarlige

Opfyldelse. Derfor udtaler vi den Fortrøstning, at danske Mænd og Kvinder fra hele Riget vil møde paa Skamlingsbanke næstkommende 4. Juli.«

De Blade, der optog denne hidsige Erklæring, blev saa godt som alle beslaglagt og Sag anlagt mod Udgi-verne. En Kommission blev nedsat for at forhøre Medlemmerne af den slesvigske Forening, der straks blev forbudt, og hvis Papirer blev beslaglagt ved Nattetid i L. Skaus Hus. Det var især det »tyske« Kancelli og Regeringen i Slesvig om at gøre at udfinde, hvem der havde forfattet Erklæringen. Medlemmerne erklærede imidlertid alle som en, at de var fælles om Ansvaret, da Erklæringen var enstemmig vedtagen. Amtmanden i Haderslev, der var Kommissionens Formand, truede Hans Nissen med Slaveriet, hvortil han svarede, at det jo var tungt, om han skulde komme i Slaveriet; en Trøst var det ham dog, at han turde se enhver Mand frit i Øjnene, og det var vist mere, end Amtmanden kunde. Pastor Hertel blev af Amtmanden truet med Afsættelse, hvis han ikke traadte ud af Foreningen; men dertil svarede han: »Giv først Foreningen fri og stands Forfølgelsen!«

I Kongeriget var der ligeledes stærk Bevægelse i Anledning af det ulykkelige Patent af 29. Marts. Før dets Offentliggørelse havde man, som før fortalt, søgt at standse det, og efter Offentliggørelsen arbejdede man paa at faa det taget tilbage. For at gøre dette lettere for Kongen betonedes det stærkt, at det havde meldt sig som provisorisk, kun gældende for Stændernes Samling 1844. Navnlig blev dette gjort gældende af Monrad i en Tale, han holdt i Trykkefrihedsselskabet.

Efter Patentets Offentliggørelse sattes der en Adresse i Gang til Kongen om dets Tilbagetagelse. Den

fik 20,069 Underskrifter og overleveredes til Kongen den 17. Juli af Professor J. Fr. Schouw, Bankdirektør H. P. Hansen og Grosserer Meinert. Kongen modtog Adressen meget unaadigt, erkendte vel det patriotiske Sindelag, hvoraf den var fremgaaet; men efter hans Mening maatte fædrelandssindede Mænd hellere optræde forsonende mellem de stridende Parter end ensidigt. »Det er«, sagde han, »lettere at ophidse Gemytterne end at berolige dem. Det første sker ved at samle Underskrifter paa Adresser rundt om i Landet; det sidste overlader De til Kongen. Jeg vil haabe, at jeg ikke skal savne Kraft til at naa dette Maal.«

Under Indtrykket af, hvad der saaledes var sket baade Nord og Syd for Kongeaen, var det, man samledes paa Skamlingsbanke den 4. Juli 1844.

S k a m l i n g s f e s t e n den 4. Juli 1844 er en af de betydningsfuldste folkelige Sammenkomster, der er holdt i Danmark. Den var betydningsfuld ved den store Tilslutning, den fik, idet ikke mindre end 12000 Mænd og Kvinder havde fulgt Indbydelsen; og den var betydningsfuld ved de dybt alvorlige, vækkende og dog saa besindige Ord, der blev talt.

Da Sol stod op, hejstes under Kanonhilsen Dannebrog paa Bankens højeste Top, og uagtet Vejret saa truende ud, saas snart gaaende, ridende, kørende og sejlene Deltagere nærme sig fra alle Sider. Ved Middagstid var de 12000 Deltagere samlede, og Festen begyndte med, at man sang »Vor Gud han er saa fast en Borg«, hvorpaa Sognefoged *Kaj Hansen* fra Vonsild bød velkommen med Ønsket om, at saa længe Bjærget stod, man hver Sommer her maatte finde Danmarks

Sønner samlede i hjærtelig Enighed og Troskab mod Fædrelandet.

Derefter talte *Laurids Skau*: Bestyrelsen havde anmodet ham om at holde den første Tale, hvad han havde glædet sig over, da det i betrængte Tider ikke er nok, at vi viser Troskab mod hverandre; vi maa ogsaa have Tillid til hverandre. Han kunde ikke som forrige Aar holde en Takketale og ende med Jubelraab; men han vilde heller ikke holde nogen Sørgetale; thi for ham var Patentet af 29. Marts ikke en Ligsten over det første, kære Sprogpatent. Det havde udbredt Mismod og Frygt i store Kredse; han havde selv hørt Folk sige: »Nu ser vi tydeligt, at vi dansksindede er de svagere og de tysksindede mægtigere; det er nu engang saa, og Modstand vil kun skaffe os værre Plager.« Men en stor Mængde føler ikke Frygt, men Harm, ikke Mismod, men dyb Bedrøvelse, og — Gud ske Lov — ikke blot Frygten, men ogsaa Modet er smitsomt. Til de forsagte vilde han sige: »Gaa hjem herfra; siden, naar vi bliver de stærkere, falder I dog til os. Nu kan I ikke hjælpe os, I kan kun skade jer selv ved at vise jer i vor Kreds. Gaa hjem, underkast jer de tyske Overmænd, ros dem offentlig, kald deres Undertrykkelse faderlig Omhu og kald os andre Fredsforstyrre og Urostiftere. Men skulde de forlange mere af jer, saa svar: vi kan ikke gøre mere, men tag vore Børn og lær dem til, som I vil have dem; vi skal ikke forstyrre dem med vort danske Sprog, men den Smule Tysk, vi kan, skal vi tale til dem og ellers tie, naar de er i Stuen.« Men de andre, der har Kraft til at harmes, vilde han spørge, om det ikke var gaaet dem, som det gik ham, da den Tidende forkyndtes, at nu skulde Modersmaalet ikke have samme Ret som det

tyske Sprog — den Gang, da Modersmaalets Nedværdigelse forkyndtes i Lovens Navn og i hans Navn, der er alle sine Undersaatters fødte Værge, da spurgte han sig selv: hvorfor er det sket, og hvorledes kunde det ske?

»Er det maaske«, forstsatte han, »en Vildfarelse af mig, at mit Modersmaal har nogen Ret eller nogen Ære? Mine Venner! Hvad Modersmaalet egentlig er, og hvori dets Hellighed egentlig bestaar, det formaar jeg ikke tilfulde at gøre Rede for og beder de lærde Mænd om at udgrunde og forklare os det. Men det veed jeg, at naar nogen ringeagter og forhaaner mit Modersmaal, da er det for mig, som om de ringeagtede og forhaanede mine Forældre, mine Søkende og min hele Familie, forhaanede mine Venner og Kammerater, alle mine Bysbørn, hele Sognet, hele Nationen, med et Ord, forhaanede alle dem, som mit Hjærte hænger ved; thi det er Modersmaalet, der knytter mig til dem alle; det er Modersmaalet, der har bragt deres Tanker og Følelser til mig og mine over til dem, det er Modersmaalet, der bestandig gaar frem og tilbage mellem dem og mig som et Glædens eller Sorgens, Haabets eller Bekymringernes Budskab, som bringer det, der ligger allerinderst, allerdybest i deres Sjæle, det bedste, det sandeste, det ægteste, de ejer, til mig, og fra mig til dem. Som sagt, jeg har ikke formaaet at udgrunde, hvori Modersmaalets egentlige Væsen og Hellighed bestaar; men jeg føler, at naar Herrens Ord lyder til mig: »Ær din Fader og din Moder, at det maa gaa dig vel, og du maa leve længe i Landet«, da har jeg kun slet agtet paa Guds Ord, naar jeg ikke holder mine Fædres Sæder og min Moders Maal højt i Ære.« Patentet af 29. Marts havde bragt en stærk Bevægelse i hans Tan-

ker og Følelser. Det kom pludselig som et Lyn, men det lyste op og tændte an som et Lyn. Havde det virket paa mange som paa ham, saa var der ingen Grund til at sørge og græmme sig; thi da var Patentet ikke en Ligsten over den danske Nationalitet, fordi den er død, men et Nødflag, fordi den er i Fare. Det er et Spørgsmaal hængt højt op til Besvarelse af det hele Folk: »Gives der nogen dansk Nationalitet, nogen dansk Nationalære, eller ikke?«

Indtrykket af denne baade aandfulde og kloge Tale var dybt og gribende.

»Derefter«, siger »Fædrelandet« i sin Beretning om Festen, »holdt Pastor Grundtvig en Tale, der i 5 Kvarter blev fulgt med usvækket Opmærksomhed, ofte afbrudt med jublende Bifaldsraab af den store Forsamling. Og der kan ikke tænkes noget større Bevis for, at Nordslesvigerne er danske baade i Sind og Skind end den lynsnare Forstaaelse og lydelige Resonans, enhver selv den mindste Antydning fandt hos den talrige Mængde, hvoraf mere end tre Fjerdedele var Bønder fra alle Nordslesvigs Egne. Vi skal saa meget mindre forsøge paa at gengive dette Foredrag, hvori nordisk Mytologi og nordisk Historie, storartet Lyrik og populær Munterhed, Sejrsforvisning og polemisk Skaanselløshed blandede sig paa den for Grundtvig ejendommelige Maade, som vi antager, han vil nedskrive og i Trykken udgive det.«

Dette sidste har Grundtvig gjort *), og for saa vidt kan vi nu læse Foredraget; men hvad Opskriften ikke kan meddele noget om, er det mægtige Personlighedens Indtryk, hans Fremtræden gjorde, og det vidunderlige

*) Foredraget er trykt sammen med et Par Digte under Titlen »Skovhornets Klang mellem Skamlingsbankeerne«.

Vekselspil, der under hele Talen var mellem ham og den store Tilhørerkreds

Han begyndte med en Hilsen til det dejlige Land, der laa udbredt for hans Øjne, og den bølgende Meneskeskare, der modtog ham med Jubel, men især hil-

45. Grundtvig.

ste han de slesvigske Danemænd, Danmarks lyslevende Grænsefæstning, vel bygt af Jord, men kun som den Almægtige bygger, der i Begyndelsen skabte Jordmennesket i sit Billede; han hilste dem, de kække og bolde Danemænd, som i to Aartusinder, om ikke længer, stod paa Vagt for det velsignede Fædreneland, de hjærteligste Heltes og de elskeligste Kvinders ældgamle Hjem,

stod paa Vagt mod det altid herskesyge, bryske og krigerske Folk, hvis Kejsere satte en Ære i at være »Rigets Formerere«. Han mindede dernæst om, at ved Ejderen havde man i de ældste Tider haft en Jordvold til Landeværn, som kaldtes *H o l g e r-D i g e t*, og dette maatte han tænke paa, da en af deres Talsmænd paa det genfødte Kongestævne gav Tyskeren, der truede med Kejsers Frederik Rødslæg, det Svar, at her slumrer Holger Danske, men naar han vaagner, leger han Himmelspræt med Trolde, saa de glemmer at spøge. »Og«, sagde han, »hvad dette første vingede Ord af den vaagnende Folkeaad bebudede, det skete brat, og det genlød højt i Fjendens Lejr, at Holger Danske var staaet op fra de døde og kæmpede med Løvemod for Modersmaalet, saa Nordslesvigs Talsmand, trods alle tyske Forbud, trods Jættelarmen af det usalig hensovne, skinhellige romerske Riges Genfærd, trods alt dette »talede Dansk og vedblev at tale Dansk«. »Ja Nordslesvigeren vedblev at tale Dansk, det skal efter Aarhundreders Forløb være det kærnefulde Udtog af eders Kæmpehistorie; thi dette lille Ord indeslutter i sig baade Kampens Storværk og Sejers-Kransen. Stor Kamp vil det koste at sætte Modersmaalet igen i dets Ret; thi vi har som Uffe Kamp mod to Tyskere: en høj og en plat; og skal Kampen lykkes, maa vi som Uffe finde Faderens Rustning og gode Sværd Skræp«. Men for at det kunde lykkes, maatte der en Skole til, som tog særlig Sigte paa Danskheden, som lagde en Hovedvægt paa Oplysning om, hvad der vedrører Konge, Folk, Fædreland og Modersmaal. En saadan Skole havde i mange Aar været hans sødeste Drøm, og Mangelen deraf hans bitreste Savn. Derfor var han rejst til Skamling for at ønske de slesvigske Bønder til Lykke med, at de havde

gjort det første Skridt — Kæmpeskridtet — til Opretelsen af en saadan Skole. De maatte endelig ikke lade sig skræmme af, at der i hele Danmarks Kongerige ej fandtes Mønster eller Mage, men komme i Hu, at det var dem, der fra Hedenold gik i Spidsen og gav os i Kongeriget Mønster, som det var værd at efterligne; det var her i Sønderjylland, at Dan samlede alle Danske til Kamp mod de paatrængende Tyskere og grundlagde den danske Trone, det danske Navn og det danske Rige. Og det var her i deres Helligbæk, de første Danske blev døbt, og her i deres Midte, at Nordens Apostel, den gennem hele Middelalderen mageløse Ansgar, havde sit danske Sæde. Og som de folkehistorisk og kirkehistorisk havde gaaet foran, burde de ogsaa gøre det skolehistorisk.

»Derfor op, I danske Mærkesmænd, lad Danebrog vaje stolt paa Højskolen, I grunder, som den vajede paa Bølgen blaa endnu i Kongedybet trods Havets Elefant og Englands den største Vovehals, men som Danebrog vil aldrig vaje mere, hvis ikke en dansk Højskole snart lærer Folket at skatte og bruge sit Modersmaal og med Folkeandens Kraft at forfægte sin naturlige Ret til ikke alene at blive ved at tale Dansk, men at tiltales, at raadspørges, at høres og føjes, at styres og ledes paa Dansk, saa de fremmede efter Ordsproget maa stikke Fingeren i Jorden og lugte, hvor de er, lære at synge med de Fugle, de er iblandt, eller lære at tie, Skik følge eller Land fly!«

Efter Grundtvig talte *P. H. Lorenzen*, der i Anledning af, at det var Amerikas Frihedsdag, fremstillede den fri Forfatning som Midlet til at sikre Folkets naturlige Rettigheder og til at bringe Enighed og Samdrægtighed mellem Rigets forskellige Dele.

Saa svarede Højesteretsadvokat *Orla Lehmann Skau*, »den ædle Riddermand i Bondekofte«, at de var kommet langvejs fra for at aflægge det højtidelige Vidnesbyrd, at den Erkendelse slaar dybere og dybere Rødder, at vort fælles Fædrelands Ve og Vel, dets Genfødselse og Forherligelse, eller dets Ydmygelse og Undergang beror paa den Sag, hvorfor Nordslesvig lider og kæmper. Den slesvigske Sag er Danmarks Sag, ikke blot, fordi det er dansk Nationalitet og Sprog man vil udrydde, men fordi man derigennem vil sønderlemme den danske Stat. Men det skal aldrig ske! ¹⁾ selv om Danevirke trampes af de fremmedes Heste. Imidlertid er der jo lige saa vel Tyske som Danske i Sønderjylland, og det kunde aldrig falde os ind at nægte dem den Ret, vi kræver for os selv. Slesvig skal have sin egen Forvaltning med lige Ret for begge Sprog. Og det vil ske — han bygger sit Haab paa de danske Sønderjyder, der vil tilegne sig den største af alle politiske Dyder: Udholdenhed, og den største af alle politiske Kunster: at bruge e t h v e r t lovligt Middel, men aldrig noget ulovligt. De maa stole først paa dem selv, dernæst paa deres Brødre paa den anden Side Bælt og Kongeaa — Øresund og Kattegat, men mest dog paa den Gud, der er de svages Støtte og de betrængtes Forsvar.

Formiddagen sluttede med et Foredrag af Professor *Kr. Paulsen*, der fremdrog Grundtrækkene i sin nationale Udviklingshistorie saaledes, som de før er fortalt; han endte med en kraftig Opfordring til trofast Sammenhold og ihærdigt Arbejde for Sprogets Haandhævelse og Statens Opretholdelse.

¹⁾ Et tordnende Nej genlød fra hele Forsamlingen, og Tusinder af Hænder løftede sig for at bekræfte det.

I tre Timer havde man med usvækket Deltagelse lyttet til Ordene fra Talerstolen, og derpaa lejrede man sig rundt om for at spise. I et stort Telt, hvor der kunde rummes 300, spiste Talerne, og det omlejredes af tætte Skarer, der vilde høre, hvad derinde blev sagt.

Efter Spisningen samledes man igen om den store Talerstol, hvor først Skolebestyrer *Kraiberg* fra Aarhus tilsagde Bistand fra Nørrejylland, og derefter Redaktør *Ploug* fremhævede, at det var *Bønder*, der var Hærens Kærne i Kampen for deres Modersmaal, Bønder, der havde faaet en mangelfuld Undervisning, der vel havde lært at bruge deres Arme, men ikke at slibe Tungen og spidse Pennen. Deres Modstandere derimod var mange i Tal, lærde og kløgtige, rige og mægtige. De havde Indsigt i romersk Ret, tysk Statslære og slesvigholstensk Luftbygningskunst, kort: de forstod alt undtagen et eneste, som Bønderne forstod til Gavns: Dansk. Modstanderne er godt organiserede, har deres Generaler, som staar bag ved. De har overvejende Indflydelse, endog i København; ellers havde de ikke faaet Patentet af 29. Marts; de allerfleste af Sønderjyllands Embedsmænd er i deres Sold, lige fra Statholderen til Sognefogden, fra Kancellipræsidenten til Skolelæreren. Og hvor vilde saa Bønderne tænke paa, at de kunde staa sig? Jo, thi hverken de eller det danske Folk stod ene. Det er ikke 33 Millioner Tyskere, der vil overvælde 150,000 Bønder; det er egentlig 30,000 oprørske sindede, maaske kun 30, dumdristige Slesvigholstenere, der har kastet Fejdehandsken til 6 Millioner Skandinaver. Overmagten er altsaa, ret beset, paa vor Side. Han sluttede med: »Held over Slesvig! Held over Danmark! Held og Hæder, Frihed og Sejer over Skandinavien!« Og derefter mindede han om, at det var Kong Oskars

I's Fødselsdag og udbragte et Lykønskings-Leve for ham ¹⁾).

Laurids Skau's Lærer, Degnen *Kloster* fra Sommersted, talte med stort Lune om, hvad Tyskerne kaldte

46. C. Ploug.

»dansk Propaganda« i Modsætning til deres egen stille, »fredelige« Færd, som han oplyste med træffende Eksempler.

Og saa talte *M. A. Goldschmidt* om det gamle jødiske Løsen: »Øje for Øje og Tand for Tand«. Gaard-

¹⁾ Over den Tale var Kongen meget vred og bebrejdede siden Bønderne, at de tillod en saadan Demagog at tale.

ejer *Peter Kr. Lund* fra Kjelstrup opmuntrede til modig Udholdenhed i Kampen for Modersmaalet, der maa være baade A og Ø for os. *Fr. Barfod* fremsagde et Digt om Niels Ebbesen; og Talernes Række sluttedes af den sønderjydske Bondesøn *Nis Hanssen* med et Leve for Kongen og Kronprinsen.

Betydningen af denne storartede folkelige Sammenkomst blev af »Fædrelandet« (Ploug) udtrykt med følgende Ord: »Vi vover ikke for meget ved at paa-staa, at der paa denne Dag blev indgaaet et virkeligt Fostbroderskab mellem de danske Slesvigere og de øvrige Danske, og at det glade, løftende Indtryk, alle de tilstedeværende har hjembragt fra denne mindeværdige Dag, baade vil styrke de danske Slesvigere til mandig Udholdenhed i deres vanskelige Stilling og mægtigen bidrage til trindt om i Landet at vække og oplive Begejstringen for denne Nationalsag. Saaledes har Danmark endelig faaet en Folkefest i saa stor Stil, som Tidsomstændighederne kræver.«

A. D. Jørgensen har i vore Dage set Festens Betydning i, at den løftede Stemningen fra de larmende, halvt revolutionære Udtalelser af den slesvigske Forening og af *P. H. Lorenzen* op i en højere og renere Luft ved at vende Blikket udad mod de større Forhold og hele den voksende Folkekamp.

Betegnende for Stillingen i Sønderjylland lød »Dannevirkes« Referat fra Festen saaledes:

»Folkefesten paa Skamlingsbanke
den 4de Juli 1844.

Den 18de Maj 1843 afholdtes den første Folkefest paa Skamlingsbanke.

Den 29de Marts 1844 udkom Sprogpatentet.

Den 4de Juli 1844 samledes paa Banken 12,000 Danmarks Sønner og Døtre, af hvilke omtrent 2000 bor udenfor Slesvig. Af den slesvigske Bondestand var Antallet 6—8000.

Med denne uforglemmelige og i Danmarks Historie mageløse Dag og dens Virkninger er vi aldeles tilfredse.

For Resten tror vi, at Forholdene ikke vil forhindre os i at fortælle vore Læsere, at Vejrliget denne Dag ikke var saa gunstigt før som efter Middag.«

Som »Fædrelandet« sagde, er det med en blandet Følelse af Vemod over Folkets Tilstand og Forbitrelse mod Censuren, at man ser, at »Dannevirke« har maattet indskrænke sin Beretning om Festen til disse faa Linjer. Det havde dog saa meget at sige, og Folket vilde saa gerne høre det; men den under den slesvigholstenske Regering paa Gottorp staaende Censor har ikke villet det.

At Censor vovede at stryge hele »Dannevirkes« Festreferat, og at det fra dansk Side ikke blev nærmere paatalt, kan have sin Grund i, hvad man formodede med Hensyn til Kongens Stemning over for Festen. Han, der saa det som alvorlige, fædrelandssindede Mænds Opgave at berolige, maatte se skævt til denne store Sammenkomst, der snarere vakte end beroligede. Han skrev ogsaa til sin Svoger, Statholderen: »Meget er at beklage den Folkefest, der nys er afholdt paa Skamling, allermost ved de radikale Københavneres ubeføjede Indblanding«.

Naar Kongen saa saaledes paa Festen, var det ikke at vente, at Dronningen, Hertugen af Augustenborgs Søster, skulde kunne være klar over, hvad der egentlig

gik for sig i Sønderjylland, eller billige, at hendes iøvrigt saa gode Ven Grundtvig her gik Haand i Hand med de ved Hove saa lidet velsete nationalliberale. Dette havde Grundtvig nok set, og han gik derfor den 1. Juli, Dagen før Afrejsen til Skamling, op til Dronningen vistnok for at tale med hende om Sagen; men Samtalen derom blev, som det synes, ikke til noget videre, og Grundtvig rejste.

Efter Hjemkomsten fik han at høre, at Dronningen spydig havde sagt, at de 10,000 Festdeltagere, som danske Blade fablede om, sikkert kun stod paa Papiret. Denne Spydighed gav Grundtvig Anledning til at skrive et højt frimodigt og alvorligt Brev til Dronningen, saalydende:

»Allernaadigste Dronning!

Modtagelsen af 500 Rigsdaler til Asylskolen er det min Skyldighed at bevidne, og om de 10,000 paa Skamlingsbanke vilde det være mig en Lyst at fortælle, dersom jeg ikke havde vidst, at Deres Majestæt, desværre, har Skade paa det Øre, der vender mod Slesvigholsten. Derfor vil jeg blot sige, at dersom Deres Majestæt virkelig havde været til Stede og med egne Øjne set, at de 10,000 stod ikke blot paa Papiret, men paa Guds grønne Jord, stod og ventede taalmodigt paa Tungen, der vilde tale deres betrængte, ja gennem Aarhundreder undertrykte hellige og retfærdige, men efter det sidste Patent, som det synes, fortvivlede Sag, og havde Deres Majestæt med egne Øren hørt Bondesønnen, Bondekarlen, Folkehelten fra Sommersted tale Modersmaalets Sag ikke blot med de samme Ord, som staar optegnede i »Fædrelandet«, men med en Hjærtetsorg, en Heltemine, en folkelig Majestæt, som vore Døgnblade mindst af all

kan optage eller betegne — dersom Lykken havde været Danmark saa god, da vilde Dronning Caroline Amalie, den hjærtelige, den elskelige med det danske Moderhjærte, den engelske, ja angelske Skjoldmøbarin aldrig mere laane Slesvigholstenerne Øre til at betragte

47. Caroline Amalie.

den retfærdigste Folkesag under Solen i et skævt og fjendtligt Lys, som om det ikke var Nordslesvigere, de trofaste Vogtere for det grønne Gudhjem, der sukkede, der harmedes, der glødede, der stred for deres Hjærtesprog og deres Fædres Aand, deres levende, aandfulde Modersmaal, men kun en Haandfuld »Schand-Kna-

ben¹⁾) som jeg og mine Lige, der trodsede Sandhed og Ret, oprørte Folket og forstyrrede Freden. Nej, aldrig vilde Majestæten betragte Danmarks Opstandelse fra de døde og Modersmaalets Genfødselse i Fædrenes Kæmpeand med saadanne højtyske Øjne og aldrig høre paa Folkestemmer med saadanne plattyske Øren, om end disse Øjne og Øren ved en sørgelig Fejltagelse og en ubegribelig Øjenforblindelse og mageløs Misforstand havde vundet de sidste Skjoldungers Bistand, hvis Øjne just skulde have funklet under den forhaanede Danebrog, hvis Tunge skulde have svunget Mjølner mod Danmarks Fjender, og hvis Hoveder da skulde have laant Norden Guldkværnen i Gyldenaaret.

Hertil maa jeg føje, at ligesom jeg aldrig har talt til saa mange Øren paa een Gang, aldrig talt med Danebrog vajende, Bøgeskoven sjungende og Østersøen bølgende for mine Øjne, aldrig talt saa længe og dog saa mageligt, saa muntert og dog saa lysnende, saa har jeg heller aldrig talt for bedre Øren; thi jeg ænser ikke Hurraraabene, der lyder lige højt, skønt derfor ikke ens fra enhver Mangfoldighed med aabne Munde; kun, at Stilheden og Opmærksomheden vokste, jo længere jeg talte, jo alvorligere Talen blev, jo mere den krævede Eftertanke straks og Offer herefter; det beviser i mine Øjne klart, at Dansk er Nordslesvigernes Modersmaal, at det er elsket som en Moder, at det finder aabne Øren mellein Skamlingsbankerne som en sølvhaaret Dronning, naar hun taler sidste Gang i sin Børnekreds og udskifter sine Klenodier med gavmild Haand til Mindesmærke, naar hun gaar til Hvile, til Moder-

¹⁾ »Schand-Knaben« (Skændelsknægte) var et Skældsord, Tysskerne dengang havde fundet paa for »Skandinaver«.

hjærtets klare Spejl, til Gengæld for den uvisnelige Hæderskrans, hvormed ædle Børn altid pryder deres Moders Gravhøj.«

Paa dette Brev fik Grundtvig intet Svar, saa lidt som paa to lignende; og da Dronningen fulgte med Kongen paa en længere Rejse til Sønder- og Nørrejyl-land, kom de i flere Maaneder ikke til at tale sammen. Først efter hendes Hjemkomst i Oktober kom det til Samtaler mellem dem, hvorved — som det synes — Dronningen naaede til en anden Opfattelse af det sønderjydske Spørgsmaal og begyndte at faa Øjnene op for, at hendes Brødre pønsede paa Forræderi.

X.

Kristian VIII's sidste Regeringsaar.

I den stærkt bevægede Tid efter det store Skamlings-Stævne foretog Kongen efter Kabinetssekretær Tilfisch's Tilskyndelse en Rejse til Sønderjylland, hvorom han har efterladt sig en Del Optegnelser.

Den 31. Juli afsejlede han i det skønneste Vejr fra Korsør med Dampskibet »Ægir«, gik gennem Svendborg Sund og kom til Aabenraa, hvor han blev modtaget med Jubel.

Allerede Dagen efter var han i Færd med at undersøge, om Retsprotokollerne var førte paa Dansk, og om der blev givet forsvarlig dansk Undervisning i Omegnens Skoler. Han fandt alt i Orden.

Den 2. August drog han over Hoptrup, Vilstrup, Starup, Grarup og Øsby til Haderslev og blev alle Steder festligt modtaget. Der blev fra Embedsmændenes Side passet godt baade paa Bønderne og paa Kongen, saa han fik ingen Klager at høre. Der var endog lavet en Deputation af 3 Sognefogder, som takkede ham for Patentet af 29. Marts, ytrede Tilfredshed med deres Embedsmænd og bad om, at Kongen vilde hindre Indblanding i deres Anliggender fra kongerigsk Side.

Helt uden Mislyd løb det dog ikke af; thi i Haderslev bragte man Kongen et Fakkeltog med slesvig-

holstenske Faner, og paa flere Steder i Haderslev saa man et lille bitte Danebrogsflag inde mellem to store slesvigholstenske. Da Kongen spurgte, hvad det skulde betyde, tilbød Amtmand Johannsen at skaffe dem bort, hvad dog Kongen af Frygt for Uro ikke ønskede; men han vilde ved Reskript forbyde det. Da han besøgte Vonsbæk, var der, skrev Amtsforvalter Krogh til Hertugen, »en jammerlig Karl, der bad om en dansk Præst«. Og Kongen skriver selv i sin Dagbog, at Bønderne havde sagt til ham, at det forekom dem, at det danske Sprog i Stændersalen burde have samme Ret som det tyske. Kongen havde dertil sagt, at Forretningsgangen krævede visse Hensyn, idet han iøvrigt tilføjede: »Naar nogen nu siger, at eders Konge er mindre dansksindet end forhen, eller at han lader sig lede af Tyskerne, saa er det en aabenbar Usandhed.«

Hovedindtrykket af denne Rejse samlede Kongen i et Brev til Josef Reventlow-Criminil af 7. August: »Jeg har fundet Befolkningen fuldkommen dansk, jeg har ikke hørt et tysk Ord af Almuens Mund, og det er Uret at kalde denne Del af Landet et tysk Hertugdømme. De fordrer dansktalende Embedsmænd og danske Præster.«

Derefter rejste Kongeparret til Før for at bruge Bade, og her kom det 15.—16. August til Forsoning mellem Kongen og den slesvigske Forenings ledende Mænd. Den 15. søgte Pastor Hertel Foretræde og blev modtaget koldt; men under Samtalen blev Kongen saaledes varmet op, at han sluttelig sagde til Hertel: »Jeg vilde ønske, jeg havde mange saadanne trofaste Under-saatter.« Med Hensyn til Bønderne sagde han, at de maatte skriftlig erkende deres Uret og bede om Tilgivelse.

Dagen efter fik Bønderne Audiens, efter at L. Skau havde skrevet følgende Brev til Kongen:

Allernaadigste Konge!

Af Præsterne Schøler og Hertel har jeg hørt, at D. M. ønsker en Erklæring af os angaaende Foreningens Hensigter osv., og da jeg fuldkommen indser Nødvendigheden af, at en saadan gives, saa tillader jeg mig herved foreløbig at meddele D. M. Afskrift af et Udkast, som jeg i denne Anledning har skrevet, og som jeg tror, at en Generalforsamling af den slesvigske Forening vil tiltræde. Denne Erklæring agter Pastor Hertel, Hans Nissen og jeg samtidig at underskrive, hvorpaa vi beder D. M. om Tilladelse til i Forening at overrække den.

Da jeg paa Grund af det desværre altfor bekendte Brev har Grund til at tro, at D. M. er misfornøjet med mig, og da intet er mig smerteligere end min Konges Unaade, saa fordrister jeg mig tillige til at bede om en privat Audiens og vil derfor forblive i Forstuen, indtil D. M. har læst disse Linier, hvis det maatte behage D. M. at modtage mig straks.

Allerunderdanigst

L. P. Skau.

Under Kongens Samtale med Skau sagde han til denne, at han maatte takke Gud for, at han havde en naadig Konge; formastede han sig imidlertid til en lignende Optræden, skulde denne Sag fremdeles være aaben. Og til Hans Nissen, Hertel og Skau sagde han, at vel kunde han ikke standse den begyndte Undersøgelse mod den slesvigske Forening, men han skulde erindre, at de havde erkendt deres Uret og bedt om Naade.

Den Stemning, hvori disse Samtaler havde sat Kongen, var ikke gunstig for en Plan, Statholderen havde udruget, og som fremgaar af et Brev, han den 30. August skrev til Kongen:

»Paa [Ad] forskellige Veje er jeg bleven underrettet om, at fra København gennem P. H. Lorenzen & Konsorter der forberedes en Bevægelse mod mig, medens [under] dit Ophold paa Gram . . . Anonyme Vink antyder endog værre Hensigter. Efter hvad jeg i Aftes hørte af en Mand fra den Egn, skal der have dannet sig en Garde af velsindede Mænd, som med Kammerherre Kroghs Indvilligelse vil holde Vagt over din Person, ligesom det saakaldte tyske Parti har forbundet sig til at afværge enhver Voldsomhed. Dette er nu langt overlegne [overlegent], men man kan jo ikke vide, hvad der kan ske fra Jylland, som er saa nær ved Gram, især da Befolkningen i Ribe Stift ikke er af bedste Slags, og L. Skau efter at have været paa Før har udbredt (som man har sagt mig), at du havde forandret dine Anskuelser, siden du udtalte dig i Haderslev. Kand. Ploug, Skandinavismens Formand, leder en stor Del af denne Ting . . . Det er mig alt for vigtigt, at ikke engang den mindste Molestation sker dig her i Hertugdømmerne, og derfor forespørger jeg, om du tillader, at jeg, dersom jeg finder det tilraadeligt, lader et Kavallerikommando, formeret til en Eskadron paa 60 Mand, som en Prøveeskadron marchere til Haderslev med Ordre til at begive sig til Kantonnementet i Horsens, men at holde Rastdag i Haderslev for der at inspiceres af mig inden Udmarchen til Jylland. Paa denne Maade kunde jeg først have Tropperne ved Haanden i Nødstilfælde paa Gram, og for det andet tror jeg, at Nærværelsen af dette Kommando vil dæmpe alle ulovlige Intensioner [Hen-

sigter]. Saasart du forlader Gram, sender jeg derpaa Kommandoet hjem under en eller anden Prætekst [Paa-skud], saa at der ikke tales mere derom. En anden Maade at undgaa Ubehageligheder vilde være at forlænge under det nu indtrufne gode Vejr dit Ophold paa Før og lægge Vejen til Jylland fra Tønder lige til Aabenraa for derfra med Dampskibet at gaa op til Horsens. Under alle Omstændigheder tror jeg det ikke fraraadeligt at forkorte Tiden mellem Før og Horsens og overhovedet ikke at være længere end nødvendigt i Jylland . . . .«

Paa dette smukke Brev svarede Kongen:

»Kære Svoger! Jeg takker dig for din Forsigtighed i Anledning af de Rygter, der er komne dig for Øre om tilsigtede Bevægelser under mit Ophold paa Gram; men man maa vogte sig for at lade sig lede paa Vildspor. Det har altid været de danske radikales Bestræbelser at vække Mistillid mellem Kongen og Folket; derfor sagdes der, at jeg vilde vogte mig for at besøge det nordlige Slesvig, hvor Folket var saa forbitret over Patentet af 29. Marts og det danske Sprogs saakaldte Fornedrelse; jeg tog netop derhen og fandt Stemningen fortræffelig. Saaledes vil det samme Parti nu ogsaa skræmme mig fra Gram. Men jeg stoler trygt paa det dansk-talende nordslesvigske Folks Sindelag mod Kongen, og naar der dannes en Vagt for at værne om Kongens Person, saa er det lige saa sikkert, som om jeg var omgiven af min Garde. Derfor vil jeg aldeles ikke have, at noget Militærkommando skal marchere til Haderslev.«

Kongens Rejse forløb i det hele paa en for ham tiltalende Maade; men han fik dog det Indtryk, at »den Tanke dog nok er temmelig almindelig udbredt, at det danske Sprog er sket Uret ved Patentet af 29. Marts om

sammes Brug i den slesvigske Forsamling«; »og gid man kunde finde et Middel til at mildne dette Indtryk!« skrev han til Stemann.

Den Tanke, at der ved det nævnte Patent var sket det danske Sprog Uret, fik et stærkt Udtryk i en Udtalelse af den j y d s k e Stænderforsamling, der paa Forslag af Professor J. E. Larsen efter en varm Anbefaling af Biskop Tage Müller enstemmig vedtog at »forestille Kongen den paatrængende Nødvendighed af, at saadanne Foranstaltninger træffes med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig, at den danske Nationalitet i Hertugdømmet kan erholde den Betyggelse, som den nu aldeles savner, navnlig ved Haandhævelsen af det danske Sprogs frie Brug i alle offentlige Forhold, ved Stiftelse af danske Undervisningsanstalter og ved Omdannelse af de højere Regerings- og Retsautoriteter«. Senere paa Aaret vedtog den r o s k i l d s k e F o r s a m l i n g enstemmigt »indstændigen at anbefale det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig til at beskærmes og opretholdes af Hans Majestæt ved alle de Foranstaltninger, som i dette Øjemed retfærdigen og billigen kan træffes«.

Ogsaa den slesvigske Stænderforsamling havde 1844 udtalt sig om Sprogsagen. Ved Aabningsmødet den 9. Juli havde Kongen i alvorlige Ord ytret sit Mishag med den Aand, der havde hersket i Forsamlingen 1842. Herimod havde Falck, der mere og mere blev et viljeløst Redskab i Hertugens Haand, gjort Indsigelse paa Forsamlingens Vegne. Dernæst tog man Patentet af 29. Marts under Behandling. Man beklagede sig over, at det gav dansktalende Medlemmer, der ikke kunde Tysk, »en positiv Ret« til at tale Dansk; men vilde Kongen endelig have en Lov udgivet herom, havde

man intel imod, at den blev som Patentel. I Indledningen til Petitionen herom betegnes Slesvig som »et tysk Land«. Et Forslag af Gülich om Indførelse af en slesvigholstensk Forfatning blev vedtaget med 31 St. mod 6. Forslaget om Adskillelse af Kongerigets og Hertugdømmernes Finanser vedtoges enstemmigt. Ligeledes besluttedes det enstemmigt at andrage om en kongelig Stadfæstelse paa Statutterne for Tiedemanns »Landesbank«. Og hvorvel Grev Criminil fandt det »ubetimeligt« at andrage om Foreningen af Sønderjyllands og Holstens Stænderforsamlinger, vedtoges ogsaa et Forslag herom med 31 Stemmer mod 1. Denne ene var den flensborgske Senator Jensen, der ikke havde fulgt sin Byfælle Nielsen og de andre dansksindede Medlemmer, da de den 17. Maj nedlagde deres Mandater. Enstemmig vedtoges det ligeledes at andrage om, at de Slesvigere, der udskreves til Soldater, maatte komme til at ligge i Garnison »indenfor Grænserne af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten«, og med 39 St. mod 1, at ingen Præster maatte ansættes, der ikke havde taget Eksamen paa Gottorp; og enstemmig vedtoges, at Seminarister fra Tønder altid burde foretrækkes for »danske« Seminarister til Lærerembeder.

Til denne Forsamling faldt det naturligvis ikke de danske Sønderjyder ind at gøre Henvendelser; men der kom en paa Dansk skreven Henvendelse fra »17 Sognefogder og Gaardejere« i Haderslev Amt, der udtalte, hvor sørgeligt det var, »naar høje Herrer indfandt sig ved en Glædesfest som den paa Skamling og udsaaede Tvedragtens Sæd«, og at det var »bedre, naar Sjælesørgere (ø: Grundtvig), i Stedet for at komme og ophidse Gemytterne ved politiske Taler, vilde arbejde i Herrens

Vingaard«. De bad derfor Stænderforsamlingen om at udvirke, at der ikke for Fremtiden blev holdt slige Taler.

Den senere Superintendent *Godt* fik Kirkeværgerne i Ringenæs til at indgive et Andragende om tysk Gudstjeneste der i Sognet, men Menigheden opdagede det og kom med et Modandragende. Pastor *Petersen* i Uge bad om tysk Skoleundervisning i dette rent danske Sogn. Og Herredsfoged *Steffens* androg paa, at den i 1821 afskaffede tyske Gudstjeneste i Nordborg maatte blive indført igen, for at »Menighedens tyske Medlemmer kunde tilbede det højeste Væsen i deres Modersmaal og Hjerter-sprog«. Dette Forslag vedtoges enstemmigt uden Hensyn til, at Als i gejstlig Henseende hørte til Kongeriget, til Fyns Stift. Iøvrigt havde man jo ogsaa uden smaaligt Hensyn til, at Tørring Len hørte til Ribe Stift, gjort Forslag om de kirkelige Forhold der.

Derved falder der et ejendommeligt Skær over den højtidelige Indsigelse, Falck ved Samlingens Slutning nedlagde mod »den viborgske Forsamlings ubeføjede Indblanding i Slesvigs Anliggender«.

Samme Aar indbragtes i den r o s k i l d s k e F o r s a m l i n g et Forslag af Algreen-Ussing, der gik ud paa at opfordre Regeringen til at erklære, at den danske Stat var udelelig, og at Kongelovens Arvefølge gjaldt i alle dens Dele, Holsten og Lauenborg indbefattede. Derved vilde Paastanden om Slesvigs og Holstens uopløselige Forbindelse faa en naturlig Bekræftelse. Den kongelige Kommissarius (Ørsted) stillede sig imødekommende overfor dette Forslag, og det vedtoges med 59 St. mod 2.

Næppe var disse Forhandlinger imidlertid blevet bekendt i Itzehoe, før den h o l s t e n s k e F o r s a m l i n g, der var inde ved samme Tid, tog fat paa samme Sag. Præsidenten (*Wiese*) stillede Forslag til en Adresse,

hvori man bad Kongen alvorlig tilbagevise saadanne Angreb paa Hertugdømmernes statsrettlige Selvstændighed og saadanne for Landets Fred farlige Attentater paa Arvefølgen. *Reventlow-Preetz* beskæftigede sig især med Ørstedes Tilslutning til *Algreen-Ussigns* Andragende. »Vi maa tale; thi Statsministerens Ord truer Grunden for vor Selvstændighed. Vi maa tale; thi Statsministerens Opfordring til den roskildske Forsamling er ogsaa rettet til os. Naar de danske Stænder opfordrer til at give Regeringen Kraft til at betræde Voldsvejen, ligger deri den mest indtrængende Opfordring for Hertugdømmernes Stænderforsamlinger til at yde Regeringen den nødvendige Bistand, for at den kan blive i Rettens Spor. Vi maa tale; thi vi er forpligtede til at bringe Folkets Ønsker til Fyrstens Kundskab. Vi maa tale nu, da vi er forsamlede, da Truslen endnu ikke er blevet til Gerning, da det frie Ord endnu er tilstedet Rettens Forsvarere.« Kommissarius (*J. Reventlow-Criminil*) forsvarede sin Kollega *Ørsted* paa den ejendommelige Maade, at han gjorde gældende, at *Ørsted* ikke havde udtalt Regeringens, men sine egne Anskuelser. Og han indvendte intet mod Adressen, der i de skarpeste Ord angriber *Ørsted* og hævder de tre bekendte Sætninger, at Hertugdømmerne er selvstændige, og er uadskillelig forbundne Stater, hvor kun Mandsstammen regerer.

Endnu er der fra dette mærkelige Aar 1844 at nævne *Festen paa Fjellum Høj* ($2\frac{1}{2}$ Mil V. f. *Haderslev*) den 6. Oktober og *Rødding Højskoles Aabning* den 7. November. Da den førstnævnte Sammenkomst fandt Sted paa Kronprinsens Fødselsdag, fik Forhaabningerne, man nærrede til ham, natur-

ligvis et meget stærkt Udtryk. Og ved Aabningen af Rødding Højskole¹⁾ kom man især til at fæste sit Minde ved Forstander Joh. Wegeners heldige Anvendelse af de storslaaede Indledningsord til Ingemanns »Valdemar den Store og hans Mænd«.

48. Rødding Højskole.

Ved Begyndelsen af Aaret 1845 skrev Kongen i sin Dagbog: »Desværre begynder dette Aar bekymringsfuldere end det afvigte eller noget af de fem foregaaende Regeringsaar. Den usalige Splid og Mistillid mellem danske og tyske Undersaatter, mellem Danmark og Hertugdømmerne, er tiltaget ved Stænderforsamlingernes Adfærd. Den jyske Stænderforsamlings Indblanding i de slesvigske Anliggender, foranlediget ved Sprogsagen og Reskriptet af 29. Marts, som

¹⁾ Om Rødding Højskole se L. Schrøder: »Den nordiske Folkehøjskole« (Folkelæsning Nr. 264) og H. Rosendal: »Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie«.

ordnede det danske Sprogs Brug i den slesvigske Stænderforsamling, Algreen-Ussings Proposition om Statsenheden, som senere indskrænkedes til den fælles Arvefølge, fremkaldte den heftigste Reaktion i Hertugdømmernes Byer og i den holstenske Stænderforsamling, og dennes Petition for at bevare Hertugdømmernes statsretlige Forhold indeholder Retsfordringen om en adskilt Stat Slesvig-Holstein med særskilt Arvefølge.

»Hvorledes saadanne uforkammede Fordringer skal tilbagevises, maa nøje overvejes; men det bør visseligen ske snart og med Kraft; dog er deraf næppe at vente nogen Udsoning mellem Gemytterne, men Regeringen maa ikke desto mindre udtale sin Mening om, hvad Ret er, og handle kraftig mod alle Rolighedsforstyrreere og mod enhver, der vil adskille det danske Monarki.« Disse Ord indeholder paa en Maade Kongens Program for Aarene 1845 og 1846.

Den 10. Januar 1845 forhandlede i Statsraadet Sagen om den slesvigske Forening (se S. 194 og S. 216 ff.). Kancelliet (5: Josef Reventlow-Criminil) vilde have Sagen til Doms; men Ministrene mente som Kongen, at maan af Hensyn til Stemningen i Kongeriget og Nordslesvig skulde lade den falde; og derved blev det. Foreningen blev saa frigiven og holdt i den Anledning et Gilde, hvor der holdtes Mindetaler over P. H. Lorenzen, der var bukket under for Overranstrængelse og Forfølgelser den 17. Marts 1845, og hvor Hertel udbragte Kongens Skaal saaledes:

Kong Kristian sidder paa Akselslot,
af Sorger hans Sind monne lide:
fra Slesvig kom ej Budskab godt
i mange Herrens Tide.

Der kæmpes nu her saa bitter en Strid,
af Harme Hjerterne luer;
Dankongen er saa ædel og blid,
end mere de støjer og truer.

I Stændersal tales saa hvasse Ord —
vort Danebrog selv de ej skaane;
den danske Bonde i Slesvig bo'r,
hans Sprog saa monne de haane.

I hjemlig Stue med sin Nabo glad
sit Modersmaal tør han vel pleje —
paa Tinge man det dog ej høre gad,
der skal han for Tysken sig neje.

Dansken som Broder ej nævne man vil,
Danmark de agter helt ringe;
Slesvig skal høre Tyskland til —
Saa vil man os Danemænd tvinge.

Det gamle Rige skal splittes ad,
ej Kongenavn Drotten maa smykke;
for Hertugkronen man bøjer sig glad
og lover sig større Lykke.

Kong Kristian ser det forvovne Spil,
det krænker hans Konning-Ære:
den Tvedragts Dæmon betvinge han vil,
tungt er det Scepter at bære.

Er slukt da den nordiske Troskabsaand?
Brænder ej Kærlighedsflammen?
Skal det nu briste, det gamle Baand,
som holder os Danske tilsammen?

Lad Hilsen da lyde til Kongens Slot
fra slesvigske Bondeskare:
de, som ej mener med Riget godt,
skulde sig vel tage vare.

Vi agter ej stort det hoverende Ord.
som Rigets Deling forkynder —
man vogte sig smukt for Aanden i Nord,
man vogte sig smukt for os Bønder!

Op, Brødre! Kreds om Tronen vi slaa!
 Op, I Bondemænd gæve!
 Den Hertug passer vi intet paa,
 men *Kongen, Kongen* skal leve!

Kongen havde, som fortalt, allerede i 1844 taget Anstød af de slesvigholstenske Faner, man havde stukket ud, og lovet sig sely, at dette skulde have en Ende. Men da der foreløbig ikke var sket noget, blev Slesvigholstenerne modige og gjorde i Sommeren 1845 en næsten overdaadig Brug af deres trefarvede Fane. Saa blev det endelig Regeringen for meget, og den 31. Juli 1845 udkom et Forbud imod »de slesvigholstenske Faner og Emblemer«, »fordi de var Kendetegn paa et politisk Parti«.

Paa sin Sommerrejse til Før dette Aar havde Kongen en Oplevelse, der gav ham adskilligt at tænke paa. Paa Vejen fra Flensborg traf han i en Landsby en smuk lille Bondepige, som han kaldte til sig og tiltalte baade paa Dansk og Tysk uden at faa Svar. Han spurgte forundret herover sin Ledsager Amtmand Warnstedt: »Hvilket Sprog taler man her?« Amtmanden var straks ved Haanden med den sædvanlige Snak om et Patois, et underligt Blandingsprog, der skrev sig fra Angelsakserne. Men Kongen besluttede at skaffe sig nærmere Oplysning.

Da han paa denne Rejse kom til Kiel, sagde han Professorerne rent ud, at saa længe Universitetet befordrede »separatistiske Tendenser«, havde han ingen Lyst til at gøre mere for det end højst nødvendigt. »Jeg kender ingen Stat Slesvigholstein«, sagde han til dem: men der blev ikke skredet ind mod Professorerne, uagtet de vedblev at arbejde for en saadan.

Aaret 1845 randt derefter ud uden større Begiven-

heder og i forholdsvis Ro; men desto indholdsrigere og mere bevæget blev det følgende Aar.

Kronprinsens andet Ægteskab endte som det første med Skilsmisse, og uden at der var født nogen Tronarving. Derfor var det blevet en Nødvendighed for Regeringen at fremkomme med en Udtalelse om Arvefølgen, naar den kongelige Mandsstamme uddøde. Efter at have raadført sig med Ministrene nedsatte Kongen derfor en Kommission, for hvilken Udenrigsministeren skulde forelægge alle Statsakter Sagen vedrørende. Kommissionen kom til at bestaa af Udenrigsminister H. A. Reventlow-Criminil, Direktør i Udenrigsministeriet Dankwart (1782—1856) og vor Afsending ved Forbundsdagen Baron Pechlin (1789—1863) samt Kongens Privatsekretær J. G. Adler (1784—1852). Kun den sidste var en udpræget dansk Mand.

Pechlin, der var født paa Als og var en Ungdomsven af Hertugen, fandt det dog utvivlsomt, at Kongelovens Arvefølge gjaldt i Slesvig; herom tvivlede H. A. Reventlow-Criminil og tilbød i den Anledning at afgive sin Post som Udenrigsminister til Pechlin. Dette Tilbud blev ikke modtaget, og man arbejdede videre. Først opnaaedes der Enighed om, at Lauenborg var de danske Kongers »Allodium« [fulde, fri Ejendom] og utvivlsomt maatte have samme Arvefølge som Kongeriget. Endelig kom man i Henhold til Statsakterne fra 1720—21 til samme Resultat for Sønderjyllands Vedkommende, og med Hensyn til Holsten mente man, at Kongehuset altid kunde gøre Fordring paa Pinneberg og maaske Pløn, men ikke paa Resten. Da Pechlin underrettede Kongen herom, gjorde denne Udkast til et aabent Brev, der gik Criminil saa stærkt imod, at han atter bad om sin Afsked, uden dog at faa den bevilget.

I de sidste Møder opnaaede man endelig at komme til Enighed om en Indstilling, der gik ud paa at tilkende-give Stænderne, at Kongen bestræbte sig for at komme til en Ordning, der sikrede Monarkiets Udelelighed. I Slesvig, Lauenborg og Pinneberger Kongelovens Arvefølge utvivlsom, og Kongen vil aabne Forhandlinger om Indførelse af denne i hele Monarkiet. Denne Betænkning blev underskrevet den 29. Juni; og den 4. Juli samledes paa Sorgenfri: Kongen, Kronprins Frederik, Prins Ferdinand, Ministrene, de to udsete Kommissarier ved Stænderforsamlingerne, P. G. Bang og J. Reventlow-Criminil. Udenrigsministeren refererede Sagen og holdt paa, at intet skulde offentliggøres af Hensyn til Stemningen i Hertugdømmerne. Hertil sluttede Ørsted sig, og Forhandlingerne varede hele Dagen og de følgende Sognedage til Fredag den 9. Men allerede den 7. faldt Kongens Resolution, at der skulde udstedes et aabent Brev for at hævde Danmarks Ret til Sonderjylland; Brevet skulde udarbejdes af Bang. Det lykkedes Kongen at faa H. A. Reventlow-Criminil og Ørsted til at gaa ind herpaa — kun Josef Criminil var imod til det sidste.

Det aabne Brev, der blev dateret 8. Juli 1846, fik et Indhold, der var i nøje Overensstemmelse med Indstillingen. Dets Virkning var meget forskellig.

I Nordslesvig blev det modtaget med Tilfredshed. Den slesvigske Forening sendte Kongen en Adresse med Tak, fordi han klart har udtalt, at Slesvig skal blive ved Danmark til evig Tid, og fordi han vil hævde dets Selvstændighed. Og den 3. August samledes paa Skamlingsbanke 7000 Mennesker; her talte L. Skau: »De to Aars Tavshed er brudt«, sagde

han, »Kongen har talt. Men en Konges Tale er en Handling, og den lange Stilhed har alt forvandlet sig til Liv. Kongen har højtidelig erklæret, at vort dyrebare Slesvig skal og vil i al Evighed forblive sammen med det elskede Moderland, at det aldrig kan eller skal vorde et Bytte for Tyskland. Disse Kongens Ord har vakt en stor og dyb Glæde blandt os; thi om end mange iblandt os vidste det, alle vidste vi det dog ikke eller turde i alt Fald ikke tro derpaa. Thi hvorfor udtalte Kongen det ikke? Men nu veed vi, hvorfor Kongen saa længe forblev tavs. Han vilde nøje undersøge, strængt ordne og dele, og først naar han paa Guldets Vægtskaal havde afvejet Sandhed og Ret, vilde han stille vor Trætte. At Slesvig ikke kan skilles fra Danmark — dette Kongens Ord er derfor intet Magtsprog, som er udgaet af den regerendes Mund; men det er Sandheden og Historien, der gennem Kongens Mund aflægger det Vidnesbyrd: det er umuligt; det kan ikke ske!«

Men naar Talen lød saaledes paa Skamling, kan man paa Forhaand vide, den lød anderledes i Itzehoe og Slesvig. Den holstenske Stændersforsamling traadte sammen den 15. Juli. I den kongelige Kundgørelse, hvormed den aabnedes, afvistes Petitionen om, at Hertugdømmernes Finanser maatte blive adskilte fra Kongerigets. Hertugdømmerne var ikke selvstændige Stater, og Stændernes Paastand om, at kun Mandsstammen kunde arve i Hertugdømmerne, havde vakt Regeringens retfærdige Forundring, da ingen Stænderforsamling kunde fremsætte nogen Tilkendegivelse om Arvefølgen. Regeringen forstod imidlertid nok, at Omstændighederne kunde have fremkaldt Andragendet. Den kongelige Kommissarius maatte dog ikke modtage slige Andragender.

Olshausen raadede derefter til at henvende sig til det tyske Forbund; men det blev ved, at man med 43 St. mod 2 vedtog en *Adresse*, hvori det hedder, at Holstens Rettigheder og dets Forfatning er krænkede, og at det nu er Stændernes Pligt at betræde Klagens og Reklamationens Vej og ikke hvile, før de krænkede Rettigheder er generhvervede.

Da Kommissarius *J. Reventlow-Criminil* efter Kongens Paalæg nægtede at modtage Adressen, foreslog Advokat *Claussen*, at der skulde klages til Forbundsdagen over Kongen; men man nøjedes efter *Balemanns* Forslag med at sende Forbundsdagen Sagens Akter. Inidlertid erklærede den 5. August Advokat *Bargum* og Grev *Reventlow-Pretz*, at de ikke længere vilde deltage i Forhandlingerne. Derpaa nedlagde 36 Medlemmer deres Mandater, Suppleanterne mødte ikke, og Samlingen sluttedes derfor den 17. August.

Saa var det Prinsernes Tur at træde op. *Hertugen* sendte allerede den 30. Juli fra Augustenborg sin Indsigelse mod det aabne Brev, *Prinsen af Noer*, *Hertug Karl af Lyksborg*, *Prinsen af Vasa* (Adolf Frederiks¹) Sønnesøns Søn), *Storhertugen af Oldenburg* (der stammede fra Adolf Frederiks Broder, Frederik August) ligeledes. Derimod erklærede *Prins Kristian af Lyksborg* (Kristian IX): »Saavel den augustenborgske som vor egen Linjes Fordringer paa Arverettigheder i Hertugdømmerne ved den kongelige Mandsstammes Uddøen er efter min Opfattelse grundede paa aldeles uklare Rettigheder, og da Hans Majestæt med Hensyn til det aabne Brev erklærer, at dette er grundet paa Ret og Sandhed, kan jeg ikke længere nære Tvivl og fornyer med

¹) af den holsten-gottorpske Slægt, Konge i Sverrig 1751—71.

fast Overbevisning min Tjenesteed til Hans Majestæt, idet jeg urokkelig ærer Hans Majestæts Udsagn i det aabne Brev.«

Nu fik endelig Prinsen af Noer sin Afsked som Statholder og kommanderende General (18. August) og Josef Reventlow- Criminil som Kancellipræsident samt 6 Medlemmer af Regeringen paa Gottorp (5. Septbr.). Den kongetro Holstener Grev *Karl Moltke* (1798—1866) blev Kancellipræsident, og en anden loyal Holstener *Lauritz Nikolaj Scheele* (1796—1874) Præsident i Regeringen paa Gottorp. Scheele blev Kommissarius i den forestaaende Stænderforsamling i Slesvig.

De slesvigske Stænder samledes den 21. Oktober. Og det tegnede ikke godt, at den noget blakkede Falck kun fik 6 Stemmer ved Præsidentvalget, medens den erklærede og energiske slesvigholstenske Separatist Advokat *V. Beseler* (1806—64) valgtes med stort Flertal.

Det strømmede nu ind med statsopløsende Forslag. Etatsraad *Esmarch* (1792—1863) stillede Forslag om at skille Hertugdømmernes Finanser og Hærvæsen fra Danmarks, *Gulich* om en Mistillidsadresse til *Karl Moltke*, *Tiedemann* om Tilbagetagelse af det aabne Brev af 8. Juli, og endelig *A. Hansen* (fra Læk) om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Naturligvis modsatte Beseler sig ikke disse Forslag; men Forsamlingens Begejstring for dem var kun kølig, om end de vedtoges med alle Stemmer mod Flensborgernes og Nordslesvigernes (der igen var mødt). Men saa forlangte Kommissarius (Scheele), at alle kongelige Forslag skulde behandles til Ende før de private; og denne taktiske Fejl benyttede Hertugen til at sprænge Forsamlingen. Han fremstillede det som Regeringens Hen-

sigt, at den vilde sende Forsamlingen hjem, saa snart den havde faaet sine Forslag behandlet. Den 4. December fik han 32 Medlemmer til, som Svar paa Scheeles Forlangende, at nedlægge deres Mandater. Suppleanterne indkaldtes, men mødte ikke, og den 14. sluttedes saa Samlingen i Overværelse af 6 Medlemmer: Nielsen og Jensen fra Flensborg, Nis Lorenzen og Andr. Petersen fra Haderslev Amt, P. Jepsen fra Sundeved og Regeringsraad Rumohr.

Samme Dag, som Stænderforsamlingen traadte sammen, befalede Kongen, at der skulde indhentes nøjagtigere Oplysninger om Kirke- og Skolesprogets Forhold til det danske og frisiske Folkesprog. Paa Grund af det Skifte, der havde fundet Sted i de højeste Embeder, kunde man nu ikke skrive »wegzulegen« paa denne kongelige Befaling; men Embedsmændene viste paa mange Steder en god Vilje til at give et forvrænget Billede af Forholdene. Amtmand Warnstedt i Flensborg sendte samtidig med Befalingen et Brev til Præsterne i Amtet, hvori han siger, at det laa ham særligt paa Sinde, at de i deres Indberetninger vilde give ham Materiale til at paavise, at det danske Sprog, der taltes i Flensborg Amt, ikke kunde gøre Fordring paa at gælde for virkeligt Dansk, men var en fordærvel Sprog-blanding, saa at de, der talte det, ikke engang kunde forstaa hinanden. Mange vilde naturligvis tjene Amtmanden heri og gav Indberetninger saa stærkt farvede, som det paa nogen Maade lod sig gøre. Videst gik vel dog Præsten A. Hansen i det gennemgaaende danske Sogn B o v ved Flensborg, der meddelte, at kun $\frac{1}{64}$ af Beboerne talte Dansk. Aaret før havde selve Amtmand Warnstedt og hans Aandsfrænde Provst Volquardts erklæret, at »det lod sig ikke nægte, at Folkesproget i

Bov Sogn for største Delen var dansk, til Trods for, at alle Skoler var tyske«. Nær op til Pastor Hansen kommer Pastor Feddersen i N. H a k s t e d ($2\frac{1}{4}$ Mil S. V. f. Flensborg), der mente, at kun $\frac{1}{100}$ af Beboerne i hans Sogn var danske; af Sognets 885 Beboere talte 60 Tysk, 6 Frisisk og 5 Dansk. Men hvilket Sprog de 814 taler, nævner han ikke. I private Breve betegner han dog deres Sprog som Dansk. Præsten i S t o r e V i (2 Mil S. V. f. Flensborg) maa indrømme, at af 866 Mennesker i hans Sogn taler 800 »denne Egns saakaldte Dansk«. Og i H y r u p (1 Mil S. Ø. f. Flensborg) siges der, at de taler »en dansk klingende Dialekt«.

Beretningerne fra Flensborg Amt bringer en stadig i Tankerne, hvad »Kølnische Zeitung« i sin Tid skrev om Slesvigholstenerne: »Sie lügen, und sie wissen, dass sie lügen« (d. e. de lyver, og de veed, at de lyver).

Fra Gottorp Amt havde den slesvigholstenske Regering ikke forlangt Indberetning, naagtet Kancelliets Paabud gjaldt hele Sønderjylland.

Beretningerne fra Tønder Amt er ikke saa uredelige som fra Flensborg Amt; men man møder dog ogsaa i dem den haanlige Omtale af det danske Folkesprog. Fra U b j e r g, H u m t r u p, B r a r u p, S. L ø g u m, L a d e l u n d, K l æ g s b ø l, K a r l u m og M e d e l b y i Kær Herred lyder de paa, at Omgangssproget er dansk, i L æ k og E n g e blandet dansk og frisisk. I H v i d d i n g H e r r e d er Forholdet et lignende. I H u s u m Amt tales der overvejende Dansk i H j o l d e l u n d ($2\frac{1}{2}$ Mil N. N. Ø. f. Husum) og F j o l d e ($1\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Husum), til Dels Dansk i S v e s i n g og O l d e r u p (begge nær ved Husum).

Disse Indberetninger kom rimeligvis aldrig Kong Kristian VIII for Øje. Vel blev de afgivet i Slutningen

af 1846; men den slesvigholstenske Regering indsendte dem ikke før 8. Oktober 1847, og faa Maaneder efter døde Kong Kristian, og Oprøret udbrød.

Den danske Befolkning i Sønderjylland indsendte, efter at Stænderforsamlingen havde opløst sig, en Adresse til Kongen med 4000 Underskrifter. I denne udtaltes Harme over Stænderforsamlingens Adfærd og Ønske om, at Sønderjylland maa beholde sin nedarvede Stilling og ikke blive indlemmet i Danmark, men endnu mindre i det tyske Forbund. Skal der endelig ske Forandringer, saa ønsker man, de maa gaa i Retning af Adskillelse fra Holsten; og der rettes en varm Tak til Kongen, fordi han i det aabne Brev har bestemt, at Sønderjylland hører uopløseligt til den danske Krone.

Denne Adresse blev 27. Juli 1847 overrakt Kongen paa Sorgenfri af Laurids Skau, og uagtet den stærkt udtaler Ønsket om en fri Forfatning, modtog Kongen den naadigt og bad L. Skau om for Underskriverne at udtrykke hans Velbehag med den aabne, tillidsfulde Maade, hvorpaa man havde henvendt sig til ham. Deres Tillid til ham skulde ikke blive skuffet.

Der skete ogsaa i Løbet af 1847 forskellige Ting, som de Danske i Sønderjylland ikke kunde andet end glæde sig ved. Der bestemtes saaledes, at Sønderjylland skulde have et dansk Skolelærer-Seminarium i V o n s b æ k (N. f. Haderslev Fjord), hvor Sognepræsten C. C. Bojsen skulde være Direktør og M. Mørk-Hansen Forstander; endvidere skulde det danske Sprog indføres i Haderslev Latinskole; og Præsten N. L. Fejlberg blev Sognepræst i Ullerup i Sundeved, hvor der under hans Ledelse skulde oprettes en ny Folkehøjskole. Endvidere blev det bekendt, at Regeringen tænkte paa at dele Sønderjylland i to Bispedømmer, et dansk

og et tysk. I den Anledning indgik den slesvigske For-
ening med et Andragende om, at Delingen maatte finde
Sted efter Folkesproget og ikke efter Kirke- og Skole-
sproget, da jo mange Sogne i Flensborg og Tønder
Amter havde tysk Kirkesprog, uagtet Folkesproget var
dansk.

Inden disse Foranstaltninger blev gennemførte,
døde Kristian VIII (20. Januar 1848), og den paaføl-
gende Krig gav meget i Sønderjylland en ny Skikkelse.

*****

XI.

Frederik VII's første Aar.

»Nu brister det derovre!« skal Kong Kristian VIII have sagt paa sit Dødsleje; og det brast. —

Ligesom den franske Revolution 1830 havde fremkaldt det Uve Lornsenske Røre, saaledes fremkaldte Februar-Revolutionen 1848 et livligt Raab om Frihed baade i Tyskland og Norden. — I Berlin kom det endog den 18.—19. Marts til en blodig Gadekamp mellem Befolkningen og Tropperne, hvorved disse vel sejrede, men under hvilken Kongen blev saa rystet, at han den 19. Marts bad om Forladelse og lod Tropperne rykke ud af Byen under utrolige Forhaanelser fra Befolkningens Side. Denne Omstændighed blev meget skæbnesvanger for Danmark, da Preussen maatte have en Krig, hvori Tropperne, før de førtes til Berlin igen, kunde faa Lejlighed til — billedlig talt — at vaske dets Gadesnavs af sig. Preussen maatte derfor, hvad Udenrigsministeren Grev Arnim med paaskønnelsesværdig Aabenhed sagde, betragte det som »en sand Himlens Lykke, at denne Krig¹⁾ tilbød sig, at der i rette Øjeblik viste sig en Vej til paa een Gang at skaffe Tropperne

¹⁾ med Danmark.

Oprejsning og at give dem en Virksomhed, der kunde forsone dem med den ny Tingenes Tilstand.«

Ogsaa hos os, saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne, mærkedes Efterdønninger af den franske

49. Kong Frederik VII

Februarrevolution, og det saa meget mere, som Kristian VIII's Død havde gjort Grunden endnu mere gyngende. —

Før sin Død havde Kristian VIII sat 3 Mænd: Ministrene A. S. Ørsted og Karl Moltke samt Juristen P. G. Bang i Arbejde med at gøre Udkast til en for Kongeriget

og Hertugdømmerne fælles konstitutionel Forfatning, og som foreløbigt Udbytte af dette Arbejde offentliggjordes 28. Januar 1848 en kongelig Kundgørelse, der bebuder Indførelse af fælles Stænder for Kongeriget og Hertugdømmerne, lige mange for Kongeriget paa den ene Side og Hertugdømmerne paa den anden; de skal samles skiftevis i Kongeriget og Hertugdømmerne, have besluttende Medvirkning ved Forandring i Skatterne, ved Finansstyrelsen og ved Love, der angaar Fællesanliggender. —

Inden Kong Frederik VII imidlertid lovfæstede denne Forfatning, vilde han høre 52 »indsigtsfulde og erfarne Mænds« Raad. Af disse vilde han selv udvælge 16: 8 fra Kongeriget og 4 fra hvert af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten; dernæst skulde de 4 Stænderforsamlinger vælge 24: den roskildske 7, den viborgske 6, den sløvigske 5 og den holstenske 6; Gejstligheden i Kongeriget skulde vælge 4, og Gejstligheden i hvert af Hertugdømmerne 1 Medlem; Konsistorierne ved Universiteterne i København og Kiel hvert et Medlem; og endelig skulde »Prælater og Ridderskab« i Hertugdømmerne vælge 4. — Man havde passet nøje paa, at der var lige mange fra Kongeriget og fra Hertugdømmerne; disse var saaledes stillet som en Eenhed lige over for og jævnbyrdig med Kongeriget.

De slesvigholstenske Statshistorikere *Droysen* og *Sommer* fandt dette særlig fint udregnet; thi med de 16 Kongevalgte og de 18, der var valgte i Hertugdømmerne, havde Regeringen altid et konservativt Flertal mod de Danske, og med de 16 kongevalgte og de 18 valgte i Kongeriget altid et nationalt dansk Flertal mod de Tyske.

Den bebudede ny Forfatning tilfredsstillede ingen,

hverken i Kongeriget eller Hertugdømmerne; og den blev da ogsaa snart opgivet. Der holdtes til en Begyndelse en Række larmende Møder paa forskellige Steder i Holsten, hvor der forlangtes Pressefrihed, Forsamlings- og Foreningsfrihed, folkevalgte Domstole, Almenvæbning, almindelig Valgret og Valgbarhed, Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund, Afskedigelse af Karl Moltke og Scheele (Kancellipræsidenten og Regeringspræsidenten paa Gottorp). »Overfor de storartede Revolutioner, der har fundet Sted rundt om i Europa«, hed det i en af Talerne, »føler vi mere levende end nogensinde vor Ufrihed.« Yderligere søgte man at hidse Stemningen ved forvrængede Skildringer af Kasino- og Hippodrom-Møderne i København¹⁾, og allerede i Februar var der Tale om at danne en provisorisk (oprørske) Regering. — Det af de mange Møder, der blev det følgerigeste, var dog Mødet i Rensborg den 18. Marts, hvorved Oprøret saa at sige blev endelig besluttet, og hvor vi første Gang i det offentlige Liv møder den Mand, der siden i en Menneskealder var de danske Sønderjyders uforfærdede og utrættelige Talsmand: *Hans Andersen Krüger*.

Krüger er født i Bevtøft Kro (2½ Mil V. S. V. f. Haderslev) 6. April 1816; han var i sin Opvækst en forvoven og ypperlig Idrætsmand, spillede Violin og sang gerne. Siden blev han en vældig Jæger og en dygtig Landmand, der senere købte Bevtøft Mølle ind til sin Fædrengaard med Kro og Brændevinsbrænderi. 1840 blev han gift med en purung Pige, Bolette Kristine Thomsen, Datter af den rige Gaardejer og Sognefoged Th. Thomsen i Skodborg, der havde været Suppleant til Stænderforsamlingen og som saadan var mødt 1838.

¹⁾ Se Rosenberg »Danmark i Aaret 1848« (Folkelæsning Nr. 61).

Det var maaske nærmest Krügers Anseelse som Landmand, Møller, Brændevinsbrænder og Kromand, der gjorde, at han 30. Januar 1847 (L. Skau var endnu ikke valgbar) blev valgt til Medlem af Stænderforsamlingen; og fra den 18. Marts 1848 var hans Navn paa alle Danskes Læber.

Den nævnte Dag samledes nemlig i Rensborg 70 Medlemmer af den holstenske og den slesvigske Stænderforsamling til fælles Raadslagning. Byen var prydet med sort-rød-gyldne Flag, og Stemningen var meget bevæget, især da Regeringspræsident Scheele havde forbudt Offentlighed. Der var et radikalt Parti, som havde villet hejse Oprørsfanen straks, og Jærnbanedirektør *Olshausen* (1802—69) vilde have haft Prinsen af Noer til at komme til Mødet, vinde Soldaterne og overrumple Fæstningen, og først da Prinsen ikke vilde dette, gav man sig til at forhandle. *Beseler* ledede Forhandlingen, der varede i 11 Timer. To Strømninger gik nemlig stik mod hinanden, ledede af *Olshausen* og Grev *Fr. Reventlow-Preetz*.

Olshausen lagde for med en yderst voldsom Tale. Man skulde uopholdelig sende Bud til Forbundsdagen i Frankfurt og melde Slesvig ind i det tyske Forbund. Og man skulde øjeblikkelig sørge for Indkaldelse af en konstituerende Forsamling, der kunde udarbejde en for Hertugdømmerne fælles Grundlov, som intel Fællesskab lod tilbage med Danmark undtagen den fælles Konge (Hertug). Et Stænderudvalg kunde nok ordne alt dette. Og indførte man Almenvæbning, behøvede ingen at frygte for Danmark; thi de Danske var et døvent, dorsk og usammenhængende Folk, der i den sidste Tid oven i Købet havde gjort sig latterligt i hele Euro-

pas Øjne. »Vi vil«, sluttede han, »Venskab med Frankrig, Had til Rusland, Krig med Danmark!«

Grev *Reventlow-Preetz* fraraadede i Modsætning hertil ethvert overilet Skridt. Man maatte ikke stole for meget paa Hjælp fra Tyskland, der var i indre Op-løsning og ikke have for ringe Tanker om den danske Hær. Man maatte sende de »erfarne Mænd« (jfr. S. 260) til København, men kunde tillige sende en Deputation, der kunde forebringe Kongen Landets Ønsker; mulig kunde disse, som Forholdene var, blive opfyldt uden Krig.

Til Grevens Opfattelse sluttede sig Advokat *Bargum*, og til *Olshausen Gülich, Beseler* o. fl. — I et Skue-spilhus i Nærheden holdtes paa samme Tid et »Folke-møde«, som to Gange sendte Bud med Forlangender, der sluttede sig til *Olshausens Tale*. Det var rimeligvis aftalt Spil.

Endelig vedtog man at sende en Deputation til Kongen for at forlange følgende 5 Punkter opfyldte:

- 1) Begge Hertugdømmers Stænderforsamlinger indkaldes til en fælles Raadslagning om en Forfatning for »Slesvigholsten«.
- 2) Slesvig optages i det tyske Forbund.
- 3) Der indføres almindelig Folkevæbning.
- 4) Der indføres Forenings- og Forsamlingsfrihed.
- 5) L. N. Scheele afskediges.

Hans Krüger, der flere Gange havde taget Ordet paa Dansk, erklærede til sidst: »Det er klart af alt, hvad her er sket, at de Herrer helt overser, at langt over Halvdelen af Slesvigs Indbyggere er dansktalende og dansksindede og vil ikke ind i det tyske Forbund, men fremdeles blive ved og knyttes fastere til Moderlandet Danmark.«

Mængden gloede ved disse Ord paa ham med dumme Øjne, sagde han siden. »Mængden« var ikke alene de 70 stænderdeputerede, men de Hobe, der havde været samlede i Skuespilhuset, og som nu trængte ind i Salen, saa der var en umaadelig Trængsel. Krüger vidste dog Raad til at komme ud; han greb en Stol i begge Hænder, og med dens 4 Ben vendte fremad banede han Vej for sig og Agent Jensen fra Flensborg. Hans Vogn holdt forspændt udenfor Døren, og i Ilfart gik det nu gennem Flensborg til Haderslev.

Den slesvigholstenske Deputation afrejste den 21. Marts fra Kiel til København. Her havde der siden Kongens Død og navnlig siden Kundgørelsen om Forfatningsforandringen været en livlig politisk Forhandling saa vel i Pressen som ved politiske Møder. I Kasino holdt de nationalliberale Møder, og der betonedes man navnlig Nødvendigheden af, at den kommende Forfatning sikrede Friheden og Rigsdagens Myndighed; i Hippodromen (det nuværende Folketeater) samledes derimod Mænd, der lagde mere Vægt paa Ligheden — i Beskatning, Værnepligt, Valgret osv. Som ovenfor bemærket, sagde Olshausen, at det danske Folk herved havde gjort sig latterligt i hele Europas Øjne, medens vi maa finde det saare naturligt, at et Folk, der staar overfor en Forfatningsforandring, viser Interesse for, hvorledes den ny Forfatning skal være.

Da imidlertid Efterretningen om, hvad der var besluttet i Rensborg, kom til København den 20. Marts, var baade Kasino- og Hippodrommænd enige om, at overfor dette Spørgsmaal stod alle Danske som een Mand. Og saa fulgte Slag i Slag Mødet paa »Fædrelandets« Kontor, Borgerrepræsentanternes Møde og det store Kasinomøde den 20. Marts.

Alle var enige om, at der maatte siges Nej til den rensborgske Forsamlings Forlangender, der vilde give Sønderjylland til Pris for hensynsløs Fortyskning paa den for Befolkningen mest forvirrende Maade, idet Fortyskningen vilde finde Sted i Kongen af Danmarks Navn; man var derimod ingenlunde sikker paa, hvad Regeringen vilde svare. *Kongen* var en uprøvet Mand, *Bardenfleth*, som han to Dage efter sin Tronbestigelse havde kaldt til Minister, var kun lidet kendt, *Stemann*, af hvem der kunde ventes et Nej, laa syg, *Ørsted* havde for tit fulgt *H. Reventlow-Criminil* til, at man turde stole paa ham i denne Sag, og af de to holstenske Grever, *H. A. Reventlow-Criminil* og *Karl Moltke*, kunde der ikke ventes Forstaaelse af, hvad der stod paa Spil; og om at Grev *A. V. Moltke* (Finansminister siden 1831) under disse Omstændigheder kunde sætte et Nej igennem, var der saa meget større Grund til at tvivle, som jo baade han og *Bardenfleth* havde sat deres Navne under Kundgørelsen af 28. Januar.

Derfor gik ogsaa de københavnske Borgerrepræsentanters til Kongen stiledede Adresse, som Kasinomødet sluttede sig til, og som det mægtige Folketog den 21. Marts støttede, ud paa, at Kongen vilde omgive sin Trone med ny Mænd, som kunde give Regeringen Kraft og Folket Tillid.

Kongen var enig med sit Folk i denne Sag, det gamle Ministerium fik sin Afsked allerede om Formiddagen den 21. Marts; men Dannelsen af et nyt frembød store Vanskeligheder; det skulde være et Ministerium, der ærligt tilbød Fred og kraftigt beredte sig paa Krig, hvis den ikke kunde undgaas. Flere Løsninger forsøgte, men alle strandede, indtil den 22. Marts, da Skibet fra Kiel bragte ikke alene den rensborgske Sendefærd,

men Breve til Kongen fra Hertug Karl af Lyksborg og Prinsen af Noer. Hertugens Brev er der ingen Grund til at dvæle ved; det fulgte kun med som en Slags Bekræftelse af Prinsens, der lød saaledes:

»Deres Majestæt!

De store og næsten ubegribelige Begivenheder, der i de sidste tre Uger har rystet Europa i dets inderste Grundvold, har, hvad det var at vente, ogsaa fundet Genklang i vort Land. Deres Majestæt vil sikkert have saa fuldstændig Kundskab om, hvad der er sket, at jeg ikke behøver at gentage det. Et Uvejr, der paa Grund af vort Folks ellers saa besindige Karakter vil blive saa meget desto heftigere, truer med at bryde løs. Under disse Omstændigheder er jeg fra flere Sider blevet opfordret til at stille mig i Spidsen for Bevægelsen for at føre den til en lykkelig Ende, inden Anarkiet bemægtiger sig den. Jeg har gentagne Gange afslaaet slige Opfordringer, fordi jeg aldrig har handlet og heller aldrig vil handle ulovligt. Faren er imidlertid vokset i den Grad, at jeg anser mig for ikke alene berettiget, men forpligtet til at foreslaa Dem Midler, hvorved den kan afværges. Tilstanden i Hertugdømmerne er især blevet saa sørgelig og betænkelig derved, at den Mand, der staar i Spidsen for Administrationen¹⁾, hverken nyder Agtelse eller Tillid. Alle besindige og redelige Mænd mangler derfor et Foreningspunkt, og naar der ikke øjeblikkelig sker en Forandring i denne Henseende, iler vi med Stormskridt en Ulykke i Møde. Hertugdømmernes Regering maa overdrages til en Mand, der nyder Folkets uindskrænkede Tillid og har den fornødne Energi til at drage Fordel deraf. Det er langt fra mig

¹⁾ L. N. Scheele.

at ville paaatrænge mig; men da jeg stedse har sluttet mig til min retmæssige Hersker og haaber at kunne gøre det ogsaa for Fremtiden, anser jeg det for min Pligt mod Deres Majestæt og Fædrelandet at foreslaa Dem følgende Forholdsregler, som vil bringe alt tilbage i den vante, rolige Gang.

Deres Majestæt maa udnævne et provisorisk Administrations-Kollegium, bestaaende af mig som Statholder og kommanderende General samt Præsæs for samme, Grev Fritz Reventlow til Preetz, Advokat Bargum i Kiel og Hr. Beseler i Slesvig. Med Hensyn til den Myndighed og Magt, der vil blive at tildele os, kan Deres Majestæt simpelthen rette sig efter den i Udkast vedlagte Instruktion og Reskript.

Den Tillid, alle Hertugdømmernes Indbyggere nærer til os, vil øjeblikkelig berolige Gemytterne, og jeg tror at turde indestaa for, at Ordenen ikke vil blive forstyrret. Jeg kan imidlertid kun overtage den omtalte Post paa den Betingelse, at Deres Majestæt maatte finde sig beføjet til allerhøjest at gøre følgende Koncessioner [Indrømmelser]:

- 1) Hertugdømmerne Slesvig-Holsten skilles fuldstændig fra Kongeriget saavel i administrativ som finansiell Henseende;
- 2) de to Provinsialstænderforsamlinger indkaldes til en fælles Forsamling for at raadslaa om og vedtage, med Forbehold af allerhøjeste Sanktion, en fælles Forfatning for begge Hertugdømmer;
- 3) der indføres Presse- og Foreningsfrihed;
- 4) Kammerherre v. Scheel(e), Regeringsraad Høpfner og de danske Officerer fjærnes (for de sidstes personlige Sikkerhed tør jeg ikke engang indestaa).

Da halve Forholdsregler fra Regeringernes Side overalt og til alle Tider har bevirket, at Folkenes Fordringer er stegne, hverken kan eller vil jeg paatage mig nogen som helst Forpligtelse eller Ansvar, naar Deres Majestæt ikke gør ovenstaaende Koncessioner. Jeg tør heller ikke staa ved mit Tilbud: at opretholde Ordenen, længere end i tre Dage; thi formedelst den Hurtighed, hvormed den ene Begivenhed følger efter den anden, kan man ikke vide, hvad den næste Dag vil bringe.

Som kommanderende General maa jeg naturligvis være uafhængig af de andre Herrer.

De Forslag, jeg ovenfor har gjort Deres Majestæt, forudsætter, at De har ubetinget Tillid til mig. Jeg skal ikke sige andet, end at jeg tror at fortjene den og haaber at skulle retfærdiggøre den; idet jeg saaledes bevarer Hertugdømmerne for Deres Majestæt, vil De nemlig i dem have en fast Støtte, som vil bidrage ikke lidet til at sikre Dem Deres danske Trone.

Idet jeg har tilladt mig i dette Øjeblik og under nærværende Omstændigheder at gøre Deres Majestæt ovenstaaende Forslag, tør jeg i hvert Fald hengive mig til det Haab, at Allerhøjstsamme ikke vil søge Grunden dertil i Forfængelighed, Paatrængenhed eller Vindesyge.

Noer den 20. Marts 1848.

Allerunderdanigst

Prins Friderich af Slesvigholsten-Noer.

Prinsen har selv skrevet, at han var saa sikker paa, at Kongen ikke vilde gaa ind paa hans Forslag, at han ikke engang rettede sin Kikkert mod Havet for at opdage et Dampskibs rygende Skorsten.

Og da Kongen havde læst Brevet, udbød han: »Op-

røret er udbrudt!« Fra dette Øjeblik var der ikke Tvivl om, at de nationalliberale maatte have en fremtrædende Plads i den ny Regering. Der blev da sendt Bud efter deres Førere, og de erklærede sig villige til at medvirke ved Ministeriets Dannelse, idet de betonede Nødvendigheden af, at for Europas Skyld en eller flere af de gamle Statsmænd gik med. Efter indtrængende Forestillinger fra Kongens og fra anden Side indvilgede Grev A. V. *Moltke* da i at gaa med, og naturligvis ligeledes *Bardenfleth*; iøvrigt indtraadte af den gamle Skole C. A. *Bluhme* og Kommandør *Zahrtmann* (fra 6. April), og af den ny Tids Mænd: Bankdirektør L. N. *Hvidt*, Lensgreve F. M. *Knuth*, Højesteretsadvokat *Orla Lehmann*, Sognepræst, Mag. D. G. *Monrad* og Kaptajn A. F. *Tscherning*. Som Minister for Hertugdømmerne indtraadte Godsejer, Baron *Carl Scheel-Plessen*, der egentlig var Slesvigholstener, og som de andre opfordrede til at gaa med for om muligt at naa til en fredelig Udgang af Vanskelighederne, men som sikkert selv havde den Hensigt at svare et Ja til Fordringerne fra Rensborg, der i hans Embedsbrødres Øjne kunde se ud som et Nej.

Det nydannede »Martsministerium« stod altsaa straks overfor den Opgave at maatte svare den slesvigholstenske Deputation, der samme Morgen var kommet til Byen, og Tanken om en Deling af Slesvig var i Dagens Løb Genstand for Drøftelse mellem *Lehmann*, *Monrad* og den slesvigholstenske Sendefærd; det førte dog ikke til noget, da, som *Monrad* sagde, man maaske nok vilde komme til at ende dermed, men ikke kunde begynde dermed. Den 23. Marts forhandlede Ministrene frem og tilbage om Svaret, og efterat C. *Scheel-Plessen* havde gjort et mislykket Forsøg paa at forvrøve Sagen og derpaa var gaaet af, fik saa Deputationen ende-

lig den 24. Marts ren og klar Besked: Holsten maatte faa det, som det selv ønskede; men Kongen havde hverken Magt, Ret eller Vilje til at lade Sønderjylland indlemme i det tyske Forbund. Det skulde sammen med Kongeriget faa en fri Forfatning, dog med

udstrakt provin-
ciel Selvstæn-
dighed, saaledes at
det baade beholdt en
egen Landdag og sær-
skilt Forvaltning.

50. W. Beseler.

Inden dette Svar var afgivet, havde man i Kiel kastet Masken og indsat en »provisorisk Regering«, bestaaende af *Prinsen af Noer, Bese-ler og Reventlow-Preetz* samt Advokat *J. Bremer* fra Flensborg og Købmand *M. T. Schmidt* fra Kiel. Senere ind-

traadte tillige *Olshausen*. Og samme Dag, som Kongens Svar blev overgivet til Deputationen, havde Hertugen af Augustenborg i Berlin sikret Oprøret Preussens Understøttelse, idet han havde faaet Kongen af Preussen til i et offentlig Brev til ham at erklære, at Kongen — om fornødent med Vaabenmagt — vilde hævde de bekendte Paastande: Hertugdømmerne Slesvig og Holsten er selvstændige, uadskillelig med hinanden forbundne Stater, hvor kun Mandsstammen kan herske. Og ende-

lig havde samme Dag Prinsen af Noer overrumplet Rensborg, lokket Garnisonen til Frafald og bemægtiget sig de offentlige Kasser. Det hed sig stadig, at man vilde befri Kongen («vor Hertug») fra den københavnske Pøbel. Endnu den 7. April kunde den frafaldne Embedsmand Francke, der havde forladt København og var rejst til Kiel, skrive til Minister Bluhme: »Jeg har sluttet mig til den provisoriske Regering paa dens Anmodning, ikke for at modvirke Konge-Hertugen, men for at hjælpe til at udslette Ministeriets Retskrænkelse og for at hævde Besiddelsen af Hertugdømmerne for Konge-Hertugen . . . Ingen anser Hertugen af Augustenborg som Landsherre.«

Det var denne Tale om at »befri« Kongen og at hævde Hertugdømmernes »Ret«, der gjorde det muligt for Prinsen af Noer at bevæge Tropperne i Kiel, Glückstadt, Rensborg og delvis i Slesvig til at svigte Ed og Fane — de tre første Steder svigtede alle Underofficerer og menige, i Slesvig gik Eskadronen Wedseltøft og Kompagniet Løwenfeldt mod Nord, da de andre gik mod Syd. Af Garnisonen i Fredericia (Mellem- og Nordslesvigere) svigtede ingen. Ialt brød 66 Officerer deres Ed, mens 94 forblev tro. —

Saa snart det var klart, at der vilde blive Krig, begyndte man paa flere Steder i Nordslesvig at ordne en Folkevæbning til Støtte for Krigshæren. Man skaffede sig Vaaben, som man bedst kunde: Leer og Uldsakse rettedes ud og skæftedes, gamle Soldater toges til Førere, og der holdtes idelige Vaabenøvelser.

Det kunde godt behøves; thi i de følgende Dage trængte Oprørshobe sig tit ind baade i Byerne og paa Landet, og hvor de kunde, fordrev de den lovlige Øv-

rigthed og indsatte Tilhængere af Oprørsregeringen. Dette skete f. Eks. i Haderslev den 25. Marts; dør indsattes oprørske Embedsmænd, som straks forseglede »Dannevirkes« Trykkeri. Dagen efter genindsattes dog den lovlige Øvrighed.

Saa snart dette var sket, sammenkaldte Amtmand Johannsen i Haderslev Sognefogderne og gav dem Vejledning om, hvad de havde at gøre. De skulde være de kongelige danske Tropper til Hjælp og Tjeneste i enhver Henseende; fjendtlige Tropper skulde de kun levere det, de var nødte til, men ikke bruge Vaaben mod virkelige Krigsfolk. Derimod burde de ordne sig sogne- eller herredsvis for at bortjage Friskarer og Røverbander.

Da kort efter (1. April) den danske Hær rykkede ind i Sønderjylland, styrkedes den i sin Kampiver af Nordslesvigs Befolkning, der gav Soldaterne Mad og Drikke, kørte for dem og idelig gentog sin Bøn om, at de vilde, og sit Haab om, at de kunde skaffe dem Tyskerne fra Halsen. Desuden fik Hæren, ved den tro Befolknings nidkære og frygtløse Hjælp, gennem Hans Krüger indgaaende og paalidelige Efterretninger om Fjendens Stilling og Styrke. Hans Krüger havde som spændt et Næt over Mellem- og Nordslesvig, som det ses af følgende af ham iværksatte:

»Plan til en Stafètlinje over Slesvig fra Øst til Vest og langs igennem til Nord — for at sikre de Nord for Tværlinjen liggende Sogne mod Indfald af indkaldte slesvigholstenske Friskarer, for at gøre Nattevægterne til Dels overflødige.

Hovedstationen er indtil videre Jyndevad Mølle (2³/₄ Mil N. V. f. Flensborg). Her ansættes en

Stafetkommandør og 4 patruljerende Stafetter, to mod Øst og to mod Vest. Stafetkommandøren udsteder Befalinger og modtager Rapporter.

De to Stafetter mod Øst gaar gennem Egebæk, Bajstrup, Stoltelund til Gejlåa (2 Mil N. f. Flensborg). De mod Vest gaar gennem Stade, Lysholm, Vindtved (i Løgum Sogn) og Smalholmby til Tønder Landevej.

Omkostningerne ved disse Stafetter udredes af alle de Sogne, der nyder godt af denne Foranstaltning og har tiltraadt Forsvarsforeningen. Stafetterne paa Længdelinjen, der ikke har nødig at være faste Folk, stilles i Sognene saaledes:

Burkal og Tinglev Sogne enes om at stille en i Jyndevad Mølle, hvor han Dag og Nat holder sig rede til at ride til Bylderup Kro (2 Mil Ø. f. Tønder) med den Ordre, Stafetkommandøren giver ham.

Bylderup og Uge Sogne stiller ligeledes en, der bringer Ordre til Ravsted Kro.

Ravsted (2 $\frac{1}{2}$ Mil V. f. Aabenraa), Højst og Bjolderup Sogne en til Bested Kro.

Bested og Hellevad (2 Mil V. N. V. for Aabenraa) Sogne en til Agerskov Kro.

Agerskov og Branderup Sogne en til Sognefogden i Hyrup.

Bevtoft, Tislund (1 $\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. f. Gram) og Toftlund Sogne en til Gabøl Kro ($\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. f. Gram).

Nustrup og Skrydstrup Sogne en til Gramby.

Gram og Ø. Lindet Sogne en til Rødding Højskole.

Disse Stafetter maa stadig være rede til at ride

afsted, naar Befaling gives. Saa snart en Stafet er afgaaet, maa Sognefogderne straks stille en ny.

Naar Fjenden nærmer sig, har Byerne efter Opraab at væbne sig og ile det truede Sted til Hjælp.

Bevtoft den 5. April 1848.

I Nordslesvigernes Navn

H. A. Krüger,

Stænderdeputeret for 1ste Valgkreds.«

De »Rapporter«, der i Henhold til denne Ordning afsendtes, er godt skrevne og i det hele baade rigtige og af Vigtighed; og det gælder ikke mindre de Efterretninger, der sendtes den danske Hærs Overkommando. Derfor hedder det i O. Vaupells Bog om Læssøe: »Heldigvis havde den danske Hær gode Spioner. Paalidelige Folk fra hele Nordslesvig bragte daglige Efterretninger om den tyske Hærs Sammendragninger til Hans Krügers Søster Ingeborg i Bevtoft. Hun fik Efterretningerne bragt til sin Broder, der selv bragte Nyheden om den tyske Hærs forestaaende Angreb til den danske Overkommando. Det var et prægtigt Syn, naar den kraftige, firskaarne Mand kom travende paa en stærk, lysebrun jydsk Hest med fire hvide Ben og en vældig Blis, ind i Magstrup Præstegaard (1¹/₂ Mil N. V. f. Haderslev), hvor Hovedkvarteret var.«

Imidlertid gik Krigen sin Gang¹). Vor Sejr ved Bov den 9. April knuste i Virkeligheden Oprøret; men da saa Preusserne kom til, tabte vi Paaske slaget ved Slesvig den 23. April, hvor godt der end fra dansk Side blev kæmpet mod Overmagten. Derefter oversvømmedes Sønderjylland af oprørske og preussiske Tropper, tro Embedsmænd blev fordrevet for at give Plads for

¹) Se N. P. Jensen: Kampen om Sønderjylland 1848 (Folkelæse-ning Nr. 302).

Oprørsregeringens Tjenere. Men da Preusserne saa blev nødte til at rømme Nørrejylland, kom den danske Hær langsomt efter, og de oprørske Embedsmænd maatte flygte paany. De heldige Kampe ved Nybøl og Dybbøl (28. Maj og 5. Juni), den uheldige Fægtning ved Hoptrup (1 Mil S. f. Haderslev) (7. Juni) og nogle mindre Kampe ved Haderslev (29. Juni) og Stepping (V. f. Kristiansfeld) (8. August) afsluttede dette Aars Felttog, idet der sluttedes Vaabenstilstand (26. August), hvorefter Hertugdømmerne skulde styres af 5 Mænd, af hvilke Kongerne af Danmark og Preussen hver valgte 2, og de to Konger i Forening den 5te som Formand. De skulde regere i Kongen af Danmarks Navn og efter de Love, der var gældende før 18. Marts 1848. Denne Regering kunde imidlertid stadfæste Oprørsregeringens Love i det Omfang, den selv vilde, men ikke give nye. Kongerne valgte til Formand den lov- og kongetro Holstener Karl Moltke (Kancellipræsidenten), men saa nægtede de 4 at arbejde sammen med ham, og saa valgtes der i Oktober en hel ny Fællesregering, som stadfæstede alle de Love, den provisoriske Regering havde udstedt og i det hele lod denne skalte og valte, som den vilde —

Kong Frederik erklærede derfor den 12. December Fællesregeringen for at være oprørsk, og Nordslesvigerne nægtede i stort Omfang at adlyde den. Denne eller den provisoriske Regering havde imidlertid Soldater til sin Raadighed, og disse udsendtes da til Nordslesvig for at bringe Befolkningen til Lydighed mod de uretmæssige Herrer. Den 19. Januar 1849 veg de oprørske Dragoner ved Forballum (1 Mil S. S. V. f. Skæræbk) tilbage for 300 væbnede Bønder; men den 22. Januar kom det ved Brøns til et Sammenstød mellem

Bønderne og 150 Jægere. Bønderne led Nederlag, 5 af dem faldt, mange saaredes, og over 30 toges til Fange. Siden rejstes en Sten »til Minde om den 22. Januar 1849. For Troskab mod Konge og Fædreland.

Ej Minde om en Glimredag,
men om et trofast Hjærtetrag.

Under saadanne Omstændigheder var Vaabenstilstanden utaalelig, og den danske Regering opsagde den da, saa hurtigt ske kunde, saa Krigstilstanden begyndte igen 26. Marts 1849.

Saavel under Krigen som under Vaabenstilstanden havde der i L o n d o n under Mægling fra Stormagternes Side været underhandlet om Fred, og blandt de Løsninger, der blev forsøgte, var Spørgsmaalet om S l e s v i g s D e l i n g unægtelig det, der fik størst Interesse for os, ogsaa for Fremtidens Skyld. —

Tanken om denne Udvej har allerede *Uve Lornsen* fremsat i et Brev af 20. December 1833, hvori det hedder: »Enighed er kun tænkelig ved at anerkende, om ikke den fulde historiske, saa dog den naturlige Ret. Det kunde komme dertil, at vi ¹⁾ afstod Haderslev, Aaberaa og Løgumkloster Amter«. Man skulde unægtelig synes, at den »naturlige Ret« ikke mindre maatte kræve Afstaaelsen af Sønderborg Amt. *Olshausen* har 1839 i et Brev til P. H. Lorenzen antydet, at det maaske engang vilde komme til en Deling af Slesvig, hvad han vel vil beklage af Hensyn til Tyskerne i Nordslesvig, men dog ikke anse for nogen Ulykke. Og endelig fremsatte *Beseler* i Fyrreerne, om end kun paa Skrømt, et Forslag om at indlemme Haderslev Amt i Jylland.

Og som Tanken beskæftigede Tyskere, var den ogsaa kommet op hos Danske. Da der i 1838 var Tale

¹⁾ c: Slesvigholstenerne.

om at forene de to kongerigske Stænderforsamlinger, fremsatte den stænderdeputerede, Herredsfoged *J. P. With* (1791—1854) i den jydsk Stænderforsamling Tanken om at indlemme den nordlige Del af Slesvig i Jylland og den sydlige i Holsten. Men *A. S. Ørsted*, der var kongelig Kommissarius, afviste Forslaget som uudførligt, da der efter hans Mening ingen fast Grænse var mellem den danske og tyske Del af Hertugdømmet. Og i 1844 udtalte *H. N. Clausen* i den roskildske Forsamling, at man hellere maatte afstaa, hvad der var tysk, end at lade Modersmaalet blive undergravet i den danske Del af Sønderjylland. Endelig synes Delingstanken, som før nævnt, at være blevet forhandlet i Marts 1848 mellem *Lehmann, Monrad* og den slesvigholstenske Deputation, der var sendt til København. *Olshausen* viste i alt Fald paa Tilbagerejsen til Kiel Orlogskaptajn *Sten Bille* et Kort over Sønderjylland med en Streg tværs over fra Flensborg mod Vest og sagde, at den Grænse kunde Danmark have naaet; men den var man jo nu gaaet fra. Hans Tanke var, at der skulde afstemmes sognevis om, til hvilken Side man vilde gaa, en Tanke, *Orla Lehmann* efter Tyskernes Sigende var gaaet ind paa, hvilket han dog selv har nægtet. Senere erkendte han Delingen for en taalelig Udvej, men fremkom ikke offentlig med nogen Udtalelse derom før 1864.

Ogsaa *Grundtvig* havde, om end mindre klart, talt for Slesvigs Deling. Han sagde f. Eks. den 14. Marts 1848 i en Tale i den slesvigske Hjelpeforening, at Danmarks Grænse i det allerhøjeste kun naaer saa vidt, som man taler Dansk, og i Grunden ikke længere, end man vil blive ved at tale Dansk, altsaa til et Sted, man veed ikke hvor, midt inde i Hertugdømmet Slesvig. Og den 10. Maj s. A. skrev han i sit Tidsskrift »*Danskeren*« en

Afhandling, hvori han gør gældende, at ingen tysktalende Sydslesvigere bør have Sæde i den danske Rigsdag, selv om de danske Vaaben maatte vinde nok saa glimrende Sejre dernede

Endelig havde O p r ø r s r e g e r i n g e n den 31. Marts 1848 i en Proklamation til det danske Folk udtalt, at »Nordslesvig selv maatte afgive en fri Erklæring, om det vilde indlemmes i den danske Stat eller følge det tyske Fædreland.« Og paa den f o r e n e d e S t æ n d e r f o r s a m l i n g s M ø d e i Rendsborg den 3. April 1848 havde flere Talere sagt, at man ikke vilde hindre Nordslesvigerne i at »prøve Lykken«, forsaavidt de maatte have den ulykkelige Mening, at de skulde søge deres Lykke hos Danskerne. Grev *Reventlow-Preetz*, Oprørsregeringens Udenrigsminister, vilde endog drage Grænselinjen fra lidt nord om Flensborg over mod Tønder. — Oprørsregeringen modsatte sig iøvrigt siden enhver Deling. —

Under disse Omstændigheder skulde man mene, at der var ret gode Udsigter for det Forslag, den engelske Udenrigsminister *Lord Palmerston* stillede i London den 19 Maj 1848, at man skulde dele Slesvig mellem Danmark og Tyskland, ikke efter Sogneafstemninger, men efter forudgaaende Undersøgelser. Kom der paa den Maade enkelte Tyskere Nord for Grænselinjen, burde de have Frihed til at lade deres Børn opdrage og undervise paa Tysk. Kejser *Nikolaj I* af Rusland udtalte sig ogsaa for en Deling, og den preussiske Udenrigsminister Grev *Arnim* ligeledes. Men d a n s k e S t a t s m æ n d var imod; og vor Sendemand i London, Grev *Fr. Reventlow* fremkom den 4. Juni med et langt Indlæg mod Delingen: Den vilde overskære Kommuner, ja Familier; Befolkningen var imod den; den vilde afsted-

komme en stadig Ophidselse paa begge Sider af den ny Grænse, idet begge Regeringer stedse vilde foretage ny Skridt for at udvikle og styrke hver sin Nationalitet. — Og selv om dette nu mere var Grevens egen Opfattelse end Regeringens, saa vilde dog Martsministeriets Udenrigsminister Grev *Knuth* ikke gaa videre i Indrømmelse end til en Delingslinje Slesvig-Husum, saaledes at Slesvig kom paa tysk, Husum paa dansk Side.

Som siden i 1864 lod man Underhandlingerne gaa i Staa paa dette Punkt ved stadig at fastholde Sligrænsen. —

Men saa begyndte en Forhandling derom i Pressen. Den 23. Juni læste man i »Fædrelandet« en Artikel af A. B. (den senere Jærnbanedirektør V. Rothe), hvori der hævdes, at vi bør foretrække en Deling for et selvstændigt Slesvig i Forbindelse med Kongeriget; thi vi undgik de Farer og Forviklinger, en fortsat Forbindelse med Holsten kunde føre os i. Et Danmark til Ejderen uden Forbindelse med Holsten vilde vi vanskelig kunne føre igennem overfor Europas Modstand.

Da »Fædrelandet« mentes at staa Regeringen nær, blev denne Artikel optaget som et Vidnesbyrd om, at Martsministeriet nu ikke saa nogen bedre Udvej end Delingen. Og saa brød der en Storm af Uvilje løs baade mod Bladet og mod Ministeriet. En stor Mængde Abonnenter afsagde »Fædrelandet«, og adskillige var nær ved at betegne Artiklen som landsforrædersk, og det hjalp hverken Bladet eller Ministeriet, at Professor H. N. Clausen i en Artikel den 30. Juni tog stærkt Afstand fra den forrige og fremhævede, at Delingen vilde være et dødeligt Saar, hvis Delingslinjen blev draget nordligere end efter Knuths Forslag. Det regnede nu ned med Indsigelser mod Delingen baade i Pressen og i Adresser. Aviserne baade af Venstre og Højre ivrede derimod, og

fra selve Sønderjylland kom ikke mindre end 12 Adresser mod Delingen, saa stærk var »Slesvigskheden« endnu paa den Tid. Til den grundlovgivende Rigsforsamling indkom en Adresse med 26,000 Underskrifter, der krævede »det udelte Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Danmark«.

Ogsaa Kongen havde udtalt sig stærkt imod Delingen. Ved et Hærskue paa Lerbæk Mark ved Vejle sang man en Sang af H. P. Holst:

Vel mødt igen, Kong Frederik, ved Hæren,
til Kamp beredt, den venter kun dit Bud.
Hvor Stævnet blodigt var, vi frelste Æren;
lad os da trøstigt kæmpe Striden ud.
Giv intet bort! Thi vid, før du skal miste
en Fodsbred Jord af dine Fædres Land,
før vil vi alle kæmpe til det sidste,
før vil vi alle falde som een Mand.

Og hvis dit Blik i disse tætte Rader
har søgt forgæves mangan Kammerat,
beklag ham ej, vær stolt af ham som Fader
og husk, for dig han døde som Soldat.
I Dødens Stund og skilt fra sine kære
hans sidste Suk gjaldt Fædrelandets Ret;
hans sidste Tanke var din Krones Ære —
i Kamp for den kan ingen blive træt.

Se, her er nok, som vil udfylde Pladsen,
se, her er nok, der kæmpe vil som han;
men ikke een der er i hele Massen,
der vil se delt sit skønne Fædreland.
Det skal ej ske! Det Løfte har du givet.
Det skal ej ske! fra Folket lød igen.
Og, Kongen tro i Døden som i Livet,
det skal ej ske! vi sværge her som Mænd.

Det var ved Bordet i et Spisetelt, Sangen blev sunget, Teltvæggene var trukket ned, og en uhyre Menne-

skemængde saa Kongen rejse sig og hørte ham i dyb Bevægelse gentage: »Det skal ej ske!« Og hertil lød fra den hølgende Mængde en uendelig Jubel. Folket var enigt med sin Konge.

Selv om man ikke vil lægge saa megen Vægt paa den Stemning, der kommer til Orde i en Festrus, saa maa det siges, at det danske Folk i sin Helhed var imod Slesvigs Deling Og det kan jo forstaas. Vor juridiske Ret til Sønderjylland var soleklar, og mange haabede paa, at Sydslesvig kunde styres saa hensynsfuldt og frisindet, at dets fortyskede Indbyggere kunde finde sig lige saa godt til Rette med deres Kaar som Schweiz's tre forskellige Folkestammer med deres. —

Det blev i Sommerens og Efteraarets Løb i 1848 mere og mere klart, at Ejderstaten ikke kunde føres igennem, og at man kun havde Valget imellem et »selvstændigt« Slesvig og Delingen. Den nationalliberale Side af Ministeriet foretrak da Delingen, og den 7. November udarbejdedes en Instruks for Grev Reventlow, at han under Forhandlingerne i London skulde fremsætte Slesvigs Selvstændighed som Regeringens Hovedstandpunkt, og kunde dette ikke føres igennem, bemyndigedes han til at underhandle paa Grundlag af Slesvigs Deling, men med Delingslinjen Slesvig-Husum. Dette sidste nægtede Kongen at stadfæste, hvorefter Hvidt, Lehmann, Knuth, Monrad og Tscherning udtraadte af Ministeriet — ogsaa Bluhme gik af. De øvrige Ministre blev, og ind kom tre konservative Mænd (*P. G. Bang, C. F. Hansen og Sponneck*) samt de to nationalliberale Professorer, *H. N. Clausen og Madvig*.

Dette saakaldte Novemberministerium vedkendte sig det af Monrad udarbejdede Forslag til »Danmarks Riges Grundlov«, der saa i noget ændret

Skikkelse fik Kongens Underskrift den 5. Juni 1849. Derimod var Ministeriet ikke saa heldigt med Fredsun-derhandlingerne i London; de førte ikke til noget. Men Begivenhederne i Sønderjylland førte til, at Krigen begyndte paa ny først i April 1849. Efter Ulykken ved Ekernførde (5. April)¹⁾, den uheldige Kamp ved Kolding (23. April) og Ryes berømte Tilbagetog op gennem Østjylland, vandt de danske Tropper den 6. Juli ved Fredericia en afgørende Sejr over Oprørerne, hvormed Krigen for denne Sommer var forbi. —

Den 10. Juli 1849, 4 Dage efter Slaget ved Fredericia, afsluttedes der en Vaabenstilstand og en foreløbig Fred mellem de tyske Magter og Danmark. Fra begge Sider anerkendte man Sønderjyllands Selvstændighed indenfor det danske Monarki; altsaa blev de Erklæringer, der var afgivet den 24. Marts 1848 (se S. 270) stiltiende taget tilbage. Der blev slaet en Streg saavel over Kongen af Preussens Brev til Hertugen af Augustenborg (se S. 270) som over den danske Regerings Svar til den slesvigholstenske Deputation.

Under Vaabenhvilen, der først kunde opsiges $\frac{1}{2}$ Aar efter med 6 Ugers Varsel, skulde Styrelsen af Holsten overlades til det saakaldte »Statholderskab«, der havde afløst den provisoriske Regering; Sønderjylland skulde deles efter en skraa Linje fra Flensborg til Tønder, hvoraf den sydlige Del (Tønder med) skulde besættes af preussiske Tropper, og den nordlige Del (Flensborg iberegnet) af svensk-norske. Øerne Als og Ærø skulde besættes af den danske Hær. Styrelsen for hele Sønderjylland overdroges til en Dansk (Kabinetssekre-

¹⁾ Se N. P. Jensen: »Kampen om Sønderjylland, 1849«. (Folkelæsning Nr. 311).

tær Tillisch), en Preusser (Grev Eulenburg) og en Engelskmand (Oberst Hodges). —

Saaledes var Sønderjylland paa en Maade delt; og der regeredes efter forskellige Grundsætninger Nord og Syd for Grænselinjen.

51. H. N. Clausen.

Naturligvis ophævedes straks den slesvigholstenske Forfatning og Bestemmelserne om Sønderjyllands Optagelse i det tyske Forbund og Adskillelse fra Danmark; men Eulenburg vilde ikke give sit Minde til Afsettelsen af de oprørske Embedsmænd og fandt stadig Medhold hos Englænderen. De blev altsaa sidden-

de, til de Tid efter anden gjorde sig selv umulige endog i Eulenburgs Øjne ved at lægge Hindringer i Vejen for den ny Regerings Foranstaltninger.

Den nordslesvigske Befolkning var fuldkommen tro og lydlig overfor Bestyrelseskommissionens Befalinger, medens man i Sydslesvig blev ved at sende Skatterne til Kiel, holdt Valg til en slesvigholstensk »Landsforsamling« osv. Til sidst (8. Marts 1850) erklærede »Statholderskabet«, at det igen overtog Landets Styrelse, uden at de preussiske Tropper lagde mindste Hindring i Vejen derfor. Det saa i det hele taget ud, som om Preussen vilde forberede en endelig Løsning af Strids-spørgsmaalene ved en Deling af Slesvig.

Det samme ønskede nu af de danske Ministre *Madvig, Spønneck, H. N. Clausen* og *Bardenfleth*, om end den første vilde drage Grænselinjen noget nordligere (Flensborg-Tønder) end de sidste (Slesvig-Husum). Da Delingstanken endnu ikke kunde trænge igennem, forlangte *Madvig* og *Clausen* deres Afsked, men blev, da der blev givet Løfte om, at man vilde kræve en Forfatningsforbindelse mellem Kongeriget og Sønderjylland. Men saa traadte *P. G. Bang*, der holdt paa Slesvigs Selvstændighed, ud af Regeringen og blev efterfulgt af *M. H. Rosenørn*.

Der gik nu Ordre til vore Fredsunderhandlere (*Pechlin, Reedtz* og *A. V. Scheel*) i Berlin, hvor Fredskonferencen havde taget sin Begyndelse 17. Januar 1850. at de skulde kræve Fællesskab mellem Danmark og Sønderjylland i alle Sager, der var fælles for hele Monarkiet før 1848, Ligeberettigelse for de to Sprog i Sønderjylland, Kirkesproget uforandret, dog saaledes at de enkelte Sogne med $\frac{2}{3}$ Flertal kunde kræve det forandret. Alle Spørgsmaal om Sprog og Nationalitet skulde be-

handles af en særlig sønderjydsk Landdag, Fællessagerne af en for Kongeriget og Sønderjylland fælles Rigsdag. Holsten skulde have sin egen Forfatning og Styrelse, men beholdt Told- og Postvæsen sammen med Sønderjylland.

Ved Siden heraf fremkom *Ørsted* med den Tanke, der havde ligget til Grund for Kundgørelsen af 28. Januar 1848 (se S. 260): Monarkiets Tvedeling, med Hertugdømmerne i Forening, og som en Enhed overfor Kongeriget; og andre (*Bluhme*, *L. N. Scheele*) holdt paa en Tredeling med en Landdag for hver af de tre Landsdele: Kongeriget, Sønderjylland og Holsten. Disse 3 Landdage skulde saa hver for sig sende udvalgte Mænd til en fælles Rigsdag.

Denne Ordning forsvarede M. A. Goldschmidt i »Nord og Syd« i en Række udmærket skrevne Artikler, der maaske vilde have gjort større Virkning, hvis han ikke tidligere havde været Udgiver af Vittighedsbladet »Korsaren«, hvorved der i vide Kredse var vakt Modvilje og Mistillid overfor ham. —

Krigen med Oprørerne udbrød imidlertid paa ny, uden at det var kommet til nogen endelig Ordning; derimod blev der den 2. Juli 1850 afsluttet en endelig »simpel« Fred mellem Danmark og Preussen, en Fred, der imidlertid ikke hindrede Preussen i at tillade sine Officerer i stort Tal tjene i Oprørshæren. —

Ved Krigen Genudbrud den 16. Juli 1850 havde Bestyrelseskommissionen nedlagt sin Magt, og *F. F. Tillsch* (1801—89) var blevet udnævnt til Regeringskommissær med næsten uindskrænket Myndighed, der efter Slaget ved Isted 25. Juli og Oprørernes Udjagelse omfattede hele Sønderjylland. Han maatte begynde med at afsætte en stor Mængde Embeds- og Bestillings-

mænd lige fra Amtmænd til Skovfogder, fra Superintendenten til Skolelærere. Han fjærnedede Overretten og indsatte en Justitskommission med blandet dansk-tysk Forretningssprog, gennemførte Reskriptet af 14. Maj 1840 (se S. 161) gennem alle Trin, flyttede Toldgrænsen fra Kongeaaen til Ejderen, gav Haderslev Latinskole ny Lærere og dansk Sprog og forordnede, at de tyske Undervisningstimer i de danske Landsbyskoler skulde ophøre.

Sønderjylland var altsaa nu blevet skilt fra Holsten, Sprogene var blevet virkelig lige berettigede, Regeringen paa Gottorp afskaffet, og Kongen fuldstændig Herre i Sønderjylland; endelig havde Augustenborgerne ved deres Deltagelse i Oprøret klarlig forspildt alle de Rettigheder, de tidligere havde gjort Paastand paa.

Tilbage stod nu at faa truffet Aftaler med Stormagterne om endelig Ordning af Hertugdømmernes Forhold til Danmark og om Arvefølgen samt at ordne Regerings- og Sprogforholdene i Sønderjylland.

Det første frembød store Vanskeligheder, navnlig fordi de tyske Stormagter, til Dels støttede af Rusland, vilde føre Ordningen saa langt bort fra Ejderpolitiken som vel muligt, og den danske Regering maatte Skridt for Skridt lade sig drage længere og længere over mod Helstaten : en fælles Forfatning for Kongeriget, Sønderjylland og de tyske Hertugdømmer.

Saa længe Grev A. V. Moltke var Udenrigsminister (November 1848—August 1850), foretoges intet afgørende Skridt; men da den erklærede Helstatsmand *H. C. Reedtz* (1800—57) derefter overtog Udenrigsministeriet, kom der mere Fart i Forhandlingerne baade her hjemme og ude om Ordningen af Hertugdømmernes Forhold

til Kongeriget og til hinanden. Reedtz støttede et Forslag af Pechlin og H. Reventlow-Criminil, der gik ud paa, at Hertugdømmerne skulde have fælles Overstyrelse, og Overdomstol, og fælles med Kongeriget Udenrigsstyrelse, Hær, Flaade, Told- og Postvæsen samt hver for sig de øvrige Anliggender. Dette Forslag vandt ikke Bifald i Statsraadet, idet ingen anden end Reedtz støttede det.

Derimod lod Ministeriet to af sine Medlemmer, *H. N. Clausen* og *Sponeck*, gøre Udkast til en anden Forfatning. Herefter skulde Fyrste, Arvefølge, Diplomati, Flag, Handel og Skibsfart, Mønt-, Post- og Toldvæsen være fælles for baade tyske og danske Landsdele, og den øverste Myndighed for disse Sager være hos Statsraadet, til hvis Møder Ministeren for Holsten og Lauenborg skulde have Adgang, naar saadanne Sager drøftedes. Der skulde ikke være nogen Lovgivningsmyndighed ved Siden af Kongen og Statsraadet i de fælles Anliggender; men Statsraadets Forslag til Love skulde drøftes af et Fællesudvalg bestaaende af lige mange Medlemmer af den dansk-slesvigske Rigsdag og den holsten-lauenborgske Landdag, og efter Udvalgsbehandlingen skulde de forelægges disse Forsamlinger. Uden Enighed mellem dem blev alt ved det gamle.

Den dansk-slesvigske Rigsdag skulde foruden de nævnte Fællessager behandle og tage Beslutninger angaaende Hæren, men ellers skulde de slesvigske Medlemmer danne en særlig Landdag for de ikke-fælles Anliggender med Hensyn til Slesvig, og de kongeriske Medlemmer for sig selv behandle Kongerigets særlige Anliggender.

Dette Forsøg paa at forene Ejderpolitik og Helstatspolitik vilde efter Reedtz's Mening ingen Fremgang faa,

og han gik ind paa, at dets Ophavsmand, Grev Sponneck, skulde gaa i en særlig Sendelse til de tyske Stormagter for at opnaa deres Tilslutning dertil for Holstens Vedkommende. Grev Sponneck rejste forhaabningsfuld til Wien, men kom, som H. N. Clausen sagde, tilbage ikke som en vindende, men som en vunden — vunden for Helstaten. Dette skete i Begyndelsen af 1851, og i Løbet af dette Aar traadte først H. N. Clausen ud af Ministeriet, fordi Kejser Nikolaj I i en Samtale med Reedtz (i Warschau) havde sagt, at det ikke blev godt i Danmark, inden man skilte sig af med Mændene fra 1848; og Helstatsmanden Karl Moltke kom ind for at berolige Rusland, mens Madvig foreløbig blev, af Hensyn til Folkestemningen i Danmark. Reedtz kunde alligevel ikke føre sine Planer igennem, og derfor blev han i Oktober 1851 afløst af *C. A. Bluhme*. Denne kraftige og smidige Mand var saa i et Par Aar Ministeriets egentlige Sjel, og han kom til Rette med de tyske Regeringer ved at love dem, at **S ø n d e r j y l l a n d i k k e s k u l d e b l i v e k n y t t e t n æ r m e r e t i l K o n g e r i g e t e n d t i l H o l s t e n**, og at der skulde indføres en stærkt konservativ Helstatsforfatning. Disse sørgelige skæbnsvangre Aftaler, som han havde truffet uden de andre Ministres Vidende, bragte Madvig til i Vrede at træde ud af Ministeriet, for hvilket nu Bluhme traadte i Spidsen, ogsaa af Navn (27. Januar 1852).

Om Tronfølgespørgsmaalet blev der samtidig truffet Aftaler ved den saakaldte **L o n d o n t r a k t a t a f 8 . M a j 1 8 5 2**, underskrevet af Befuldmægtigede fra Danmark, Sverige-Norge og de 5 Stormagter og senere tiltraadt af samtlige europæiske Magter undtagen Bajern, Baden, Hessen-Darmstadt, Sachsen-Weimar og

Meklenborg samt de mindre tyske Fyrstendømmer, til hvilke sidste der ingen Henvendelse var sket derom.

Denne Traktat bestemmer, at hvis den kongelige Mandslinie skulde uddø, skal Arvefølgen i alle Monarkiets Dele overgaa til Prins Kristian af Lyksborg og hans mandlige Afkom i Ægteskab med Prinsesse Louise af Hessen. Hendes Broder, Prins Frederik af Hessen, og den russiske Kejser, der som Hoved for den tidligere holsten-gottorpske Slægt kunde gøre Fordring paa Dele af Holsten ved den kongelige Mandsstammes Uddøen, gav deres Samtykke hertil. —

Samme Aar sluttede den danske Regering under Tryk af Stormagterne en Overenskomst med Hertugen af Augustenborg (30. Decbr. 1852), hvorved Danmark betalte Hertugen 6 Millioner Kroner for hans Godser i Sønderjylland, mens han forpligtede sig til at tage Ophold udenfor det danske Monarkis Grænser og ikke foretage sig noget mod dette eller mod Tronfølgen.

Prins Kristian af Lyksborg, der nu var erkendt for retmæssig Tronfølger i alle Monarkiets Dele, stammede fra Kristian III's Søn *Hans den Yngre* gennem dennes Søn *Aleksander*, hvis Søn *August Filip* (1612—75) købte Godset Beck i Westfalen. Hans Søn var *Ludvig Frederik* (1654—1728), der blev gift med den augustenburgske Prinsesse Louise Charlotte, som i sin Tid var tiltænkt Griffenfeld, og deres Søn *Peter August Frederik* (1696—1728) var russisk Feltmarskal og Guvernør i Estland, medens igen hans Søn *Carl Anton*

August (1727—1759) var preussisk Major og faldt i Slaget ved Kunnersdorf. Dennes ved Faderens Død kun toaarige Søn *Frederik Carl Ludvig* (1757—1816) døde som dansk General, og fra hans Tid tilhørte Slægten igen Danmark.

Frederik Carl Ludvig, der betragtede sig som »ein eigentlicher Däne«, modsatte sig sin højtbegavede, smukke og omhyggelig opdragne Søns *Frederik Vilhelm Poul Leopolds* (1785—1831) Optagelse i den preussiske Hær, men lod ham indtræde som Ritmester i den danske Hestgarde, med hvilken han 1806—10 laa i Holsten først for at forsvare vor Neutralitet og siden for at støtte Napoleon. Han blev 1810 gift med Prinsesse Karoline af Hessen-Kassel, Datterdatter af Kong Frederik V og Søster til Frederik VI's Dronning, hvorved han kom i et nært Forhold til sin kongelige Svoger.

Han ledsagede denne til Kongressen i Wien, og man er tilbøjelig til at give hans kloge Raad Æren for, at det kunde siges om Frederik VI, at han tænkte for alle de forsamlede Fyrster. Frederik VI var ham ogsaa taknemmelig, og da den lyksborgske Gren af Hans den Yngres Afkom paa denne Tid var uddød, gav Kongen i 1825 sin Svoger Titel af *Hertug af Lyksborg* (i Stedet for Beck).

Hertugen døde i en forholdsvis ung Alder og havde ved Testament indsat Kongen og Prins Vilhelm af Hessen Filipsthal til at være Formyndere for sin fjerde Søn *Kristian* (f. 8. April 1818). Denne kom da til København, gik paa Kadetskolen og var i Huset hos Oberst Linde, men havde sin stadige Gang i Kongens Hus. Kongen kunde ret se sig glad paa den beskedne, smukke Yngling og ønskede tit, at han var hans Søn.

I 1837 blev han af Kongen sendt til England som Kongehusets Repræsentant ved den unge Dronning Viktorias Kroning. Maaske har Kongen baade ønsket og haabet, at Dronningen skulde vælge ham til Ægtefælle. Dette skete som bekendt ikke; hun valgte en anden af de unge Prinser, der var udsendte: Prins Albert af Sachsen-Koburg.

Og Prins Kristian valgte selv sin Ægtefælle. Han opholdt sig 1839—41 ved Universitetet i Bonn og studerede flittigt Historie.

Samtidig med ham var ved Universitetet Prins Frederik af Hessen, Søn af Landgreve Vilhelm af Hessen og Louise Charlotte, Kong Frederik VI's Søskenbarn og Kristian VIII's Søster. De to unge Prinser var Studiekammerater og gode Venner og gjorde Ferieudflugter sammen, bl. a. til Slottet Rumpenheim i Hessen, hvor Prins Frederiks Familie boede; og under et saadant Ferieophold forelskede Prins Kristian sig i Vennens Søster *Louise*, med hvem han siden (1842—97) levede i et meget lykkeligt Ægteskab.

Det er før fortalt, at da de andre Prinser — og saa hans ældre Broder Hertug Karl — gjorde Indsigelse mod det aabne Brev af 8. Juli 1846 (se S. 252), anerkendte Prins Kristian dets Rigtighed, og da de andre deltog i Oprøret 1848, brød han med dem, blev Danmark tro og gik med i Krigen som Chef for Hestgarden.

Paa Grund af denne hans Troskab mod Danmark var det naturligt, at manges Tanker rettede sig mod ham, da det saa ud til, at den kongelige Mandsstamme vilde uddø med Frederik VII, og da hans Svoger, Frederik af Hessen, der var Arving til Kurfyrstendømmet Hessen og efter Kongeloven tillige til Danmark, maatte

anses for villig til at give Afkald paa sin Arveret til Danmark, hvis den kunde overføres paa hans Søster Louises Slægt.

Nu kunde ganske vist Prins Frederik, der tilhørte en Kvindelinje af det danske Kongehus (hans Moder var Frederik V's Sønnedatter) ikke arve de tidligere gottorpske Dele af Holsten, hvortil Retten ved Traktaterne af 1767 og 1773 (S. 43—45) var overdraget til det danske Kongehus's *M a n d s* linje; men derom maatte der saa forhandles med Kejseren af Rusland, Hovedet for den tidligere gottorpske Linje.

Saadanne Forhandlinger aabnedes allerede 1849, og man nævnede fra dansk Side 4, der mulig kunde komme i Betragtning: 1) *Frederik af Hessen* (Kongelovens Arving til Danmark med Sønderjylland), 2) *Prins Frederik af Lyksborg* (ó: Kong Frederik VIII — ikke hans Fader), 3) *Prins Peter af Oldenburg* (22 Aar gammel) og 4) hans Fætter, *Prins Nikolaj* (9 Aar gammel). Zaren foretrak Peter af Oldenburg, en Sønnesøns Sønnesøns Søn af Hertug Frederik III; denne »yngre gottorpske Linje« havde Arvekrav paa Holsten, hvilket hverken den hessiske eller lyksborgske Linje havde. Og hvis Zaren gav Afkald paa sit Hus's Krav, vilde den yngre gottorpske Linjes Arveret indtræde, og paa den kunde han ikke give Afkald.

Iøvrigt erklærede Zaren, at han nærrede den varmeste Deltagelse for Prins Kristians Person og Færd, og at han gerne skulde have givet ham sin Stemme, hvis de nævnte Vanskeligheder ikke havde været.

Den danske Regering gjorde ingen Indvendinger, men den beredte sig til at skaffe et Afkald fra Kvindelinen i Haab om, at Zaren saa vilde skaffe Gottorperne til Side.

Foreløbig maatte Afkaldet forlanges til Fordel for Prins Peter af Oldenburg, og det erklærede de arveberettigede Hessere for en Umulighed, med mindre Hessen fik en betydelig Udvidelse og blev gjort til et Kongerige. Landgrev Vilhelm krævede endog hele Oldenburg som Vederlag for Afkaldet.

En dansk Diplomat B. Bülow (den senere tyske Rigskanslers Fader) gik paa samme Tid til Oldenburg for at forhandle med Prins Peter. Han fandt Storher-tugen meget ivrig for Sagen, mens Sønnen var mere kølig; han vilde dog nok, som han udtrykte sig, modtage »Danmarks og Slesvigholstens Troner«. Dette Udtryk gjorde naturligvis et meget ugunstigt Indtryk i København; og senere udtalte han sig i Samtaler med A. V. Scheel og Pechlin om det dansk-tyske Mellemværende »paa en Maade, som Olshausen og Beseler havde kunnet være tilfreds med.« »Det var,« fortsætter Pechlin, »øjensynligt mere magtpaaliggende for den unge Mand, der med umiskendeligt Behag hørte sig selv tale, at ud-kramme sine højst overfladiske Kundskaber paa dette Omraade for os end at gøre et gunstigt Indtryk paa os«.

Og som Prinsen havde begyndt, fortsatte han. Pechlin har fortalt, at ved en festlig Sammenkomst hos den russiske Afsending i Berlin, Baron Meyendorff, kom Baronessen ham leende i Møde med det Udraab: »Aa, det var Skade, De ikke kom for lidt siden; saa kunde De have hørt Deres tilkommende Konge holde et mageløst Foredrag om tysk Politik, bestandig ved uophørlig Blinken af sin Adjutant opfordret til at blive ved.« Fru Meyendorff fortalte siden baade den engelske og østrigske Gesandt Historien, og hendes Mand hørte smilende til. Men Peter var dermed ude af Sagaen; thi efter Meyendorffs Indberetning om det forefaldne op-

gav Rusland hans Sag. Prins Peter havde anmeldt sit Besøg i St. Petersborg; men Zaren frabad sig Æren deraf.

Efter at saa Diplomaterne havde søgt at berede Vejen for Prins Kristian, blev han i Oktober 1850 sendt til Warschau for at takke Kejser Nikolaj for den Venlighed, han havde vist Danmark i Anledning af Istedslaget, og han vandt Kejseren fuldstændig for sig, ja i den Grad, at da saa den danske Regering indledede Forhandlinger om at faa Prins Frederik, senere Frederik VIII, til Tronfølger, vilde Kejseren have Faderen. Han skrev derom til Frederik VII, at han var villig til at give Afkald paa sit Hus's Rettigheder til Fordel for Prins Kristian og hans Afkom. Og dette Afkald gav han 5. Juni 1851 ved den saakaldte Warschau-Protokol, som saa ved Londontraktaten af 8. Maj 1852 tiltraadtes af saa godt som alle Europas Magter.

Nu skulde endelig den danske Regering give sit Samtykke; men det kom til at koste megen Kamp, ikke fordi nogen var imod at faa Prins Kristian til Konge, men fordi mange var imod at faa Arveretten til Tronen indskrænket til Mandslinjen, hvad Regeringen af Hensyn til Forbindelsen med Holsten forlangte. — Efter gentagne Rigsdags-Opløsninger lykkedes det Regeringen at faa det fornødne Flertal for sine Forslag, og ved Lov af 31. Juli 1853 fastsloges det, at Kronen var arvelig i Prins Kristians og Prinsesse Louises mandlige Afkom.

Tillisch ordnede Sprogforholdene i Sønderjylland saaledes, at den nordlige Del fra Kongeaaen til Linjen Flensborg-Tønder fik dansk Kirke-, Skole- og Rets-

sprog; den sydligste fra Ejderen til en Linje draget omtrent fra Sliens Munding mod Vest og siden mod Sydvest omtrent 1—1½ Mil Nord for Slien og 1 Mil Vest for Slesvig til 1 Mil Øst for Husum og saa ligeløbende med Vesterhavskysten til lidt Nord for Tønder, fik tysk Kirke-, Skole- og Retssprog; derimod fik Landet mellem disse to Linjer (o: Flensborg Amt og Tønder Sønder - Amt) blandet Sprog saaledes, at der blev prædikeret Tysk hveranden Søn- og Helligdag og Dansk hveranden, at kirkelige Handlinger foretoges i begge Sprog efter de Ønsker, Beboerne fremsatte derom. Skoleundervisningen skulde meddeles paa Dansk, men

52. F. F. Tillisch.

med 4 Timer ugentlig Undervisning i Tysk. Retssproget var Dansk eller Tysk efter Parternes Ønske. Købstæderne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder regnedes til de blandede Distrikter. Til de blandede Distrikter hørte saaledes Kær-Herred i Tønder Amt og Vis-, Husby-, Munkbrarup-, Ny- og Ugle-Herred i Flensborg Amt samt Strukstrup-Herred i Gottorp Amt. Ialt 9 Sogne af Gottorp Amt, 25 af Flensborg Amt, 10 af Tønder Amt og 4 af Husum Amt.

Disse Sprogreskripter er senere blevet overordentlig stærkt kritiseret. Fra tysk Side har man fremstillet dem som en Voldførsel mod Folkets Sprog og aande-

lige Liv og ikke vidst, hvor meget ondt man skulde sige derom; men ogsaa fra dansk Side har der lydt stærk Kritik, selv om man ikke tager Hensyn til den, der kun

- Dansk Regerings-Rets-Skole- og Kirkesprog.
 Blandet dansk og tysk Regerings-Rets-Skole- og Kirkesprog.
 Tysk Regerings-Rets-Skole- og Kirkesprog.

53. Den danske Sprogordning 1850—51.

sproget, Klotz i det 17. Aarh. afskaffede flere Steder i Flensborg og Tønder Amter, ikke var Dansk, men Plattysk, og selv om det havde været Dansk, mente han, at naar de havde haft tysk Kirkesprog i 200 Aar, var de

er blevet fremsat for at sige noget ondt om det nationalliberale Parti, hvortil dog gamle Kancellipræsident Steemanns Søstersøn Tillisch og hans Sekretær Aug. Regenburg, der var Ophavsmænd til Reskripterne, ikke uden en Del Fortolkningskunst kan regnes. — Biskop Martensen, Grundtvig og A. D. Jørgensen har saaledes udtalt sig mod dem.

Martensen vilde gøre gældende, at det Kirke-

bedst tjente dermed, og Dansk burde ikke have været indført uden Menighedernes Samtykke. Det danske Sprog i disse Egne var ved Vanrøgt gennem Tiderne blevet fattigt og uaandeligt, og Tysk var for Beboerne det hellige Sprog, der ikke burde have været fortrængt ved et Magtsprog. — Efter Martensens Mening er der intet, der har skadet den danske Sag saa meget som disse Sprogreskripter, der krænkede selv de roligste og besindigste Teologer i Tyskland, skadede Menighedslivet i de paagældende Egne og bidrog til at fjærne Hjærterne fra os¹).

Grundtvig mente, at Regeringen ikke burde have nægtet Befolkningen selv at sørge for Børnenes Oplærelse paa Tysk, og at man snarest muligt skulde give dem Frihed dertil, ligesom ogsaa give Konfirmationen fri, saa Forældrene kunde sende deres Børn til Konfirmationsforberedelse hos hvilken Præst de vilde, og faa dem konfirmeret paa hvilket Sprog de ønskede. Efter hans Mening burde endog efter Reskriptet Konfirmationen kunne foregaa baade paa Tysk og Dansk, da den er en kirkelig Handling. Helst skulde man have ansat baade danske og tyske Præster og Lærere dernede og ladet Befolkningen frit vælge, hvem den vilde slutte sig til. Danskheden, paaviste han, gik fremad i Flensborg²), hvor alt var frit, men tilbage i Angel under Tvangen.

---

¹) Et stort Tal af tidligere Præster i Sønderjylland nedlagde en alvorlig Indsigelse mod Martensens Fremstilling, hvad han tog sig meget nær.

²) I Flensborg var Forholdet siden Reformationen dette: der blev i alt Fald siden 1583 stadig prædikeret Dansk. Om Søndagen prædikedes der paa Dansk ved Middagsgudstjenesten skiftevis i Nikolaj og Marie Kirker og om Mandagen i Helligaands-

A. D. Jørgensen har betegnet Udstedelsen af Reskripterne som et vidtrækkende og skæbnesvangert Skridt. Det var utvivlsomt, at Befolkningen gennemgaaende var imod en pludselig Forandring af Kirke- og Skolesproget, og at denne Uvilje efter den treaarige blodige Krig var vokset til en sand Lidenskab, og at den betragtede det danske Skolesprog og den halvvejs danske Gudstjeneste som en Straf. Ogsaa fremhæver han, at Indførelsen af Dansk i Kirke og Skole syd for Linjen Flensborg-Tønder umuliggjorde Delingen i et dansk og et tysk Bispedømme og gjorde, at man ikke længere kunde pege paa det danske Sønderjylland som en bestemt afgrænset Landsdel.

kirken, indtil Biskop Stephan Klotz 1668 fik den danske Prædiken indskrænket til Søndag Middag i Helligaandskirken. Desuden fik han bestemt, at den danske Præst kun maatte forrette kirkelige Handlinger for »simple Folk«. Den tidligere nævnte bekendte Thomas Høyer Jensen, der 1801—19 var dansk Præst i Flensborg, fik 1805 indført dansk Salmesang ved den danske Gudstjeneste, rigtignok med Byens Natvægter til Kirkesanger. — Og endelig blev der ved Reskript af 10. December 1850 tilladt, at der i Flensborg dannedes en fri dansk Menighed, hvortil enhver af Byens Indbyggere frit kunde slutte sig. Den fik saa i 1851 en dansk Præst og Degn, og samme Aar oprettedes en fri dansk Skole, hvorved der ansattes en ordineret Kateket som Førstelærer. Baade den frie Menighed og den frie Skole trivedes i de følgende 13 Aar saa vel, at ved Krigens Udbrud 1864 havde — foruden Militæret — 520 Familier sluttet sig til den danske Menighed. — Den danske Borgerskole, som aabnedes 9. Januar 1852 med 27 Elever, havde inden Aarets Udgang 60, ved Udgangen af 1851 75, men 31. December 1855 100 Elever, 1856—134, 1857—192, 1858—224, 1859—313, 1860—351, 1861—415, 1862—429, 1863—501.

Og Kirkegangen var saa god, at den lille Helligaandskirke længe havde været for lille.

Regeringen (Wolfhagen, fra 1856 Minister for Slesvig) tog for saa vidt Hensyn til Grundtvigs Meninger om Konfirmationen, som den ved kongelig Resolution af 4. Januar 1861 bestemte, at Konfirmationshandlingen deltes i to, der kunde finde Sted paa forskellige Dage. Overhøringen skulde foretages af Sognepræsten og i Undervisningssproget, mens selve Konfirmationen kunde ske udensogns paa et andet Sprog og ved en anden Præst uden Sognepræstens Tilladelse.

Og samtidig hermed blev der givet Tilladelse til, at man i de blandede Distrikter maatte lade sine Børn undervise hjemme af Huslærere, uden at Sognepræsten fik nogen egentlig Kontrol med denne Hjemmeundervisning.

Regeringens Afgørelse i denne Sag raadede efter Grundtvigs Mening Bod paa de værste Ulæmper ved Konfirmationstvungen; men den blev stærkt angreben af flere sønderjydske Præster og af de nationalliberale Blade. I Sønderjylland blev den egentlig kun forsvaret af de saakaldte »Klosterpolitikere«, en Kreds af Mænd, der havde holdt Møder i Løgumkloster, og som mente, det var bedst at give fuldstændig Sprogfrihed i hele Sønderjylland.

Naar det blev sagt dem, at ved at give fuld Sprogfrihed opgav man at genvinde Angel, svarede de, at Forholdene i Angel var nu engang saa forkvaklede, at der virkelig ikke var noget Haab om at vinde det ved tvungent dansk Skolesprog. Skulde Angel vindes, kunde det kun ske ved et af de Undere, som Friheden kan gøre.

De mest fremtrædende af disse »Klosterbrødre« var Lærer *Cornelius Appel*¹⁾ (1821—1901), siden Friemenighedspræst i Rødding, og cand. phil. *Chr. Sigfr.*

Ley (1806—74)¹⁾, der havde været Huslærer hos flere af de Storbønder, som sluttede sig til Klosterpolitiken: *Knud Knudsen* paa Trøjborg, *Aug. Beck* i Visby og *Bonde Refslund*¹⁾ i Bovlund. Disse og flere indbød til et offentligt Møde om Sagen den 26. April 1861 i Løgumkloster.

Her fremsatte de deres Anskuelser, men blev imødegaaet af L. Skau, H. Krüger og C. Flor, og Forhandlingen sluttede med Vedtagelse af en af Høgsbro¹⁾ affattet Resolution, der egentlig gik uden om selve Strids-spørgsmaalet. —

»Klosterbrødrene« havde unægtelig Ret i, at der i flere Retninger sikkert kunde have været indrømmet større Frihed i Sønderjylland. Det var ikke tilladt at udgive Blade uden Bevilling, og en saadan gav Regeringen ikke til Oppositionsblade. Følgen heraf var, at fremmede Blade med Artikler mod Regeringen indførtes. Men fremmede Blade, ja endog kongerigske Blade, kunde forbydes i Sønderjylland; og en Tid forbød Ministeren Karl Moltke »Fædrelandet« og »Dagbladet« dernede. Foreninger kunde forbydes; og man forbød endog upolitiske Foreninger, fordi de var fælles for Sønderjylland og Holsten. Der var Skoletvang, og i de blandede Sprogdistrikter gik Skoleundervisningen paa Dansk; men der blev lagt Hindringer i Vejen baade for Hjemmeundervisning og for Oprettelsen af tyske Privatskoler.

Alt dette kunde have været anderledes, og der blev betydelige Ændringer efter 1860, da den engelske Regering havde bedt den danske om i Fredens Interesse at maatte meddele i Frankfurt, at Danmark var

¹⁾ Se Rosendal: Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland II (Folkelæsning Nr. 299).

til Sinds at ville foretage Forandringer i Sønderjyllands Styrelse. Den danske Regering tilbød da, at den vilde tillade, at i de blandede Distrikter Konfirmationshandlingen maatte foregaa paa Tysk, hvor Forældrene ønskede det, at Privatundervisning ved Huslærere skulde kunne finde Sted uden ministeriel Tilladelse, og at der skulde kunne dannes slesvigske Foreninger uden Regeringens Tilladelse — men alt under Forudsætning af, at det tyske Forbund saa vilde opgive al videre Indblanding.

Men da Preussen fandt disse Tilbud aldeles utilstrækkelige, gennemførtes de kun med Hensyn til Konfirmationen og Privatundervisningen (Januar 1861). Disse Anordninger misbilligedes stærkt i Kongeriget og tilfredsstillede ikke til den anden Side.

I Kongeriget kom der under Frygten for, at Ministeriet vilde give yderligere efter, et Ønske op om en endelig Afgørelse, selv om det skulde ske ved Krig. En Adresse med 71,000 Underskrifter indsendtes til Regeringen, og deri udtales Ønsket om »Kongerigets og Slesvigs konstitutionelle Forening til et udeleligt og uafhængigt Danmarks Rige og en indre Ordning af Slesvig, der beskytter den danske Nationalitets længe miskendte Ret, det er den bestaaende, lovlige Tingenes Tilstand, hvorom vi ikke kan underhandle med de fremmede, og som vi er villige til at hævde, naar ej anderledes kan være, ved alle de Midler, som staar til vor Raadighed.« En Forening, D a n n e v i r k e f o r e n i n g e n af Grundtvigianere, ejerdanske Bondevenner og nationalliberale fra Partiets venstre Fløj havde dannet sig og forlangte, at alle tyske Angreb skulde afvises bestemt, altfor længe og altfor meget havde vi givet efter.

Disse Tilkendegivelser bevægede, synes det, Regeringen til at foretage Rustninger, som om Krigen stod for Døren. Danevirke-, Dybbøl- og Fredericia-Stillingerne udbedredes, Tropper sendtes til Hertugdømmerne, og en Del af Flaaden udrustedes. — Orla Lehmann optoges i Ministeriet (Eftersommeren 1861), hvilket almindeligt opfattedes som et Vidnesbyrd om, at Forfatningsfællesskabet med Holsten var endelig opgivet, og Ejdertanken optagen paa ny.

XII.

Frederik VII's senere Aar.

DE Aar, der forløb mellem den endelige Ordning af Tronfølgespørgsmaalet og Frederik VII's Død, optoges af uhyggelige Forhandlinger med Hertugdømmernes Stænderforsamlinger og frugtesløse Forsøg paa at komme til Rette om en Forfatning for en dansk-tysk Helstat.

Allerede før *Bluhme* havde truffet de ulykkelige Aftaler med de tyske Stormagter, hvorom før er fortalt (Side 288), havde man her hjemme arbejdet for at skaffe Betingelserne til Veje for en Helstatsordning, og ved Personskifter i det slesvigske Ministerium søgte man at tilfredsstille Udlandet. Saaledes blev *Tillisch*, Sprogreskripterens Ophavsmand, hvis noget skrappe Styrelse havde vakt Udlandets Uvilje eller Betænkelighed, den 13. Juli 1851 afløst af sin Svoger *Bardenfleth*, og denne den 27. Januar 1852 af *Karl Moltke*, hvis tyske Byrd maatte være Preussen og Østerrig en Beroligelse med Hensyn til Behandlingen af Tyskerne i Sønderjylland.

Den 28. Januar 1852 mente *Ministeriet Bluhme* at kunne proklamere Helstaten, saaledes at alt, hvad der vedrørte Kongehuset, Udenrigsstyrelsen, Forsvaret, Told-, Post- og Domænevæsenet skulde være fælles for

hele Monarkiet (Kongeriget, Sønderjylland og de to tyske Hertugdømmer) og henlægges under et for alle disse Landsdele fælles »Rigsraad« og saaledes unddrages Rigsdagens Myndighed, medens Hertugdømmernes Stænderforsamlinger skulde genoplives som lovgivende for deres øvrige Anliggender, ligesom Rigsdagen skulde behandle de særlige Anliggender for Kongeriget.

Til den 5. Oktober 1853 indkaldte Regeringen en slesvigsk Stænderforsamling til at møde i Flensborg og bl. a. forhandle om et Udkast til en Forfatning for Hertugdømmets særlige Anliggender. Den bestod af 7 kongevalgte (2 Danske, 3 lovtro Tyskere og 2 Slesvigholstenere), 5 valgte af Godsejerne¹⁾ (alle Slesvigholstenere), 17 valgte af de mindre Landejendomsbesiddere (6 Danske og 11 Slesvigholstenere), 12 valgte af Købstæderne (3 Danske, 2 lovtro Tyskere, 7 Slesvigholstenere), 1 valgt paa Ærø (dansk) og 1 paa Femern (Slesvigholstener). Kongelig Kommissarius i Forsamlingen var Amtmanden over Tønder Amt Grev *Arthur Reventlow* (1817—78), en mærkelig Mand, der i sin Ungdom havde meget at gøre med Hoffet paa Augustenborg og skrev Nidviser om de Danske, dernæst gik frivillig med i Treaarskrigen paa dansk Side, saa som Amtmand i Tønder i høj Grad søgte at holde Haanden over de oprørske Embedsmænd og stadig var paa Kant med de Danske. Han skal saaledes have foranlediget Karl Moltkes Forbud mod »Fædrelandet« og »Dagbladet« i Sønderjylland. Der var derfor al Grund for Regeringen til 1860 at forflytte ham til Holstøn som Amtmand og Kurator for Kiels Universitet. Fra dette

¹⁾ Efter at Oprøret var mislykket, var de tysksindede Godsejere i høj Grad tilbøjelige til at sælge deres Godser, som Regeringen burde have købt.

Embede søgte han Afsked 1863, men traadte siden i Tjeneste hos den preussiske Civilkommisær i Sønderjylland v. Zedlitz, der dog ikke vilde føje ham i hans Ønske om at blive preussisk Landraad i Hertugdømmerne.

Grev Reventlow aabnede Stænderforsamlingens Møder med at udtale »det oprigtige og hjertelige Ønske, at vi alle, der er kaldede til i denne Forsamling at virke til Fædrelandets Gavn, i Enighedens og Samdrægtighedens Aand maa stræbe efter at opfylde dette vort høje og betydningsfulde Kald, og at vi maa vise os værdige til den Tillid, Hans Majestæt viser os, saa at vi efter fuldendt Arbejde maa kunne vende tilbage med den Bevidsthed, at vi har opfyldt vor Pligt mod Kongen og Fædrelandet«.

Denne Formaning synes ikke at have virket paa Forsamlingen; thi det første, den foretog sig, var med 23 Stemmer mod 17 at forkaste Gehejmerraad F. F. Tillisch's Valg til Medlem af Forsamlingen — han var mod al Forventning valgt i Frederiksstad. Man forkastede Valget af den Grund, at Tillisch ikke var Grundejer i Hertugdømmet; han var dog som Medlem af St. Knuds Skyttegilde Medejer af dennes Ejendom, og det havde ved et lignende Tilfælde tidligere været nok til at blive valgbar, nu derimod brugtes det som Paaskud til at udelukke Tillisch, der jo var Slesvigholstenerne særlig forhadt. Suppleanten, Postmester *Krey*, var imidlertid ogsaa dansk. Forsamlingens andet Skridt var, at den valgte lutter udprægede Slesvigholstenerne til sine Embedsmænd: Professor Schmid fra Kiel (kongevalgt) blev Formand og Købmand Funcke fra Flensborg Næstformand; Godsejer Radbruch fra Warleberg og Hofjægermester Dr. jur. Weber fra Rosenkrans (begge i Gettorp Sogn i Dänishwohld) valgtes af For-

manden til at redigere Stændertidenden. Til Sekretærer havde man dog foruden Tyskeren Raadmand H. P. Schmidt fra Flensborg valgt den tyskfødte, men dansk-sindede Provst Asschenfeldt.

I Forsamlingens andet Møde fremkom Næstformanden *Funcke* med et mundtligt Forslag til en Adresse til Kongen, hvortil *Laurids Skau* straks bemærkede, at efter Forretningsordenen skulde alle Forslag indgives skriftlig. Derfor maatte *Funcke* tage det tilbage, og *Skau* indleverede skyndsomt et dansk Adresseforslag, som Slesvigholstenerne vanskeligt kunde afvise. I den Nød, de var i, kom Agent H. C. Jensen fra Flensborg dem til Hjælp ved at bede Formanden om gennem den kgl. Kommissarius at sende Kongen en Lykønskning til hans Fødselsdag. Dette lovede denne, hvis man vilde tage Adresseforslagene tilbage, hvilket da *Skau* for *Fredens Skyld* og *Funcke* (der var blevet bag efter med sit) med Glæde gik ind paa. I Formandens Lykønskning hedder det: »Maatte det Slør, som Deres kgl. Majestæt saa højhjærtet har kastet over det forbigangne, i nuværende og kommende Tider stedse vorde mere uigennemtrængeligt, og Deres kgl. Majestæt længe herske over et tro, enigt og lykkeligt Folk! Disse Ønsker er en Udtalelse af Følelser, der deles af alle Stændersforsamlingens Medlemmer osv.«.

Hvor smukt, ja næsten angergivent dette end lød, saa varede det ikke mange Dage, før man anslog en anden Tone.

I det 6. Møde (18. Oktober) anbefalede Inspektør *Beeck* fra *Hoffnungsthal* (i *Borreby Sogn*, lige ved *Ekernførde*) et Forslag om, at Kommunerne skulde erkende for virkelig Gæld det »frivillige Tvangs-*laan*« (1), som forskellige Kommuneforstandere til

Trods for den lovlige Regerings Forbud havde stiftet i Krigens Tid. »Denne Gæld«, sagde han, »er stiftet med den Regerings Tilladelse og Bemyndigelse, som dengang havde Magten«, derfor var det »umiskendeligt en vrang Anskuelse, naar man paastod, at Laangiverne havde indleveret Pengene i Bevidsthed om derved at bringe et Offer, der kunde befordre et Partis Bestræbelser« (d: fremme Oprøret). Trods Skau's og Provst U. S. Boesens Indsigelser gik denne Sag til et Udvalg.

Et lignende Optrin blev man Vidne til nogle Dage efter. *Krey* fra Frederiksstad foreslog, at der skulde gives Erstatning til denne By for den Skade, den havde lidt ved Slesvigholstenernes Bombardement i 1850. For dette Forslag talte den danske Provst U. S. Boesen (fra Fjelstrup N. f. Haderslev) og sagde bl. a.: »Byen Frederiksstad, der af den tapre danske Hær blev forsvaret mod *Insurgenternes* Angreb, forekommer mig nærmest at maatte sammenlignes med Kolding og Fredericia, der begge har faaet Erstatning for den Skade, de led under Krigen«.

Mod Benævnelsen »Insurgerter« foer Hofjægmester Dr. Weber, der var Slesvigholstenernes egentlige Fører, op i Mødet den 29. Oktober og vilde hævde, at Udtrykket Insurgerter var utilstedeligt, naar Kongen havde givet Amnesti. Da det trak op til en skarp Forhandling derom, udtalte Formanden, at det aldrig kunde tillades, at man fornærmede Personer i eller udenfor denne Forsamling (kaldte dem Insurgerter, d. e. Oprørere).

Ministeren Karl Moltke vilde ogsaa standse Forhandlingerne om saadanne Ting, men paa sin Maade. Han sendte Kommissarius en Skrivelse med baade Næb og Klør, som denne maatte oplæse i Mødet den 5. November, deri hedder det:

»Efter Stændertidendens Nr. 3, Pag. 40—41, har den deputerede for det 14. Valgdistrikt af mindre Landejendomsbesiddere, Inspektør Beeck fra Hoffnungsthal, tilladt sig at kalde de Magthavere, der

54. Karl Moltke.

under Oprøret i Aarene 1848—50 søgte at gennemføre deres forbryderske Planer i Hertugdømmet Slesvig ved at paalægge Kommunerne et frivilligt Tvangs-
laan, en »Regering« og har brugt de Ord: »Om ogsaa Regeringen nu ikke vilde opfylde Forpligtelserne,

som de forrige Regeringer havde indgaaet«. Ligeledes har efter Stændertidenden Nr. 4 Pag. 51 den deputerede for det 3. Købstadvalgdistrikt Købmand Dehn fra Ekernførde tilladt sig, endog under Paaberaabelse af den hellige Skrift at betegne hine Magthavere som en »Øvrighed«, som Folket efter de guddommelige Befalinger bør være underdanigt. Ministeriet kan ikke taale, at Hans Majestæt Kongens Regering og den lovlige Øvrighed i Hertugdømmet Slesvig forhaanes ved i Ytringer, der gennem Stændertidenden bliver offentliggjorte, at sættes paa lige Fod med Ophavsmændene for det skammeligste Oprør, der nogensinde har fundet Sted i noget som helst Land, et Oprør, der blev forbedret med de mest uforskammede Løgne og Bagvaskelser, paabegyndt med det sorteste Forræderi, fortsat med mageløs Haardnakkethed, Hovmod og Grusomhed og endt med Nederdrægtighed«.

Formanden søgte at bortforklare Meningen af de omstridte Udtryk »Regering« og »Øvrighed«. Talerne havde kun med disse Ord villet betegne den f a k t i s k bestaaende Regering og Øvrighed. Og *Andr. Hansen* fra Grumby udtalte Frygt for, at Ministerens Skrivelse kunde betyde et Angreb paa Talefriheden. Hertil bemærkede *L. Skau*, at han snarere maatte sige Talefrækheden. Redaktørerne optog ikke Ministerens Skrivelse i Stændertidenden.

Efter at Ministeren havde affyret den ovenfor anførte Salve, fandt Tyskerne det klogest, at Beeck traadte tilbage, saa meget mere som hans Suppleant Gaardejer Jørgen Wulff fra Kamdorf var en god Slesvigholstener.

Forfatningsudkastet, som Forsamlingen skulde afgive Betænkning over, henvistes til et 9 Mands Udvalg,

hvori kun een dansksindet Mand (Gaardejer C. H. Møller fra Skovgaard ved Aabenraa) fik Plads, og dette delte sig igen i Underudvalg, hvori man ingen Plads fandt til Møller. Medens Udvalget arbejdede, gav man sig til at sysle med Sprogreskripterne. Gaardejer *Werner* fra Brebølskov (i S. Brarup Sogn, 2 $\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. f. Slesvig), en født Hamborger, foreslog 20. Oktober, at man skulde bede Kongen om at »ophæve de i en stor Del af Hertugdømmet Slesvig truffne Forandringer i Sprogforholdene, saa at 1) i de Distrikter, hvor det tyske Sprog bevislig er Folkesproget, det danske Sprog tilbagetages som Kirke- og Skolesprog; og 2) at det tilstedes de Sogne, hvori et blandet Sprog forekommer, fuldstændig at afgøre ved Stemmeafstemning, hvilket Sprog der fremtidigt skal bruges«. Han og Gaardejer *P. Hinrichsen* fra Mejn (i Valsbøl Sogn, 1 $\frac{1}{2}$ Mil V. f. Flensborg) gav derefter haarrejsende Skildringer af, hvorledes det tyske Sprog blev forfulgt, Skildringer saa overdrevne, at *L. Skau* havde let ved at paavise deres Uholdbarhed. Forslaget blev imidlertid henvist til Forfatningsudvalget, da Formanden gav Anvisning paa en vis Sammenhæng mellem det og Ministerens Begrundelse af Forfatningsudkastets § 7. Udvalgets Formand *Weber* foreslog da dette forstærket med nogle sagkyndige fra de »blandede« Distrikter, og dertil valgtes 25. Oktober 4 af de mest ivrige Slesvigholstenere: Gaardejer og Smed *Andr. Hansen* (Grumby i Tolk Sogn, 1 $\frac{1}{4}$ Mil N. Ø. f. Slesvig), Gaardejer *P. Hinrichsen* (Mejn), Gaardejer *Redlefsen* (Langhorn) og *Werner*. At C. H. Møller, Udvalgets eneste dansksindede Medlem, meget bad om at faa Provst *Asschenfeldt* med, hjalp ikke.

Da Udvalget blev færdigt med sit Arbejde, indstillede det, at Udkastets §§ 1—4 ikke erholder Lovskraft,

inden Stænderforsamlingen har faaet Lov til at udtale sig om dem, og at §§ 5—28 bliver ophøjede til Forfatningslov for Hertugdømmet med de Ændringer, Udvalget havde gjort Forslag om.

§§ 1—4, der angik hele Monarkiet og Sønderjyllands Stilling til samme, var udtrykkelig undtagne fra Forsamlingens Drøftelse. § 1 siger, at Slesvig er uadskilleligt Tilbehør af den danske Krone, og at Tronfølgeoven af 31. Juli 1853 er gældende der. § 2 bestemmer, hvilke Sager der er fælles for hele Monarkiet, og hvilke der er særlige for Sønderjylland; hvilke Indtægter der er fælles, og hvilket Bidrag (17 %) Sønderjylland skal yde til Fællesudgifter, for saa vidt Fællesindtægterne ikke slaar til. § 3 udtaler, at alle Omkostninger, som er forbundne med Forvaltningen af de Sager, der er særlige for Sønderjylland, bæres af denne Landsdel selv, der i saadanne Sager har sin egen Lovgivning og egen Forvaltning. § 4 bestemmer, at den evangelisk-lutherske Kirke er Hertugdømmets Landskirke, hvis Indtægter ikke maa forringes; men hvis de ikke er tilstrækkelige til at dække Udgifterne, skal det manglende tilskydes af Kongens Kasse.

Kommissarius erklærede, at det Omraade, hvorover disse Paragrafer spændte, aldrig havde været undergivet Drøftelse af Provinsialstænderne; derfor var disse Paragrafer ikke forelagte og vilde ikke blive forelagte til Drøftelse. Forslaget blev derefter forkastet.

Et Forslag af det danske Mindretal om, at Forfatningen skulde træde i Kraft samtidig med den bebudede Fællesforfatning, blev ligeledes forkastet med 30 St. mod de 11 danske (Asschenfeldt, Bahnsen, Boesen, Bladt, Brandt, Juhl, Krey, Krüger, Møller, P. Petersen og Skau).

Og da baade det tyske og danske Forslag var forkastet, kom Forsamlingen hverken til at tilraade eller fraraade Udkastet, men Flertallet bad Kongen tage naadigt Hensyn til dets mange Ændringsforslag. Mindretallet afgav ligeledes en Erklæring, der anbefalede Udkastet i dets Helhed, om end flere af Medlemmerne kunde have ønsket et større Maal af Frihed, end Udkastet indrømmer.

Dermed sluttede denne »grundlovgivende« Stænderforsamling den 10. Januar 1854.

Regeringen tog ikke videre Hensyn til Flertallets Ændringsforslag, men gjorde den 15. Februar 1854 Udkastet i det hele til »Forfatningslov for Hertugdømmet Slesvig«.

Af Bestemmelser i denne Lov kan foruden de anførte 4 første Paragrafer fremhæves, at § 7 bestemmer, at Lovene skal udfærdiges baade paa Dansk og Tysk, og at Kirke-, Skole-, Rets- og Forretningssprog skal være som hidtil — altsaa efter Tillisch's Reskripter. I § 8 fastslaas, at enhver Undersaat i Sønderjylland har Ret til at henvende sig til Kongen, Ministrene, Stænderforsamlingen eller sin egen Øvrighed med Ansøgninger, Klager og Besværinger, men kun »forfatningsmæssige Repræsentanter for en lovlig anerkendt Korporation« maa forene sig om Andragender og Klager, og det endda kun, naar Genstanden for deres Andragender ikke er noget almindeligt Landet vedkommende Anliggende, men alene angaar deres Korporations særlige Interesser.

De følgende Paragraffer (10—28) handler nærmest om Stænderforsamlingen. Den skal samles i Flensborg hvert 3die Aar, være lovgivende, have Ret til baade at stille Forslag og indgive Andragender samt

med Kongens Samtykke grunde almennyttige Indretninger og lade dem bestyre ved Medlemmer af sin Midte.

Dansk og tysk Sprog skal være lige berettigede baade ved Stændernes Forhandlinger og ved Protokolførslen.

Bestemmelserne om Stænderforsamlingens Sammensætning samt om Valgret og Valgbarhed var desværre kun altfor meget den gamle Stænderforsamling om igen.

Forsamlingen skulde bestaa af 43 Medlemmer, hvoraf 5 skulde vælges af Gejstligheden, 4 af »Ridderskabet«, 5 af de større Godsbesiddere, 10 af Købstæderne, 17 af de mindre Landejendomsbesiddere og 2 af de blandede Distrikter (o: Ærø og Femern). Valgretten var i alle Klasser knyttet til følgende Betingelser: Indfødsret eller 10 Aars uafbrudt Ophold i Kongens Lande, 30 Aars Alder, uplettet Rygte, Raadighed over sin Ejendom, Bopæl i Valgkredsen de sidste 3 Aar før Valget. De store Godsbesiddere maatte for at deltage i Valget af deres 5 særlige Repræsentanter i de sidste 2 Aar før Valget have ejet et adeligt Gods eller Grundstykke til mindst 100,000 Kroners Skatteværdi. Til at være Vælger i By eller paa Land krævedes foruden ovennævnte personlige Egenskaber Besiddelse af en Ejendom til mindst 600 Kr. Enhver, der var valgberettiget i en Kreds, var ogsaa valgbar i s a m m e Kreds, naar han bekendte sig til den kristelige Religion.

Det første Valg til den lovgivende Stænderforsamling fandt Sted i Juni 1854 med det Udfald, at Ridderskab og Godsejere valgte 9 Tyskere, Gejstligheden 3 Danske og 2 Tyskere, Købstæderne sendte 5 til hver Side, de mindre Landejendomsbesiddere 6 Danske og

11 Tyskere, de blandede Distriktbeboeres Valgklasse 1 Dansk og 1 Tysker.

Denne Forsamling: 15 Danske og 28 Tyskere, indkaldtes til en overordentlig Samling den 15. November 1855, men kun for at bevilge et Beløb af henved 300,000 Rdl., hvormed Sønderjyllands Del af Monarkiets Fællesudgifter oversteg dets særlige Indtægter i dette Øjemed.

Derimod fandt der en ordentlig Samling Sted fra 15. December 1856 til 21. Februar 1857, og her gik det meget varmt til. Regeringen havde forelagt et Forslag om Fordeling af henved 500,000 Rdl., som Sønderjylland skulde udrede til Monarkiets fælles Udgifter, og herom afgav et Udvalg den 15. Februar 1857 en Betænkning, der gik ud paa at nægte dette Beløb, da det 1) var en overordentlig Skat og det 2) ikke var givet, at Monarkiets andre Landsdele vilde bevilge de 83 % deraf. Den kgl. Kommissarius Amtmand *U. A. Holstein* erklærede, at en Nægtelse af denne Bevilling vilde være et Forfatningsbrud, og at Regeringen i Tilfælde deraf vilde se sig i den ubehagelige Nødvendighed at maatte udskrive den. Desuagtet vedtoges Udvalgets Forslag med 23 Stemmer mod 15. Disse var:

Agent H. C. Jensen fra Flensborg, Raadmand H. P. Schmidt fra Flensborg, Provst Aleth S. Hansen, Husby, Præsterne C. D. Møller, Vonsbæk, C. Christiansen, Medelby, og Beck, Ostenfeld; endvidere Sandemand J. Hansen, Ravnskobbøl, Sognefoged H. C. Reuter, Løjt, Synsmand H. C. Bladt, Tandslet, Gæstgiver F. C. la Motte, Sønderborg, Gaardejer H. A. Krüger, Bevtoft, Amtsforsvalter L. Skau, Haderslev, Raadmand M. Bahnsen, Aabenraa, Gaardejer C. H. Juhl, Hjerndrup, og Sandemand F. S. Møller, Ærø.

Forsamlingen gik videre paa samme Maade, væsentlig under Ledelse af *A. Th. Thomsen* (f. 1814) fra Oldenswort (i Ejderstedt). Denne Mand, der fra nu af kommer i Forgrunden som Slesvigholstenernes politiske Leder, var født i Tønning 1814, havde lært Landvæsen, studeret ved Veterinærskolen i København, 1837 købt en Gaard i Oldenswort og der beklædt en Del Tillidsposter; i 1854 kom han ind i Stænderforsamlingen, og som Leder af dens slesvigholstenske Flertal kæmpede han stadig mod det danske Mindretals Leder L. Skau; det var Synd at sige, at de skaanede hinanden. L. Skau havde dog i Regelen Overtaget ved den satiriske Maade at tale paa, han lagde sig til, efter at han var vokset fra Flors Vejledning, og ved, at Thomsens tiltagende Tunghørighed gjorde det vanskeligt for ham at følge med. Thomsen var ogsaa Medlem af Rigsraadet og blev Hovedmand for den voldsomme slesvigholstenske Agitation i Sønderjylland omkring Aaret 1860. Efter Danevirkes Rønning i Februar 1864 og de danske Embedsmænds Forjagelse fra Sydslesvig indsatte han sig selv til Amtmand i Husum, og da han bøjedede sig for de preussiske Magthavere, lod de ham sidde som saadan et Aarstid. Han var 1867—69 Medlem af det preussiske Deputeretkammer, men hans Døvhed gjorde det umuligt for ham at følge Forhandlingerne. 1891 døde han i Kiel.

Ved Thomsens Side stod baade i Stændersalen og i Rigsraadet den ikke synderlig veltalende eller begavede, men uforfærdede og paagaende *Andreas Hansen* (Grumby), f. 1818, der dog i 1864 skilte sig fra Thomsen, idet han ivrede stærkt imod Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen og af al sin Kraft arbejdede for, at den augustenburgske Tronkræver »Friederich VIII«

kunde blive anerkendt som Hertugdømmernes Landsherre. Han søgte for den Sags Skyld endog Samarbejde med de dansksindede Medlemmer af Stænderforsamlingen; men paa dette Grundlag kunde disse naturligvis ikke have med ham at gøre. Paa Grund af sin Uvilje mod Preussen nægtede han at modtage Valg til det preussiske Deputeretkammer, da et saadant blev ham tilbudt. Misfornøjet og skuffet trak han sig da helt tilbage fra politisk Virksomhed og døde 1884.

Under disse to Mænds Førelse af Flertallet begyndte altsaa Stænderforsamlingen i 1856—57 sin politiske Kamp. *Thomsen* foreslog saaledes, at Forsamlingen skulde bede Kongen om at foranledige, at hans »landsfaderlige Hyldest uformindsket blev Hertugdømmet Slesvig til Del«. Imod dette Forslags Behandling optraadte *Kommissarius*, der gjorde gældende, at Ordet Hyldest kunde ikke bruges om Kongen; der maatte vel menes Naade. Og Kongen »foranledigede« ikke, men »lod« sin Naade blive enhver Undersaat og hele Hertugdømmet til Del. Desuden havde Forsamlingen kun Ret til at indgive Andragender, der vedrørte Lovgivnings- eller Forvaltningssspørgsmaal.

Thomsen forandrede da sit Andragende, saa det kom til at lyde paa en Bøn om, at »Forvaltningsforanstaltningerne, som hørte under det slesvigske Ministerium, maatte blive forandrede til Landets Vel«. Han begrundede dette Andragende i en længere Tale, der for saa vidt er mærkelig, som den i en samlet Sum indeholder det slesvigholstenske Partis Klagepunkter overfor Regeringen. Forfatningen af 15. Februar 1854 hvilede ikke paa frisindede Grundsætninger, og den var ikke i Overensstemmelse med Kundgørelsen af 28. Ja-

nuar 1852¹⁾). Slesvigs Stilling til Kongeriget var værre end en Inkorporation; det var politisk umyndigt. Der var et skadeligt Tryk paa Pressen og en utaalelig Politivang. Mange afholdte Embedsmænd var blevet fjærnede, uagtet eller fordi de arbejdede for Slesvigs Vel; og Landets Børn kom ikke i Betragtning ved Besættelse af Embeder og Bestillinger. Et Flertal i Rigsraadet (jfr. S. 345 flg.) kunde styrte Ministeriet, den slesvigiske Minister lige saa vel som de andre. De to Nationaliteter var ikke ligeberettigede; og hvis man ikke gjorde dem det, vilde Monarkiet skilles ad. Enhver Slesviger maatte gribes af Smerte ved at sammenligne Fortid og Nutid; og kun de foragtelige drager denne Smerte ned i deres Spots Dynd. *Kommissarius* hørte i denne Tale en Genklang af en Skrivelse fra Maj 1849 til den slesvigholstenske Landsforsamling, hvori der opfordredes til kraftig Modstand mod Danmark. Denne Skrivelse var bl. a. underskrevet af Thomsen. *Thomsen* svarede hertil, at de Ønsker, han før havde haft, havde han ikke nu, og dem, han nu havde, havde han ikke før. *Skau* fandt denne Erklæring vakker, da *Thomsens* Fortid jo havde været klar nok. Men *Thomsens* Tale modsagde desværre denne Erklæring. *Thomsens* Klage over Forfatningen forekom ham uberettiget, da denne jo var vedtaget i Stænderforsamlingen, uden at *Thomsen* og hans Venner havde fremsat Ønsker om at gøre den mere liberal. Naar *Thomsen* følte sig under Trykket af et dansk Flertal i Rigsraad og Rigsdag, maatte han vel kunne føle med *Skau* og dennes Venner, der befandt sig under et tysk Tryk her i Salen. Og naar *Thomsen* klagede over, at Slesvig havde mistet saa mange gode

¹⁾ Den kongelige Kundgørelse, hvorved der bebudedes en Fællesforfatning for hele Monarkiet (se S. 303).

Embedsmænd, saa maatte han jo vide, at det kunde han takke dem for, der havde ført Vaaben mod Konge og Fædreland; thi Embedsmændenes Afsættelse var en Frugt af deres Bedrifter. Det var af den samme Grund, at ikke flere Slesvigere blev ansatte i Embeder for nærværende Tid; Amnestipatentet friede vel de paagældende oprørske Embedsmænd for Straf, men forpligtede ikke Kongen til at ansætte dem paa ny og derved give dem Lejlighed til at begynde for fra. Han nedlagde paa Nordslesvigernes Vegne Indsigelse mod, at Thomsen havde brugt Ordet »vi« i sin Begrundelse af Forslaget.

Dette gik til Udvalg og blev senere vedtaget omtrent i uforandret Skikkelse.

En Forhandling, der i denne Samling tog megen Tid, var den, som blev ført om et Forslag af Krüger, der gik ud paa Ophævelse af den for Slesvig og Holsten fælles Brandkasse. Her var Slesvigholstenerne i største Forlegenhed, da Krüger og Skau med uomstødelige Tal godtgjorde, at Sønderjylland i de sidste 20 Aar havde maattet betale omtrent 400,000 Rdl. til Brandskader i Holsten udover, hvad der var udredet til dets egne. Under Forhandlingen var Ahlefeldt (Lindau i Gottorp Sogn i Dänischwohld) saa enfoldig at sige, at det jo var en Lykke, at Slesvig kunde betale, en Bemærkning, der gav Skau Lejlighed til en Række Spydigheder om Slesvigholstenernes Uegennyttighed, især da Ahlefeldts, som ikke betalte en Skilling til den nævnte Brandkasse, saasom jo Ridderskabet havde sin egen.

Trods dette faldt Forslaget med 21 Stemmer mod 17, idet kun Martens og Marqvardsen stemte med de 15 Danske.

Et Forslag af Grev *R. Baudissin* (Knoop i Dänisch-

wohld ved den holstenske Grænse) om at bede Kongen ændre Valgloven til Rigsraadet, vilde Formanden, Provst *Otzen* fra Femern, ikke lade komme til Forhandling, fordi det laa udenfor Forsamlingens Omraade. Ligesaa gik det med et Forslag af Hofjægermester *H. O. Ahlefeldt* (Lindau), om at bede Kongen drage Om-sorg for, at Indtægterne af de i Sønderjylland værende Domæner ikke indgik i Monarkiets fælles, men i Hertugdømmets særlige Kasse.

En lignende Skæbne havde nær ramt et Forslag af *Andr. Hansen* (Grumby) og Baron *Hobe* (Gelting i Angels nordøstlige Hjørne) om et Andragende til Kongen, der gik ud paa, at han vilde ophæve de Foranstaltninger, der i en Del af Hertugdømmet var truffet med Hensyn til Kirke-, Skole- og Retssproget. Formanden erklærede det forfatningsstridigt i den forelagte Form; men de to Forslagsstillere skyndte sig da at forandre det til en Bøn til Kongen om at lade forelægge et Lovforslag, hvorved Bestemmelserne om Brugen af begge Sprog i en Del Sogne forandredes. Dette gav Anledning til en meget skarp og bitter Forhandling. *Hansen* (Grumby) lagde for, og *Krüger*, *Skau* og *Aleth Hansen* talte imod.

Sagen gik med 24 St. mod 15 til Udvalg, og ved Behandlingen af dettes Indstilling skete bl. a. det mærkelige, at Formanden, Provst *Otzen*, veg sit Sæde og talte for Forslaget; til sidst vilde han endog — sagde han — »hæve sine Øjne til Ham, fra hvem Hjælpen kommer; thi Hjælpen er hos Gud Herren, som har skabt Himmel og Jord; og den Herre vil jeg bede, at Han vil velsigne det Ord, som er blevet talt, at Han vil lade det udrette det, som behager Ham, og at Han vil lade det

bære de Frugter, for hvis Skyld Han har sendt det. Amen! Det er: Ja, dette skal ske!«

Da Provsten havde sluttet denne højtidelige Tale, udrød Tilhørerne i et voldsomt Bifaldsraab, saa *Formanden* maatte paabyde Stilhed, og *Kommissarius* erklærede, at Tilhørerpladsen vilde blive rømmet, saa snart han igen hørte Bifalds- eller Mishagsytringer derfra.

Med 27 Stemmer mod 11 vedtoges derefter følgende Henvendelse til Kongen:

»D. kgl. M. maatte ville allernaadigst lade en snarest mulig indkaldt overordentlig, eventuelt næste ordentlige Stænderforsamling forelægge et Lovudkast, hvorefter de i Litr. A til Forordningen angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatning trufne Bestemmelser om Kirke-, Undervisnings- og Retssproget i Hertugdømmets forskellige Sogne, maatte forandres paa en til Rets- og Billighedskrav svarende og med Befolkningens Ønsker overensstemmende Maade, og den fornødne Undersøgelse foretages ad Afstemningens Vej i vedkommende Distrikter under Kontrol af uvildige og uafhængige Mænd, som vælges af Menigheden«.

10 Medlemmer: Krüger, Skau, C. D. Møller, Bahnsen, Juhl, C. G. Møller, Bladt, la Motte, Reuter og A. S. Hansen (H. C. Jensen, H. P. Schmidt, Christiansen, Beck og J. Hansen var ikke med) bad Kongen om ikke at tage Hensyn til Flertallets Andragende.

Derefter sluttede Samlingen den 21. Febr. 1857. Det nægtede Bidrag til Fællesudgifterne udskreves ved en kgl. Forordning af 4. Marts.

Den 20. Januar 1860 traadte Stænderforsamlingen sammen paa ny, og dens Flertal var om muligt endnu

mere udæskende end forrige Gang. Hansen (Grumby) blev Næstformand, og ingen af det danske Mindretal fik Del i Forsamlingens Æresposter.

Thomsen foreslog i et af de første Møder at rejse Anklage mod den afgaaede slesvigske Minister (*Wolfhagen*) for Forfatningsbrud. Dette Forslag blev sendt i Udvalg og anbefalet af dette, men Formanden nægtede at lade det komme til videre Forhandling, hvorimod Kommissarius erklærede, at der fra Regeringens Side intet var i Vejen for dets Fremme.

Dernæst blev der af *Baudissin* indbragt Forslag om Presse- og Forsamlingsfrihed, hvilket gav den daværende slesvigske Minister, Baron *C. F. A. B. Blixen-Finecke* (1822—73, Svoger til Kristian IX's Dronning), Lejlighed til en længere Udtalelse om sønderjydske Spørgsmaal, der i det hele udtrykker den kongerigske Betragtning. Ministeren skrev:

»I ethvert Land, hvor den lovlige Tilstand for en Tid har været forstyrret, maa det være Regeringens Opgave efter Ordenens og Lovlighedens Genoprettelse at vaage over, at de under den lovløse Tilstand i Bevægelse komne Lidenskaber holdes i Tømme, at Spiren til en ny Opæggelse kvæles, at Gemytterne beroliges. Det vilde derfor ikke have været mere end naturligt samt overensstemmende med, hvad i andre Lande under lignende Forhold næsten uden Undtagelse er sket, hvis Regeringen i væsentlig Grad havde indskrænket de Friheder, som efter Erfaringens Vidnesbyrd lettest misbruges og hyppigst er blevet misbrugte i Lovløshedens Tjeneste, altsaa navnlig Pressefriheden og Forsamlingsfriheden. Dette er imidlertid ikke sket i Hertugdømmet Slesvig. Lige saa lidt som man har kendt noget til de Straffedomme, hvorpaa man i andre Lande

ved ubetydeligere Uroligheder ikke har sparet, lige saa lidt er nogen Bestemmelse, der ved Oprørets Udbrud gjaldt med Hensyn til Adgangen for Hertugdømmets Beboere til at forsamles med hverandre, senere blevet ophævet. Endog den Lov, hvorved der under 10. Marts 1848, altsaa kun faa Dage før Oprørets Udbrud, blev forundt en væsentlig Udvidelse af Pressefriheden, hvilken Lov endda som sit Motiv udtrykkelig henviser til Regeringens Tillid til Undersaatternes loyale Tænkemaade — endog denne Lov er, uagtet den Tillid, hvorfra den hidrørte, paa det skammeligste blev skuffet, endnu stedse gældende Ret.

»For enhver, der med uhildet Blik betragter Forholdene, maa det være klart, at efter at Hertugdømmet Slesvig for næppe et Decennium siden har været Skueplads for et Oprør, der er karakteriseret i det Provisialstænderne i deres 7. Samling meddelte Ministerialreskript af 3. November 1853, et Oprør, hvis Tilbliven, foruden den virksomme udenlandske Understøttelse, i en væsentlig Grad skyldtes en paa et Væv af Løgn grundet Agitation i Skrift og Tale, maatte det være en Pligt for Regeringen at være yderst varsom med at yde sin Medvirknig til en Udvidelse af de omhandlede paa en sliq Maade misbrugte Friheder, saa meget mere som den anden Drivfjeder for Oprøret endnu fremdeles vedbliver at være virksom i Bestræbelsen efter at udsaa Had og Misnøje mellem Befolkningen og fremkalde Omvæltninger i de bestaaende statsretlige Forhold. Der sigtes herved til den Understøttelse, der fra udenlandsk, navnlig da tysk Side bliver de separatistiske Tendenser til Del, for hvilken den største Del af den tyske Dagspresse daglig indeholder de utvetydigste Beviser, og paa hvilken man endnu i den

seneste Tid har haft et mærkeligt Eksempel, der i det mindste vil være en Del af Forsamlingen bekendt, nemlig den af en Del Medlemmer af den preussiske Folkerepræsentation i Berlin afsendte Lykønskning til den Forsamling, der nys i Hamborg højtideligholdt en Jubelfest for det saakaldte Slesvig- Holstens 400aarige Bestaaen.

»Det er kun en naturlig Følge af Oprøret og de dermed i Forbindelse staaende, forudgaaende og efterfølgende Begivenheder, naar Befolkningen i Hertugdømmet Slesvig hidtil ikke i fuldt Maal har kunnet gøres delagtig i forskellige Friheder, navnlig da i dem, der er Genstand for de her foreliggende Propositioner, hvorved iøvrigt i Forbigaaende bemærkes, at de i Hertugdømmet Slesvig næppe lider under større Indskrænkninger, end Tilfældet er i de allerfleste andre Lande, navnlig i Tyskland. Regeringen er imidlertid besjælet af Ønsket om at sætte de ikke til det tyske Forbund hørende Dele af Monarkiet, altsaa det danske Hertugdømme Slesvig og Kongeriget, paa samme Fod med Hensyn til Nydelsen af statsborgerlige Friheder og vilde saaledes ogsaa findes redbon til at imødekomme de Ønsker, der fra Forsamlingens Side maatte fremkomme, om en udvidet Presse- og Forsamlingsfrihed, saafremt Tiden til slige Friheders Meddelelse kunde siges at være kommet.

»Men dette kan ikke siges. Forinden der nemlig kan være Tale om Befolkningens Delagtiggørelse i deslige almindelige politiske Friheder, maa det være en Forudsætning, at ogsaa andre Forhold først ordnes paa en med de Frihedsprinciper, hvorfra Propositionerne har deres Udspring, stemmende Maade, at de bestaaende Uligheder mellem enkelte Klasser af Befolkning-

gen indbyrdes i Henseende til Nydelsen af visse statsborgerlige Rettigheder udjævnes, og at der i det hele virkes hen til, at alle — ogsaa i Hærtugdømmet Slesvig — kan blive lige for Loven.

»Dette vil imidlertid kun kunne ske derved, at de mangfoldige Privilegier, der paa den øvrige Befolkningens Bekostning bestaar til Gunst for Ridderskab og adelige Godser, afskaffes, navnlig Stempelfrihed, Lettelse i direkte Skatter, Hoveri, patrimonial Politidministration, Frihed for Udredelse af Jurisdiktionsomkostninger o. a. desl., ligesom ogsaa den hine Klasser indrømmede særlige Repræsentation i Stænderforsamlingen.

»Saa fremt de nu foreliggende Propositioner er et virkeligt Udtryk af Forsamlingens og Befolkningens Ønsker, saa vil det ikke betvivles, at Forsamlingen, og da navnlig de af dens Medlemmer, der henhører til den med de ovenantydede Privilegier begunstigede Del af Befolkningen, vil være villig til en Opgivelse af disse Forrettigheder og til at bidrage til at fjerne de bestaaende Uligheder for Loven for derved at bane Vejen til en saadan Tilstand, at Befolkningen i det hele kan delagtiggøres i et større Maal af politiske Friheder.

»En anden nødvendig Forudsætning for Meddelelsen af de omhandlede Friheder er den, at Befolkningen kommer til Erkendelse af det ubeføjede i og de i høj Grad skadelige Følger af den Indflydelse, der fra Udlandets Side, som ovenantydnet, stadig søger at gøre sig gældende i de slesvigske Forhold, og som virker hæmmende paa Landets Udvikling ved at aflede Opmærksomheden og Kræfterne fra gavnlige Formaal til Øjemed, som kun har Kuldkastelsen af bestaaende lovlige Forhold til endeligt Maal.

»Til at fremkalde en saadan Erkendelse og Overbevisning hos Befolkningen vilde Stænderforsamlingen væsentligt kunne bidrage ved at afholde sig fra Andragender og Forhandlinger, der, uden at give noget som helst praktisk Udbytte, aabenbart kun kan tjene til at opagitere Befolkningen i Stedet for med Alvor og Omhu og uhildet Blik at drøfte de den forelagte Lovudkast, der er fremgaaede af Hans Maj. Kongens varme Interesse for at afhjælpe nogle af de øjensynligste Mangler i Landets i saa mangfoldige Henseender forældede Lovgivning.

»Ikkun ved en saadan forandret Optræden vil Forsamlingen kunne vente, at Andragender af den her foreliggende Art af Regeringen kan betragtes som udgaaede udelukkende af et Hensyn til den af den repræsenterede Landsdels s a n d e K r a v, medens det i modsat Fald vil være klart, at der ikke kan være Anledning til at tage noget som helst Hensyn til slige Andragender.«

Denne Oplæsning var næppe sluttet, før Grev Baudissin foer op og raabte: »Jeg protesterer paa det højtideligste mod denne til Forsamlingen rettede Insinuation!«

Blixen-Finecke kom selv til Flensborg den 27. Januar og gjorde den 30. et Gilde for Stænderforsamlingens Medlemmer; men det forbedrede ikke Forholdet, og Forhandlingerne blev mere og mere lidenskabelige.

Det i 1857 vedtagne Forslag om en Henvendelse til Kongen angaaende Forandring af Sprogpatentet (se S. 320) kom naturligvis igen i denne Samling; der blev nedsat Udvalg derom, men Forhandlingen blev stand-

set af den kgl. Kommissarius, der meddelte, at Kongen ikke kunde gaa ind paa Andragendet.

Mod Samlingens Slutning foreslog hvert af Partierne en Adresse til Kongen. Flertallets Adresse nedlagde højtidelig Indsigelse imod, at Fællesforfatningen blev opretholdt for Kongeriget og Slesvig¹⁾); mod §§ 1—4 i den slesvigske Forfatning; mod Retsgyldigheden af et Reskript af 10. November 1855, der indskrænkede Stændernes Virksomhed; mod enhver Regulering af Slesvigs Forhold til andre Landsdele, der foretages uden Erklæring af Stænderforsamlingen, og mod enhver Foranstaltning, der sigter til at løse Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten. — Mindretallet takker i sin Adresse Kongen, fordi han har genoprettet Orden og Retssikkerhed baade med Fasthed og højmodig Mildhed. Desuagtet har et Parti, der ikke kan løsrive sig fra revolutionære Erindringer, og som søger sin Støtte udenfor Landet, søgt at lægge alle mulige Hindringer i Vejen for Regeringen. Først og fremmest har det kastet sig over Sprogordningen og fyldt en fremmed Presse med usandfærdige Skildringer, sat høj-røstede Protester i Gang og idelig gentaget Andragender om Forandring. Dette er imidlertid ikke noget nyt; thi hver Gang Regeringen har gjort et Skridt til Bedste for den gennem Aarrækker mishandlede danske Nationalitet, har et Parti, der var og er forblindet af Hovmod, Lidenskab og Mangel paa Agtelse for andres Rettigheder, rejst en lignende Storm. —

Bølgerne gik, som man ser, højt i denne Samling, og det gav stærkt Genlyd udenfor. De tyske Blade gav den ene rystende Skildring efter den anden af »die

¹⁾ Den var i 1858 blevet sat ud af Kraft for Holstens Vedkommende; jfr. Side 345 flg.

dänische Misregierung in Schleswig«, saa stærke, at »Köllnische Zeitung«, som dengang udmærkede sig ved en vis Sandhedskærlighed, skrev som tidligere sagt om dem: »De lyver, og de veed, at de lyver«. Og Kongerigets Rigsdag sendte efter Stænderforsamlingens Slutning den 29. Marts Mindretallet en Adresse med Tak for dets mandige Færd, fordi det havde bekæmpet Slesvigholstenismen, og fordi det havde ført Ordet for frisindede Reformere. Denne Adresse var underskrevet af 61 Folketingsmænd og 39 Landstingsmænd af alle Partier, undtagen den Tscherning-Wintherske Gruppe. Efter at Adressen var udsendt til almindelig Underskrift, fik den 50.000 Underskrifter.

Under saadanne Omstændigheder vil det forstaas, at Valgene i Efteraaret 1860 til den slesvigske Stænderforsamling blev imødeset med den største Spænding, og at Valgkampen var meget haard. Udfaldet af Valgene, som fandt Sted i Slutningen af November og Begyndelsen af December, blev dette, at de Danske vandt 3 Stemmer: 1) for Tønder By, hvortil hørte Højer, Løgumkloster og Wyk paa Før; 2) for den 7. Landkreds (Sognene Nørre Løgum, Løgumkloster Landsogn, Brede, Randrup, Skast, Hjerpsted, Højer, Emmerlev, Daler, Abild, Ubjerg, Tønder Landsogn, Højst. Hostrup, Burkal, Sønder Løgum, Humtrup, Brarup, Karlum, Klægsbøl, Stedesand, Læk, Enge, Ladelund og Medelby); og 3) for den 8. Landkreds (Sognene Aventoft, Nykirke, Rødenæs, Klangsøl, Horsbøl, Embsøl, Dagebøl, Foretoft, Risum, Lindholm, Nibøl og Dedsbøl Sogne paa Fastlandet samt Sct. Johannes og Sct. Nikolaj paa Før og Keitum, Morsum og Vesterland paa Sild).

Tyskerne hævdede, at det egentlig var dem, der

alle Vegne havde den moralske Overvægt. I H a d e r s-
 l e v betalte de 153 tyske Vælgere mere i Skat end de
 181 danske, og af Vælgerne i Kristiansfeld var 50 Ty-
 skere blevet hjemme af Frygt for at miste deres Næring.
 I A a b e n r a a ejede de 31, der stemte paa den tyske
 Kandidat, 3 Gange saa mange Skibe som de 127, der
 stemte paa den danske. I F l e n s b o r g sad Politi-
 mesteren i Uniform og saa efter, hvorledes Vælgerne
 stemte; og de 504 danske Stemmer repræsenterede ikke
 saa stor en Formue som de 311 tyske. Tabet af T ø n-
 d e r gik dem imidlertid haardest til Hjærte, og over
 dette Valg indgav de en Klage, hvori der fremhæves,
 at 1) Borgmester Holm skulde have kaldt Vælgerne
 op til sig — 10 ad Gangen — og foreholdt dem, at de
 maatte vælge Raadmand Diemer af Tønder til Depu-
 teret og N. Petersen af Højer til Suppleant for at faa
 Fred i Landet og for at skaffe Flertal for Sønderjyl-
 lands Indlemmelse i Kongeriget, hvilket var det eneste
 Middel, hvorved det stifmoderligt behandlede Hertug-
 dømme kunde komme til sin Ret. Til de tysksindede
 skulde han have sagt, at det ikke vilde blive ilde opta-
 get, om de blev borte fra Valget. 2) Seminarieforstan-
 der Tidemand skulde have truet de Smaafolk, der hav-
 de Seminarister i Kost og Logis, med, at han skulde
 sørge for, at disse Seminarister flyttede, hvis ikke Vær-
 terne stemte paa Raadmand Diemer. Desuden havde
 alle andre Embeds- og Bestillingsmænd arbejdet for
 Valget af de danske Kandidater. 3) Valgbestyrelsen
 havde indrømmet Lærer C. Appel og Fysikus Ulrik
 Valgret som næringsdrivende, fordi Appel udenfor sit
 Embede havde Timer ved Seminariet, for hvilke han
 fik Betaling, og Ulrik havde en Ejendom, der gav
 ham Indtægt. 4) Endelig havde Valgbestyrelsen strø-

get af Valglisten de Personer, der havde gjort Tjeneste i Oprørshæren, og glemte nogle tysksindede. 5) Valglisten havde ikke ligget til Eftersyn den befalede Tid. En Trøst var det, at af Diemers 194 Stemmer kom kun de 46 fra Tønder, og de betalte kun 1423 Rdl. i Skat, medens den tyske Modkandidat, Brygger Paulsens, 110 Stemmer repræsenterede en Skatteydelse af 4232 Rdl.

Naturligvis søgte tyske Skribenter ogsaa at finde en for Partiet gunstig Forklaring af den ubehagelige Kendsgerning, at Valgene i 7. og 8. Landkreds gik Slesvigholstenerne imod.

I 7. K r e d s skulde Amtmand Grev *Brockenhus-Schack* paa en utilladelig Maade have søgt at paavirke Sognefogderne, og Præsterne havde agiteret fra Hus til Hus, ja en Præstekone skulde endog have sagt, at hun ikke kunde lide den tyske Kandidat (Momsens) Ansigt. Endvidere taltes der om Valgtryk og Bestikkelser, uden at der dog anførtes navngivne Eksempler. Men Hovedgrunden til, at Kredsen tabtes, siger dog Slesvigholstenerne selv, var Vælgernes Træghed : Vælgerne var blevet kede af og betænkelige ved længere at gaa Tyskernes Ærinde, og en Mængde blev hjemme; fra Sognene Ladelund, Medelby, Karlum, Læk, Enge, Stedsand, Klægsbøl og Brarup mødte saaledes kun 166, mens 286 blev hjemme.

8. K r e d s var for en stor Del beboet af Frisere, der lod sig overvælde af Beboerne fra Før. som kom i 4 Skibe under Ledelse af Krydstoldinspektør *Hammer* og afgjorde Valget til Fordel for den danske Kandidat Raadmand Jakobsen, der fik 140 Stemmer mod Tyskernes 92.

Dette Valg med dets store Fremgang for Dansk-

heden bragte Tyskerne til at fremsætte Ønsker om en Indskrænkning af Valgretten, saa at Census forhøjedes fra 300 til 800 Rdl.; men i rigtig Erkendelse af, at Udviklingen ikke førte i den Retning, tog de — som det synes — den Beslutning, saa snart Lejlighed gaves, at sprænge Stænderforsamlingen, saaledes som de havde gjort 1846 (se S. 253—54).

Forsamlingen blev indkaldt til Møde den 17. Juli 1863, og *Hansen* (Grumby) klagede straks over Valget i Tønder, navnlig over Valglisterne. Den kgl. Kommissarius (*Kranold*) gjorde da opmærksom paa, at i Følge Forfatningen kunde Klager over Valgene kun gaa ud paa, »at nogen af de valgte ikke har de til Valgbarhed fornødne Egenskaber« eller paa, »at et lovligt Valg urettelig er blevet forkastet«. Indvendingen mod *Diemers* Valg gik ikke ud herpaa, og Klagen kunde derfor ikke komme til Afstemning. *Hansen* (Grumby), *Godsejer Schmidt* og *Ahlefeldt-Lindau* hævdede heftigt, at Forsamlingen skulde afgøre, om Valgene var lovlige eller ej, og da Kommissarius fremdeles modsatte sig dette, nedlagde 24 Medlemmer (alle de tysksindede med Undtagelse af Provst Otzen fra Femern) deres Mandater og forlod Salen, saa nu var Forsamlingen ikke beslutningsdygtig.

Kommissarius lod derefter Suppleanterne indkalde, og et nyt Møde blev ansat til den 30. Juli. Til dette var der kun mødt 3 af de udtraadtes Suppleanter, og skønt de 22 mødte var en over Halvdelen, kunde endnu ingen Beslutning tages, fordi dertil krævedes, at mindst $\frac{3}{4}$ af Medlemmerne (eller 33) skulde være til Stede. *L. Skau* holdt saa en Tale, denne Gang paa Flertallets Vegne, hvori han hævdede, at Regeringen i enhver Henseende var blevet paa Lovens Grund, og naar nu

Lovgivningsarbejdet standsede, og denne Landsdel maaske længe maatte savne de nødvendige Love, saa var det ikke de tilstedeværendes Skyld.

Den kgl. Kommissarius oplæste derefter et kongeligt Reskript, der sluttede Samlingen. Den slesvigske Stænderforsamlings Saga var endt.

I hele den lovgivende Stænderforsamlings Tid var *L. Skau* selvskreven Fører for det danske Mindretal. Han fandt dog siden 1859 en udmærket Støtte i Pastor *M. Mørk Hansen*, der var traadt ind i Stedet for *C. D. Møller*, og som sad inde med en grundig historisk-politisk Dannelse, som *L. Skau* i høj Grad paaskønnede. Ogsaa støttedes han tit af sin Vens, Gaardejer Kammerraad *C. H. Juhls* udmærkede Hukommelse.

Men det var *Skau*, der trak Læsset. Han fordelte Arbejdet mellem Medlemmerne af Mindretallet; han var Ordfører i næsten alle Sager, maatte som Følge heraf tale næsten hver Dag, men var ikke desto mindre altid vel forberedt. Undertiden talte han med den flam-mende Begejstring, der særtegnede ham i hans yngre Aar, men tiere med sviende Spot over Modstanderne, hvem han mangen Gang mægtede at bringe i fuldstændigt Raseri, og som stadig frygtede ham. Hans Arbejde med at tale om Dagen og skrive Betænkninger om Nat-ten var imidlertid saa overvældende, selv for hans Kæmpekræfter, at det sikkert har været medvirkende Aarsag til, at

da Sønderjylland igen af Fjendehæl
traadtes og vaandedes i Smerte,
da havde den udstridt, hans mandige Sjel,
da standsed hans bankende Hjærte.

Han havde haabet ikke alene at bevare den dan-ske Del af Sønderjylland, men at vinde vore fortyskede

Landsmænd i Sydslesvig tilbage; derfor var Begivenhederne i 1864 et knusende Slag for ham, og kort efter Dybbøls Fald udaandede han paa sin Gaard Mariegaard ved Haderslev (11. Maj). Men

saa længe i Danmark en Bonde bag sin Plov,
end paa vor Ret og Ære skønner,
saa længe skal Mindet ej dø om Laurids Skau,
om Kæmpen blandt Sønderjyllands Bønder.

I den slesvigske Stænderforsamlings Møder 1860 deltog et nyvalgt Medlem, Pastor *Mørk Hansen* fra Felsted (1 Mil S. Ø. f. Aabenraa), som ved Siden af Skau og Krüger straks blev en af Førerne. Denne Mand, en Præstesøn fra Falster, stammede baade paa fædrene og mødrene Side fra jyske Bønder; han blev født 1815 i Todbjerg Præstegaard mellem Aarhus og Randers, men kom 1827 med sine Forældre til Falster. Indtil 1833 var Faderen hans eneste Lærer, men saa blev han, 18 Aar gammel, sat i Nykøbing lærde Skole, hvorfra han blev Student 1835.

Som han havde haft en lys og lykkelig Barndom, var ogsaa hans Studenteraar lyse og glade, om han end maatte undervise en Del for at kunne slaa sig igennem. Men denne Undervisning skaffede ham i Regelen Glæde og Tilfredsstillelse.

Hans Studenteraar falder jo i det hele sammen med Hostrups, og af Studenterlivet den Gang vil man faa et Indtryk gennem Hostrups Komedier.

Ploug stod naturligtvis for dem som Lederen, og hans Idealer: Folkets Frihed, Sønderjyllands Danskhed og Nordens Enhed, blev ogsaa deres, Mørk Hansens ikke mindst. Han var Medlem af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug og en af Førerne for Stu-

dentermødet i Upsala 1843; men især var han greben af det sønderjydske Spørgsmaal, og ved det Gilde, der i Januar 1843 gjordes paa Skydebanen for P. Hjort Lorenzen (se S. 191) gjorde han ikke alene Bekendtskab med denne, men sluttede Venskab med sin senere Kampfælle i Stænderforsamlingen, Laurids Skau.

Efterat Mørk Hansen 1840 var bleven teologisk Kandidat, var han i 4 Aar Huslærer i København, blev saa 1844 Kapellan og 1846 Kateket i Nykøbing paa Falster. Her var han meget afholdt og anset og valgtes i 1848 til Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, hvor han støttede Forslaget om at opsætte Grundlovsarbejdet, indtil Sønderjyderne kunde deltage deri.

Saa blev jo Oprøret slaaet ned i Istedslaget 1850, og Kongens Myndighed genoprettet i Sønderjylland; men mange Embedsmænd kunde ikke finde sig til Rette i de ny Forhold og ikke afholde sig fra Virksomhed i Fortyskningens Tjeneste. Blandt dem var Præsten i Felsted, Aabenraa Amt, *Bertel Pedersen Godt*. Regeringen gav ham da Valget mellem Afsked eller Forflyttelse til en tysk Egn, og han valgte Afskeden og drog til Tyskland, hvorfra han kom tilbage 1864 for snart at blive Provst i Broager og siden Sønderjyllands Biskop.

Efter Godts Afrejse 1850 blev Mørk Hansen konstitueret som Sognepræst i Felsted og Aaret efter enstemmig valgt af Menigheden, og her levede han nu i 14 lykkelige Aar i en frugtbar og paaskønnet kristelig og folkelig Gerning.

Han var bl. a. Medstifter af og, saa længe det bestod, i Styrelsen for det slesvigske »Folkeskriftsselskab«, der udgav mange gode Bøger beregnede paa sønderjydske Læsere.

I 1859 valgtes han af Præsterne til at være Medlem af Stænderforsamlingen, og her kom han straks i Samlingen 1860 frem i første Linje. Hans grundige historiske Kundskaber og hans overordentlige Flid gjorde, at han paa alle Omraader kunde tage Kampen op mod Forsamlingens slesvigholstensksindede Flertal, og ved Samlingens Slutning var der vist ingen — ikke engang Laurids Skau —, som Flertallet grundigere hadede og frygtede end Mørk Hansen.

Ved Behandlingen af Forslag om Presse-, Forsamlings- og Foreningsfrihed paaviste han, at Oprørspartiet brugte disse til Ophidselse mod alt Dansk og til Forvirring af jævne Folks Begreber. Han havde sværmet for Trykkefrihed lige fra sin Ungdom, men Sønderjyllands Historie i de senere Aar havde vist ham, at den ganske betydelige Trykkefrihed, der allerede fandtes, for en stor Del havde været Skyld i de Ulykker, der var gaaet over Landet; en fræk, tøjlesløs Presse havde udbredt statsopløsende, oprørske Tanker blandt Folket, opfordret Soldater, Embedsmænd og Borgere til Mened, Troskabsbrud og Frafald, og Slesvig-Holstenerne har paa den mest jesuitiske Maade søgt at forsvare de begaaede Forbrydelser.

Han nævnede under Forhandlingen en Mængde Eksempler paa, hvorledes man paa alle Maader søgte at smugle slesvig-holstenske Lærdomme ind gennem Foreningerne og Skolen. En Regnehog havde f. Eks. følgende Opgaver: »Hvor mange Aar efter de af den første Oldenborger udstedte Landsprivilegier, hvorefter Slesvig og Holsten skal blive evigt udelte tilsammen, udtalte Frederik VII begge Landes Deling?« »I hvor mange Aar havde Nordalbingien været under de Danskes Herredømme, da det paa Grund af Slaget ved Bornhoved blev befriet derfra?« »Og hvor mange Aar

derefter blev Gerhard den Store Rigsstatholder i Danmark?«

Paa Mørk Hansens mange overbevisende Citater af tyske Forfatteres Misbrug af Pressefriheden svarede en af Slesvigholstenernes Førere, Hansen (Grumby) med at oplæse hele Sider af 'et Skrift om Folkesproget, som Mørk Hansen havde skrevet, og som Hansen (Grumby) vilde bruge som Vidnesbyrd om danske Misbrug af Pressefriheden. Mørk Hansen tog øjeblikkelig Ordet og bragte Hansen (Grumby) en varm Tak, fordi han ved denne Op-læsning havde gjort For-samlingen bekendt med Sandheden, en Taksigelse, der fuldstændig for-bløffede Tyskerne.

55. M. Mørk Hansen.

I den kortvarige Samling 1863, hvortil Mørk Hansen var bleven genvalgt, blev der ingen særlig Lejlighed for ham til at træde frem. Saa kom Krigen 1864, da blev Mørk Hansen fængslet (Natten efter den 12. Februar) og i det mest forrygende Snevejr ført til Graasten. Først blev han sat i en Slæde, der kørte fast i Sneen og fik Stangen knækket, saa de maatte vende tilbage til Præstegaarden igen; saa tog man en Vogn, men den kørte mange Gange fast i Snedriverne, og der maatte hentes Folk til at kaste den ud. Først efter mange Timers Kørsel med ufrivillige Ophold kom de

højt op paa Dagen til Graasten, hvor Mørk Hansen blev kastet ned i en Kælder til nogle andre Fanger, hvoriblandt hans Ven, Pastor Roth fra Varnæs (Nabosogn til Felsted). Efter at de havde tilbragt Natten i Kælderen i en Seng af gammel Halm, førtes de paa Vogne med et Bræt til Sæde til Flensborg, hvor de fik hver en Celle 6 Alen lang og 3 Alen bred med et lille Vindue oppe ved Loftet, men uden Bord, Stol, Sengekæder og Lys. En Briks var der med en skiden Hømadras, og bidende koldt var det tillige. Efter 3 Dages Ophold her førtes de for Civilkommisærerne, der underrettede Mørk Hansen om, at han kunde rejse hjem; man havde ikke i hans beslaglagte Papirer fundet noget, der tydede paa, at han havde drevet Spioneri, som han var beskyldt for.

Fra 30. Marts til 6. April var han atter fængslet, men denne Gang var det kun Husarrest først i hans egen Præstegaard og siden i Nis Hanssens i Snogbæk (Saatrup Sogn i Sundeved).

Og saa havde han den 18. Maj Visitats af sin Formand B. P. Godt, der var bleven hans Provst. Denne talte om, at som Jøderne forsyndede sig, da de skaanede Kananiterne, saaledes vilde Slesvigholstenerne nu forsynde sig, hvis de ikke drev de Danske ud af Landet. Og saa kastede han et betydningsfuldt Blik hen til Mørk Hansen. Han fik snart Svar herpaa; thi da han saa paa Embedsvegne spurgte den store Forsamling, om den havde nogen Klage eller noget Andragende at fremføre, var der først nogle Øjeblikkes Tavshed, men saa traadte Kirkeværgen frem og sagde, at Sognet var særdeles godt tilfreds med Lærerne og Præsten og havde kun det Ønske, at alt i Kirke og Skole maatte blive fortsat i samme Aand som hidtil. Nu

saa Præsten med et betydningsfuldt Blik hen paa den tyske Kromands tysksindede Svigersøn, som han havde været sammen med før Mødet; og denne kom da frem med Ønsket om, at Børnene maatte faa Undervisning i Tysk i Skolen. Da tog Amtmand Heltzen Ordet og sagde, at det var der jo allerede Lejlighed til efter Skoletiden mod et lille Vederlag. Provsten sagde, at det maatte som før 1848 ordnes saaledes, at den tyske Undervisning blev givet uden Betaling.

Til Slutning forelagde Provsten for Lærerne og Præsten en Erklæring til Underskrift, hvori de lovede at afholde sig fra al politisk Agitation og at adlyde den i Øjeblikket bestaaende Regering. Dette kunde Mørk Hansen saa meget bedre underskrive, som han havde lovet det to Gange før; men Provsten vilde ogsaa have en Udtalelse om, at den danske Regering havde krænket Slesvigs Rettigheder, og dertil sagde Mørk Hansen, at det hverken laa paa hans eller paa Lærernes Kirkevej at dømme derom. »Da ligger det dog paa Deres Kirkevej at holde politiske Prædikener!« udbød Provsten. Hertil svarede Mørk Hansen, at det kom an paa, hvad man forstod ved Politik. Han havde ganske vist overensstemmende med den hellige Skrift formanet til Troskab mod Konge og Fædreland, og en Gang om Aaret, nemlig ved den befalede Edsprædiken, havde han advaret mod Mened; men det var jo ogsaa hans Pligt. »Ja, naturligvis«, indrømmede Provsten. Men ellers havde han, M. H., aldrig blandet Politik i sin Embedsgerning. Han spurgte saa, hvem hans Anklagere var, og Provsten sagde, at det havde han hørt fra mange Sider. Men saa lød det fra Mængden udenfor de aabne Vinduer: »Det er Løgn!« »Det er der ingen anden, der siger, end dem, der ikke kommer i Kirke!«

osv. Stemningen blandt Bønderne var nu saa ophidset, at Amtmanden hviskede til Provsten, om han ikke fandt Anledning til at søge under den verdslige Arms Beskyttelse, og Provsten sluttede skyndsomt Visitatsen.

Ved den paafølgende Middag i Præstegaarden var Stemningen naturligvis noget trykket, og efter den kom det til et kort, men skarpt Ordskifte mellem Præst og Provst. Den sidste foreholdt Mørk Hansen, at han i Stænderforsamlingen havde spillet en meget fremtrædende Rolle og altsaa var politisk Agitator. Mørk Hansen svarede skarpt, at Mænd som Godt netop havde drevet Agitation m o d deres Konge og Fædreland, han derimod f o r disse.

Da Tyskerne forberedte Overgangen til Als, blev Mørk Hansen for 3. Gang arresteret, ført til Flensborg og sat i det samme Hul, hvor han havde været i Februar; en Tyv blev jaget ud for at give Plads for ham, og Luften var saa fordærvet, at han maatte lade sit Vindue staa aabent hele Natten. Han skrev derom i sin Dagbog: »Det var en lang Dag (²⁶/₁₀). Jeg havde begyndt den som Ordets Forkynder for en talrig, andægtig Menighed og endte den som en ussel, retsløs Forbryder i et Tyvehul, bevogtet af en Meneder. Men i begge Skikkelser tjente jeg jo min Gud, min Konge og mit Fædreland«.

Denne Fængsling varede kun til den 29. Juni, da Als blev taget; men saa fik Mørk Hansen, Roth i Varnæs, Feilberg i Ullerup (i Sundeved) og flere Præster Ordre til den 8. Juli at indfinde sig i Flensborg, hvor de Herrer Godt, Provst Rehhoff og en Advokat Christensen — gennem Rehhoff — forklarede dem, at det efter Krigens Gang nu maatte betragtes som afgjort, at Slesvig til evige Tider vilde blive skilt fra Danmark,

og derefter stillede dem det Spørgsmaal, om de følte sig bundne ved den Troskabsed, de havde aflagt til Kong Kristian IX.

Hertil svarede Mørk Hansen, at det var for tidligt at stille dette Spørgsmaal, da Krigen jo ikke var endt, og dens endelige Udfald jo stod i Guds Haand. Var det Guds Vilje, at Kongen skulde miste Slesvig, vilde han jo nok løse dem fra deres Ed. Og, som Pastor Roth før havde sagt, der var ingen anden, der kunde gøre det.

Saa ventede han sin Afsked, men den kom ikke før Lørdag den 23. Juli om Aftenen Kl. 10. Han tog saa næste Dag en bevæget Afsked med Menigheden, og hans Gerning i Sønderjylland var afsluttet, men ikke hans Arbejde for Sønderjylland. Det kom han fra 1866 til at fortsætte, da han som Præst i Vonsild var Præst for mange Sønderjyder, ligesom han ved sine Bladartikler og sin Bog om »Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet« (Folkelæsning Nr. 16, udsolgt i 8000 Eks.) ogsaa har været dem til stor Nytte ved den sande og jevne Oplysning, den bringer om sønderjydske Forhold gennem Tiderne. Ved det frejdige Haab om bedre Tider, som intet formaaede at berøve ham, har han været Sønderjyderne til stor Hjælp.

Som Flor i tidligere Aar med spændt Opmærksomhed fulgte med alt, hvad der i Tyskland blev trykt vedrørende Sønderjylland, saa passede ogsaa Mørk Hansen paa, og hvor det ikke var helt haabløst, skred han ind. — En tysk Seminarielærer havde f. Eks. i Halvfjerdserne udgivet en Tysklands Historie, som blev indført i Sønderjyllands Skoler. Her var Historie fremstillet i fuldstændig slesvigholstensk Aand; og Mørk Hansen skrev da til Forfatteren og viste ham, hvad der var Sandhed. Han svarede, at han egentlig ikke var Historiker,

men Geograf, takkede for de givne Oplysninger og rettede Fejlene i en anden Udgave af Bogen. Men saa faldt Tyskerne over ham, og i 3. Udgave gik han tilbage til sine slesvigholstenske Synsmaader samtidig med, at han i et privat Brev bebrejdede Mørk Hansen, at han havde ført ham bag Lyset. »Jeg maatte nu«, siger Mørk Hansen i et Brev, »opgive at komme videre ad den Vej«. Han sandede, hvad C. Paludan-Müller en Gang skrev til ham, at det er umuligt at faa tyske Forfattere til at give Sandheden Æren i denne Sag. — En Gang havde en tysk Professor *Daniel* udgivet en »Ledetraad ved Undervisning i Geografi«, hvor Danmark (samt Schweiz, Belgien og Holland) var regnet med til »Deutsche Ausländer«. Mørk Hansen paatalte dette, og det blev saa for Danmarks Vedkommende rettet, mens de tre andre Lande blev ved at være tyske Udlande.

Da den sørgelig bekendte Forordning af 18. December 1888 udkom, der fuldstændig udelukkede det danske Sprog af Sønderjyllands Skoler paa et Par Religionstimer nær i de danske Egne, skrev Mørk Hansen et særdeles dygtigt Indlæg derimod. Han siger bl. a.: »Det er ikke glemt, hvilken Storm af Forbitrelse Indførelsen af dansk Skolesprog (med 4 ugentlige Timer i Tysk) frembragte i Tyskland og hos det illoyale Parti i Slesvig; men sikkert er det, at dersom den tyske Regering nu vil unde den danske Befolkning de samme Rettigheder, som den saa haardt angrebne danske Regering i Aarene 1851—63 indrømmede de tyske og blandede, da vilde det vække den største Glæde og Tilfredshed hos den saa haardt prøvede danske Befolkning«.

Han blev en gammel Mand og levede en lykkelig

Alderdøm, æret af sit Folk og hædret af sin Konge; han oplevede i 1894 at fejre sin 50 Aars Fest som Præst og døde 80 Aar gammel den 18. August 1895.

Til hans Jordefærd havde Menigheden i Felsted sendt en Krans med Indskriften: »Vi vil bevare dit Minde med Tak og Kærlighed, vi vil handle i den Aand og haabe at se dig igen dér, hvor Uret er en Umulighed«.

Med Fællesforfatningen for hele Monarkiet, som var bebudet i den kongelige Kundgørelse af 28. Januar 1852, var det ikke gaaet bedre end med den slesvigske Stænderforfatning. Den fødtes under heftige Kampe og fik kun et kort og meget ulykkeligt Liv.

Efterat Ministeriet Bluhme (jfr. Side 288 og 303) den 21. April 1853 var blevet omdannet, ved at P. G. Bang og C. F. Simony, to maadeholdne Mænd, var gaaet ud, og A. S. Ørsted, som vilde genindføre Enevælden i en Mængde vigtige Anliggender, ikke alene havde overtaget deres Pladser, men tillige Forsædet i Ministeriet, blev Arveloven drevet igennem, og dernæst ophævedes Toldgrænsen ved Ejderen, hvor den havde været, siden den 1850 flyttedes did fra Kongeaaen. Rigsdagen havde gjort Modstand mod Toldgrænsens Flytning, nærmest af den Grund, at da Toldfællesskab med Danmark var det eneste Fællesskab, Holstenerne satte Pris paa, var det ikke værd at begynde med at indrømme dem dette.

Derefter forelagde Ørsted den 19. Juli 1853 Rigsdagen et »Forslag til Kongeriget Danmarks Grundlov for dets særlige Anliggender«. I dette var alle de af Junigrundlovens Para-

grafer udtagne, som skulde gøres gældende for hele Monarkiet.

Ved andre var der tilføjet den Bestemmelse, at de kun gjaldt for Kongeriget, f. Eks. Paragrafen om, at ingen Skat kan paalægges, forandres eller ophæves uden ved Lov. Herved gav Regeringen til Kende, at denne Bestemmelse ikke skulde indføres i Fællesgrundloven for Monarkiet eller Forfatningslovene for Hertugdømmernes særlige Anliggender. Endelig var alle Valgrets- og Valgbarhedsbestemmelser udtagne med Henvisning til Valgloven. De skulde altsaa for Fremtiden kunne forandres ved simpel Lov. Udtaget var ogsaa Grudlovens § 91, der sikrer Pressefriheden og siger, at Censur ingensinde kan genindføres. Ogsaa dette skulde kunne forandres ved simpel Lov. Embedsmænd skulde have Regeringens Tilladelse til at modtage Valg til Rigsdagen, og denne kun samles hvert andet Aar. Og sluttelig foresloges følgende Bestemmelse: »Denne Kongeriget Danmarks Grundlov for dets særegne Anliggender træder i Kraft, saa snart Kongen har givet en Forfatningslov for det danske Monarkis Fællesanliggender, og fra samme Tid er Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849 ophævet.«

Regeringen vilde altsaa ikke alene have Grundloven indskrænket til kun at gælde Kongerigets særlige Anliggender (hvad der laa under Indenrigs-, Justits- og Kultusministeren), men paa andre væsentlige Punkter beskære den, og give den ny Fællesforfatning uden Medvirkning af Rigsdagen.

Med Forelæggelsen af dette Forslag sluttedes Rigsdagens Møder den 19. Juli.

Rigsdagen traadte sammen igen i Oktober og kom straks i levende Kamp med Regeringen om Grund-

lovsudkastet. I Begyndelsen var *Tscherning* i Forgrunden, og han synes at have haabet paa en Overenskomst; men da Ørsted stadig stillede sig afvisende og navnlig nægtede at give nogen Oplysning om den kommende Fællesforfatning, kom Monrad i Forgrunden som Modstandens Leder, og nu blev Kampen meget bitter. Den 9. Marts 1854 stillede han Forslag om en Mistillidsadresse til Ministeriet, og kort efter blev han afsat fra sit Embede som Biskop for Lolland-Falsters Stift, ligeledes *Hall* som Generalauditor og *Andræ* som Lærer ved den militære Højskole. Regeringen begyndte paa samme Tid en Presseforfølgelse mod Oppositionens Blade, og Kongen udstedte af egen Magtfuldkommenhed de særlige Forfatningslove for Hertugdømmerne samt »Forordning om det danske Monarkis Forfatning for dets Fællesanliggender« (26. Juli 1854). Disse overgaves herved til Regeringen og et raadgivende Rigsraad, der foreløbig bestod af 20 kongevalgte Medlemmer (12 for Kongeriget, 3 for Slesvig, 4 for Holsten og 1 for Lauenborg). Senere skulde 30 Medlemmer træde til (18 valgte af Rigsdagen, 5 af den sønderjydske, 6 af den holstenske Stænderforsamling og 1 af den lauenborgske Landdag). For Sønderjyllands Vedkommende valgte Kongen Sendemanden i Berlin, Baron *L. U. H. Brockdorff*, Agent *H. C. Jensen* fra Flensborg og *L. Skau*.

Rigsdagen kunde ikke erkende denne Forfatning for at være lovlig, og da den traadte sammen i Oktober 1854, satte den Regeringen under Rigsretstiltale for Forfatningsbrud, hvilket denne besvarede med den 21. Oktober at opløse Folketinget.

Det kongelige Brev herom var affattet i de aller-

skarpeste Udtryk, og et »aabent Brev«, udstedt i Kongens Navn, truede alle Embedsmænd, særlig Præsterne, med Embedsfortabelse, hvis de ikke støttede Regeringen. Ikke desto mindre led Regeringen det mest afgørende Nederlag ved Valgene 1. Decbr. 1854, og inden den nyvalgte Rigsdag traadte sammen, havde Kongen afskediget Ministeriet og indsat et nyt, hvori *Bang* førte Forsædet, men *Hall* og *Andræ* blev snart dets indflydelsesrigeste Medlemmer.

Det lykkedes for dette Ministerium efter *Andræs* Forslag at gennemføre Grundlovsindskrækningen paa lovlig Maade, saa Rigsdagen overgav Fællessagerne til et Rigsraad, der skulde sammensættes af de 50 Medlemmer, som var bestemte ved Forordningen af 26. Juli 1854, samt 30 »umiddelbart« valgte Medlemmer, 17 for Kongeriget, 5 for Slesvig, 7 for Holsten og 1 for Lauenborg. For at øve Valgret skulde man mindst have en Aarsindtægt af 1200 Rdl. eller svare 200 Rdl. i Skat. Valgene skulde foretages efter Forholdstalsvalgmaaden, Forsamlingen være lovgivende og Dansk og Tysk være ligeberettigede. Af Junigrundloven var der ikke udtaget flere Paragrafer, end der nødvendig fulgte af Fællesforfatningen.

Disse Bestemmelser fik Lovskraft den 2. Oktober 1855. Foruden de 3 kongevalgte (*Brockdorff*, *Jensen* og *Skau*) mødte i dette Rigsraad for Sønderjylland valgte af Stænderforsamlingen: Godsejer *Rumohr*, Etatsraad *C. Flor*, Advokat *Müller*, Amtmand *F. H. Wolfhagen* og Etatsraad *Kranold*; samt »umiddelbart« valgte *H. A. Krüger*, Amtmand *Heltzen*, Amtsforvalter *U. A. Holstein*, Raadmand *A. Th. Thomsen* (Oldenswort) og Amtmand *M. Davids*. Det er efter Forholdene kun faa ret udprægede Slesvigholstenere. Af disse

mødte der flere fra Holsten, og snart var Krigen mellem Tyskere og Danske i fuld Gang i Rigsraadet, der traadte sammen i København den 1. Marts 1856. Madvig var Præsident.

Tyskerne var fortvivlede over, at der maatte tales Dansk i Raadet, og Grev *Reventlow-Jersbeck*, som var valgt af den holstenske Stænderforsamling, erklærede, at han blev fuldstændig stupid af at høre de mange og lange danske Taler, som han ikke forstod.

Men Hovedsagen var dog den, at Slesvigholstenerne, »de elleve« førte af Grev Karl Scheel-Plessen, bestred Forfatningens Gyldighed, fordi den ikke havde været forelagt for Stænderforsamlingerne, før den udstedtes. Herom og om alle mulige andre Ting tvistedes man i det uendelige, og snart blandede de tyske Magter sig i Sagen.

Da det kom saa vidt, at disse truede med Forbundseksekution (Holstens Besættelse af tyske Tropper), hvis ikke Forfatningen blev sat ud af Kraft for Holstens og Lauenborgs Vedkommende, besluttede den danske Regering at give efter. Dette var *Andræ*, der efter Bangs Udtrædelse af Ministeriet en kort Tid var Konsejlspræsident, dog imod og traadte ud af Ministeriet, hvorefter *Hall*, der i Juli 1858 blev Udenrigsminister, ved et kongeligt Patent af 6. November 1858 lod udtale, at saa maatte Forfatningen træde ud af Kraft for de tyske Forbundslandes Vedkommende, medens den naturligvis vedblev at bestaa for Kongeriget og Sønderjylland, og Rigsraadets kongerigske og sønderjydske Medlemmer fremdeles i Forening med Kongen gav Love for disse to Landsdeles Fællesanliggender.

Omstændighederne syntes saaledes at føre læn-

gere og længere frem mod Ejderstaten, og Stemningen i Landet begyndte igen at vende sig i denne Retning.

Derhen bar det ogsaa mere og mere. Ved et Møde i Vejle den 20. April 1861 hejste O r l a L e h m a n n utvetydigt Ejderfanen, som det nu vides, efter Aftale med Konsejlspræsident Hall. Og hans Tale blev i September s. A. godkendt, idet han optoges i Ministeriet som Indenrigsminister. Forud for hans Udnævnelse gik ikke alene en venskabelig Brevveksling mellem ham og Hall om Sagen; men den 12. September sendte han følgende officielle Brev til Konsejlspræsidenten: »Efterat Regeringen officielt har vedkendt sig det Formaal at udsondre Holsten-Lauenborg af det konstitutionelle Fællesskab med det af Forbundet uafhængige danske Rige, anser jeg, som deri bestandig har set den eneste Betingelse for dettes Uafhængighed og Frihed, mig ikke for berettiget til at nægte min Medvirkning til dette Programs Gennemførelse og er altsaa villig til at tilsidesætte alle de Hensyn, der burde fraraade mig atter at indtræde i Ministeriet osv.«.

Halls officielle Svar udtaler lige saa bestemt, at det nu er Regeringens Agt at opgive al Tanke om en Fællesforfatning for Kongens tyske og danske Lande, og at den vil søge Forfatningen af 2. Oktober 1855 omdannet i demokratisk og frisindet Retning. Til Udførelsen af disse Planer vil Regeringen hverken søge om nogen Billigelse fra Udlandet eller lade sig lede af venskabelige Raad, hvis saadanne skulde fremkomme.

At denne Beslutning kunde føre til Krig med tyske Magter, var en Tanke, der ingenlunde var Regeringen fremmed; derfor begyndte den nu ogsaa paa en Række Forsvarsforanstaltninger, der desværre ikke blev fremmede med synderlig Kraft.

Af Krig blev der intet denne Gang. Østerrig var endnu ikke ret kommet sig efter Krigen i Norditalien 1859, og Preussen befandt sig i en politisk Krise; og disse to Magter holdt Mellemstaternes Krigslyst i Tømme.

Den danske Regering støttedes i sin Ejderpolitik af den offentlige Mening baade i Kongeriget og i Nord-slesvig. Hans Krüger vilde endog gaa baade hurtigere og grundigere frem end Regeringen. Da denne i Rigsraadets Samling 1862 havde forelagt et Forslag om, at den Indtægt eller Skat der krævedes for at være Vælger ved de umiddelbare Valg (1200 eller 200 Rdl.) skulde nedsættes til det halve, og at Rigsraadet selv skulde vælge sin Formand og Næstformand samt selv fastsætte sin Forretningsorden, talte Krüger mod Forslaget som for utilstrækkeligt i demokratisk Henseende. Og da det Forfatnings-Udvalg, der blev nedsat, af Hensyn til den stedse vanskeligere diplomatiske Stilling ikke afgav nogen Betænkning, forelagde Krüger den 24. Marts et Udkast til en Forfatning for Kongeriget og Sønderjylland ligelydende med Grundloven af 5. Juni 1849 kun med de Forandringer, der nødvendig fulgte af, at den ogsaa skulde gælde for Sønderjylland.

Hans Krügers Forslag kom til Forhandling den 4. April. Han gjorde gældende, at det var paa højeste Tid, at vi kom ud af det Virvar, hvori Omstændighedernes Magt og et viljeløst Regimente havde ført os; at en inderlig Tilslutning af Sønderjylland til Kongeriget var det eneste Middel til at skaffe denne Landsdel en holdbar Stilling. Hall afviste Forslaget med uforødent haanlige Ord, og dets Overgang til 2. Behandling nægtedes med 44 Stemmer mod 9 — deriblandt Flor og L. Skau.

56. Lovemindesmærket paa Flensborg Kirkegaard.
Modelleret af H. V. Bissen.
Afsløret d. 25. Juli 1862, omstyrtet d. 28. Februar 1864.

Naar Hall saa haanligt afviste Krügers Forslag, havde det vel til Dels sin Grund i, at vor Stilling overfor Magterne var yderst vanskelig. Preussen og Østerrig havde ved Ministrene *Bismarck* og *Rechberg* blandet sig i Sagen med fornyet Ivrighed; og den engelske Udenrigsminister Lord *John Russel* havde af Angst for, at der kunde komme Krig deraf, stillet et umuligt Mæglingsforslag lydende paa, at Holsten og Lauenborg skulde have alt, hvad det tyske Forbund forlangte for dem; at Sønderjylland ikke maatte være repræsenteret i Rigsraadet, men fuldstændigskulde styre sig selv; at et Normalbudget skulde vedtages af alle 4 Landsdeles Repræsentationer; og at enhver ekstraordinær Udgift skulde bevilges af dem alle fire. Med andre Ord, at et Flertal i den lauenborgske Landdag — det være nok saa lille — kunde kuldkaſte alt, hvad Kongerigets, Sønderjyllands og Holstens lovgivende Forsamlinger havde bestemt.

Dette Forslag, der minder om det ulykkelige polske »frie Nej«¹⁾, gik Preussen og Østerrig ind paa, medens Hall naturligvis erklærede det for uantageligt, hvilket den russiske Udenrigsminister Fyrst *Gortschakow* fandt uklogt.

Medens den diplomatiske Himmel saaledes var mørk, var det danske Folk mærkelig frejdigt, og navnlig fandt der ved Afsløringen af Løvemindesmærket paa Flensborg Kirkegaard (25. Juli 1862), ved det nordiske Studentermøde i København og ved de to nordiske Kongers Møde mange forhaabningsfulde og varme Ord.

Denne Stemning i Forbindelse med det haabløse

¹⁾ En enkelt polsk Rigsdagsmands Ret til ved sit Nej at kuldkaſte, hvad Rigsdagen havde besluttet.

i de diplomatiske Forhandlinger bragte saa Regeringen til at foretage det dristige Skridt ved en Kundgørelse af 30. Marts 1863 helt at ophæve Fællesforfatningen for Holstens og Lauenborgs Vedkommende og bestemme, at fremtidige Love for at faa Gyldighed i disse Hertugdømmer skulde vedtages henholdsvis af den holstenske Stænderforsamling og den lauenborgske Landdag. — Samtidig hermed sammenkaldtes det kongerigsk-slesvigske Rigsraad til at møde den 22. April.

I denne Samling mødte de to Slesvigholstenere Hansen (Grumby) og Thomsen (Oldenswort) ikke; de var, da de havde gjort Indsigelse mod Rigsraadets Lovlighed, efter dettes Indstilling udelukkede ved kongeligt Reskript. I Stedet for Hansen (Grumby) var ingen anden valgt, men fra Thomsens Kreds mødte Gaardejer *Boy Hamkens* for at gøre Indsigelse baade mod Rigsraadet og mod Bekendtgørelsen af 30. Marts samt for derefter at nedlægge sit Mandat.

I denne Samling gentog Krüger sit Forfatningsforslag, der nu fik en blidere Medfart end forrige Gang. Han fik endog det Løfte af Hall, at det skulde blive fremmet, saa snart Tiden var moden dertil.

I Efteraaret 1863 samledes Rigsraadet igen, og her forelagde Regeringen et Forfatningsforslag, efter hvilket de for Kongeriget og Sønderjylland fælles Anliggender skulde varetages af et Folketing valgt i de samme Kredse og efter samme Valglov som Rigsdagens, og et Landsting omtrent som det bestaaende Rigsraad. Et saadant Rigsraad, haabede Regeringen, »kunde med Tiden komme til at bære hele vor konstitutionelle Udvikling«; det vil sige, at ogsaa de særlige Sager for begge Landsdele kunde henlægges derunder, eller i alt Fald

at dets sønderjydske Medlemmer kunde afløse Stænderforsamlingen som lovgivende Myndighed i Sønderjyllands særlige Sager, og de kongerigske Rigsdagen.

Forslaget, N o v e m b e r f o r f a t n i n g e n, vedtoges af Rigsraadet den 13. November med 40 Stemmer mod 16. Disse 16 var dels Mænd, der endnu drømte om Muligheden af en dansk-tysk Helstat, dels saadanne, for hvem Rigsdagens demokratisk valgte Landsting betød mere end den Fordel, Danskheden mulig kunde have af, at den sønderjydske Stænderforsamling blev afløst af Rigsraadets sønderjydske Medlemmer. Og endelig frygtede adskillige alvorlige Mænd for, at de tyske Regeringer vilde fortolke den ny Forfatning som et Skridt hen imod Sønderjyllands Indlemmelse i Kongeriget, som vore Diplomater 1851—52, (se Side 288) havde lovet de tyske Regeringer, vi ikke vilde foretage. Til disse sidste hørte Tronfølgeren.

Imidlertid modtoges Efterretningen om, at Forslaget var vedtaget, med Jubel og Hurraraab af baade Rigsraadets Flertal og Tilhørerne, Jubelraab, der gentog sig, da Formanden (Madvig) i dyb Bevægelse sagde: »Gud give, at dette maa blive til Held og Ære for vort Fædreland!«

Ulykkeligvis døde Kongen i de samme Dage (15. Nov. 1863), inden Spørgsmaalet var endelig afgjort. Den nye Konge ønskede at udsætte Afgørelsen; men hverken Ministeriet eller Hovedstadens Befolkning vilde tilstaa ham nogen Frist, og ingen af dem, han henvendte sig til, turde paatage sig Dannelsen af et nyt Ministerium. Derfor underskrev han den 18. November med bange Anelser den ny Forfatning.

XIII.

Fra Sorgens Aar 1863—64.

KONG Kristian IX's Betænkeligheder overfor Novemberforfatningen var øgede ved ,at Preussen allerede den 13. November havde erklæret den for et Brud paa Aftalerne fra 1851—52, hvorfor Danmarks Sendemand i Berlin *Qvaade* i et Telegram af 17. November indstændig fraraadede Stadfæstelsen.

Det var nu imidlertid ikke godt at vide, hvad Bismarck egentlig mente. I Samtaler med *Qvaade* havde han sagt, at et »Ejder-Holsten« og et »Ejder-Danmark« var den bedste Ordning; og han havde ingen Indvendinger gjort mod Forfatningsforslaget, da det blev forelagt Rigsraadet; ja han havde endog opfordret den danske Regering til at ophæve Fællesskabet med Holsten og lovet, at han skulde gøre alt for at hindre den Forbunds-eksekution (Besættelse af Holsten med Forbundstrop- per), hvormed de tyske Mellemsstater truede. Til den engelske Minister Buchanan havde han sagt, at hvis Danmark gav Holsten, hvad det forlangte, lod Tingene sig nok ordne. Slesvigs Stilling vilde ved Englands Hjælp let kunne ordnes ad fredelig Vej.

Hans sande Mening er snarest udtrykt i en Skrivelse, han 1857 havde sendt Preussens Ministerpræsi-

dent Manteuffel, hvori det hedder: »Jeg indser ikke, hvad vi vil vinde ved at lade den danske Sag blive hurtig bilagt til alle Parters fulstændige Tilfredshed. Saa snart

57. Kong Kristian IX.

Holstenerne kom til at leve lykkeligt under deres Hertug, vilde de ikke mere føle nogen Interesse for Preussen. Men denne Interesse kan, om ikke i dette Øjeblik, saa dog under muligt indtrædende Forhold blive os til Nytte.«

Nu var disse Forhold indtraadt, og nu vilde han føre sig den tyskvenlige Stemning hos en Del af Hertugdømmernes Indbyggere til Nytte.

Saa snart Tidenden om Kong Frederik VII's Død blev kendt i Tyskland, udstedte Hertug Kristian August af Augustenborg en Erklæring om, at han gav Afkald paa sin »Arveret«¹⁾ til Hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt de til disse hørende Lande« til Fordel for sin ældste Søn *Prins Frederik*, der samme Dag i en Proklamation erklærede, at han »i Betragtning af vort Lands og det oldenborgske Huses gamle Arvefølgeordning og i Henhold til Faderens Afkald tiltraadte Regeringen, og at Kong Kristians Herredømme over disse Lande kun var en Usurpation og en Voldsdaad.«

Der arbejdedes derefter med stor Iver baade ad lige og ad krogede Veje, baade aabenbart og i Hemmelighed for at faa ham anerkendt; men næsten alle Vegne mødtes han af den Kendsgerning, at hans Fader paa Familiens Vegne havde givet sit fyrstelige Æresord paa ,at han ikke vilde modsætte sig den ny danske Arvefølgeordning eller foretage noget, som kunde forstyrre Roligheden i det danske Monarki (se S. 289). Der var ingen andre Regeringer end Badens, der traadte i officiel Forbindelse med ham. Men Hertug Ernst af Koburg laante ham et Par Ministre, og da Forbundstroppe-erne i December rykkede ind i Holsten, fulgte han bag-efter, laante en Trone af en Teaterdirektør i Kiel, besteg den og lod sig hylde overalt i Holsten bl. a. af de Mennesker, der fra alle Tysklands Egne var strømmet

¹⁾ Den, han — om han havde haft nogen — havde forspildt ved Oprøret og siden frasagt sig for at faa en rigelig Erstatning for sine ved Oprøret forbrudte Godser.

til for at hjælpe ham med at »befri« Hertugdømmerne fra det danske Aag.

Mens Tyskland saaledes beredte sig til en Art nationalt Korstog mod Danmark, havde de neutrale Stormagter gennem udsendte Sendemænd søgt at øve et Tryk paa Danmark for at faa Novemberforfatningen taget tilbage. Men da det var Halls Opfattelse, at hverken Forbundseksekution eller Krig derved kunde undgaas, og kun Forstaaelsen mellem Konge og Folk ødelægges, fraraadede han Forsøg derpaa og tog sin Afsked, da Kongen ønskede Forsøget gjort.

Kongen prøvede nu forgæves at danne en Regering af Helstatsmænd, og Krisen sluttede med, at *Monrad* paatog sig at danne Ministeriet. Han vilde gerne have en af de gamle Helstatsmænd til Udenrigsminister, da han mente, Forhandlingerne med Preussen saa vilde gaa lettere, men Bluhme, til hvem han henvendte sig, sagde nej, og saa valgte han, efter at have raadført sig med den engelske Sendemand Sir Aug. Paget, vort Sendebud i Berlin, Qvaade, hvem Bismarck omtalte med Venlighed og Anerkendelse, og som var Stormagterne behagelig.

Den ny Regering tilbød straks, at den vilde indkalde Rigsraadet for at foreslaa det at vedtage Forfatningens Ophævelse; men Preussen, der havde faaet Østerrig paa Slæbetov og helt skubbet Mellemstaterne til Side, lod 16. Januar de preussiske og østerrigske Sendemænd i København erklære, at det maatte være sket inden to Dage, ellers maatte de tage Sønderjylland »i Pant«. Trods den lidet hensynfulde Form, hvori dette Forlangende fremtraadte, erklærede Qvaade, at Regeringen ufortøvet vilde indkalde Rigsraadet og for sit Vedkommende gøre November-Grundlovens Ophævelse

til et Kabinetsspørgsmaal; men det var ikke Bismarck nok.

Den 24. Januar fik Østerrigs og Preussens Hære Befaling til at gaa over Ejderen, og den 1. Februar gik de over. Den 2. Februar sejrede vore Tropper ved Mysunde, den 3. kæmpede de hæderligt foran Danevirke-Stillings Midte, »hvilke Kampe«, siger den tyske Generalstab, »tydelig nok havde vist Sejgheden i de danske Troppers Modstand og deres Artilleriilds Sikkerhed.« Ikke desto mindre besluttede den danske Overkommando den 4. Februar at rømme Danevirke, og om Aftenen den 5. iværksattes Rømningen, og Hærens Hovedstyrke gik under utrolige Savn og Anstrængelser til Dybbøl, hvor den under ugunstige Forhold førte et heltemodigt og haardnakket Forsvar lige til den 18. April.¹⁾

Tronkræveren, den augustenburgske Prins Frederik, var i Hælene paa de Tropper, der rykkede ind for at tage Sønderjylland i Pant, og allerede 1. Februar lod han sig hylde i Ekernefærde. Efter Danevirkes Rømning hyldedes han 7. Februar i Garding (i Ejdersted) og Frederiksstad, hvorimod en Hylding berammet til samme Dag i Flensborg mislykkedes. Senere foretoges »Hyldinger« længere Nord paa, hvor han selv førte »Folket« med sig. De preussiske Magthaveres Stilling overfor ham rettede sig efter den Brug, de havde for ham. Han fik aldrig nogen Magt, men denne udøvedes dels af Pø-

---

¹⁾ Se N. P. Jensen: Kampen om Sønderjylland 1864 (Folkelæsning Nr. 307).

belen, dels af den preussiske »Civilkommissær« v. Zedlitz, der ved Siden af sig havde en østerriksk Grev Revertera, som imidlertid ikke synes at have haft noget at sige.

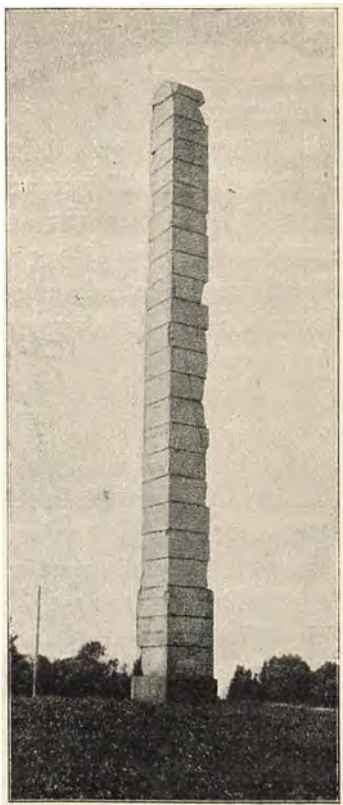
Pøbelens Bedrifter gik især ud over vorre Mindesmærker og over de danske Embedsmænd.

»Borgere« fra Slesvig tog allerede i Februar Maaned fat paa at ødelægge Danevirke - Skanserne, uanset at der gik Stykker af den historiske Vold med i Løbet.

En Skare Altona-Pøbel tog d. 22. Februar fat paa at omstyrte Løvemindesmærket paa Kæmpegraven i Flensborg; men de naaede kun

at faa Halen brudt af, da de blev standset i deres Arbejde af Civilkommissærerne; disse lod dog »Arbejdet« blive gjort færdigt den 28., hvorefter den preussiske Regering lod Løven føre til Berlin og opstille i Kadetskolen Gaard i Lichtefelde tæt udenfor Byen.

Hæren kunde iøvrigt godt optræde paa samme Maade. Den 21. Marts gav Overkommandoen Befaling

58. Skamlingsbankestøtten.

til, at Pionerer skulde sprænge den Obelisk i Luften, der var rejst paa Skamlingsbanke til Minde om Mænd, som har deltaget i den ublodige Kamp for Modersmaalets Ret i Sønderjylland. Støtten sprængtes i Luften, og den 16. April solgtes de 28 Granitblokke, hvoraf den bestod. Danske Mænd lod dem købe, og efter Krigen rejstes Støtten igen paa sin gamle Plads, hvor den nu staar med sine ved Sprængningen tilføjede Skaar som Minde om trofaste danske Mænd og om tysk Behandling af danske Mindesmærker.

Med Hensyn til Pøbelens Optræden overfor Embedsmændene skal her kun anføres Eksempler, der er saa godt afhjemlede som tænkes kan, idet de er hentede fra de Vidneforklaringer, der af de vedkommende under Eds Tilbud er afgivet for Retten.

Til Sammenligning skal først anføres nogle af de Klagemaal, der i sin Tid førtes over »den danske Misregering« i Sønderjylland (1851—63), hvorom »Schwarzbücher« (nogle stærkt farvede Fremstillinger af dansk »Misregering« i Sønderjylland) og en staaende Rubrik i tyske Aviser: »Vom verlassenen Bruderstamm« gav Besked.

Først klager »Schwarzbücherne« over en Del Eksempler paa, at tyske Lærere, Præster og andre Embedsmænd, der havde faaet deres Embeder ved, at Oprørsregeringen havde forjaget de retmæssige Embedsmænd, eller som i alt Fald havde aflagt Ed til denne Regering, blev afsatte fra deres Embeder og forviste fra de paagældende Steder.

De tyske Klagemaal fortsætter: Pastor *Scholtz* og Lærer *Steffens* i Lyksborg blev afsatte 1851 og fik Tilhold om at forlade Egnen. Lærer *Matzen* i Ryde, Saatrup Sogn i Angel, nægtede, efter at Sprogreskripterne havde paabudt dansk Skolesprog, at undervise i Religion paa Dansk, fordi han »ikke vilde forsynde sig mod sine Elevers Sjæleliv«. Han fik Afsked med Pension. Pastor *Ebsen* i Siversted (2¼ Mil S. f. Flensborg) fik Afsked, fordi han i Slaget ved Isted havde været Vejviser for Oprørshæren. Lærer *Scharff* i Munkbrarup (1¼ Mil S. f. Flensborg) afskedigedes, fordi han ved en Fest i Skolen havde smykket denne med Oprørsfarverne. En stor Historie blev der i sin Tid gjort ud af, at Herredsfoged Christensen i Bøking Herred (Tønder Sønder Amt) havde indstillet Pastor *Jessen* i Nibøl til Afsked, fordi han, efter i tre Aar at have tjent Oprørsregeringen, men faaet Lov til at blive i Embedet, dog ved alle Lejligheder viste sit slesvigholstenske Sindelag, og fordi han efter at have aflagt Ed til Kong Kristian IX til Kirkebønnen for Kongen føjede de Ord: »Det er blevet os befalet at bede denne Bøn, og nu har vi gjort det.«

Blandt Klagerne over de danske Præster er der adskillige, der falder haardt tilbage paa Klagerne, og andre tager sig ejendommeligt ud, naar man tænker paa, hvad danske Sønderjyder siden har oplevet. Det lægges saaledes den dansksindede Diakon *Clemmensen* i Læk til Last, at der atter og atter blev hængt en død Kat op i hans Flagstang, ligesom det bebrejdes ham, at han fik oprettet en dansk Folkebogsamling, som Tyskerne søgte at ødelægge ved at oprette en tysk. Der fremhævedes i sin Tid en Del Synder mod det tyske Sprog, som de danske Præster havde begaaet: en havde sagt »treibenden Federn« for »Triebfedern« og en anden »bei mich«

i Stedet for »bei mir«; værre Eksempler nævnedes der ikke. Der er fra Sønderjyllands Prædikestole begaaet adskilligt værre Synder mod det danske Sprog siden 1864.

De Klager, der lød over danske Præsters og Læreres moralske Vandel, opløser sig meget tit til de løseste, fuldstændig ubeviste Paastande eller rene Ubetydeligheder. Uden Forsøg paa Bevis har en »Schwarzbuch« om to Præster i Flensborg Amt anført følgende: »Summa, de to Præster har ikke efter Kristi og Apostlenes Bud vist sig som H y r d e r, men trods deres Forbud optraadt som Menighedens H e r r e r«. En Præst havde været Sergent og siden Seminarist — det var hans Forseelse. En Præst anklages bl. a. for, at han med yderste Strængighed holdt over, at Børnene skulde søge Skolen, og at han havde sendt et tysksindet Medlem af Skolekommissionen en paa Dansk skrevet Tilsigelse til et Møde. En Præst havde foreslaact Kirkevisitatoriet, at der skulde betales 4 Skilling Rigsbank i Skriftepenge i Stedet for een Skilling Kurant (d: $3\frac{1}{5}$ Skilling).

Alle disse Eksempler er dog ikke at regne for ret meget i Sammenligning med, hvad der fra tysk Side blev budt de danske Embedsmænd i Syd- og Mellemslesvig efter Danevirkes Rømning.

Nogle Eksempler paa de fjendtlige Troppers og Pøbelens Bedrifter 1864 skal nu fremdrages. Premierløjtnant *Aug. H. Block*, født paa Lyksborg, Broopsynsmand ved Levensau ved Ejderkanalen, forklarede for Retten, at Natten til den 1. Februar kom i Følge med de preussiske Soldater en Del civile Personer, der greb ham

og førte ham, som han gik og stod (med Morgensko) som en farlig Fange til den nærmeste preussiske Afdeling. Med denne maatte han saa traske om et Par Dage, til han ikke kunde mere. Saa satte man ham paa en Fouragevogn, med hvilken han den 8. Februar kom til Flensborg. Her fik han saa endelig et Par Støvler og førtes derefter til Rensborg.

Borgmester *Leisner* i Ekernførde, født i Haderslev, forklarede, at 1. Februar ved Middagstid kom en Del Studenter fra Kiel, der sammen med Borgere og Pøbel fra Byen foretog en Del Udskejelser, stillede sig syngende og larmende op udenfor Borgmesterens Hus og nedrev Politiskiltet. Den øverstkommanderende preussiske Officer erklærede ham, at han ikke af Soldaterne maatte vente nogen Beskyttelse for sin Person; han maatte helst rejse.

Herredsfoged *H. R. Lorenzen* i Slesvig, Søn af P. Hjort Lorenzen, fik den 6. Februar om Morgenen af et Par Borgere »i Borgerskabets Navn« Tilhold om at forlade Byen inden Kl. 6. Han rejste dog først næste Dag og fandt ved sin Afrejse Gaderne fulde af Folk, hvoraf faa eller ingen havde hjemme i Byen. Hvor han siden kom frem i Holsten, hørte han Folk tale om, hvilken Fornøjelse de havde haft af at se Herredsfoged *Blauenfelt*, som Preusserne havde slæbt til Rensborg, sidde paa et Knippe Halm i Hovedvagten. Enkelte havde endog betalt 2 Rdl. for at komme til at se og haane ham.

Herredsfoged *Ries* i Slesvig, født paa Femern, der var konstitueret Politimester i Byen, blev om Morgenen den 6. Februar kaldet til den østerrigske General *Gablenz*, hvem han spurgte, hvorledes Feltmarskallen ønskede, han skulde forholde sig, hvis Augustenborgeren blev proklameret. *Gablenz* svarede, at det brød han sig

ikke om. Da Ries derefter kom hjem, fandt han i sin Stue to Mænd, der lod ham vide, at han havde at forlade Byen inden Kl. 6. Han spurgte, hvem der havde sendt dem. »De deputerede Borgere«, svarede de. »Det er ikke sandt«, sagde Heredsfogden. Forlegne sagde de da, at det var »Komitéen hos Brüning, Dr. Sager«, der havde bestemt det saaledes.

Herredsfogderne *Knudsen* og *Mohns*, fødte paa Før, blev behandlet paa lignende Maade. Der var, siger *Knudsen*, kun faa af Byens Folk i de Skarer, som bølgede gennem den.

Det gik med Præster og Lærere som med Retsbetjentene. En Pøbelhob, der gav sig ud for Borgerskabet eller Sognebeboerne, forjog dem, hvad enten — hvad der var Tilfældet med de fleste — de var fødte i Hertugdømmerne eller ej.

Et Par Eksempler skal fremdrages. Den 7. Februar kom til Pastor *J. P. Bekker* i Treja (2 Mil V. f. Slesvig) Proprietær *Jac. Nissen*, der spurgte Præsten, hvornaar han agtede at rejse bort. Det, svarede Præsten, havde han aldrig tænkt paa. *Nissen* sagde, det var nødvendigt paa Grund af den Ophidselse, der raadede i Sognet, vel ikke rettet mod Præsten personlig, men mod den Sag, han repræsenterede. *Nissen* vidste nok, at det, de havde for, var ulovligt; men de havde nu Magten og vilde bruge den. Om Natten derefter gjorde en halv Snes Personer en Del Spektakler udenfor Præstegaarden. Den 8. Februar rejste *Bekker* til Flensborg for at tale med den preussiske Civilkommisær *v. Zedlitz*, der sagde ham, at hans Sag forhandlede med den af Tyskerne indsatte Landraad *Jacobsen* i Slesvig (tidligere Krigsminister i Oprørsregeringen), til hvem han maatte henvende sig. *Bekker* ytrede, at han

ikke ønskede at forhandle med en Mand, der som udelukket fra Amnestien og landforvist ikke efter de bestaaende Love kunde beklæde noget offentligt Embede i Landet. Da foer v. Zedlitz op og sagde i en vred Tone: »Det vil jeg sige Dem, at det er efter de n u g æ l d e n d e Love, han er ansat som Embedsmand, og vil De ikke forhandle med ham, saa nedlæg Deres Embede og rejs til Danmark!« Bekker drog derefter til Slesvig og talte med Jacobsen, hvem han bad om at maatte blive hos sin Familie, indtil hans Sag var afgjort. »Nej, nej, se til at komme afsted; De er jo Dansker!« raabte Jacobsen. Hertil svarede Bekker, at vel var han dansk, men en født Slesviger ligesom Jacobsen. Disse Ord bragte denne i fuldstændigt Raseri, saa han skreg: »Afsted, ud med Dem, rejs til Danmark!« smækkede Døren i og løb sin Vej.

Præsten *Theodor Heinrich Hamburger* i Svesing (1 Mil Ø. f. Husum) fik 6. Februar Underretning om, at der i Husum var en stærk Bevægelse i Gang mod Embedsmændene, der maatte være forberedte paa allehaande Udskejelser fra Pøbelens Side. Dagen efter, da han var i Færd med at gaa i Kirke, fik han et Brev, der »i Borgerskabets Navn« opfordrede ham til at komme til Husum for at hylde Augustenborgeren. Han agtede naturligvis ikke herpaa, men prædikede som sædvanlig og bad, som han plejede, for Kongehuset. Men den 9. indfandt sig hos ham 4 ham ukendte Personer, der under Trusel om, at han ellers vilde blive ført som Fange til Rensborg, befalede ham straks at forlade Præstegaarden. Han paakaldte saa den 11. Februar v. Zedlitz, der henviste ham til »Amtmand« (se S. 315) Thomsen (Oldenswort), og denne erklærede ham for afsat, »da han

var bekendt for at have et dansk Sind, og det ikke kunde ventes, at han vilde forandre sig.«

Pastor *Lars Simon Hansen*, der var Præst i det sydligste Sogn i de blandede Distrikter: Olderup ved Husum, har i disse bevægede Tider ført en Dagbog, hvoraf det tydeligt fremgaar, hvorledes det hele gik til, og af hvilken et Par Uddrag vil være paa sin Plads. Den 6. Februar kom der Rygte om, at Tyskerne havde »brudt igennem Danevirke Stillingen«, og om Eftermiddagen hørte man, at Husum var fuldt af tyske Flag, at Borgmester Grüner og Pastor Hasselris var forjagede osv. Næste Dag kom Bondefoged Duus til Præsten med en Seddel, undertegnet af Købmand Gurlitt »paa Husum Borgerskabs Vegne«. Den indeholdt en svulstig Opfordring til Olderupperne om at møde samme Dag Kl. 11 paa Torvet i Husum for at deltage i Hyldingen af »vor retmæssige Arvehertug Frederik VIII« og endte: »Giv talrigt Møde, kom allesammen, I er hjærtelig velkomne!« Fogden bekendte for Præsten, at han havde sendt denne Seddel rundt, og Præsten skammede ham ud derfor, da han jo havde aflagt Troskabsed til Kristian IX. Han undskyldte sig med, at han var bange for at miste sin Næring som Kromand, hvis han ikke havde gjort det.

Købstadpøbelen var alle Vegne værst. Den 6. Februar havde der været stort Spektakel i Husum. Embedsmændene var blevet forjaget, efter at man havde slaaet deres Vinduer ind og paa anden Maade øvet Vold mod deres Huse. Kun Provst Caspers var blevet tilbage, og han mødte i Præstedragt ved Hyldingen den 7. Februar.

Ved denne Lejlighed meddelte Provst Caspers, at man i Olderup vilde blive ved at være danske, hvilket

vakte et saa voldsomt Røre, at man besluttede straks at sende en væbnet Styrke til Olderup for at jage Præsten og Lærerne bort.

En Hob indfandt sig da den 9., mishandlede Lærer *Thiessen*, en født Holstener, og forlangte, at Degnen, hvis Kone daglig ventede sin Nedkomst, og Pastor *Hansen* øjeblikkelig skulde drage bort. Og da den før nævnte Nabopræst, *Hamburger*, havde besluttet at rejse til Flensborg for at tale med Civilkommisærerne, vilde *Hansen* gøre det samme. Han kom dog ikke længere end til Fjorde; dér saa han i en Avis den preussiske øverstkommanderende General *Wrangels* Proklamation af 7. Februar, hvori han stadfæster alle Embedsmænd i deres Embeder og forbyder alle politiske Demonstrationer.

Med denne Avis i Lommen vendte han til Olderupernes største Forbavselse tilbage, læste den for dem med behørigt Eftertryk paa de rigtige Steder, og de blev meget bange, fordi de ikke alene havde jaget Præsten bort, men skrevet under paa en Adresse til Augustenborgeren. De holdt Møde om Aftenen, og i deres Befippelse skød de Skylden for deres Overilelse paa Provsten og vedtog at indrykke en Erklæring i »Husumer Wochenblatt«, hvori han faar baade læst og paa-skrevet. »Og denne Provst«, stod der, »er ortodoks. Han raabte trefold Ve over alle dem, som havde svoret til den slesvigholstenske Fane; sværger saa igen, efter at Freden er sluttet, at være Danskerne tro, og tilsværger nu atter Hertugen Huldskab og Troskab. Forstaa det hvo kan; vi kan det ikke«.

Om Fredagen (den 12.) var *Hansen* i Fjorde for at raadslaa om Stillingen, og ved sin Tilbagekomst Dagen efter saa han et tysk og et slesvigholstensk Flag vaje

fra Kirketaarnet. Han lod da Bondefogden, som var Kirkeværge, kalde og anmodede ham om at tage dem ned, da saadanne Demonstrationer jo var forbudte. Han vilde ikke prædike under disse Flag, og vilde de ikke tage dem ned, skulde han nok tage sine Forholdsregler. »Hvad vil Præsten gøre?« spurgte Duus. »Det skal jeg sige Dem. Jeg vil tage til Husum, hvor der er kommet østerrigsk Militær, henvende mig til den højtbefalende Officer og faa noget Mandskab herud for at holde Orden.« »Saa faar Præsten Indkvartering«, sagde Fogden. »Ja, jeg faar Officererne, og I faar de menige, saa faar vi se, hvem der staar sig bedst.« Bondefogden holdt da en Forsamling, hvor man besluttede at tage Flagene ned. Ved Gudstjenesten om Søndagen var der mange i Kirke. Da Præsten bad for Kongen, rejste et Par unge Fyre sig, gik og slog Døren haardt i; men dette blev almindeligt misbilliget.

Thomsen (Oldenswort), som jo imidlertid var blevet Amtmand, fik dog den 11. Marts Pastor Hansen afsat for »utilstrækkelig Færdighed i det tyske Sprog«. Under den Forhandling, de havde med hinanden, spurgte Præsten Thomsen, om han da i Samtalen havde begaaet Sprogfejl. Nej, det havde han ikke; men han havde talt med dansk Accent og havde jo vistnok danske Sympatier.

Saa kom der den 19. Marts en ung Kandidat Fincke til Præstegaarden og forestillede sig som Efterfølger i Embedet; han var af Visitatoriet i Flensborg beordret til Egebæk (2½ Mil S. f. Flensborg), hvorfra Pastor G. H. Brammer var blevet forjaget, men var af en Fejltagelse gaaet ind i Iltoget, der ikke holdt ved Egebæk, og var kommet til Husum, hvor Thomsen (Oldenswort) havde faaet fat i ham og gjort ham til Præst i Olderup.

»Ja«, sluttede han sin Beretning, »for 24 Timer siden vidste jeg ikke ,at der var et Sogn, som hed Olderup, og nu er jeg Præst her.«

Han prædikede saa Paaskedag (27. Marts) godt og opbyggeligt, indtil han med eet slog om og sagde: »Ligesom Kristus opstod af Graven Paaskemorgen, saaledes er nu Frihedens Sol oprundet over dette Folk, der i 13 lange Aar har sukket under Trældommens Aag. Nu er Tyranniets Lænker afkastede, nu skal I hver Søndag høre Guds Ord forkyndt i eders kære Modersmaal, og eders Børn skal ikke gøres fremmede for eder ved at undervises i et Sprog, som hverken I eller de forstaar« — osv.

Dagen efter spurgte han Pastor Hansen, hvad denne syntes om hans Paaskeprædiken. Hansen svarede, at han syntes godt om den, indtil det med »Frihedens Sol« kom. Ja, Fincke havde selv lagt Mærke til, at Bønderne var blevet forundrede derover; men han mente, de var vant dertil, da de danske Præster jo altid prædikede Politik. »Deri tager De meget fejl«, sagde Pastor Hansen; »jeg har i alt Fald aldrig prædiket Politik.« »Nej«, svarede han, »det har min Vært sagt mig, og jeg indser, det er urigtigt af mig, og det skal ikke ske tiere.« Ogsaa det, at Børnene kunde bedre Dansk end Tysk, forundrede ham; i Kiel havde han altid lært det modsatte. Hertil kunde Hansen kun svare, at der jo maa være noget i Ordsproget: »Løgn er en Videnskab, sagde Fanden; han hørte Forelæsninger i Kiel.«

Samme Fincke synes at have været et ærligt og alvorligt Menneske; han rejste snart efter helt bort fra Sønderjylland, da han ikke vilde være med til det Arbejde, der nu skulde gaa for sig.

Da Pastor Hansen om Efteraaret kom for at hente

sine Sager, tog en gammel Bonde ham afsides og spurgte: »Tror De ikke, Hr. Pastor, vi kommer snart hjem igen? Vi havde det jo meget bedre, end vi nu kan vente at faa det.« Denne Mand var af dem, der havde hyldet Hertugen og været med til det hele.

Fra Militærets Side blev der ogsaa begaaet mange Voldsomheder. Saaledes fangede Preusserne, saa snart de kom til Sundeved og Broager, Husfoged *Bülow*, Tingskriver *Hansen* og Pastor *Schlepppegrell* fra Broager og smed dem ned i en Kælder til 2 Soldater, der var fængslede for Tyveri. Næste Dag førtes de til Flensborg og blev indsatte i Tugthuset, hvor de maatte ligge paa en Hømadras og først senere fik Tæpper. Inspektør *Thayssen* fra Sandbjerg slæbtes bunden og i Morgensko til Graasten.

Og det var ikke Preusserne alene, der optraadte paa denne Maade. Deres Forbundsfæller gav dem intet efter. Den 28. Marts blev f. Eks. Bevtøft Mølle (2½ Mil V. S. V. f. Haderslev) omringet af en stærk østerrigsk Afdeling; den kom lydløst, og en Fører med nogle Mand krøb ind ad et Vindue. Ingen mærkede dem undtagen to Piger, hvøraf en ene løb og vilde vække Hans Krüger, den anden Tjenestekarlene. De blev begge grebet, kneblet og tvunget til at vise Vej til Krügers Sovekammer. Han blev trukket ud af Sengen, ført til Kolding og stillet for General Gablenz, der maatte erkende, at der egentlig ikke forelaa nogen Grund til at fængsle ham; men ikke desto mindre beholdt man ham til efter Dybbøls Fald den 18. April. Overhovedet lagdes der et stærkt Tryk paa Befolkningen ved, at den stadig var mistænkt for at ville gøre Oprør.

Selv om Pøbelens og Militærets Optræden kunde være raa og ondskabsfuld, saa var Civilkommissærernes alligevel mere ondartet og værre i sine Følger, om end alt foretoges under slebne Former.

Den 8. Februar udstedte v. Zedlitz en Kundgørelse om, at alle bestaaende Love forblev i Kraft, og alle Embedsmænd, som vilde adlyde den faktiske Myndighed, kunde blive i deres Stillinger. Alle offentlige Demonstrationer skulde hindres, og navnlig maatte Arvefølgespørgsmaalet ikke foregribes, hverken ved Ord eller Handling.

Denne Erklæring saa visselig meget godt ud; men v. Zedlitz brød den selv i alle Punkter.

Allerede den 19. Februar ophævede han Sprogskripterne og indførte Tysk som eneste Kirke- og Skolesprog i de blandede Distrikter. Dagen efter ophævede han Bestemmelsen om, at man skulde have studeret to Aar i Kiel for at blive Embedsmand i Sønderjylland; der skulde være aaben Vej derind fra alle tyske Universiteter. Den 27. Februar forbødes Brugen af stemplet Papir med Kongens Navnetræk, og den 3. Marts Forbønnen for Kongen og Kongehuset, og endelig den 4. Marts Brug af og Beregning efter dansk Rigmønt. Handelsforeningen i Flensborg vedtog dog den 15. Marts at blive ved dermed. Men Flensborgs Magistrat og Deputeretkollegium (Byraad) blev ogsaa senere (13. Maj) afsat paa Grund af »vedvarende Genstridighed«.

Et Eksempel paa den Haardhed, hvormed man gik frem mod danske Embedsmænd, finder vi deri, at man erklærede de Skolelærere, der ikke mentes at have Færdighed nok til at undervise i Tysk, ikke for u d u e l i g e, men for u v æ r d i g e. Saa kunde de nemlig i Følge Lov af 4. April 1845 ikke faa Pension.

Den 5. Juli udkom et Reskript, der bestemmer, at de afskedigede Embedsmænd, som var fødte i Kongeriget, uopholdelig skulde forlade Hertugdømmet, med mindre de besad Grundejendom. Derved kom mange bort over Hals og Hoved. Men selv dette Reskript blev ikke overholdt, hvor nogen Dansk kunde nyde godt deraf. Fysikus *Ulrik* i Tønder var saaledes Grundejer i Byen, men fik ikke desto mindre fra Amtet Ordre til at rejse. Han begav sig straks til v. Zedlitz, der sagde, at han godt kunde blive i Tønder. Men inden han naaede hjem, fik han en ny Ordre fra Amtet om, at der var tilstaaet ham en Frist af 8 Dage til at ordne sine Sager. Da han derefter flyttede og var kommet til København, fik han Meddelelse om, at han godt kunde rejse tilbage til Tønder.

Ialt afskedigedes der i det første Halvaar noget over 800 Embeds- og Bestillingsmænd. I deres Sted satte man Personer, der havde været i Oprørshæren eller i Oprørsregeringens Tjeneste.

Til Styre af Finanserne udnævntes Advokat *Stemann*, der under Oprøret 1848 som Embedsmand paa Nordstrand havde hyldet Oprørsregeringen og derfor var blevet afskediget, men havde faaet en Advokat-Bestalling. Da det imidlertid var blevet oplyst, at han som Embedsmand havde besveget den kongelige Kasse for betydelige Beløb, og at han ikke kunde gøre Rede for store Pengesummer, han som Advokat havde modtaget fra forskellige Privatfolk, havde det en Tid set truende ud for ham. Men han fik endnu en Gang Regeringens Tilgivelse — og nu blev han gjort til Styre af Hertugdømmets Finanser.

En Advokat *Christensen*, der havde tjent i Oprørshæren, men senere studeret i København og været

Amtssekretær i Flensborg, havde i denne Stilling hyklet en saadan Loyalitet, at Amtmanden havde anbefalet ham til at blive Advokat. Men aldrig saa snart havde han naaet dette sit Maal, før han begyndte at vise sit sande Sindelag. Ved hans Bryllup iværksattes der en Indsamling til den tyske Flaade, og efter Krigens Udbrud forestod han Augustenborgerens Proklamering i Garding. Nu blev han Styrrer af Hertugdømmets Kirke- og Skolevæsen sammen med Oprøreren Provst Reh-hoff.

At den landsforviste Oprørs-Krigsminister Jacobsen blev Amtmand i Slesvig, og at Raadmand Thomsen fra Oldenswort, der i de senere Aar havde været en af Slesvigholstenismens Ledere, blev Amtmand i Husum, er allerede nævnet.

En Dr. *Lübker*, der før 1848 havde været Rektor i Flensborg og gjort sig saa bekendt ved sit Danskerhad, at han i Slutningen af 1849 blev udvist fra Byen af den Bestyrelseskommission, hvori den preussiske Grev Eulenburg havde Sæde, blev nu sat til at »undersøge« og omordne det lærde Skolevæsen. Frugterne af hans Virksomhed viste sig snart. Den 1. Marts blev alle Lærerne ved Flensborg lærde Skole afsatte, og Dr. *Lübker* selv indsat som Rektor. I Haderslev standsede han ogsaa Skolens Virksomhed og suspendede Lærerne. Disse blev imidlertid ved at give privat Undervisning til deres Elever, indtil dette i Juni Maaned blev forbudt. Og da Eleverne ikke kom tilbage til den genaabnede tyske Skole, blev Lærerne forviste fra Byen.

Naar det var saadanne Personer, der fik de overordnede Embedsstillinger, kan man forestille sig, af hvad Slags de mere underordnede Embedsmænd var. Maaske falder det mest i Øjnene i Kirken, hvor man gav

Menighederne Sjælesørgere, der kunde prale af, hvor mange Danskere de havde slaaet ihjel i forrige Krig, og Prædikanter, der radbrækkede Sproget. Man gjorde Pastor Peters i Flensborg til Provst, en Mand, der var hurtig i Vendingen. Han havde været til Stede ved Løvemindesmærkets Indvielse, og han var den allerførste af de flensborgske Præster, der bragte Kong Kristian IX sin allerunderdanigste Hyldest; men han var ogsaa den første, der meldte sig hos de ny Magthavere. Nu blev han Provst, og mens de andre Præster i Flensborg gik paa Lasarettet, havde han travlt med at rense sit Provsti og fik da ogsaa afsat et Par Dusin af sine Embedsbrødre. Den 9. Juli betroede han Præsten ved den frie danske Menighed i Flensborg, *Graae*, at han vilde blive afsat, hvortil *Graae* sagde: »Derover skal jeg ikke besvære mig, men opløser man den danske Menighed, efter at man har set dens store kirkelige Betydning, da gør man en ugudelig Gerning.« Hr. Peters sagde ikke et Ord dertil; men han sørgede for, at den ugudelige Gerning blev gjort.

At man kunde ødelægge denne Menighed med 3000 Medlemmer og dens danske Borgerskole med 500 Børn, en Menighed, hvori der bestod det hjærteligste Forhold mellem Præster og Menighedsmedlemmer, hvoraf ikke en havde udmeldt sig under de forandrede Forhold — laa i, at de ny Magthavere havde givet Sønderjylland en Biskop, der saa det som sin Hovedopgave at fortyske Kirken.

Den ny Biskop *Bertel Pedersen Godt* havde, som før fortalt (S. 343—47), vakt stor Uvilje mod sig ved sine Udtalelser som Provst i Broager; og denne Uvilje blev ikke mindre, da han den 6. September blev udnævnt til Biskop. Særdeles betegnende er i den Henseen-

de det Hyrdebrev, han udsendte i November Maaned med Opfordring til en Takkefest for den afsluttede Fred:

Naade være med eder og Fred fra Gud, vor Fader, og den Herre Jesus Kristus!

Den for vort Land førte Krig er lykkelig endt. Preussens og Østerrigs sejrrige Vaaben har banet Vejen til en Fred, der maa fylde os med levende Glæde og bevæge os til at yde den tapre allierede Armee og de ophøjede Monarker, der har udsendt den til vor Hjælp, men først og sidst Herren, vor Gud, som saa vidunderlig har bekendt sig til os og til dem, der har reddet os, vort Hjærtets varmeste Tak.

Enhver from Sjæl i Landet maa føle en dyb og levende Trang til ogsaa i Menighedens Forsamling at frembære denne vor Tak for Guds Aasyn, og fælles med de andre at befale vort Land og dets Fremtid i hans stedsevarende vældige Varetægt og nedbede hans faderlige Miskundheds og Naades Velbehag og Velsignelse over os og vor Efterslægt.

Thi anordnes herved, at der næstkommende anden Søndag i Advent skal i samtlige Hertugdømmets Kirker højtideligholdes en Fredsfest, som skal bebudes ved, at der Aftenen tilforn fra Kl. 6 til 7 og i lige Maade selve Festdagens Morgen fra Kl. 6 til 7 ringes med alle Kirkeklokker, og er der dernæst i Dagens offentlige Gudstjenester at prædike over Salme 85, v-14: »Jeg maa høre, hvad Gud Herren vil tale; thi han vil tale Fred til sit Folk og sine hellige. Sandelig, nær er Frelsen for dem, som frygter ham, saa Æren maa bo i vort Land, Kærlighed og Sandhed mødes, Retfærdighed og Fred kyskes; Sandhed opvokse af Jorden, Retfærdighed se ned fra Himlen! Ja, Herren vil give det gode, og vort Land

give sin Afgrøde; Retfærdighed lader han gaa for sit Aasyn, og han fæster sine Skridt paa Vejen.«

Hvor Kirkesalmen: »O, store Gud, vi love dig« ikke maatte findes i den brugte Salmebog eller ikke maatte kunne synges af Menigheden, dør vil: »Nu takker alle Gud« være at synge.

Herren give Naade og Velsignelse til, at ogsaa ved denne Højtidelighed hans Navn alle Vegne maa herliggøres, hans Rige fremmes og krafteligen maa bidrages til, at vi allesammen maa føre et stille og roligt Levned i al Gudfrygtighed og Ærbarhed!

Hilser hverandre med Kærligheds Hilsen! Min Kærlighed med eder alle i Kristus Jesus! Amen!

Grundhof,¹⁾ Martin Luthers Dag 1864.

Godt.

Det er egentlig ikke til at undres over, at Menighederne mange Steder rejste sig og gik ud af Kirkerne, da dette »Hyrdebrev« oplæstes.

Festen fandt Sted; men paa Festdagen lagde danske Mænd og Kvinder fra Sønderborg Kranse paa de faldne danske Soldaters Grave.

Længe før Fredslutningen forelagde de ny Magthavere danske Embedsmænd i Sønderjylland følgende tre Spørgsmaal.

- 1) om de i nogen som helst Henseende følte sig bundne ved den Ed, de havde aflagt til Kong Kristian IX af Danmark;
- 2) om de nu ansaa ethvert Forhold til Danmark for fuldstændig løst og i deres Samvittighed følte sig

¹⁾ D. s. s. Grundtoft (2 Mil Ø. f. Flensborg).

befriede fra enhver Forpligtelse til og enhver Afhængighed af Danmark;

- 3) om de med Hensyn til statsborgerlig Stilling ansaa sig for fuldkommen løste fra Danmark og fra enhver Forpligtelse mod Danmark.

Til disse Spørgsmaal svarede naturligvis tro Embedsmænd: 1) Ja, 2) Nej, 3) Nej, og saa blev de afsat.

Dette minder om Historien om, hvorledes den ny Skolelærer dikterede Børnene: Slesvig-Holsten er mit Fædreland, og saa var der en Dreng, som ikke skrev. Da Læreren spurgte ham hvorfor, svarede han: »Det er it afgør enno.« — Imidlertid blev det jo for saa vidt afgjort i August.

I London var der i April Maaned aabnet Fredsunderhandlinger mellem Udsendinger fra de krigsførende Magter og fra de neutrale Stormagter samt fra Sverige-Norge; og disse Underhandlinger fik en for os fortvivlet Gang. Den engelske Udenrigsminister, Lord Russel, stillede først et Forslag om Slesvigs Deling; og vi kunde sandsynligvis have opnaaet en Delingslinje Flensborg-Tønder; men den danske Regering holdt haardnakket paa Sli-Danevirke-Linjen, da vi maatte have en Grænse, vi kunde forsvare. Hertil bemærkede den preussiske Afsending spydigt, at den havde vi jo kun forsvaret i to Dage, mens vi havde forsvaret Dybbøl i ti Uger, saa Flensborg-Linjen maatte da i den Henseende være bedre. Derefter stillede Preussen et Forslag om Afstemning i de omtvistede Egne; men dette blev nærmest forkastet af de neutrale Magter med Rusland i Spidsen. Et Forslag af Lord Russel om Mægling eller Voldgift af en Magt, der ikke var repræsenteret paa Konferencen, blev uden at være antaget af

Preussen og Østerrig forkastet af Danmark. Regeringen frygtede nemlig for, at Voldgiftsmanden vilde blive den tysksfødte Kong Leopold af Belgien, og hans Kendelse vilde blive, at Grænselinjen skulde drages fra Aabenraa til Tønder. Og den haabede desuden, at England vilde yde os Hjælp, hvis Underhandlingerne glippede.

Efter at Fredsunderhandlingerne i London var gaaet i Staa, Vaabenhvilen udløbet, Als tabt og Fyen truet, fandt Kongen det haabløst at fortsætte Kampen længere; han gav derfor Ministeriet Monrad Afsked og tog sig et Ministerium af gamle Helstatsmænd, igen Bluhme og Karl Moltke, der let fik sluttet Fred, idet de gav de tyske Stormagter alt, hvad de forlangte: hele Sønderjylland foruden de tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenborg. Landafstaaelsen skulde jo imidlertid godkendes af Rigsraadet; og derfor henvendte Sønderjyderne sig til dette for om muligt at undgaa den Ulykke, der svævede over deres Hoveder. De indsendte den 18. August et Andragende til Rigsraadet med Bøn om at værgе den almindelige Afstemning.

Den 7. September kom en Deputation af Sønderjyder til København for at udtale Befolkningens Ønsker for Kongen. Den 12. blev de modtagne af Kongen og udtalte i deres Adresse:

»Henslængte for en overmægtig Fjendes Fod har vi uden et eneste trøstende og opmuntrende Ord fra vor Konge og hans Regering tavse og ensomme maattet bære Krigens Uheld, dens bitre Skuffelser og rystende Forfærdelser, medens Hjemmetyskerne jublende udraabte hele Slesvig som et tysksindet Land. Aldrig indtil denne Stund har dog Haabet svigtet os, det Haab, at Enden vilde blive god, naar vi kun trofast holder ud. . .

Med Dødsfrygtens Styrke klamrer vi os fast til Tronen og til Folket, og vi kan og vil ikke forstaa, hvorledes den danske Konge og det danske Folk kan ville skille sig ved sine egne Lemmer, sit eget Kød og Blod, saa længe der findes en kampdygtig Hær og en ubesejret Flaade til Danmarks Værge og Værn.«

Samme Dag som denne Adresse blev overrakt til Kongen, blev der overgivet en i samme Aand til Civilkommisærerne. Den havde 6000 Underskrifter, og Overbringeren lovede dem lige saa mange til, naar de fik de cirkulerende Adresser samlet. »Det behøves ikke«, sagde v. Zedlitz, »jeg veed meget vel, at Nordslesvig er dansk.«

Ja, det vidste de alle meget vel; og »Køln. Zeitung« skrev i en Artikel af 27. December, at det maatte beklages, at man fra tysk Side ikke indskrænkede sig til at fortyske de blandede Distrikter, men drev Germaniseringen lige op til Jyllands Grænser, »skønt man allerede tæt Nord for Slien træffer Danskhed hist og her, og skønt i Nordslesvig alt er dansk, pæredansk.«

Endnu maa anføres, at en Sendefærd af Sønderjyder den 26. September i Paris søgte Foretræde hos Kejser Napoleon III for at bede ham virke til, at den danske Del af Sønderjylland blev raadspurgt om sin Fremtidsskæbne. Maaske denne Henvendelse kan have haft Del i, at den franske Regering den 31. December ved en Rundskrivelse paalagde sine Sendemænd at udtale, at Frankrig var stemt for en ren national Afgørelse af Sagen. Men alle disse Henvendelser frugtede lige saa lidt som de gribende Taler, der af Monrad, Termansen og Birkedal holdtes i Rigsraadet mod Freden.

Det maa være nok med af Monrads Tale at an-

føre følgende: »Jeg anerkender ikke [som der var blevet sagt], at vi er bagbundne i denne Sag. Jeg anerkender ikke, at vor Modstandskraft er brudt. Man har nævnet Preussen; men hvor sluttede Preussen den sidste Fred, da det afstod Halvdelen af Riget [1807]? I Berlin.¹⁾ Man siger, at det vilde være Vanvid nu at gøre Modstand; men har ikke Vanvidet udført det største i Historien? Var det ikke Vanvid, da Grækerne gjorde Opstand? Var det ikke Vanvid, da Schweiz modsatte sig Østerrig? Var det ikke Vanvid, da Holland modsatte sig Spanien? Var det ikke Vanvid, da Frankrig modsatte sig det forenede Europa? Var det ikke Vanvid, da Napoleon gav sig i Kamp med de store østerrigske Hære? Nej, vi kan ikke paa den Maade regne det ud og sige, at saaledes vil det gaa, naar vi bærer os saaledes ad; og jeg nedlægger Indsigelse mod Konsejlspræsidentens (Bluhmes) Fremstilling, at her var Valget imellem at tabe Slesvig og at tabe alt. Var det ikke Vanvid, da vi 1849 afbrød Fredsunderhandlingerne i London og styrtede os ind i Krigen paany? Var Udsigterne den Gang bedre? Dersom vi virkelig vil gøre en kraftig, energisk Modstand, og dersom vi holder ud, da veed ingen, hvordan Strømmingen vil gaa i Europa. Det er kun ved Udholdenhed, at Folkenes Stemning vindes og derigennem Regeringernes, men ikke ved kun at kæmpe for sin Eksistens i nogle Maaneder og derefter opgive Kampen. I et Land som vort, hvor vi har en Hær og en Mængde Officerer, der er saa kort uddannede, dér ligger det i Sagens Natur, at man i Begyndelsen maa kæmpe slet. Det kan ikke siges, at vor Modstandskraft er

¹⁾ Det var i Tilsit, $\frac{3}{4}$ Aar efter at Berlin var erobret.

brudt. Næsten overalt, hvor saa store Ofre har maattet bringes, er Freden sluttet i det overvundne Lands Hovedstad; men ikke før. Den Gang, da alt var taget, og

59. D. G. Monrad.

kun København var tilbage, da sagde Frederik III: »Jeg vil dø i min Rede!« Jeg frygter for, at denne Fredslutning vil være Danmarks Dødsdom. Traktater sønderrives som løse Blade. Naar man tror sig

ret sikker og har mange store Magter, der staar en inde for noget, og det saa kommer til Stykket, saa siger den ene: »Ja, jeg har ikke ene paataget mig denne Forpligtelse; dersom de andre vil overholde den, saa gaar jeg med« — saaledes siger de alle, og saa gaar ingen med. Er det ikke, som i den europæiske Bevidsthed Dødsstempet sættes paa den danske Folkelighed, naar 2—300,000 af vore slesvigske Brødre gives hen til deres værste Fjender? Tror man, at der, naar det efter nogle Aars Forløb viser sig, at det er gaaet godt med at beherske disse stille Danske, da vil rejse sig en større Forundring over, at man atter tager 5—600,000 Danske under sig? Jeg frygter for, at det vil blive umuligt for dette lille Land, der bliver tilbage, at bevare sin politiske Selvstændighed, men at man styrter Landet i en endnu større Ulykke, nemlig en Deling efter Storebælt. Det er disse Grunde, hvorfor jeg, ikke efter nogen opbrusende Følelse, men efter moden Overvejelse afgiver mit Nej til dette Forslag.«

Denne Tale er et Vidnesbyrd om, hvor dybt Monrad var greben ved Tanken om Sønderjyllands Afstaaelse; og da vort Folk trods hans gribende Ord tog mod Freden paa dette Vilkaar, syntes han, at Haabet om dets Fremtid var slukt; i alt Fald kunde han ikke holde ud at være her i Landet. Han havde troet, at det danske Folk vilde væрге Sønderjylland til det yderste, og hvis det skulde gaa under, da gaa under med Ære; men han var blevet bittert skuffet og maatte derfor langt bort — til Australien.

Den samme Følelse, der efter Fredslutningen greb Monrad, greb mange i vort Folk; men saa lød der lykkeligvis snart andre Røster. *Fr. Paludan-Müller* stillede os et Fremtidsmaal: opdrage en Slægt af Mænd

med faste Hjærter og fromme, stærke Kvinder, vinde en Ven, der vilde blande Blod og ikke Blæk med os og saa vinde Sønderjylland igen. *Grundtvig* udsendte et »Trøstebrev til Danmark«, hvor han, den 81aarige, siger, at det ganske vist er en forfærdelig Kendsgerning at

»midt iblandt os Helvedhunden
Garm har sine Hvalpe lagt,
som i Ørene os tude:
Mod er Vanvid, Haab er ude!«

Men han føjer til:

Den Gang jeg var ung af Alder,
var din Fremtid midnatsmørk,
da hos Hel var gemt din Balder,
og din Folkvang var en Ørk,
dine Skjalde dig dog love
turde Guld og grønne Skove.

Da din værgeløse Flaade
Folk som Tyve fra dig stjal,
og da dine Viking-Baade
kæmped kun som Sild mod Hval,
dog din Sømagt dine Skjalde
turde en Fugl Føniks kalde.

Nu, da Danmarks Helteskare
prises lydt i alle Land,
nu vi trøstes i Livsfare
med den Kællinge-Forstand:
Folkedyden, Heltefærden
er for god for denne Verden.

Nu, da efter Istedslaget,
Storværks-Daad ved Frederiksstad,
atter vajed Sejersflaget
hos »Niels Juel« i Birtingsbad,
har nu Skjaldene opgivet
Danmarks Haab og Heltelivet

Skal det spørges: jeg alene,
aflægs Skjald paa Gravens Rand
turde mellem Bøvtastene
aande Liv i Skyggers Land,
turde vente af Guds Naade
løst i Solglans Danmark Gaade?

Nej, det skulde ikke spørges. Mange i Danmark lærte i Sorgen at vende Blikket opad, og derfra kom — da det mægtige tyske Kejserrige styrtede i Grus — Frelsen for de trofaste Sønderjyder.

Det bedste var, at i de mørke Timer tabte de danske Sønderjyder hverken Haab eller Mod, men holdt fast ved det Ord: »Vi er danske, vi vil blive ved at være danske.«

NAVNEREGISTER.

- Abel, Konge 27.
 Adam af Bremen 9. 10. 14. 15.
 21. 26.
 Adelbert, Ærkebiskop 25. 26.
 Adler, J. G., Etatsraad, Privat-
 sekretær 128. 129. 130. 190.
 216. 249.
 Adler, J. G. Kr., Superintendent
 74—77.
 Adolf VIII, Greve af Holsten 31.
 32. 33.
 Adolf, Hertug af Gottorp 35. 48.
 Adolf Frederik, svensk Konge
 252.
 Ahlefeldt, Ditlev, Amtmand 50.
 Ahlefeldt, K. V., Amtmand 86.
 Ahlefeldt, H. O., (Lindau) 318.
 319. 330.
 Albert, Prins af Sachsen-Koburg
 291.
 Aleksander, Hertug af Sønder-
 borg 289.
 Aleksander I, Kejser 100.
 Alexandersen, Stænderdeputeret
 144. 157. 162.
 Alfred, Konge i England 21.
 Allen, C. F., Historiker 84. 90.
 Ambders, Chr., Præst 70.
 Andersen, Jens, Biskop 29.
 Andræ, Minister 344. 345. 346.
 Ansgar 226.
 Appel, Corn, Lærer 328.
 Arentzen, Kr., Literaturhistori-
 ker 118. 229.
 Aristofanes 95.
 Arnim, preussisk Minister 258.
 278.
 Asfrid, »Dronning« 13. 14. 15.
 Aschenfeldt, Provst 306. 310. 311.
 August Filip, Hertug af Beck
 289.
 Baggesen, Jens, 83, 95, 117. 118.
 145.
 Bahnsen, M., Raadmand, Stæn-
 derdeputeret 311. 314. 320.
 Balemann, Advokat 104. 106.
 140. 252.
 Ballin, S. J., Dr. med. 193.
 Bang, P. G., Jurist, Minister 250.
 259. 281. 284. 341. 344. 345.
 Bardenfleth, C. E., Minister 265.
 269. 284. 303.
 Barfod, Fr., Historieskriver 230.
 Bargum, Advokat 252. 263. 267.
 Baudissin, R., Greve, Stænder-
 deputeret 318. 321. 325.
 Beck, Aug., Gaardejer 300.
 Beck, Præst, Stænderdeputeret
 314. 320.
 Beeck, Godsinspektør, Stænder-
 deputeret 306. 309.
 Bekker, J. P., Præst 362. 363.
 Bernadotte 146.
 Bernstorff, A. P., Minister 44.
 68. 144.
 Bernstorff, J. H. E., Minister 43.
 62. 63.

- Berwaldt, Stænderdeputeret 157.
 Beseler, Advokat 104. 174. 177.
 182. 183. 186. 253. 262. 263.
 266. 270. 276. 293.
 Bille, St., Orlogskaptajn 277.
 Birkedal, V., Præst 378.
 Bismarck, preussisk Minister
 349. 352. 355. 356.
 Bissen, H. V., Billedhugger 340.
 Bladt, H. C., Stænderdeputeret
 311. 314. 320.
 Blaunfeldt, Herredsfoged 361.
 Blicher, St. St. 102. 196. 197.
 Blixen-Finecke, Minister 321.
 325.
 Bloch, S. N. J., Rektor og hans
 Døtre Alvilda og Margrethe
 111.
 Block, Aug. H., Premierløjtnant
 360.
 Bluhme, C. A., Minister 269.
 271. 281. 285. 288. 303. 341.
 355. 376. 379.
 Blücher, preussisk General 97.
 Boesen, U. S., Biskop 307. 308.
 311.
 Bojsen, C. C., Præst 256.
 Bonfeldt, Stænderdeputeret 144.
 157. 162.
 Boysen, Provst, Stænderdeputere-
 ret 156, 157.
 Brag, Jørgen, Præst 133.
 Brammer, C. G. H., Præst 366.
 Brandt, Stænderdeputeret 311.
 Brekling, Fr., Præst 49. 50. 79.
 Brekling, Jens, Præst 49. 52.
 Bremer, J., Advokat 103. 270.
 Brockdorff, L. U. H., Medlem
 af Rigsraadet 343. 344.
 Brorson, H. A., Salmedigter,
 Biskop 58. 59. 62.
 Bruun, H., Købmand, Agent 142.
 Buchanan, engelsk Diplomat 352.
 Bülow, Herredsfoged 368.
 Bülow, B., dansk Diplomat 293.
 Carl Anton August, Prins af
 Beck 289.
 Caspers, Provst 364.
 Castanic, Ludvig de, kejserlig
 Raadsherre 29.
 Charlotte, Landgrevinde 291.
 Christensen, Herredsfoged 359.
 Christensen, Advokat 347. 370.
 Christensen, B., Overretsproku-
 rator, Politiker 193.
 Christiansen, C., Præst, Stæn-
 derdeputeret 314. 320.
 Clausen, Stænderdeputeret 157.
 Clausen, H. N., Professor, Mini-
 ster 102. 110. 111. 193. 277.
 279. 281. 283. 284. 287. 288.
 Claussen, Advokat 167. 196. 252.
 Clemmensen, Præst 359.
 Conradi, Superintendent 57. 60.
 Dahlmann, F. C., Professor 95
 —98. 193.
 Dan, Sagnkonge 21. 226.
 Daniel, Professor 341.
 Dankwart, Direktør i Udenrigs-
 ministeriet 249.
 Danneskjold-Samsøe, Henriette,
 Prinsesse af Noer 150.
 Danneskjold-Samsøe, Louise So-
 fie, Hertuginde af Augusten-
 borg 147.
 Davids, Amtmand, Medlem af
 Rigsraadet 344.
 Dehn, Købmand, Stænderdepu-
 teret 309.
 Diemer, Raadmand, Stænder-
 deputeret 328. 329. 331.
 Drewsen, J. Chr., Fabrikejer,
 Politiker 193. 199—200.
 Droysen, Historiker 260.
 Drøhse, Stænderdeputeret 162.
 Duus, Bondefoged 364. 366.
 Ebbsen, Niels 230.
 Ebsen, Præst 359.
 Ekkehard, Biskop 17. 18.
 Engelstoff, L., Professor 88.
 Erik, Svend Tveskægs Hjem-
 fælle 19.
 Erik Ejegod 28.
 Erik af Pommern 28. 29. 31. 32.
 Erik Sejersæl, svensk Konge 16.
 19.
 Ernst, Hertug af Koburg 354.

- Esmarch, Etatsraad, Stænderdeputeret 253.
- Eulenburg, Greve, preussisk Statsmaud 283. 284. 371.
- Fabricius, A. G., Præst 69—71. 72.
- Fabricius, Lars, Præst 69.
- Falck, Niels, Professor 89. 104. 140. 141. 152. 155. 157. 173. 176. 177—86. 190. 206. 209. 210. 241. 243. 253.
- Fallesen, N. L., Præst 75.
- Feddersen, Præst 255.
- Fejlberg, N. L., Præst 256. 338.
- Ferdinand, Prins 250.
- Fincke, cand. theol. 366. 367.
- Finsen, Herredsfoged 90.
- Fischer, Chr. H., Præst 55—57.
- Fischer, Frederik, Urmager, Redaktør 132—33.
- Flor, Chr., Professor, Etatsraad 116—22. 123. 126—30. 132. 133. 134. 136. 138. 139. 152. 164. 181. 183. 187—88. 196. 208. 209. 210. 213. 216. 300. 315. 339. 344. 347.
- Follen, Karl, Professor 99—100. 101.
- Francke, Etatsraad, Kancelliembedsmand 271.
- Frederik I 35.
- Frederik II 35.
- Frederik III 49. 380.
- Frederik IV 36—45. 46. 54. 55. 56.
- Frederik V 290. 292.
- Frederik VI 82—88. 120. 144. 145. 146. 158. 164. 290. 291.
- Frederik VII 7. 136. 190. 245. 249. 250. 258. 259. 260. 265—70. 275. 280—81. 290. 294. 303. 306. 316. 325. 343. 351.
- Frederik VIII 289. 292. 294.
- Frederik, Arveprins 144.
- Frederik, Prins af Hessen 291. 292.
- Frederik, Prins af Noer 144. 149. 150. 152. 172. 173. 188. 239—40. 252. 253. 266—68. 270. 271.
- Frederik, Prins af Augustenborg (Friederich VIII) 252. 315. 354. 356. 364.
- Frederik III, Hertug af Gottorp 292.
- Frederik IV, Hertug af Gottorp 54.
- Frederik Karl Ludvig, Prins af Beck, dansk General 290.
- Frederik Kristian, Hertug af Augustenborg 144—47.
- Frederik Vilhelm Paul Leopold, Hertug af Lyksborg 290.
- Frederik Wilhelm IV, Konge af Preussen 282.
- Frederik Rødkæg, tysk Kejser 186. 187. 225.
- Fries, Justitsraad, Stænderdeputeret 171.
- Funcke, Købmand, Stænderdeputeret 305. 306.
- Gablentz, østerrigsk General 361. 362. 368.
- Gerd, oldenburgsk Prins 32.
- Gerhard, Greve af Holsten 31. 32.
- Glob, Lage, Biskop 30.
- Gnupa, Konge 13. 14. 15. 16.
- Godt, B. P., Biskop 243. 333. 336—38. 372—74.
- Goldschmidt, M. A., Forfatter 229. 285.
- Gorm den Gamle 9. 15.
- Gortschakow, russisk Statsmand 349.
- Graae, G. F. A., Præst 372.
- Griffenfeld 289.
- Grundtvig, N. F. S. 92. 102. 111. 121. 223—26. 232—35. 242: 277. 296. 297. 299. 381.
- Grüner, Borgmester 364.
- Grønberg, J., Lærer 145.
- Gudfred, Konge 10. 11. 15.
- Gudmund, Runerister 9.

- Guldberg, Høegh, Højesteretsadvokat 191.
- Guldberg, Ove Høegh, Statsmand 74. 80.
- Gurlitt, Købmand 364.
- Gulich, Advokat, Stænderdeputeret 161. 170. 171. 173. 175. 177. 181. 186. 242. 253. 263.
- Gyrsting, Justitsraad, Distriktslæge 211.
- Hage, Hother, Politiker 193.
- Hall, C. C., Minister 343—47. 349. 350. 355.
- Halvdan, Oldtidshøvding 9.
- Hamburger, Th. H., Præst 363. 365.
- Hamkens, Boy, Stænderdeputeret 350.
- Hammer, Krydstoldinspektør 329.
- Hansfort, Kornelius, Læge, historisk Forfatter 25.
- Hans, Konge 35. 46.
- Hans den Ældre, Hertug 35. 48.
- Hans den Yngre, Hertug 35. 36. 48. 289. 290.
- Hansen (fra Langballe), Stænderdeputeret 157.
- Hansen, Tingskriver 368.
- Hansen, A. (fra Læk), Stænderdeputeret 253.
- Hansen, A., Præst i Bov 254. 255.
- Hansen, Aleth, Provst 314. 319.
- Hansen, Andr., (Grumby), Stænderdeputeret, Medlem af Rigsraadet 309. 310. 315. 319. 321. 330. 335. 350.
- Hansen, C. F., Krigsminister 281.
- Hansen, H. P., Bankdirektør 220.
- Hansen, Kaj, Sognefoged 220.
- Hansen, L. S., Præst 364. 365. 366. 367.
- Hansen, Morten, Hovedsmand i Flensborg 30.
- Hansen, M. Mørk, Præst 256. 331. 332—42.
- Hanssen, J., Stænderdeputeret 320.
- Hanssen, Nis, Præst 134—38. 169. 193. 230. 337.
- Harald Blaataand 15. 16. 17. 19.
- Hariso 7.
- Hasselris, Præst 364.
- Hauch, C., Professor 83. 102.
- Hegewisch, Professor 120.
- Hegewisch, Julie 97.
- Heiberg, J. L., 83. 102. 119.
- Heiberg, P. A., 81.
- Heldvad, Niels, Forfatter 79.
- Heltzen, E. S., Amtmand 337. 345.
- Henningsen, Stænderdeputeret 157. 171.
- Henrik, holstensk Greve 31. 32.
- Henrik Fuglefænger 9. 15.
- Henrik Løve 3.
- Hensen, Stænderdeputeret 152. 157.
- Herjulfr 9.
- Hertel, H. V., Præst 211. 217. 219. 237. 238. 246.
- Henrichsen, P., Stænderdeputeret 210.
- Hjort, P., Raadmand 165.
- Hobe, Baron, Stænderdeputeret 319.
- Hodges, engelsk Oberst 283.
- Holberg, Ludvig 95. 137.
- Holger Danske 186. 225.
- Holm, Borgmester 328.
- Holst, H. P., Forfatter 280.
- Holstein, Fred. Villhelm, Amtmand 62.
- Holstein, Joh. G., Statsminister 41.
- Holstein, U. A., Amtmand 314. 344.
- Holten, Privatsekretær 159.
- Hostrup, J. C., Digter 341.
- Hvidt, L. N., Bankdirektør 269. 281.
- Høder 3.
- Høgsbro, Sofus, Højskoleforstander 300.
- Høpfner, Regeringsraad 267.

- Høpp, J. P., Kancelliembedsmand 127.
- Ingemann, B. S. 102. 137.
- Iversen, Gæstgiver 196.
- Jacobsen, Krigsminister i Oprørsregeringen 362. 363. 371.
- Jacobsen, Raadmand, Stænderdeputeret 329.
- Jaspersen, Kl., Justitiarius, Stænderdeputeret 86. 144. 157. 162. 171.
- Jensen, F. C., Kancelliembedsmand 95.
- Jensen, H. C., Agent, Stænderdeputeret 242. 254. 264. 306. 314. 320. 343. 344.
- Jensen, Th. H., Præst 90. 91. 128. 298.
- Jensen, Skolelærer 128.
- Jensen, Provst 159.
- Jepsen, P., Tingskriver, Stænderdeputeret 172. 182. 186. 193. 254.
- Jessen, Præst 359.
- Johannsen, Amtmand 135. 142. 237. 272.
- Juhl, C. H., Stænderdeputeret 311. 314. 331.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar 27. 93. 230. 296. 297.
- Karl, Hertug af Lyksborg 252. 266. 291.
- Karl Frederik, Hertug af Gottorp 37. 43.
- Karl den Store 11.
- Karl den X af Frankrig 92.
- Karoline Amalie, dansk Dronning 190. 231—35.
- Karoline, Arveprinsesse 147.
- Karoline, Prinsesse af Hessen 290.
- Katharina II af Rusland 44.
- Kitil Urne 9.
- Kiesburg, Præst 78.
- Kittel, Stænderdeputeret 171.
- Kloster, Degn 194. 229.
- Klotz, Stefan, Superintendent 49. 50. 51. 52. 53. 298.
- Klæstrup, Stænderdeputeret 162.
- Knud den Store 10.
- Knudsen, Herredsfoged 362.
- Knudsen, Knud, Herremand 300.
- Knuth, F. M., Greve, Minister 269. 279. 281.
- Koch, Provst 54.
- Koch, Jørgen, Gaardmand 123.
- Koch, P. Chr., Redaktør 122. 123—32. 134. 135. 167. 195.
- Konrad II, tysk Kejser 10.
- Kotzebue, August v., tysk Forfatter 101.
- Krabbe-Carisius, Udenrigsminister 172.
- Kraiberg, N., Skolebestyrer 228.
- Kranold, Departementschef 330. 331. 344.
- Krey, Postmester, Stænderdeputeret 305. 308. 311.
- Kristian I 32.
- Kristian II 46.
- Kristian III 35. 46. 48.
- Kristian IV 46. 49. 79.
- Kristian VI 58. 61. 62. 76.
- Kristian VIII 128—30. 136. 145. 158. 159—65. 172—76. 181. 183—87. 188. 189. 190. 191. 202—18. 231. 236—40. 245—50. 254—57. 258. 259. 291.
- Kristian IX 36. 252. 289—95. 339. 352. 353. 354. 355. 359. 364. 372. 376. 377.
- Kristian August, Prins af Gottorp 42.
- Kristian August Prins af Augustenborg 146.
- Kristian August, Hertug af Augustenborg 77. 130. 133. 144. 147—49. 150. 157. 161. 162. 163. 164. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 178. 186. 189. 190. 191. 196. 216. 231. 241. 252. 270. 271. 282. 289. 354.
- Krogh, Amtsforvalter 141. 142. 143. 188. 205. 237. 239.
- Krogh, Justitiarius 164.

- Krüger, H. A., Stænderdeputeret 261. 262. 263. 264. 272—74. 300. 311. 314. 318. 319. 320. 332. 344. 347. 349. 350. 368.
- Krüger, Ingeborg, Hans Krügers Søster 274.
- Larsen, J. E., Professor 241.
- Lauridsen, P., Skolebestyrer, Historiker 137.
- Lehmann, Orla 128. 153. 155. 167. 168. 169. 193. 205. 227. 269. 277. 281. 302. 346.
- Leisner, Borgmester 361.
- Leopold I, Konge i Belgien 376.
- Lethro 7.
- Ley, Chr. S. 300.
- Limbæk, Klaus 195.
- Linde, Oberst 290.
- Lorenzen, Præst i Adelby 157. 162.
- Lorenzen, H. R. Hjort, Herredsfoged 361.
- Lorenzen, Nis, Gaardejer, Stænderdeputeret 127. 128. 141. 142—43. 144. 150—58. 162. 166. 169. 170. 172. 182—83. 186. 193. 195. 204. 210. 254.
- Lorenzen, Peter Hjort, Købmand, Stænderdeputeret 137. 156. 157. 159—93. 194. 196. 199—200. 208—11. 213. 216. 226. 230. 239. 246. 276. 333.
- Lorenzen, Thomas, Amtsforvalter 165.
- Lornsen, Erkel, Uve Lornsens Søster 107.
- Lornsen, Jens, Skibsfører 93.
- Lornsen, Uve Jens, Politiker 93—95. 98. 99. 100. 101—08. 110. 111. 112. 113. 114. 139. 148. 276.
- Louise, Dronning 289. 291. 292. 295. 321.
- Louise Augusta, Hertuginde 144. 145.
- Louise Charlotte, augustenborgsk Prinsesse 289. 291.
- Ludvig Frederik, Prins af Beck, 289.
- Lund, Peter Kr., Gaardejer 230.
- Luther, Morten 99.
- Lübker, Dr. phil. 371.
- Lüders, Regeringsraad 171. 183. 191.
- Lyders, Professor 104.
- Lykke, Peder, Ærkebiskop 29.
- Lykke, Peder, jydsk Adelsmand 29. 30.
- Læssøe, W. H. F. A., Oberst 274.
- Løwenfeldt, Kaptajn 271.
- Madsen, Laurids, Bonde 79.
- Madvig, J. N., Professor, Minister 281. 284. 288. 345. 351.
- Malling, Statsminister 123.
- Manicus, Cl., Læge, Redaktør 128. 133. 134.
- Manteuffel, preussisk Minister 353.
- Marckmann, J. V., Præst 214.
- Margrete Fredkulla, Dronning 16.
- Marquardsen, Stænderdeputeret 318.
- Martens, Stænderdeputeret 318.
- Martensen, H. L., Biskop 296. 297.
- v. Massow, Amtmand 59.
- Matzen, Lærer 359.
- Mauricius, oldenborgsk Greve 32.
- Meinert, N. J., Grosserer 220.
- Metternich, østerrigsk Minister 92. 100.
- Meyendorff, russisk Diplomat 293.
- Meyer, Hartvig, Præst 50. 51.
- Michelsen, A. J., Professor 103.
- Milo, Bladudgiver, Boghandler 138.
- Mohns, Herredsfoged 362.
- Molbech, Chr. K. F., Professor 83.
- Moller, Joh., Rektor, 79.
- Moltke, A. V., Greve, Konsejlspræsident 190. 206. 208. 265. 269. 286.

- Moltke, Karl, Greve, Minister
140. 250. 259. 261. 265. 275.
288. 300. 303. 304. 307. 308
—09. 376.
- Moltke, Magnus, Greve, Stæn-
derdeputeret 150.
- Moltke, Magnus Th., Greve,
Stænderdeputeret 162. 177.
- Moltke, Otto, Greve, Minister
106. 172.
- Momsen, Gaardejer, Politiker
329.
- Monrad, D. G., Minister, Biskop
169. 193. 219. 269. 277. 281.
343. 355. 376. 378. 281.
- la Motte, F. C., Stænderdepu-
teret 314. 320.
- Munk, Iver, Biskop 48.
- Müller, Advokat, Medlem af
Rigsraadet 344.
- Müller, Sophus, Direktør, Dr.
phil. 11. 16. 19.
- Müller, Tage, Biskop 241.
- Møller, C. D., Præst, Stænder-
deputeret 314. 320. 331.
- Møller, C. H., Gaardejer, Stæn-
derdeputeret 310. 311.
- Møller, F. S., Sandemand, Stæn-
derdeputeret 314.
- Møller, E. Højer, Provst 144.
- Møller, Poul, Digter, Professor
102. 111. 117.
- Napoleon I 97. 98. 165. 290.
378.
- Napoleon III 378.
- Niels, Konge 16.
- Nielsen, Godske, Redaktør 132.
- Nielsen, P., Senator, Stænder-
deputeret 144. 157. 162. 172.
186. 193. 242. 254.
- Nikolaj I 278. 288. 289. 292.
294.
- Nikolaj, Prins af Oldenburg 292.
- Nissen, Hans, Gaardejer 201—05.
213. 217. 219. 238. 272.
- Nissen, Jac., Proprietær 362.
- Nissen, N. Kr., Bogbinder 123.
124—26. 127. 128. 129. 131.
- Odin 22.
- Odinkar 13. 14.
- Oluf, Oldtidshøvding 13. 14.
- Olaf Trygvesøn 15.
- Olsen, O. N., Oberst 167.
- Olshausen, Jærnbanedirektør
103. 167. 252. 262. 263. 264.
270. 276. 277. 293.
- Oluf, Abbed 30.
- Oskar I 228.
- Osten, v., Diplomat 43.
- Ottar 21.
- Otto den Store 2. 3.
- Otto II 3. 10.
- Otzen, Provst 319. 330.
- Outzen, N., Præst 88.
- Paget, Aug., engelsk Diplomat
355.
- Palmerston, engelsk Minister 278.
- Paludan-Müller, C., Historiker
340.
- Paludan-Müller, Fr., 381.
- Paul I, Kejser i Rusland 44. 45.
- Paulsen, Provst 151. 152. 157.
- Paulsen, Brygger 329.
- Paulsen, Kr., Professor 90. 93.
108—16. 123. 124. 126. 127.
128. 131. 134. 141. 148. 149.
150. 155. 164. 167. 183. 227.
- Paulsen, Lorenz, Præst 195.
- Pechlin, Baron, Diplomat 249.
284. 287. 293.
- Peter (Prins af Oldenburg) 292.
293.
- Peter August Frederik, Prins af
Beck 289.
- Peter den Store 43.
- Peter III 43. 44.
- Peters, Præst 372.
- Peters, Kressen, Uve Lornsens
Moder 94.
- Peters, Uve, Skibsfører 94.
- Petersen, Præst i Uge 243.
- Petersen, Andr., Gaardejer, Stæn-
derdeputeret 141. 151. 152.
153. 155. 156. 162. 182. 186.
206. 254.
- Petersen, Asmus, Præst 70.

- Petersen, Balthasar, Provst 62.
68. 71. 72. 77.
- Petersen, N., Suppleant til Stænderforsamlingen 328.
- Petersen, P., Stænderdeputeret 311.
- Ploug, Carl, Redaktør, Digter 120—21. 123. 139. 209. 210. 228. 229. 230. 239. 332.
- Pontoppidan, Erik, Præst, Biskop 52. 53. 54. 58.
- Posselt, H., Gaardejer, Stænderdeputeret 143. 151. 156. 172. 182. 186. 193. 204.
- Prahl, Provst 85.
- Preusser, Advokat 104.
- Quaade, Diplomat 352. 355.
- Raasløff, H. J. A., Minister 131.
- Radrück, Godsejer 305.
- Rantzau-Brcitenburg, Greve 172.
- Rechberg, østerrigsk Udenrigsminister 349.
- Redlefsen, Gaardejer, Stænderdeputeret 310.
- Redtz, H. C., Diplomat, Minister 284. 286. 287. 288.
- Rehloff, Provst 348. 371.
- Refslund, Bonde, Gaardejer 300.
- Regenburg, Departementschef 296.
- Reuss, J. Fr., Superintendent 62. 72.
- Reuter, H. C., Sognefoged, Stænderdeputeret 314. 320.
- Reventlow-Sandbjerg, Greve 61. 157.
- Reventlow, Arthur, Greve, Amtmand 304. 305. 311. 316. 317. 320. 321.
- Reventlow, Fr., Diplomat, Sendemand i London 278. 281.
- Reventlow-Criminil, Heinrich, Greve, Minister 163. 172. 185. 208. 249. 250. 265. 287.
- Reventlow-Criminil, Josef, Greve, Kancellipræsident 172. 173—84. 185. 186. 187. 188. 206. 208. 209. 237. 242. 244. 246. 250. 252. 253.
- Reventlow-Jersbeck, Greve, Stænderdeputeret 173. 177. 345.
- Reventlow-Preetz, Greve, Politiker 244. 252. 262. 263. 267. 270. 278.
- Reverter, østerrigsk Civilkommisær 357.
- Ries, Herredsfoged 361. 362.
- Rinze, Præst 78.
- Robespierre 100.
- Rosenørn, M. H., Minister 284.
- Roth, H., Præst 336. 338. 339.
- Rothe, V., Jernbanedirektør 279.
- Rudolf, Biskop 25.
- Rumohr, Regeringsraad, Godsejer 254. 345.
- Rumpold, Henrik, Hertug 29.
- Russel, John, engelsk Udenrigsminister 349. 375. 376.
- Rye, General 282.
- Sakse 142.
- Salzmann, Skolemand 108.
- Sand, Karl, tysk Student 101.
- Savigny, tysk Jurist 110.
- Scavenius, Jacob Brønnum, Godsejer 88. 89.
- Brockenhus-Schack, Greve, Godsejer 329.
- Schack-Rathlou, Godsejer, Minister 145.
- Scharff, Lærer 359.
- Scheel, A. V., Jurist, Minister 284. 293.
- Schel-Plessen, Carl, Godsejer 269. 345.
- Scheele, L. N., Minister 253. 254. 261. 262. 263. 267. 285.
- Schiller 145.
- Schimmelmann, Greve, Minister 145.
- Schleiermacher, tysk Teolog 110.
- Schlepppegrell, Præst 368.
- Schmid, Provst 59.
- Schmid, Professor 305. 320. 321.
- Schmidt, Godsejer 314. 331.

- Schmidt, H. P., Raadmand, Stænderdeputeret 306. 320.
 Schmidt, M. T., Købmand, Min. i Oprørsregeringen 270.
 Scholtz, Præst 359.
 Schouw, J. F., Professor, Politiker 127. 220.
 Schow, Borgmester 133. 137. 164.
 Schrader, Etatsraad, Politimester 136. 196.
 Schrader, J. H., Provst, Salmeligter 57. 58.
 Schroeter, Gæstgiver 216.
 Schroeter, H. D., P. H. Lorenzens Hustru 165.
 Schumacher, Astronom 132.
 Schütt, Borgmester 144. 157. 162. 171.
 Schwefel, Købmand 140.
 Schøler, V., Præst 203. 238.
 Sick, Overlærer 193.
 Sievers, Stænderdeputeret 157.
 Sigismund, Kejser 29. 31.
 Sigtryg 13. 15. 16.
 Simony, C. F., Minister 341.
 Sivard, Biskop 26.
 Skarde 19.
 Skau, J. L., Sognefoged 194.
 Skau, L., Gaardejer, Politiker, Amtsforvalter 120. 138. 194—99. 201. 202. 203. 204. 205. 208. 209. 210. 213—15. 216. 217. 219. 221—23. 227. 229. 238. 239. 251. 256. 262. 300. 306. 307. 309. 310. 311. 314. 315. 317. 318. 319. 320. 331—32. 333. 334. 343. 344. 347.
 Snorre 142.
 Sofie Amalie 49.
 Sommer, Historiker 260.
 Sommer, S. K., P. H. Lorenzens Hustru 165.
 Spiess, Regeringspræs. 164. 188.
 Sponneck, Greve, Finansminister 281. 284. 287. 288.
 Staal, Møller 196.
 Steenstrup, Joh., Professor 1. 4. 10. 19.
 Steffens, Herredsfoged 164. 171. 243.
 Steffens, Lærer 359.
 Steffensen, Nis, Gaardejer 205.
 Stemann, P. K., Minister 190. 206. 241. 265. 296.
 Stemann, Advokat 370.
 Stenholt, Stænderdeputeret 158. 161. 183.
 Storm, Advokat 176. 177.
 Storm, G., Professor 17.
 Struensee, Adam, Superintendent 62—73.
 Stuhr, Købmand 165.
 Styrbjörn, Høvding i Jomsborg 17.
 Sulke 9.
 Sunesøn, Andreas 4.
 Svend 9.
 Svend Tveskæg 16. 19. 28.
 Svend Estridsen 14. 25. 26.
 Sørensen, Bogtrykker 128.
 Tast, Herman, Reformator 46. 47.
 Tavsén, Hans 48.
 Termansen, Rigsdagsmand 378.
 Thaysen, Inspektør 368.
 Thiessen, Lærer 365.
 Thomsen, A. Th., Raadmand, Medl. af Rigsraadet, Stænderdeputeret 315—18. 321. 344. 350. 363. 366. 371.
 Thomsen, B. Kr., Hans Krügers Hustru 261.
 Thomsen, Th., Stænderdeputeret 156. 158. 162. 261.
 Thrige, Overlærer 111.
 Tidemand, Seminarieforstander 328.
 Tiedemann, Landinspektør, Stænderdeputeret 171. 202. 242. 253.
 Tillisch, F. F., Minister 216. 236. 283. 285. 294. 296. 303. 305. 311.
 Todsen, Stænderdeputeret 158.
 Toke 9.
 Tor 6.
 Torolf 19.
 Treitschke, H., Historiker 98.

- Tscherning, A. F., Minister 193.
269. 281. 343.
Tyra 10. 11. 15. 16.
- Uffe 21. 225.
Ulrik, Fysikus 328. 370.
Ussing, Algreen-, Jurist, Poli-
tiker 243. 244. 246.
- Valdemar, Biskop 27.
Valdemar Sejer 1. 3. 112.
Valdeinar Atterdag 194.
Vandal, Johan, Biskop 46. 48.
Vaupell, O., Oberst 274.
Viktoria, Dronning 291.
Vilhelm, Landgreve af Hessen
291. 293.
Vilhelm, Prins af Hessen-Philips-
thal 290.
Vollertsen, Stænderdeputeret
158.
Volqvartz, Provst 91. 254.
- Warnstedt. Amtmand 91. 248. 254.
Weber, Dr. jur., Hofjægermester
183. 305. 308. 310.
Wedseltoft, Ritmester 271.
Wegener, C. F., Gehejmearkivar
153. 154.
Wegener, Johan, Højskolefor-
stander, Præst 213. 216. 245.
Werlauff, Overbibliotekar 88.
Werner, Gaardejer, Stænderde-
puteret 310.
- Wethje, Stænderdeputeret 158.
Widukind 15.
Wiese, Præsident i den holsten-
ske Stænderforsamling 243.
Wilder, Stænderdeputeret 158.
162.
Wimmer, Professor 13. 16. 20.
Wimppfen, C. V. A. v., Herreds-
foged 128. 134.
Winther, Chr., Digter 102.
Winther, Gert, Politiker 327.
With, J. P., Herredsfoged, Stæn-
derdeputeret 277.
Wolfhagen, Minister 299. 321. 345.
Wrangel, General 131. 365.
Wulff, Jørgen, Gaardejer, Stæn-
derdeputeret 309.
- Zahrtmann, Minister 269.
Zedlitz, v., preussisk Civilkom-
missær 305. 357. 362. 363.
369. 370. 377.
Zeize, Professor 109. 110.
Zeuthen, P. C., Godsejer, Etats-
raad 118.
Zeuthen, Villhelmine Frederikke
Prof. Flors Hustru 118.
- Øhlenschlæger 95. 96. 117. 118.
121. 137.
Ørsted, A. S., Minister. Jurist
172. 184. 190. 208. 243. 244.
250. 259. 265. 277. 285. 341.
343.

FORTEGNELSE OVER BILLEDER OG KORT.

Nr.		Side
1.	Guldhornet fra 1734 (Johan Ottosen: Vor Historie)	8
2.	Kort over Hedeby's Omegn (efter Wimmer)	12
3.	Vedelspang-Stenen (Wimmer)	13
4.	Gottorp-Stenen (Wimmer)	14
5.	Danevirke-Stenen (Wimmer)	17
6.	Hedeby-Stenen (Wimmer)	18
7.	Sønderjylland i Middelalderen (A. D. Jørgensen: 40 Fortæll.)	23
8.	Sønderjylland ved 1660 (do.)	34
9.	Kong Frederik IV (Johan Ottosen: Vor Historie)	36
10.	Hyldingsbægeret (Danmarks Riges Historie)	40
11.	Ejderbægeret (do.)	40
12.	Ksuepenge i Anl. af Freden i Frederiksborg 1720 (A. D. Jørgensen: 40 Fortæll.)	41
13.	J. H. E. Bernstorff (Maleri paa Frederiksborg)	43
14.	A. P. Bernstorff (Stik)	44
15.	Herman Tast (Stik)	47
16.	Erik Pontoppidan (Stik af Lode)	53
17.	Hans Adolf Brorson (Maleri af Johan Hørner)	59
18.	Kong Kristian VI (Maleri af Wahl)	61
19.	Kong Frederik VI (Folkelæsn. Nr. 1)	83
20.	Jacob Brønnum Scavenius (Adelsaarb. 1907)	89
21.	F. C. Dahlmann (Maleri af O. Fechert)	96
22.	Uve Jens Lornsen (Litografi)	99
23.	Kristian Paulsen (Maleri af Kr. A. Jensen)	113
24.	Kristian Flor (Mørk Hansen: Sønderj. Kamp)	119
25.	P. Chr. Koch (A. D. Jørgensen: 40 Fortæll.)	125
26.	J. G. Adler	129
27.	»Dannevirke«s Vignet	130
28.	Fr. Fischer (Litografi)	132
29.	Dr. Cl. Manicus (Fotografi)	133
30.	Herredsfoged Wimpffen (Maleri tilh. Conventualinde Frk. L. v. Wimpffen)	134
31.	Nis Lorenzen fra Lilholt (Litografi)	143
32.	Hertug Frederik Kristian af Augustenborg	144
33.	Louise Augusta	145
34.	Hertug Kristian August af Augustenborg (Litografi)	147

Nr.		Side
35.	Frederik, Prins af Noer (Litografi).....	149
36.	Niels Falck (Litografi).....	152
37.	C. F. Wegener.....	154
38.	Kong Kristian VIII (Maleri af E. Bærentzen).....	160
39.	Peter Hjort Lorenzen (Litografi).....	166
40.	Orla Lehmann (Maleri af Fru E. Jerichau).....	168
41.	Laurids Skau (Maleri af E. Bærentzen).....	197
42.	Skamlingsfesten d. 18. Maj 1843 (efter Litografi).....	198
43.	J. Chr. Drewsen (Maleri af J. Roed).....	199
44.	Hans Nissen fra Hammelev (Fotografi).....	201
45.	Grundtvig.....	224
46.	C. Ploug (Maleri af Konstantin Hansen).....	229
47.	Caroline Amalie (Maleri af E. Bærentzen).....	233
48.	Rødning Højskole (Litografi).....	245
49.	Kong Frederik VII.....	259
50.	W. Beseler (efter Litografi).....	270
51.	H. N. Clausen (Maleri af V. Marstrand).....	283
52.	F. F. Tillisch (efter Fotografi).....	295
53.	Den danske Sprogordning 1850—51 (Nordslesv. Haandbog)	296
54.	Karl Moltke (Maleri af H. Olrik).....	308
55.	M. Mørk Hansen (Fotografi).....	335
56.	Løvemindesmærket paa Flensborg Kirkegaard (Fotografi)	348
57.	Kong Kristian IX (Fotografi).....	353
58.	Skamlingsbankestøtten (Fotografi).....	357
59.	D. G. Monrad.....	379

INDHOLD.

	Side
I. Sønderjyllands nationale Forhold for tusind Aar siden . .	1
Stednavne. Runeindskrifter. Literære Vidnesbyrd om Sønderjyllands Danskhed. Herreds- og Sysselinddeling. Retspleje. Krigsvæsen. Stadsretter. Svend Estridsen og Ærkebiskop Adelbert.	
II. Sønderjyllands Forhold til Kongeriget indtil 1773	27
Jarler og Hertuger i Sønderjylland. Erik af Pommerns Kamp for Sønderjylland. Ribebrevet 1460. Sønderjyllands Delinger og Generhvervelse. Indlemmelsen 1721. Gottorpernes Afkald 1767 og 1773.	
III. Sønderjydske Kirke- og Skoleforhold fra Reformationen til Revolutionstiden eller hvornaar og hvorledes Mellem-slesvig blev fortysket	46
Reformationen indføres i Sønderjylland. Sønderjyllands Kirke skilles fra Danmark. Stefan Klotz. Hanved Menigheds Klage. Erik Pontoppidan. Præsten Chr. H. Fischer i Hyrup. Joh. Herm. Schrader og H. A. Brorson. Indberetninger til Kristian VI. Superintendenterne Conradi, Reuss og Struensee. A. G. Fabricius i Humtrup. Kortvarigt Omslag hos Struensee.	
IV. Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Hundreaar	74
Superintendent J. G. K. Adler. Seminariet i Tønder. Angel endnu ikke tysk. Tyskeri i Overklassen og i Embedsstanden. Frederik VI's Forsøg paa at værgemodersmaalet. Modstand fra Kancelliet og Embedsmændene. J. B. Scavenius. Werlauffs Prisskrift. Præsten Th. H. Jensen i Bov.	
V. Den liberale og nationale Bevægelse vaagner i Sønderjylland	92
Liberale og nationale Bevægelser efter Julirevolutionen. Uve Lornsen. F. C. Dahlmann. Karl Follen. Uve Lornsen i København. Den slesvigholstenske Agitation begynder. Uve Lornsens Domfældelse, Udenlandsrejse og Død. Kr. Paulsens Udviklingsaar og første Professoraar. »Om Hertugdømmet Slesvigs Folkelighed og Statsret«. Kristian Flors Ungdom. Flor som Professor i Kiel og Danskhedens Talsmand.	

	Side
VI. Den danske Presse	123
N. Kr. Nissen. Peter Chr. Koch. »Dannevirke« stiftes. Dr. Manicus. Fr. Fischer. »Freja« grundlægges. Herredsfoged v. Wimpffen. »Flensburger Zeitung«. Nis Hanssen.	
VII. De første Stænderforsamlinger	139
Stænderforsamlingen. Samlingen 1836. Nis Lorenzen. Augustenborgerne. N. Falck. Behandlingen af Nis Lorenzens og Andr. Petersens Forslag. C. F. Wegener støtter Nis Lorenzen. Fortsat Behandling 1838. Reskript af 14. Maj 1840.	
VIII. Peter Hjort Lorenzen	159
Kristian VIII. Stænderforsamlingen 1840. Kongen viger tilbage. P. H. Lorenzen. Lorenzens første Optræden. Forbindelse med Orla Lehmann. Brud med Slesvigholstenerne. Brødrene Reventlow-Criminil. Stænderforsamlingen 1842. Bevægede Dage (11.—16. November). Klager til Kongen. Resolutionen af 2. December 1842. Nis Hanssen.	
IX. Laurids Skau. Skamlingsfesterne	194
L. Skaus Ungdom. »Løftets Bæger«. Skamlingsfesten Maj 1843. J. Chr. Drewsen. Hans Nissen. Den slesvigske Forening. Tavlesagen. Festen i Hundeklemmen. H. Nissen og L. Skau hos Kongen, paa Før og i København. Patentet af 29. Marts 1844. »Fædrelandets« Forsøg paa at hindre Offentliggørelsen. P. H. Lorenzens Forbitrelse og Mandatnedlæggelse. L. Skaus Brev til Kongen. Den slesvigske Forenings Optræden. Adressebevægelse i Kongeriget. Skamlingsfesten den 4. Juli 1844. Festens Betydning. Grundtvigs Brev til Dronningen.	
X. Kristian VIII's sidste Regeringsaar	236
Kongens Rejse til Hertugdømmerne i August 1844. Stænderforsamlingen 1844. Reventlow-Preetz taler i den holstenske Stænderforsamling mod Ørsted. Festen paa Fjellumhøj 6. Oktober 1844. Rødding Højskole indvies 7. November 1844. P. H. Lorenzen dør. Mindefest for ham. Undersøgelser om Arvefølgen. Det aabne Brev af 8. Juli 1846. Nordslesvigernes Tak. Prinsernes Indsigelse. Stænderforsamlingerne i Itzehoe og Slesvig opløser sig. Kongen forlanger Indberetninger om Sprogforholdene og forbereder Forbedringer i Skole- og Kirkeforhold.	
XI. Frederik VII's første Aar	258
Bevægelser i Paris og Berlin. Kundgørelsen af 28. Januar 1848. Indkaldelse af »erfarne og indsigtfulde Mænd«. Hans Krüger. Møde i Rensborg den 18. Marts. Marts-	

Side

dagene i København. Prinsen af Noers Brev til Kongen. Martsministeriet dannes og svarer Slesvigholstenernes Deputation. Oprøret udbryder. Hans Krügers Efterretningskorps. Krigen og Vaabenstilstanden 1848. Tanken om Slesvigs Deling. Krig og Vaabenstilstand 1848—50. Fred med Preussen og Tyskland. Forhandling om Hertugdømmernes Stilling. Bluhmes Aftaler med Stormagterne 1851—52. Arvefølgen. Prins Kristian af Lyksborg. Tillisch's Sprogreskripter. Kritik over dem af Martensen, Grundtvig og A. D. Jørgensen. »Klosterpolitikken«.

XII. Frederik VII's senere Aar 303

Den slesvigske Stænderforsamling 1853. Karl Moltkes Brev. Forfatningen for Slesvigs særlige Anliggender af 1854. Stænderforsamlingen 1856—57. Thomsen (Oldenswort) og Hansen (Grumby). Stænderforsamlingen 1860. Blixen-Fineckes Brev. Ny Valg i Efteraaret 1860. Forsamlingen opløser sig i Juli 1863. L. Skaus Død. M. Mørk Hansen. Fællesforfatningens Skæbne. Ørstedes Forordning af 26. Juli 1854. Forfatningsloven af 2. Oktober 1855. Tyskernes Indsigelser. Patent af 6. November 1858. Hans Krügers Forslag. Forfatningens Ophævelse 30. Marts 1863. Novembergrundloven. Kongens Død.

XIII. Fra Sorgens Aar 1863—64 352

Bismarcks Mening. Den augustenburgske Tronkræver. Ministeriet Monrad. Forbundseksekution. Krig. Danesvirkes Rømning. Pøbelens og Hærens Optræden. Embeds- og Bestillingsmænd forjages. Lovemindesmærket bortføres. Skamlingsobelisken sprænges. Civilkommisærerne v. Zedlitz og Grev Revertera. Afsættelser og Indsættelser af Embeds- og Bestillingsmænd. Biskop Godt. Konference i London. Fred. Monrads Taler. Nedtrykt Stemning. Paludan-Müllers »Fremtidsmaalet« og Grundtvigs »Trøstebrev«.